

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Wydział Prawa i Nauk Społecznych
Instytut Nauk Prawnych

Szymon Kowalczyk

**Wpływ Rady Europy na transformację prawno –
ustrojową Republiki Azerbejdżanu**

Dysertacja doktorska z dziedziny nauk społecznych (dyscyplina: nauki prawne)

Promotor:

Prof. dr hab. Jerzy Jaskiernia

Promotor pomocniczy:

Dr Stanisław A. Paruch

Kielce 2023

Spis treści

Wykaz skrótów	5
Wprowadzenie	6
Rozdział 1. Ogólna charakterystyka Rady Europy i mechanizmów jej oddziaływania na systemy prawno-ustrojowe państw członkowskich	
1.1. Geneza Rady Europy	13
1.2. Struktura Rady Europy.....	16
1.3. Zasady uzyskania i utraty członkostwa w Radzie Europy	17
1.4. System aksjologiczny Rady Europy ze szczególnym uwzględnieniem sfery prawno-ustrojowej	
1.4.1. Standardy prawnie wiążące	22
1.4.2. Standardy o charakterze tzw. „miękkiego prawa”	25
1.5. Mechanizmy oddziaływania Rady Europy na przekształcenia prawno-ustrojowe państw członkowskich	
1.5.1. Procedura akcesyjna	27
1.5.2. Procedura monitoringowa	30
1.6. Instytucje systemu Rady Europy oddziałujące na przekształcenia prawno-ustrojowe państw członkowskich	
1.6.1. Komitet Ministrów i organy współpracy międzyrządowej	33
1.6.2. Zgromadzenie Parlamentarne	35
1.6.3. Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy	36
1.6.4. Europejski Trybunał Praw Człowieka	37
1.6.5. Komisarz Praw Człowieka.....	40
1.6.6. Europejska Komisja na Rzecz Demokracji przez Prawo (Komisja Wenecka)	41
1.6.7. Sekretariat Generalny	44

Rozdział 2. Oddziaływanie Rady Europy na transformację prawno-ustrojową Republiki Azerbejdżanu w trakcie procedury akcesyjnej

2.1. Uzyskanie niepodległości przez Republikę Azerbejdżanu po rozpadzie Związku Radzieckiego i ewolucja sytuacji politycznej	46
2.2. Ogólna charakterystyka systemu ustrojowego Republiki Azerbejdżanu.....	52
2.3. Wniosek o członkostwo Republiki Azerbejdżanu w Radzie Europy	57
2.4. Uzyskanie przez Republikę Azerbejdżan statusu „gościa specjalnego” w Radzie Europy	59
2.5. Przebieg procedury akcesyjnej w odniesieniu do Republiki Azerbejdżanu.....	61
2.6. Przekształcenia prawno-ustrojowe w Republice Azerbejdżanu dokonane w trakcie procedury akcesyjnej	70
2.7. Decyzja o przyjęciu Republiki Azerbejdżanu do Rady Europy	73
2.8. Zobowiązania przyjęte przez Republikę Azerbejdżanu w obszarze prawno – ustrojowym w związku z członkostwem w Radzie Europy	76

Rozdział 3. Oddziaływanie Rady Europy na transformację prawno-ustrojową Republiki Azerbejdżanu w trakcie procedury monitoringowej

3.1. Wszczęcie procedury monitoringowej wobec Republiki Azerbejdżanu	81
3.2. Przebieg procedury monitoringowej wobec Republiki Azerbejdżanu	83
3.3. Przekształcenia prawno-ustrojowe w Republice Azerbejdżanu w trakcie procedury monitoringowej	
3.3.1. Demokracja i pluralizm polityczny.....	102
3.3.2. Podział władzy	114
3.3.3. Praworządność i jej formalne gwarancje	118
3.3.4. Niezależność sądów i niezawisłość sędziów	127
3.3.5. Zakaz dyskryminacji	133
3.3.6. Zapobieganie torturom oraz poniżającemu traktowaniu albo karaniu ...	137
3.3.7. Walka z rasizmem	142
3.3.8. Ochrona praw socjalnych	146
3.3.9. Ochrona mniejszości	152
3.3.10. Walka z praniem brudnych pieniędzy	155

Rozdział 4: Ocena efektywności oddziaływania Rady Europy i innych organizacji międzynarodowych na transformację prawno – ustrojową Republiki Azerbejdżanu

4.1. Współpraca Rady Europy z innymi organizacjami międzynarodowymi w zakresie oddziaływania na transformację prawno-ustrojową Republiki Azerbejdżanu	
4.1.1. Unia Europejska	168
4.1.2. Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie	170
4.2. Ocena efektywności oddziaływania Rady Europy i innych organizacji międzynarodowych na przekształcenia prawno-ustrojowe w Republice Azerbejdżanu.....	185
4.3. Tendencje w zakresie transformacji prawno-ustrojowej w Republice Azerbejdżanu	187
Zakończenie	190
Bibliografia	197

Wykaz skrótów

- BSEC** - Organizacja Współpracy Gospodarczej Państw Morza Czarnego
- CCJE** - Rada Konsultacyjna Sędziów Europejskich
- CEPEJ** - Europejska Komisja ds. Efektywności Wymiaru Sprawiedliwości
- CLARE** – Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy
- CPT** – Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu
- ECRI** - Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji
- ECSR** - Europejski Komitet Praw Społecznych
- EKS** – Europejska Karta Społeczna
- EKPC** – Europejska Konwencja Praw Człowieka
- EPS** – Europejska Polityka Sąsiedztwa
- ETPCz** - Europejski Trybunał Praw Człowieka
- GRECO** - Grupa Państw Przeciwko Korupcji
- GRETA** - Grupa Ekspertów do spraw działań przeciwko handlowi ludźmi
- HCNM** – Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych
- KBWE** – Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
- KM** – Komitet Ministrów
- MONEYVAL** - Komitet Ekspertów ds. Oceny Środków Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy i Finansowaniu Terroryzmu
- MPPOiP** - Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych
- OBWE** – Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
- ODIHR** – Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka
- PE** - Parlament Europejski
- RE** – Rada Europy
- SCN**- Sieć Sądów Najwyższych
- SG** – Sekretarz Generalny
- ZPRE** – Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy

Wprowadzenie

Minęło ponad 21 lat, odkąd Azerbejdżan dołączył do Rady Europy, czołowej organizacji promującej prawa człowieka i demokrację na kontynencie europejskim¹. W momencie jego przyjęcia posunięcie to zostało uznane jako znak, że Azerbejdżan wyszedł z postsowieckiego wpływu² i zrobił zasadniczy krok w kierunku państw zachodnich³. Zdawano sobie jednak sprawę, że odchodzenie od systemu komunistycznego, jaki tam obowiązywał przed 1991 r., nie będzie procesem prostym, skoro będzie wymagał wdrożenia mechanizmów demokratycznych, opartych na otwartości i odpowiedzialności⁴. Trzeba było brać pod uwagę konsekwencje powiązań tego państwa z Federacją Rosyjską⁵ i jej aspiracje do utrzymania wpływów w tym regionie⁶, a także pojawienie się Stanów Zjednoczonych, Chin⁷, Unii Europejskiej, Turcji i Iranu⁸ jako istotnych partnerów oddziałujących na politykę Azerbejdżanu⁹, co musiało prowadzić do poszukiwania zrównoważonej polityki zagranicznej¹⁰. Ponadto czynnikiem, który musiał być uwzględniony, były, sięgające jeszcze czasów ZSRR,

¹ Szerzej: *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989 – 2009*, red. nauk. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.

² Zob. D.L. Shaw, *Good Governance in the Post-Soviet South: Testing Theories of the Resource Curse in Azerbaijan*, „Journal of Politics & International Studies” 2013, No. 9, s. 528; Por. V. Gel'man, *Post-Soviet Transitions and Democratization: Towards Theory – Building*, „Democratization” 2003, Vol. 10, s. 87-104.

³ Zob. A. Valiyev, *The post-Communist growth machine: The case of Baku, Azerbaijan*, „Cities” 2014, Vol. 41, s. 47.; A. Franke, A. Gawrich, G. Alakbarov, *Kazakhstan and Azerbaijan as Post-Soviet Rentier States: Resource Incomes and Autocracy as a Double “Curse” in Post-Soviet Regimes*, „Europe-Asia Studies” 2009, vol. 61, s. 109-140.

⁴ Zob. B.A. Sovacol, N. Andrews, *Does transparency matter? Evaluating the governance impacts of the Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) in Azerbaijan and Liberia*, « Resources Policy » 2015, vol. 45, s. 183.

⁵ Zob. G. Manicucci, *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*, « Domes » 1997, nr 1, s. 57.

⁶ Zob. J.J. Coyle, *Russia's interventions in ethnic conflicts: the case of Armenia and Azerbaijan*, Palgrave Macmillan, Cham 2021, s. 56.

⁷ Zob. S. Satlarov, W. Satlarov, *Azerbejdżan w walce o interesy geopolityczne: geopolityczne interesy USA, Unii Europejskiej, Rosji i Chin w Azerbejdżanie po 1991 roku*, „Rocznik Politologiczny” 2017, z. 3, s. 70.

⁸ Zob. A. Murinson, *The weight of history: how Iran penetrates into Azerbaijan*, « Outre-terre: revue française de géopolitique » 2011, nr 2, s. 47-480. Por. A.B. Lashaki, M.B. Goudarzi, D. Amraei, *The Roots of Tension in South Caucasus: The Case of Iran- Azerbaijan Relationship*, « Journal of Politics and Law » 2013, nr 4.

⁹ Zob. B. Babayan, *Democratic transformation and obstruction : EU, US and Russia in the South Caucasus*, Routledge, Abington 2015, s. 76; A. Mazaffari, A. Akbar, *Iran's soft power in Azerbaijan: shifting cultural dynamics in the post-Soviet era*, « International Journal of Foreign Policy » 2022, nr 1, s. 17.

¹⁰ Zob. J.E. Strakes, *Situating the "balanced foreign policy": the role of system structure in Azerbaijan's multi-vector diplomacy*, « Journal of Balkan and Near East Studies » 2013, nr 1, s. 39.

konflikty narodowościowe i etniczne w regionie Kaukazu Południowego¹¹, a zwłaszcza konflikt dotyczący Górskiego Karabachu¹² oraz towarzyszące mu napięcia pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem¹³. Powodowało to nadanie konfliktom w tym kraju geopolitycznego charakteru¹⁴ i otwierało to potrzebę zaangażowania się w rozwiązywanie konfliktów, mających znaczenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego¹⁵, zarówno Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak i organizacji współpracy regionalnej (m.in. Rady Europy, Unii Europejskiej, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Wspólnoty Niepodległych Państw)¹⁶. Musiano też uwzględnić perturbacje gospodarcze, jakie w pierwszej fazie po odzyskaniu niepodległości wiązały się z zerwaniem lub osłabieniem więzi ekonomicznych, jakie istniały pomiędzy republikami ZSRR¹⁷. Dały też o sobie znać konsekwencje kryzysu bankowego i recesji wywołanej spadkiem od połowy 2014 r. cen ropy naftowej¹⁸. Nasiliło to tendencję do poszukiwania modelu rozwoju gospodarczego Azerbejdżanu z mniejszym uzależnieniem od ropy naftowej¹⁹ i zorientowanego na ochronę środowiska²⁰.

Nie ulega wątpliwości, że członkostwo Azerbejdżanu w Radzie Europy było ważnym wydarzeniem dla procesu demokratyzacji w tym państwie. Od pewnego czasu kwestionuje się jednak w piśmiennictwie naukowym efektywność oddziaływania Rady

¹¹ Zob. K.A. Goff, *Nested nationalism: making and unmaking nations in the Soviet Caucasus*, Cornell University Press, Ithaca 2021, s. 45; M. Tabachnik, *Citizenship, Territoriality, and Post-Soviet Nationhood The Politics of Birthright Citizenship in Azerbaijan, Georgia, and Moldova*, Springer International Publishing, Cham 2019, s. 67.

¹² Zob. K. Makili-Aliyev, *Contested territories and international law: a comparative study of the Nagorno-Karabakh conflict and the Aland Islands precedent*, Routledge, Abington-New York 2019, s. 34. Por. *The Nagorno-Karabakh conflict : historical and political perspectives*, red. M.M. Gunter, M.H. Yavuz, Routledge, London-New York 2023.

¹³ Zob. P. Steiner, *Collective trauma and the Armenian genocide: Armenian, Turkish, and Azerbaijani relations since 1839*, Hart Publishing, Oxford 2020, s. 67.

¹⁴ Zob. T.J. Woods, *Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy*, „Europe-Asia Studies » 2010, nr 9, s. 1601.

¹⁵ Por. *The International Politics of the Armenian-Azerbaijani Conflict The Original “Frozen Conflict” and European Security*, red. S.E. Cornell, Palgrave Macmillan, New York 2017.

¹⁶ Zob. M.E. Mark, *Eurasia Letter : Russia and the New Transcaucasus*, « Foreign Policy » 1996-1997, nr 105, s. 143.

¹⁷ Zob. J.-C. Olding-Smee, *Azerbaijan*, IMF, Washington 1994, s. 19.

¹⁸ Zob. *Republic of Azerbaijan*, International Monetary Fund, Washington 2019, s. 12.

¹⁹ Zob. G. Bashirov, *New extrativism and failed development in Azerbaijan*, « The Third World Quarterly » 2021, nr 8, s. 1929.

²⁰ Zob. U. Trautwein, J. Babazade, S. Trautwein, J. Lindenmaier, *Exploring pro-environmental behavior in Azerbaijan: an extended value-belief-norm approach*, « Journal of Islamic Marketing » 2023, nr 2, s. 523.

Europy na demokratyczny rozwój tego kraju²¹. Powstaje więc potrzeba podjęcia pogłębionej analizy tego, jaki rzeczywisty wpływ miało członkostwo Azerbejdżanu w Radzie Europy na proces transformacji prawno-ustrojowej, jaki się w tym państwie dokonał po 1991 r. oraz jaki charakter mają odnotowane w tym obszarze trudności.

W porządku obrad Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy niejednokrotnie pojawiały się debaty nad zobowiązaniami tego pełnoprawnego członka. Pomimo poczynienia znacznych postępów w zakresie podpisywania i ratyfikacji kluczowych instrumentów Rady Europy nadal wskazuje się na poważne naruszenia praw człowieka w tym kraju.

W wielu raportach Komitetu Monitorującego²² szczegółowo opisano porażki i nieliczne sukcesy. Dlatego biorąc pod uwagę, że przystępując do Rady Europy w 2001 r., Azerbejdżan wyraźnie opowiedział się za europejskimi standardami w zakresie demokracji, rządów prawa i praw człowieka, należy postawić pytania: czy działalność Rady Europy ma znaczenie dla tego kraju oraz jaką rolę odegrała w zakresie jego transformacji prawno-ustrojowej?

Przedmiotem niniejszej dysertacji jest zatem ustalenie wpływu Rady Europy na transformację prawno – ustrojową Republiki Azerbejdżanu. Szczególny nacisk został położony na analizę oddziaływania RE w tym zakresie podczas procedur: akcesyjnej i monitoringowej. Zasadność podjęcia się tego zagadnienia wiąże się z tym, że każde przyjęcie nowego państwa na członka Rady staje się doskonałą okazją do analizy przebytej drogi i oceny konsekwencji członkostwa w Radzie dla przemian ustrojowych i przekształceń systemu prawnego.

Problematyka ta wymagała kompleksowej analizy również z tego powodu, iż nie było do tej pory monograficznego opracowania, które odejmowałoby szczegółowo to zagadnienie. Praca ta będzie więc stanowić próbę wypełnienia istotnej luki, jaka się tu utrzymywała. Większość wcześniejszych analiz na ten temat miała charakter rozproszonych informacji, które odnajdujemy w generalnych opracowaniach omawiających system polityczny Republiki Azerbejdżanu. Wnoszą one co prawda cenny wkład do analizy przekształceń w tym kraju, jednakże brak w nich

²¹ Zob. G. Knaus, *Europe and Azerbaijan: The End of Shame*, "Journal of Democracy" 2015, Vol. 26, s. 17; A. Gahramanova, *Internal and external factors in the democratization of Azerbaijan*, "Democratization" 2009, Vol. 16, s. 802.

²² Zob. R. Kicker, M. Möstl, *Reforming the Council of Europe's Human Rights Monitoring Mechanisms*, "Netherlands Quarterly of Human Rights" 2011, Vol. 29, s. 460-490.

kompleksowego odniesienia się do problemu badawczego podjętego w niniejszej pracy.

Analiza w dysertacji doktorskiej przeprowadzona została w ramach 4 rozdziałów.

Rozdział 1 dotyczy ogólnej charakterystyki Rady Europy i mechanizmów jej oddziaływania na systemy prawno – ustrojowe państw członkowskich. Zaprezentowano w nim genezę Rady Europy oraz dokonano analizy jej struktury oraz zasad uzyskania członkostwa w tejże organizacji międzynarodowej. Opisano także system aksjologiczny RE ze szczególnym uwzględnieniem sfery prawno-ustrojowej (standardy prawnie wiążące, standardy o charakterze tzw. „miękkiego prawa”. Przedstawiono również mechanizmy oddziaływania RE na przekształcenia prawno – ustrojowe państw członkowskich (procedura akcesyjna, procedura monitoringowa) oraz zaprezentowano instytucje systemu Rady Europy oddziałujące na przekształcenia prawno-ustrojowe państw członkowskich tj. Komitet Ministrów i organy współpracy międzyrządowej, Zgromadzenie Parlamentarne, Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych, Europejski Trybunał Praw Człowieka, Komisarz Praw Człowieka, Europejska Komisja na rzecz Demokracji przez Prawo (Komisja Wenecka), Sekretariat Generalny.

Rozdział 2 ukazuje oddziaływanie Rady Europy na transformację prawno-ustrojową Republiki Azerbejdżanu w trakcie procedury akcesyjnej. Uwzględniono w nim takie elementy jak: uzyskanie niepodległości przez Republikę Azerbejdżanu po rozpadzie Związku Radzieckiego i ewolucja sytuacji politycznej; wniosek o członkostwo Republiki Azerbejdżanu w Radzie Europy; uzyskanie przez Republikę Azerbejdżanu statusu „gościa specjalnego” w Radzie Europy; przebieg procedury akcesyjnej w odniesieniu do Republiki Azerbejdżanu; przekształcenia prawno-ustrojowe w Republice Azerbejdżanu dokonane w trakcie procedury akcesyjnej; decyzja o przyjęciu Republiki Azerbejdżanu do Rady Europy; zobowiązanie przyjęte przez Republikę Azerbejdżanu w obszarze prawno-ustrojowym w związku z członkostwem w Radzie Europy

Rozdział 3 ukazuje oddziaływanie Rady Europy na transformację prawno-ustrojową Republiki Azerbejdżanu w trakcie procedury monitoringowej. Analizie poddane zostały następujące elementy: wszczęcie procedury monitoringowej wobec Republiki Azerbejdżanu; przebieg procedury monitoringowej wobec Republiki

Azerbejdżanu; przekształcenia prawno-ustrojowe w Republice Azerbejdżanu dokonane w trakcie procedury monitoringowej w następujących obszarach: demokracja i pluralizm polityczny; podział władzy; praworządność i jej formalne gwarancje; niezależność sądów i niezawisłość sędziów; zakaz dyskryminacji; zapobieganie torturom oraz poniżającemu traktowaniu lub karaniu; walka z rasizmem; ochrona praw socjalnych; ochrona mniejszości; walka z praniem brudnych pieniędzy.

Rozdział 4 zawiera ocenę efektywności oddziaływania Rady Europy i innych organizacji międzynarodowych na transformację prawno-ustrojową Republiki Azerbejdżanu. Obejmuje ona analizę współpracy Rady Europy z innymi organizacjami międzynarodowymi w zakresie oddziaływania na transformację prawno – ustrojową Republiki Azerbejdżanu (Unia Europejska, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie); ocenę efektywności oddziaływania Rady Europy i innych organizacji międzynarodowych na przekształcenia prawno-ustrojowe w Republice Azerbejdżanu, jak również przedstawia tendencje w zakresie transformacji prawno – ustrojowej w Republice Azerbejdżanu.

W pracy poddano weryfikacji następujące **hipotezy badawcze**:

Hipoteza 1. Choć w trakcie procedury monitoringowej odnotowano znaczący postęp w realizacji zobowiązań przyjętych w związku z członkostwem Azerbejdżanu w Radzie Europy, to jednak nie udało się w pełni osiągnąć celów określonych w fazie uzyskiwania członkostwa. Szczególnie trudnym zagadnieniem okazała się kwestia więźniów politycznych, w kontekście silnych podziałów utrzymujących się na scenie tego państwa. Jedną z przyczyn braku oczekiwanego postępu był brak precyzyjnych kryteriów ocen w tym obszarze w systemie aksjologicznym Rady Europy. Osłabiało to realne znaczenie tych standardów.

Hipoteza 2. Choć generalnie Azerbejdżan zrealizował podstawowe reformy, oczekiwane w związku z członkostwem w Radzie Europy, to jednak ograniczony postęp odnotowano w obszarze standardów z zakresu tzw. „miękkiego prawa” (soft law), m.in. tych, które oferuje Europejska Komisja na Rzecz Demokracji przez Prawo (Komisja Wenecka). Jest to jeden z dowodów na słabnięcie oddziaływania Rady

Europy w dobie, gdy kwestionowane są wartości demokracji liberalnej, które legły u podstaw aksjologii organizacji międzynarodowych, w tym także Rady Europy. By osłabić tę tendencję, należało by podjąć wysiłek na rzecz poszerzenia standardów Rady Europy, mających charakter „twardego prawa” (umownych).

Hipoteza 3. Istotną przesłanką przemian w Azerbejdżanie było to, że zaangażowane były w ich wsparcie, obok Rady Europy, także inne organizacje międzynarodowe (m.in. OBWE i Unia Europejska). Efektywność tego oddziaływania byłaby jednak większa, gdy zapewniono większą synergię działań tych organizacji międzynarodowych i unikanie duplikowania inicjatyw.

W pracy uwzględniono następujące metody badawcze:

Podstawową metodą badawczą zastosowaną w pracy jest **metoda prawno-dogmatyczna** w oparciu o którą dokonana została analiza dokumentów prawnych, a w szczególności umów międzynarodowych (traktatów, konwencji), jak również dokumentów o charakterze tzw. „miękkiego prawa” (np. zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy, opinie Komisji Weneckiej). Szczególne znaczenie miała analiza Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, a także orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Za pomocą tej metody poddano również analizie konstytucje oraz ustawodawstwo Republiki Azerbejdżanu.

Istotną rolę odegrała także **analiza dokumentów Rady Europy** związanych z wnioskiem Azerbejdżanu o członkostwo w Radzie Europy, jak również dokumentów powstałych w ramach procedury akcesyjnej oraz procedury monitoringowej.

W oparciu o metodę **analizy historycznej** przedstawiono genezę Rady Europy oraz ewolucję tejże organizacji międzynarodowej w kontekście rozwoju europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Metoda ta była pomocna dla analizy przemian jakie zaszły w Republice Azerbejdżanu od momentu złożenia wniosku o członkostwo w RE do uzyskania pełnoprawnego członkostwa.

Uwzględnienie w pracy metody **analizy systemowej** umożliwiło szerszy kontekst analizy dokonanych reform w Azerbejdżanie, z uwzględnieniem oddziaływania także Unii Europejskiej i OBWE, a szczególną uwagę zwrócono na te reformy, które były inspirowane i monitorowane przez Radę Europy w ramach procesu

umiędzynarodowienia kształtowania się ram ustrojowych we współczesnych demokracjach.

Dokonując analizy przemian prawno-ustrojowych jakie dokonano w Azerbejdżanie za sprawą Rady Europy poddałem analizie piśmiennictwo zarówno polskie, jak i obcojęzyczne.

Rozdział 1. Ogólna charakterystyka Rady Europy i mechanizmów jej oddziaływania na systemy prawno-ustrojowe państw członkowskich

1.1. Geneza Rady Europy

W 1945 r., pod koniec drugiej wojny światowej, Europę naznaczyły bezprecedensowe zniszczenia i ludzkie cierpienia, przez co stała w obliczu nowych wyzwań politycznych, w szczególności pojednania między narodami Europy²³.

Momentem przełomowym było przemówienie Winstona Churchilla skierowane do młodzieży akademickiej na Uniwersytecie w Zurychu, wygłoszone 19 września 1946 r., w którym wezwał do utworzenia Rady Europy²⁴: *„Naszym stałym celem musi być budowanie i wzmacnianie siły Organizacji Narodów Zjednoczonych. Zgodnie z tą światową koncepcją i w jej ramach musimy odtworzyć Europejską Rodzinę w strukturze regionalnej zwanej, być może, Stanami Zjednoczonymi Europy. A pierwszym praktycznym krokiem byłoby utworzenie Rady Europy. Jeśli na początku wszystkie państwa Europy nie chcą lub nie mogą przystąpić do Unii, musimy mimo wszystko przystąpić do gromadzenia i łączenia tych, którzy chcą i tych, którzy mogą. Zbawienie zwykłych ludzi każdej rasy i każdego kraju przed wojną lub niewolą musi być oparte na solidnych podstawach i musi być strzeżone przez gotowość wszystkich mężczyzn i kobiet do raczej śmierci niż poddania się tyranii. W całej tej pilnej pracy Francja i Niemcy muszą razem przejąć inicjatywę. Wielka Brytania, Brytyjska Wspólnota Narodów, potężna Ameryka i ufam Rosji Sowieckiej – bo wtedy rzeczywiście wszystko byłoby dobrze – muszą być przyjaciółmi i sponsorami nowej Europy i muszą bronić jej prawa do życia i blasku. Dlatego mówię wam: niech powstanie Europa!”*²⁵.

²³ Zob. A. Kwieciński, *Idea zjednoczenia Europy: polityczno-socjologiczne aspekty integracji zachodnioeuropejskiej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1969, s. 14; Z. Klimiuk, *Stany Zjednoczone a integracja polityczna, militarna i gospodarcza Europy Zachodniej w pierwszych latach po II wojnie światowej (do 1950 r.)*. Ameryka nadaje ton i dyktuje warunki, „Historia i Polityka” 2019, nr 27, s. 95 – 114; D. Zbucheć, *European Integration Premises in the IInd World War Resistance Movements Through*, „Modeling the New Europe. An On-line Journal” 2010, Issue 1, s. 1-8; A. Koller, *The Legal Heritage of the Council of Europe*, „Human Rights Law Journal” 1990, nr 1-2, s. 214.

²⁴ Zob. P. Biskup, *Stany Zjednoczone Europy Winstona Churchilla*, „Przeгляд Europejski” 2012, nr 2, s. 112-114.

²⁵ *Winston Churchill – Churchill’s speech in Zurich*, www.europewatchdog-info, data dostępu: 01.07.2022.

Przyszła struktura Rady Europy została omówiona na specjalnym kongresie w Hadze w dniu 7 maja 1948 r.²⁶, na którym konkurowały ze sobą dwie szkoły myślenia: jedni opowiadali się za klasyczną organizacją międzynarodową z przedstawicielami rządów, podczas gdy inni woleli forum polityczne z parlamentarzystami²⁷. Oba podejścia zostały ostatecznie połączone poprzez przyjęcie szeregu rezolucji przewidujących m.in. powołanie zgromadzenia konsultacyjnego wybieranego przez parlamenty narodowe, opracowanie projektu europejskiej karty praw człowieka, jak również powołanie sądu egzekwującego jego decyzje²⁸.

Tuż po kongresie w Hadze belgijski minister spraw zagranicznych Paul Henri Spaak wezwał do utworzenia Zgromadzenia Europejskiego posiadającego szerokie uprawnienia²⁹. W jego skład miałoby wchodzić parlamentarzysty z różnych krajów. Decyzje zapadałyby natomiast większością głosów³⁰. I chociaż Wielka Brytania była przeciwna tej propozycji, opowiadając się wyłącznie za organem o charakterze czysto konsultacyjnym, to ostatecznie w 1949 r. zgodziła się na kompromis (Rada Europy miała składać się ze Zgromadzenia Doradczego, spotykającego się publicznie i Komitetu Ministrów jako organu decyzyjnego z uprawnieniem do spotykania się na osobności)³¹.

W efekcie w dniu 5 maja 1949 r. na moc traktatu Londyńskiego została utworzona Rada Europy³². Traktat Londyński, czyli Statut Rady Europy³³, podpisało tego dnia w Londynie dziesięć państw: Belgia, Dania, Francja, Irlandia, Włochy, Luksemburg, Holandia, Norwegia, Szwecja i Wielka Brytania³⁴. Wiele państw podążyło za nimi, zwłaszcza po przemianach demokratycznych w Europie Środkowej i

²⁶ Szerzej: S. Guerrieri, *From the Hague Congress to the Council of Europe: hopes, Achievements and disappointments in the Parliamentary way to European Integration (1948-51)*, "Parliaments, Estates and Representation" 2014, No. 34, s. 216-227.

²⁷ Zob. M.A. Nowicki, *Rada Europy*, „Polis” 1992, nr 1, s. 24.

²⁸ Zob. M. Cappelletti, *Ku Stanom Zjednoczonym Europy?*, [w:] *Jednolitość prawa sądowego cywilnego a jego odrębności krajowe*, red. M. Sawczuk, UMCS, Lublin 1995, s. 11-12.

²⁹ Zob. C.C. Walton, *The Hague, „Congress of Europe”: A Case Study of Public*, "The Western Political Quarterly" 1959, No. 3, s. 738-752.

³⁰ Zob. A. Madeja, *Koncepcja integracji wspólnotowej Paula-Henriego Spaaka*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 4, s. 7.

³¹ Zob. H. Izdebski, *Rada Europy – Organizacja demokratycznych państw Europy i jej znaczenie dla Polski*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1996, s. 17.

³² Zob. W. Wassenberg, *History of the Council of Europe*, Council of Europe, Strasbourg 2013, s. 12.

³³ Statut Rady Europy, przyjęty w Londynie dnia 5 maja 1949 r., (Dz.U. 1994 nr 118 poz. 565).

³⁴ Zob. F. Benoit-Rohmer, H. Klebes, *Prawo Rady Europy. W stronę ogólnoeuropejskiej przestrzeni prawnej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 25.

Wschodniej na początku lat. 90.³⁵, przez co Rada Europy integruje obecnie prawie wszystkie państwa Europy³⁶.

Powodem tak dużego zainteresowania członkostwem w Radzie Europy było to, iż stała się ona organizacją, czy też „klubem demokratycznych państw”³⁷, ucieleśniającym przyszłą Europę ze wspólnymi wartościami³⁸, najdobitniej wyrażonymi w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka³⁹ i wspieranymi przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu. Dlatego wszystkie nowe demokracje chciały wstąpić do tej organizacji i nie szczędzono wysiłków, aby było to możliwe raczej wcześniej niż później⁴⁰.

W świetle wydarzeń spowodowanych przez globalizację od 2000 r. pojawiają się wezwania do zreformowania Rady Europy. Trzeci Szczyt Szefów Państw i Rządów RE, który odbył się w 2005 r. w Warszawie, stanowił krok w tym kierunku. Po wyborze byłego norweskiego premiera Thorbjorna Jaglanda na sekretarza generalnego w 2009 r. wdrożono kompleksowy proces reform⁴¹. Miał on na celu zwiększenie korzyści płynących z pracy i wkładu Rady Europy, a także wzmocnienie jej politycznej roli i widoczności zarówno na poziomie regionalnym jak i międzynarodowym⁴².

W dniach 16-17 maja 2023 r. odbył się w stolicy Islandii, Reykjaviku, Czwarty Szczyt Szefów Państw i Rządów Europy. Decyzję o jego przeprowadzeniu podjął Komitet Ministrów Rady Europy, po zapoznaniu się z raportem Grupy Refleksyjnej Wysokiego Szczebla, ogłoszonym w październiku 2022 r.⁴³ Szczyt został uznany za „historyczną okazję dla Rady Europy, by zmodyfikowała swą misję w

³⁵ Szerzej: *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989 – 2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.

³⁶ Zob. *Państwa członkowskie*, www.coe.int, data dostępu: 02.07.2022.

³⁷ Por. J. Jaskiernia, *Rada Europy jako organizacja międzynarodowa kreująca i oddziałująca na implementację standardów demokratycznych*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989 – 2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 33.

³⁸ Szerzej: J. Jaskiernia, *Rada Europy jako „organizacja wartości”*, „*Studia Politologiczne*” 2010, Vol. 17, s. 172-188.

³⁹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284.

⁴⁰ Zob. B. Dobek-Ostrowska, *Proces demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej – przesłanki i przebieg*, [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997, s. 16 i nast.

⁴¹ Zob. *Council of Europe reform*, www.coe.int, data dostępu: 04.07.2022.

⁴² Zob. D. Wojtczak, *Rola Rady Europy w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego i umacnianiu demokracji*, [w:] *Nowe wyzwania i rozwiązania w europejskim systemie ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, t. III, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 149.

⁴³ Zob. *Summits of Heads and State and Government of the Council of Europe. Fourth Summitt (16-17 May 2023, Reykjavik, Iseland)*, <https://www.coe.int/en/web/cm/summits>, data dostępu : 20.05.2023.

świetle nowych zagrożeń dla demokracji i praw człowieka i w celu poparcia Ukrainy”. W związku z IV szczytem sekretarz generalny Rady Europy, Marija Pejčinović Burić wyraziła oczekiwanie, że państwa członkowskie „zatrzymają i odwrócą tendencję do osłabiania demokracji, która była znakiem rozpoznawczym ostatnich lat” oraz że „powinny wzmocnić instytucje chroniące prawa człowieka zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym”. Sekretarz Generalny uznała Szczyt jako szansę dla państw członkowskich „powiedzenia, co zrobią, aby przywrócić określone prawa, wolności i cechy życia demokratycznego, które podpadają na naszym kontynencie”, ale także jako okazję do „pójścia naprzód z zastosowanie naszych wartości do nowych i zmieniających się wyzwań stojących przed naszymi nowoczesnymi społeczeństwami, tak aby normy środowiskowe zostały wzmocnione, a sztuczna inteligencja poprawiła nasze życie bez podważania naszych praw podstawowych”⁴⁴.

Na szczycie Rady Europy w Reykjavíku w Islandii szefowie państw i rządów 46 państw członkowskich organizacji podjęli decyzję o utworzeniu Rejestru szkód spowodowanych agresją Federacji Rosyjskiej jako pierwszego kroku w kierunku międzynarodowego mechanizmu odszkodowań. Przywódcy zgodzili się wzmocnić Radę Europy i jej prace w dziedzinie praw człowieka, demokracji i praworządności poprzez przyjęcie deklaracji w sprawie zasad demokracji, ponowne zobowiązanie się do przestrzegania Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i opracowanie narzędzi do sprostania wyłaniającym się wyzwaniom w obszar technologii i środowiska⁴⁵.

1.2. Struktura Rady Europy

Mówiąc o strukturze Rady Europy, w literaturze wskazuje się, iż zasadniczy wpływ na jej organizację miał kompromis „osiągnięty między stronnikami Europy ponadnarodowej a zwolennikami zwykłej współpracy międzyrządowej”⁴⁶, którego odzwierciedleniem stał się Statut RE.

⁴⁴ Zob. *Council of Europe Summit, Reykjavik, 16-17 May 2023*, <https://www.coe.int/en/web/portal/fourth-council-of-europe-summit>, data dostępu: 20.05.2023.

⁴⁵ Zob. *Heads of State and Government agree to strengthen Council of Europe, ensure accountability for Russia, a war of aggression against Ukraine, and support victims*, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/heads-of-state-and-government-agree-to-strengthen-council-of-europe-ensure-accountability-for-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-and-support-victims>, data dostępu: 20.05.2023.

⁴⁶ F. Benoit-Rohmer, H. Klebes, *Prawo Rady Europy...*, 50.

Głównymi organami w strukturze Rady Europy są Komitet Ministrów (ang. *Committee of Ministers*), Zgromadzenie Parlamentarne (ang. *Parliamentary Assembly*) (jako organy statutowe, art. 10 Statutu) oraz Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy (ang. *Congress of Local and Regional Authorities*). Na mocy różnych konwencji oraz decyzji Rady Europy powołano szereg organów pomocniczych w ramach wspierania realizacji praw człowieka, chodzi tu zwłaszcza o Europejski Trybunał Praw Człowieka (ang. *European Court of Human Rights*), Europejski Komitet Praw Społecznych (ang. *European Committee of Social Rights*), Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (ang. *European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, CPT), Komitet Doradczy Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych (ang. *Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities*), Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ang. *European Commission against Racism and Intolerance*, ECRI), Grupa Ekspertów do spraw działań przeciwko handlowi ludźmi (ang. *Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings*, GRETA) oraz Komisarza Praw Człowieka (ang. *Commissioner for Human Rights*)⁴⁷.

Ważnym organem doradczym w sprawach konstytucyjnych jest Europejska Komisja na rzecz Demokracji przez Prawo (ang. *European Commission for Democracy through Law*, Komisja Wenecka).

1.3. Zasady uzyskania i utraty członkostwa w Radzie Europy

Artykuł 1(a) Statutu Rady Europy stanowi, że „Celem Rady Europy jest osiągnięcie większej jedności między jej członkami w celu ochrony i realizacji ideałów i zasad będących ich wspólnym dziedzictwem oraz ułatwienia ich postępu gospodarczego i społecznego”⁴⁸. Dlatego też członkostwo jest otwarte dla wszystkich państw europejskich, które dążą do integracji europejskiej, akceptują zasadę rządów prawa oraz

⁴⁷ Por. M. Bond, *The Council of Europe. Structure, History and Issues in European Politics*, Routledge, London-New York 2012.

⁴⁸ Dz.U. 1994 nr 118 poz. 565.

są w stanie i chcą zagwarantować demokrację, podstawowe prawa człowieka i wolność⁴⁹.

Uzyskanie członkostwa w RE wiąże się zatem, nie tylko z uznaniem powyższych wartości ale również z przyjęciem na siebie zestawu zobowiązań w tym zakresie⁵⁰, jak również w niektórych przypadkach, aby spełnić wymogi progowe, dostosowanie w określonym obszarze do standardów RE⁵¹.

Co więcej, jak zauważa Elżbieta Dynia, wskazane wartości „są współzależne i wzajemnie komplementarne: żadna z nich nie może być urzeczywistniona bez pozostałych. Poszanowanie praworządności jest nierozdzielnie związane z poszanowaniem zasad demokracji i praw człowieka: nie może być demokracji i poszanowania praw człowieka bez poszanowania praworządności i odwrotnie. W ustroju demokratycznym bez prawidłowego podziału władzy nie jest możliwa realizacja efektywnej ochrony indywidualnych praw i wolności”⁵².

Warunki członkostwa i pewne kwestie formalne zawarte zostały także w art. 3 Statutu, w którym czytamy, iż „Każde państwo europejskie uznane za zdolne i pragnące wypełnić postanowienia artykułu 3, może być zaproszone przez Komitet Ministrów do członkostwa w Radzie Europy. Każde zaproszone w ten sposób państwo stanie się członkiem z chwilą złożenia w jego imieniu sekretarzowi generalnemu dokumentu przystąpienia do niniejszego Statutu”⁵³.

Zatem jak można zauważyć szczególny nacisk kładzie się na dwa warunki: geograficzny, związany z przynależnością do kontynentu europejskiego oraz polityczny, związany z uznaniem wartości demokratycznych leżących u podstaw RE. Te wymogi i zobowiązanie do ich wykonania są kształtowane w szczególności w procedurze akcesyjnej, stanowiącej niejako etap wstępny w dążeniu państwa do członkostwa w RE⁵⁴.

⁴⁹ Szerzej: E. Dynia, *Zasady demokracji, praworządności i poszanowania praw człowieka jako warunki członkostwa w Radzie Europy*, „Stosunki Międzynarodowe” 2020, nr 4, s. 35-49.

⁵⁰ Zob. J. Regulski, *Nowi członkowie Rady Europy i ich zobowiązania*, „Biuletyn Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego” 1998, nr 3, s. 128-136.

⁵¹ Zob. C. Mik, *Fenomenologia regionalnej integracji państw. Studium prawa międzynarodowego. Regionalne organizacje integracyjne z perspektywy analitycznej prawa międzynarodowego*, t. II, C.H. Beck, Warszawa 2019, s. 288.

⁵² E. Dynia, *Zasady demokracji, praworządności...*, j.w., s. 36.

⁵³ Dz.U. 1994 nr 118 poz. 565.

⁵⁴ Por. P. Ramiączek, *Zobowiązania Federacji Rosyjskiej w zakresie wymiaru sprawiedliwości sformułowane w dokumencie o przyjęciu do Rady Europy*, [w:] *Współczesne wyzwania państwa i prawa*.

W sprawach członkostwa Komitet Ministrów zasięga opinii Zgromadzenia Parlamentarnego. Co prawda nie mają one charakteru prawnie wiążącego, ale pomimo to nie było jeszcze sytuacji, w której Komitet Ministrów zaakceptował nowe państwo członkowskie wbrew negatywnej opinii organu parlamentarnego⁵⁵.

Państwo zaproszone do przystąpienia otrzymuje status pełnoprawnego członka Rady Europy z chwilą przekazania Sekretarzowi Generalnemu dokumentu ratyfikacji Statutu. Wówczas postaje jedynie wprowadzenie poprawek do art. 26 Statutu, jak również uzupełnienie listy państw członkowskich organizacji.

Zdarzają się jednak przypadki, jak np. miało to miejsce w odniesieniu do Chorwacji, gdy Komitet Ministrów opóźnia o kilka miesięcy zaproszenie państwa do przystąpienia do Rady Europy⁵⁶. W Chorwacji było to możliwe dopiero po wprowadzeniu „namacalnych” środków demokratyzacji⁵⁷.

Rosja z kolei, kandydująca od 1993 r., nie była uznawana przez ekspertów Rady Europy za „państwo konstytucyjne”. Dopiero pod naciskiem Francji, Niemiec i Wielkiej Brytanii, dopuszczono ją do członkostwa, tłumacząc to koniecznością zacieśnienia więzi z Europą. W efekcie Federacja Rosyjska została przyjęta do RE w styczniu 1996 r.⁵⁸ pomimo zatwardziałego stanowiska w konflikcie czeczeńskim⁵⁹ i braku realnych gwarancji poszanowania praw człowieka⁶⁰. W dniu 16 marca Komitet Delegatów Ministrów Rady Europy podczas sesji specjalnej w Strasburgu przyjął jednogłośnie rezolucję o wykluczeniu Federacji Rosyjskiej z Rady Europy z dniem 16 marca 2022 r. W rezolucji stwierdzono, że rosyjska agresja na Ukrainę stanowi drastyczne naruszenie artykułu 3 Statutu Rady Europy, który zobowiązuje państwa członkowskie do współpracy na rzecz realizacji celów tej organizacji. Rezolucję

Księga jubileuszowa prof. Jerzego Jaskierni z okazji 45-lecia pracy naukowej, red. Ł. Baratyński, P. Ramiączek, K. Spryszak, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 530-537.

⁵⁵ Zob. F. Benoit-Rohmer, H. Klebes, *Prawo Rady Europy...*, 39.

⁵⁶ Zob. R. Osypowicz, *Transformacja prawnokonstytucyjna Republiki Chorwacji dokonana w trakcie procedury monitoringowej Rady Europy*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 5, s. 237.

⁵⁷ Zob. D. Mikucka-Wójtowicz, *Demokratyczna transformacja w Serbii i Chorwacji w latach 1990-2010*, Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, Kraków 2014, s. 433 i nast.

⁵⁸ Zob. *Council of Europe and Russian Federation*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.

⁵⁹ Szerzej: I.C. Kamiński, *Członkostwo Federacji Rosyjskiej w Radzie Europy a problem czeczeński*, [w:] *Państwo – władza – społeczeństwo – polityka. Księga jubileuszowa profesora Krzysztofa Paleckiego*, red. M. Borucka-Arctowa, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 483-499.

⁶⁰ Zob. E. Denkwicz, *Plaszczyzny oddziaływania Rady Europy na przemiany systemowe w Federacji Rosyjskiej – wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na zmiany systemu prawnego w Rosji*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989 – 2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 718-734.

Komitetu Delegatów Ministrów RE poprzedziła opinia Zgromadzenia Parlamentarnej Rady Europy z dnia 15 marca 2022 r., stwierdzająca, że Rosja dopuściła się poważnych naruszeń Statutu Rady Europy, niezgodnych ze statusem państwa członkowskiego. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy wyraziło również poparcie dla suwerenności, niepodległości i integralności terytorialnej Ukrainy w jej granicach uznanych przez społeczność międzynarodową⁶¹. Rosja pozostała jednak nadal stroną Europejskiej Konwencji Praw Człowieka do 16 września 2022 r. W najbliższych latach do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka będą przyjmowane i rozpatrywane skargi dotyczące wydarzeń poprzedzających wydalenie.

W porównaniu z procesem integracyjnym zachodzącym w ramach Unii Europejskiej, warto zauważyć, iż, podczas gdy państwa członkowskie UE przekazują krajowe uprawnienia ustawodawcze i wykonawcze Komisji Europejskiej i Parlamentowi Europejskiemu w określonych obszarach prawa Wspólnoty Europejskiej, państwa członkowskie Rady Europy zachowują suwerenność⁶², ale zobowiązują się poprzez konwencje i współpracują w oparciu o wspólne wartości i wspólne decyzje polityczne⁶³. Te konwencje i decyzje są opracowywane przez państwa członkowskie współpracujące w Radzie Europy, natomiast wtórne prawo wspólnotowe jest ustalane przez organy Unii Europejskiej. Obie organizacje funkcjonują jako koncentryczne kręgi wokół wspólnych podstaw integracji europejskiej, przy czym Rada Europy jest geograficznie szerszym kręgiem. Unia Europejska może być postrzegana jako mniejszy krąg o znacznie wyższym stopniu integracji poprzez przeniesienie kompetencji z poziomu krajowego na unijny. Będąc częścią prawa międzynarodowego publicznego.

W momencie uzyskania członkostwa państwo poddawane jest monitoringowi Komitetu Ministrów⁶⁴ i Zgromadzenia Parlamentarnej⁶⁵. Warto jednak zauważyć, iż,

⁶¹ Zob. *Komunikat*, <https://www.gov.pl/web/re/rosja-wykluczona-z-rady-europy>, data dostępu: 20.05.2023.

⁶² Zob. J. Wasilkowski, *Suwerenność w prawie międzynarodowym i w prawie europejskim*, [w:] *Prawo międzynarodowe publiczne a prawo europejskie*, red. J. Kolasa, A. Kozłowski, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2003, s. 11-24.

⁶³ Zob. J. Jaskiernia, *Prawo Rady Europy a prawo krajowe – granice i wspólne obszary*, [w:] *Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe – granice i wspólne obszary. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Genowefie Grabowskiej*, red. B. Mikołajczyk, J. Nowakowska-Małusecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s. 256.

⁶⁴ Zob. A. Drzemczewski, *Procedura monitoringowa Komitetu Ministrów Rady Europy. Użyteczny mechanizm „praw człowieka”?*, [w:] *Polska w Radzie Europy. 10 lat członkostwa. Wybrane zagadnienia*, red. H. Machińska, Ośrodek Informacji Rady Europy Centrum Europejskiego UW, Warszawa 2002, s. 55-78.

państwo naruszające postanowienia zawarte w art. 3 Statutu, może zostać zawieszona w swoim prawie do reprezentacji oraz wezwane przez Komitet Ministrów do wystąpienia z Rady Europy. W sytuacji niezastosowania się do tego wezwania Komitet Ministrów może wskazać datę od której państwo przestaje być członkiem RE (art. 8 Statutu)⁶⁶.

Warto również zwrócić uwagę na art. 7 Statutu RE, zgodnie z którym „Każdy członek Rady Europy może z niej wystąpić notyfikując swoją decyzję Sekretarzowi Generalnemu. Notyfikacja wywiera skutek z końcem roku budżetowego, w którym została zgłoszona, pod warunkiem, że nastąpiło to w ciągu pierwszych dziewięciu miesięcy roku budżetowego. Jeżeli notyfikacji dokonano w ciągu ostatnich trzech miesięcy roku budżetowego, wywiera ona skutek począwszy od końca następnego roku budżetowego”⁶⁷.

Państwa europejskie mogą również otrzymać „status gościa specjalnego” w celu ułatwienia ich przystąpienia do RE, pod warunkiem, że podpisały Akt Końcowy z Helsinek⁶⁸ i Kartę Paryską dla Nowej Europy⁶⁹. Decyzję o jego przyznaniu podejmuje Biuro Zgromadzenia Parlamentarnego RE⁷⁰. Obecnie jednym wnioskodawcą pozostaje – Białoruś – ale jego status gościa specjalnego został zawieszony z powodu braku poszanowania praw człowieka w tym kraju⁷¹.

Goście specjaliści mają wiele uprawnień w Zgromadzeniu i komisjach (z wyjątkiem Komisji Wspólnej, Komisji Monitorującej oraz Komisji Regulaminu, Immunitetów i Spraw Instytucjonalnych) z wyjątkiem prawa głosu lub kandydowania w wyborach⁷².

⁶⁵ Zob. E.H. Morawska, *Procedury Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w zakresie przestrzegania przez państwa członkowskie zobowiązań przyjętych na mocy statutu i konwencji Rady Europy*, [w:] *Pozasądowe mechanizmy ochrony praw człowieka i podstawowych wolności Rady Europy*, red. E.H. Morawska, K. Gałka, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2021, s. 113-158.

⁶⁶ F. Benoit-Rohmer, H. Klebes, *Prawo Rady Europy...*, s. 42.

⁶⁷ Dz.U.1994 nr 118 poz. 565.

⁶⁸ Zob. Conference on Security and Co-operation in Europe, Final Act, Helsinki 1 August 1975, www.hri.org, data dostępu: 06.07.2022.

⁶⁹ Zob. Charter of Paris for a New Europe, 21 November 1990, www.osce.org/files/f/documents/o/6/39516.pdf, data dostępu: 06.07.2022.

⁷⁰ Zob. *Working Structure Special guest status*, www.website.pace.net, data dostępu: 06.07.2022.

⁷¹ Por. K. Kakareko, *Prawa człowieka na Białorusi – miraż czy rzeczywistość*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989 – 2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 412-429.

⁷² Zob. Rules of Procedure of the Assembly (June 2022), www.assembly.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.

Kraje spoza Europy mogą otrzymać „status obserwatora”⁷³, co oznacza, że mogą wysyłać obserwatorów do współpracy z RE, pod warunkiem, że wyrażą chęć zaakceptowania zasad demokracji, praworządności i poszanowania praw człowieka. Obecnymi państwami obserwatorami są: Kanada (od 3 kwietnia 1996 r.⁷⁴)⁷⁵, Stolica Apostolska (od 7 marca 1970 r.⁷⁶)⁷⁷, Japonia (od 20 listopada 1996 r.⁷⁸)⁷⁹, Meksyk (od 1 grudnia 1999 r.⁸⁰)⁸¹ i Stany Zjednoczone (od 7 grudnia 1995 r.⁸²)⁸³.

Za sprawą tych kontaktów następuje obopólnie korzystna wymiana doświadczeń i dobrych praktyk, w szczególności w sektorze działań międzyrządowych. Stosunki z państwami – obserwatorami stanowią dla Rady Europy cenną okazję do nawiązania kontaktu i przyczyniają się do poszerzenia oddziaływania jej standardów i działań⁸⁴.

1.4. System aksjologiczny Rady Europy ze szczególnym uwzględnieniem sfery prawno-ustrojowej

1.4.1. Standardy prawnie wiążące

Standardy prawnie wiążące opierają się na zasadach i przepisach opracowanych i przyjętych przy udziale i wyraźnej zgodzie państw lub innych podmiotów, których te

⁷³ Zob. *Criteria for the Granting of Observer Status with the Council of Europe*, (Adopted by the Committee of Ministers on 1-2 and 7 July 1999 at the 679th meeting of the Ministers’ Deputies).

⁷⁴ Council of Europe Committee of Ministers Resolution (96)9 on Observer Status for Canada with the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 3 April 1996, at the 562nd meeting of the Ministers’ Deputies), CM-Public.

⁷⁵ Zob. *Canada/Observer State*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.

⁷⁶ Zob. V. Relations Between the Council of Europe and the Holy See (Concl.(76)254/VII, CM(75)308).

⁷⁷ Zob. *Holy See// Observer State*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.

⁷⁸ Zob. Council of Europe Committee of Ministers Resolution (96)37 On Observer Status for Japan with the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 20 November 1996, at the 578th meeting of the Ministers’ Deputies), CM-Public.

⁷⁹ Zob. *Japan// Observer*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.

⁸⁰ Zob. Council of Europe Committee of Ministers Resolution (99)32, On Observer Status for Mexico with The Council of Europe, (Adopted by the Committee of Ministers on 1 December 1999 at the 690th meeting of the Minister’s Deputies), CM-Public.

⁸¹ Zob. *Mexico//Observer State*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.

⁸² Zob. Council of Europe Committee of Ministers Resolution (95)37 on Observer Status for the United States of America with the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 7 December 1995 at the 551st meeting of ministers ‘Deputies), CM-Public.

⁸³ Zob. *United States//Observer State*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.

⁸⁴ Zob. *The Council of Europe’s Relations with Observer States*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.

zasady będą obowiązywać. Na przykład do tej kategorii standardów należą traktaty i konwencje⁸⁵.

Najbardziej znanym osiągnięciem Rady Europy jest Europejska Konwencja Praw Człowieka (EKPC), która została przyjęta przez Komitet Ministrów w 1950 r., w następstwie raportu Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy⁸⁶, a weszła w życie w 1953 r., stając się prawnie wiążącym instrumentem, rozwijającym postanowienia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r.⁸⁷ Miała ona być prostym, elastycznym podsumowaniem praw uniwersalnych, których znaczenie mogło rosnąć i dostosowywać się z czasem do zmieniających się potrzeb społeczeństwa⁸⁸. Nie tylko zwykli ludzie mieli być chronieni przed nadużyciami ze strony państwa, ale także obowiązkiem państw miała być ochrona jednostek⁸⁹. Miało to ogromne znaczenie w podnoszeniu standardów zwiększania świadomości nt. praw człowieka w państwach członkowskich Rady Europy⁹⁰. Konwencja traktowana jest jako podstawowy instrument o charakterze regionalnym w zakresie zapewnienia podstawowych praw człowieka, m.in. jego wolności i bezpieczeństwa⁹¹ czy swobody informacji⁹². Odgrywa kluczową rolę w rozwijaniu standardów demokratycznych⁹³.

Z biegiem czasu ratyfikacja EKPC stała się kryterium przystąpienia do tej organizacji międzynarodowej⁹⁴. W efekcie wszystkie państwa członkowskie RE

⁸⁵ Zob. K. Spryszak, *Wpływ "miękkiego prawa" organizacji międzynarodowych na zmiany norm konstytucyjnych w wybranych państwach Europy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019, s. 37.

⁸⁶ Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284.

⁸⁷ Zob. T. Hammarberg, *Council of Europe as an Instrument for Human Rights*, « Netherlands Quarterly of Human Rights » 2014, nr 2, s. 216.

⁸⁸ Por. C. Mik, *Charakter, struktura i zakres zobowiązań z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 4, s. 5-16.

⁸⁹ Zob. Z. Cichoń, *Europejska Konwencja Praw Człowieka nadal najskuteczniejszym na świecie instrumentem ochrony praw człowieka*, „Palestra” 2005, nr 11/12, s. 179-188.

⁹⁰ Zob. H. Suchocka, *Europejska Konwencja Praw Człowieka a prawo wewnętrzne państw-członków Rady Europy – wzajemne zależności*, [w:] *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, red. J. Trzciniński, A. Jankiewicz, Wydawnictwo TK, Warszawa 1996, s. 443-457.

⁹¹ Zob. J.L. Murdoch, *Article 5 of the European Convention on Human Rights : the protection of liberty and security of person*, Council of Europe, Strasbourg 1994, s. 23.

⁹² Zob. D. Voorhoof, *Freedom of expression, the media and journalists: case-law of the European Court of Human Rights : a publication of European Audiovisual Observatory*, European Audiovisual Observatory, Strasbourg 2020, s. 12.

⁹³ Zob. R. O’Connell, *Law, democracy and the European Court of Human Rights*, Cambridge University Press, Cambridge 2020, s. 46.

⁹⁴ Zob. S.A. Paruch, *Charakter prawny związania państwa członkowskiego Rady Europy standardami EKPCz w zakresie ochrony praw człowieka*, „Zeszyty Naukowe WSIZiA Warszawa” 2013, nr 2, s. 139 – 159.

podlegają tej konwencji, która jest wiążąca na mocy prawa międzynarodowego⁹⁵. Z kolei Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPCz) w Strasburgu odgrywa ważną rolę w zapewnianiu przestrzegania jej przepisów⁹⁶.

Przyglądając się bliżej systemowi Rady Europy, wartym podkreślenia jest fakt, iż opiera się on głównie na konwencjach⁹⁷. Opracowując konwencje lub traktaty międzynarodowe, ustalane są wspólne standardy prawne dla państw członkowskich⁹⁸. Jednak kilka konwencji zostało również otwartych do podpisu dla państw niebędących członkami. Ważnymi przykładami są Konwencja o cyberprzestępczości⁹⁹ (podpisana m.in. przez Kanadę¹⁰⁰, Japonię¹⁰¹, RPA¹⁰² i Stany Zjednoczone¹⁰³), Konwencja Lizbońska o uznaniu okresów studiów i stopni naukowych¹⁰⁴ (podpisana m.in. przez Australię¹⁰⁵, Białoruś¹⁰⁶, Kanadę¹⁰⁷, Stolicę Apostolską¹⁰⁸, Kazachstan¹⁰⁹, i USA¹¹⁰),

⁹⁵ Zob. L. Garlicki, *Europejska Konwencja Praw Człowieka a wykonywanie ponadnarodowych zobowiązań przez państwa*, [w:] *Sześćdziesiąt lat Rady Europy i stosowanie standardów prawnych*, red. H. Machińska, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009, s. 108.

⁹⁶ Zob. A. Ciesielska, *Kontrola przestrzegania Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – próba syntezy*, [w:] *Prawa człowieka wczoraj i dziś. W 60. rocznicę powstania Rady Europy oraz 20-lecia przyjęcia Konwencji Praw Dziecka*, UAM, Toruń 2010, s. 9-26.

⁹⁷ Zob. Z. Galicki, *Konwencje Rady Europy a prawo europejskie – klauzula rozłączności*, [w:] *Sześćdziesiąt lat Rady Europy i stosowanie standardów prawnych*, red. H. Machińska, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009, s. 137-156; P. Jankowski, *Polskie prawo samorządowe a konwencje Rady Europy*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 553-568.

⁹⁸ Zob. J. Menkes, *Konwencje Rady Europy instrumentem dywergencji tzw. europejskiego standardu praw człowieka*, [w:] *Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania – nowe rozwiązania*, red. J. Jaskiernia, t. I, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014, s. 523-541.

⁹⁹ Zob. Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości sporządzona w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r., Dz.U.2015.728.

¹⁰⁰ Zob. *Canada Completes Ratification of Convention on Cybercrime*, News Release July 8, 2015, www.canada.ca/en/news/archive/2015/07/canada-completes-ratification-cybercrime.html, data dostępu: 06.07.2022.

¹⁰¹ Zob. *Japan joins Budapest Convention, Strasbourg 07.03.2012*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.

¹⁰² Zob. *South Africa. Cybercrime policies/strategies*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.

¹⁰³ Zob. *The Budapest Convention on Cybercrime on Cybercrime: a framework for capacity building*, www.thegfce.org, data dostępu: 06.07.2022.

¹⁰⁴ Zob. *Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region (ETS No. 165)*, Lisbon 11/04/1997 – Special conditions of opening for signature, 01/02/1999 (5 Ratifications including 3 member States of the Council of Europe and/or the UNESCO Europe Region).

¹⁰⁵ Zob. F. Kelly, *The Lisbon Recognition Convention in the South Pacific*, [w:] *The Lisbon Recognition Convention at 15: making fair recognition a reality*, red. S. Bergan, C. Blomqvist, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2014, s. 48.

¹⁰⁶ Zob. G. Polglase, *Higher Education an soft power in the Eastern Partnership: the case of Belarus*, "Eastern Journal of European Studies" 2013, vol. 4, s. 114.

¹⁰⁷ Zob. *Canada and the Lisbon Recognition Convention*, www.cic.ca/1639/canada_and_the_lisbon_recognition_convention.canada, data dostępu: 08.07.2022.

¹⁰⁸ Zob. *Monitoring the Implementation of the Lisbon Recognition Convention*, Council of Europe, www.unesdoc.unesco.org/arl/48223/pf0000368039, data dostępu: 08.07.2022.

Konwencja antydopingowa¹¹¹ (podpisana m.in. przez Australię, Białoruś, Kanadę i Tunezję)¹¹² oraz Konwencja o ochronie dzikiej fauny i flory europejskiej oraz jej siedlisk¹¹³ (podpisana m.in. przez Burkina Faso, Maroko, Tunezję i Senegal)¹¹⁴.

Te prawnie wiążące traktaty międzynarodowe mają przede wszystkim na celu harmonizację ustawodawstwa krajowego i ułatwianie współpracy międzynarodowej¹¹⁵. Państwa członkowskie nie mają obowiązku przystępowania do konwencji¹¹⁶. Ich skuteczność zależy więc od woli politycznej państw¹¹⁷.

1.4.2. Standardy o charakterze tzw. „miękkiego prawa”

Chociaż definicja „miękkiego prawa” jest przedmiotem wielu dyskusji, a niektórzy naukowcy nawet zaprzeczają temu pojęciu, przedstawiając je jako zbędne i nielogiczne¹¹⁸, prawo miękkie można uznać za wygodny opis niewiążących, normatywnie sformułowanych instrumentów stosowanych we współczesnych stosunkach międzynarodowych, przez państwa i organizacje międzynarodowe”. Przykłady prawa miękkiego obejmują zalecenia, wytyczne, kodeksy postępowania, opinie, niewiążące rezolucje i standardy¹¹⁹.

¹⁰⁹ Zob. *Integration of higher Education n Kazachstan into the Global Community*, www.qs.gen.com/integration-of-higher-education-in-kazakhstan-into-the-global-community-2/, data dostępu: 08.07.2022.

¹¹⁰ Zob. *Lisbon Convention*, www.unige.ch/immatriculations/en/informations/lisbon-convention, data dostępu: 08.07.2022.

¹¹¹ Zob. Konwencja Antydopingowa, sporządzona w Strasburgu dnia 16 listopada 1989 r. (Dz.U. 2001 nr 15 poz. 149).

¹¹² Zob. *States Partie to the Anti-Doping Convention*, www.coe.int, data dostępu: 08.07.2022.

¹¹³ Zob. Konwencja o ochronie gatunków dzikiej flory i fauny europejskiej oraz ich siedlisk, sporządzona w Bernie dnia 19 września 1979 r. (Dz.U.1996 nr 58 poz. 263).

¹¹⁴ Zob. *Chart of signatures and ratification of Treaty 104*, www.coe.int, data dostępu: 08.07.2022.

¹¹⁵ Por. *A commentary on the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings*, red. H. Sax, J. Planitzer, Edward Elgar Publishing, Cheltenham-Northampton 2020; *International law and violence against women: Europe and the Istanbul Convention*, red. J. Niemi, Routledge, Abington-New York 2020.

¹¹⁶ Zob. M.A. Nowicki, *Europejska Konwencja Praw Człowieka: obowiązek państwa aktywnej ochrony podstawowych praw i wolności*, [w:] *Sześćdziesiąt [60] lat Rady Europy. Tworzenie i stosowanie standardów prawnych*, red. H. Machińska, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009, s. 157-184.

¹¹⁷ Zob. J. Jaskiernia, *Prawo Rady Europy a prawo krajowe...*, s. 267-268.

¹¹⁸ Zob. A. Boyle, *The Choice of a Treaty: hard law versus soft law*, [w:] *The Oxford Handbook of United Treaties*, red. S. Chesterman, D.M. Malone, S. Villalpando, Oxford University Press, Oxford 2019, s. 100.

¹¹⁹ Zob. J. Jaskiernia, *Konstrukcja normy prawnej o charakterze „miękkiego prawa”*, [w:] *Wielowymiarowość prawa. [Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Prof. Krzysztofa Paleckiego]*, red. J. Czapska, M. Dudek, M. Stępień, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, s. 105-120.

Standardy o charakterze tzw. „miękkiego prawa” – tj. standardy niewiążące prawnie, o pewnym stopniu charakteru normatywnego – niosą za istotne korzyści, takie jak elastyczność i adaptacyjność¹²⁰. W obecnym systemie wielostronnym, w którym można próbować osiągnąć konsensus, korzyści płynące z miękkiego prawa mogą stanowić skuteczną alternatywę. I odwrotnie, te same zalety powodują również wyzwania w zakresie natychmiastowej legitymizacji¹²¹.

Siła i status prawa przypisywany standardom miękkiego prawa jest różny. Większość uchwał nie ma charakteru prawnie wiążącego, co wiązać należy z tym, że ich wdrożenie nie jest obowiązkowe¹²². Jednak w zależności od podmiotu przyjmującego te teksty oraz ich formy i treści, uchwały mogą tworzyć zobowiązania dla państw i mogą mieć określony status prawny¹²³.

W przypadku Rady Europy większość uchwał Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy i zaleceń Komitetu Ministrów czy też opinii Komisji Weneckiej¹²⁴ nie pociąga za sobą obowiązkowych zobowiązań prawnych ale pomimo tego ich rola jest zasadnicza. Jak bowiem zauważa K. Spryszak, „przyczyniają się do tworzenia regulacji, wielu stosunków opartych na zasadzie kompromisu i współpracy bardziej niż hierarchicznego podporządkowania, które w dzisiejszym świecie stają się coraz bardziej rozpowszechniane. Wynika to z faktu, iż specyfika standardów o charakterze „miękkiego prawa” polega na tym, że wywodzą one swój byt nie tyle ze sformalizowanych, władczych procedur legislacyjnych i obecności zinstytucjonalizowanego przymusu, w razie ich nieprzestrzegania, ale ze swoistego kompromisu zgody podmiotów, z którymi wiąże się chęć związania zgodnie z zawartymi w tego typu dokumentach zaleceniami”¹²⁵.

¹²⁰ Zob. W.M. Reisman, *Soft Law and Law Jobs*, “Journal of International Dispute Settlement” 2011, No 1, s. 29.

¹²¹ Zob. G. Weeks, *Soft Law and Public Authorities: Remedies and Reform*, Hart Publishing, London 2016, s. 32.

¹²² Zob. T. Nieborak, *Soft lex, sed lex? O nowych formach regulacji rynku finansowego Unii Europejskiej*, „Przegląd Zachodni” 2017, No. 2, s. 215.

¹²³ Zob. H. Hillgenberg, *A fresh look at the soft law*, “European Journal of International Law” 1999, No. 3, s. 513.

¹²⁴ Zob. W. Hoffmann-Riem, *The Venice Commission of the Council of Europe – Standards and Impact*, “The European Journal of International Law” 2014, No. 2, s. 581.

¹²⁵ K. Spryszak, *Wpływ „miękkiego prawa”...*, s. 9.; Por. W. Bańczyk, „Miękkie prawo, ale prawo”, czyli o obowiązku przestrzegania soft law, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2016, nr 1, s. 62.

Twierdzi się zatem, że „miękkie prawo” może wpływać na rozwój polityki i praktykę właśnie dlatego, że wywiera nieformalny „miękki” wpływ¹²⁶. Państwa członkowskie Rady Europy mogą zobowiązać się do zrobienia czegoś dobrowolnie, do czego byłyby mniej skłonne, gdyby były prawnie zobowiązane¹²⁷. Dlatego też prawo miękkie przedstawiane jest czasami, jako bardziej elastyczny instrument w osiągnięciu celów politycznych¹²⁸. Odgrywa ono istotną rolę np. w obszarze dążenia do zapewnienia „dobrej administracji”¹²⁹.

Sama procedura przyjęcia standardów o charakterze „miękkiego prawa”, jest stosunkowo szybka. Jest też mniej czasochłonna, w przeciwieństwie do procedury przyjmowania standardów prawnie wiążących, przez co uważa się, że miękkie prawo jest bardziej elastyczne¹³⁰. Z drugiej, strony prawo twarde uważane jest za bardziej uzasadnione i demokratyczne, bardziej precyzyjne i szczegółowe, związane z silnymi uprawnieniami wykonawczymi¹³¹, a jego stosowanie jest również możliwe wobec podmiotów krajowych, takich jak osoby fizyczne i przedsiębiorstwa¹³².

1.5. Mechanizmy oddziaływania Rady Europy na przekształcenia prawno-ustrojowe państw członkowskich

1.5.1. Procedura akcesyjna

Każde przystąpienie do Rady Europy związane jest z procedurą, pomagającą sprawdzić czy państwo starając się o członkostwo wypełnia wymogi wstępne (progowe)

¹²⁶ Zob. A.M. Weber, *Wzrastająca rola prawa miękkiego jako wyraz tendencji reformatorskich w prawie handlowym*, [w:] *Tendencje reformatorskie w prawie handlowym. Między teorią a praktyką*, red. J. Olszewski, C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 369 – 377.

¹²⁷ Zob. E.H. Morawska, *Procedury Zgromadzenia Parlamentarnego ...*, s. 145.

¹²⁸ Zob. P. Pęcak, „Miękkie” prawo międzynarodowe w procesie stosowania prawa krajowego, [w:] *Wykładnia prawa. Odrębności w wybranych gałęziach prawa*, red. L. Leszczyński, UMCS, Lublin 2006, s. 129-137.

¹²⁹ Por. *Good administration and the Council of Europe: law, principles, and effectiveness*, red. A. Andrijauskaitė, U. Stelkens, Oxford University Press, Oxford 2020.

¹³⁰ Szerzej: E. Korkea-Aho, *EU Soft Law in Domestic Legal System: Flexibility and Diversity Guaranteed*, “Maastricht Journal of European and Comparative Law” 2009, No 1.

¹³¹ Zob. K. Abbott, D. Sindal, *Hard and Soft Law in International Governance*, [w:] *International Law: Classic and Contemporary Readings*, red. C.KU, P.F. Dietl, Lynne Rienner, Boulder 2009, s. 18.

¹³² Por. A.E. Boyle, *Some Reflections on the Relationship of Treaties and Soft Law*, “International and Comparative Law Quarterly” 1999, No. 4, s. 903.

akcesji. Dlatego wiele z państw, które podjęły decyzję o członkostwie przyjęło dodatkowe zobowiązania związane z tą procedurą¹³³.

Wymogi akcesyjne zostały zawarte w Statucie RE, jednak z uwagi na ich generalne podejście, stosuje się również Deklarację Wiedeńską z 1993 r., w której czytamy, iż „przystąpienie takie (do Rady Europy) zakłada, iż państwo aplikujące dostosowało swoje instytucje i system prawny do podstawowych zasad demokracji, rządów prawa oraz poszanowania praw człowieka.

Zgodnie z art. 3 Statutu, RE może przyznać członkostwo państwu, które akceptuje „zasady praworządności i korzystania przez wszystkie osoby podlegające jej jurysdykcji z praw człowieka i podstawowych wolności oraz [które współpracuje] uczciwie i skutecznie w realizacji celu Rady określonego w rozdziale I”¹³⁴. Z art. 3 wynika, zatem, że przestrzeganie standardów praworządności i praw człowieka jest niezbędne. Szerokie znaczenie tegoż artykułu pozwala Zgromadzeniu Parlamentarnemu RE, dokonywać oceny kryteriów członkostwa i określania w każdym przypadku z osobna, jakie standardy w zakresie praw człowieka i praworządności musi spełnić państwo, aby przystąpić do organizacji. Art. 3 pozwala również Zgromadzeniu na ustanowienie nowych warunków. Na przykład po upadku muru berlińskiego Zgromadzenie ustanowiło zasadę, że wszystkie państwa kandydujące muszą zaakceptować i ratyfikować EKPC¹³⁵. Jeśli natomiast chodzi o współpracę w realizacji celów RE przedstawionych w rozdziale I, ustanawia to przede wszystkim ogólny obowiązek współpracy: „*celem Rady Europy jest osiągnięcie większej jedności między jej członkami w celu ochrony i realizacji ideałów i zasad, które są ich wspólnym dziedzictwem oraz ułatwiania ich postępu gospodarczego i społecznego*”¹³⁶.

Zgodnie z art. 4 członkostwo w RE ogranicza się do państw europejskich, które są w stanie i chcą spełnić kryteria członkostwa określone w art. 3. Kryterium to może okazać się istotne w kontekście spornych państw i terytoriów, ponieważ wymaga, aby państwo kandydujące było nie tylko *chętne*, ale także *zdolne* do zapewnienia praw człowieka i praworządności wszystkim w jego jurysdykcji.

¹³³ Zob. D. Wiśniewska-Cazals, *Rada Europy a prawa człowieka*, „Biuletyn Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego” 1992, nr 3, s. 44-49.

¹³⁴ Dz.U. 1994 nr 118, poz. 565.

¹³⁵ Zob. H. Klebes, *Membership in International Organizations and National Constitutional Law: A Case Study of the Law and Practice of the Council of Europe*, „Saint Louis-Warsaw Transatlantic Law Journal” 1999, No. 69, s. 75-77.

¹³⁶ Dz.U. 1994 nr 118, poz. 565.

W tym kontekście art. 3 zawiera istotne kryteria członkostwa, opisujące standardy, jakie państwo musi spełnić, aby stać się członkiem. Art. 4 zawiera kryterium zdolności do członkostwa, opisujące kontrolę, jaką państwo musi sprawować nad swoim terytorium, aby zapewnić wdrażanie praw człowieka i rządów prawa.

Przedstawiciele społeczeństw muszą być wybierani w drodze wolnych i uczciwych wyborów, opartych na powszechnym prawie do głosowania. Zagwarantowana swoboda wypowiedzi, szczególnie mediów, ochrona mniejszości narodowych oraz przestrzeganie zasad prawa międzynarodowego muszą pozostawać, w naszej opinii, decydującym kryterium oceny każdego wniosku o członkostwo. Równie fundamentalnym jest zobowiązanie do podpisania Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i przyjęcie w całości, w krótkim czasie, mechanizmów nadzoru, określonych w Konwencji. Jesteśmy zdecydowani zapewnić pełne przestrzeganie zobowiązań przyjętych przez wszystkie państwa członkowskie Rady Europy”.¹³⁷

Procedura przystąpienia zazwyczaj obejmuje wniosek do Sekretarza Generalnego, który jest przekazywany Komitetowi Ministrów za pośrednictwem urzędującego Przewodniczącego KM. Komitet Ministrów podejmuje następnie decyzję proceduralną na mocy uchwały statutowej (51) 30 o zasięgnięciu opinii Zgromadzenia Parlamentarnego¹³⁸. Na przykład w przypadku Republiki Czarnogóry wniosek o członkostwo złożył 6 czerwca 2006 r.¹³⁹, a KM przekazał wniosek do ZPRE o wydanie opinii w dniu 14 czerwca 2006 r.¹⁴⁰ Następnie Biuro ZPRE rozpatruje wniosek i dokonuje nominacji politycznych i prawnych, ekspertów w celu oceny zgodności państwa kandydującego z podstawowymi zasadami RE. Po przygotowaniu, rozpatrzeniu i przegłosowaniu odpowiednich raportów w ZPRE, zalecenie dotyczące przydatności (lub nie) kandydata do członkostwa jest zwracane do KM. W przypadku Czarnogóry przystąpiła do Rady Europy 11 maja 2007 r., niecały rok po złożeniu wniosku¹⁴¹.

¹³⁷ Deklaracja Wiedeńska, Wiedeń 9 października, www.coe.int/t/dcr/sumit/decl_vienne_pl.asp, data dostępu: 08.07.2022.

¹³⁸ Zob. Resolution (51)30 A (3 May 1951) – Admission of New Members, www.coe.int, data dostępu: 08.07.2022.

¹³⁹ Zob. Report. *Accession of the Republic of Montenegro to the Council of Europe*, Political Affairs Committee, Rapporteur: Mr Jean-Charles Gardetto, Monaco, Group of the European People’s Party, 12 March 2007, Doc. 1124, www.assembly.coe.int, data dostępu: 09.07.2022.

¹⁴⁰ Tamże.

¹⁴¹ Zob. *Montenegro and the Council of Europe*, www.coe.int/en/web/odgorica/council-of-europe, data dostępu: 09.07.2022.

1.5.2. Procedura monitoringowa

W latach 90-tych Rada Europy otworzyła się na państwa Europy Środkowo-Wschodniej. Ponieważ większość kandydatów w tamtym czasie nie była jeszcze demokracjami, musieli podejmować zobowiązania i wdrażać reformy mające na celu poszanowanie praworządności i praw człowieka. Od 1993 r. Zgromadzenie Parlamentarne stworzyło procedurę monitorowania, aby upewnić się, że zobowiązania te będą przestrzegane¹⁴².

Procedura ta obejmuje regularne wizyty w danym kraju przez dwóch sprawozdawców, którzy prowadzą stały dialog z różnymi zainteresowanymi stronami i formułują zalecenia.

Monitoring rozumiany jest jako proces poszukiwania rozwiązań konkretnych problemów, a nie proces konfrontacji¹⁴³. W konsekwencji niekonfrontacyjne długoterminowe podejście przeważa nad podejściem zorientowanym na sankcje. Jeżeli państwo uporczywie ignoruje swoje zobowiązania i obowiązki, Zgromadzenie Parlamentarne może mimo to odmówić ratyfikacji mandatów swojej delegacji parlamentarnej na otwarciu sesji zwyczajnej lub ponownie rozważyć wcześniej ratyfikowane mandaty podczas sesji.

Aby uniknąć przerywania dialogu parlamentarnego, Zgromadzenie Parlamentarne może także ratyfikować mandaty, zawieszając jednocześnie niektóre prawa członków danej delegacji. ZPRE jednak bardzo oszczędnie wykorzystuje te przepisy regulacyjne. Od lat 90. jedynym państwem, które spotkało się z sankcjami z przyczyn merytorycznych, jest Federacja Rosyjska, w latach 2000-2001 z powodu konfliktu w Czeczenii i ponownie w latach 2014 – 2019 w związku z aneksją Krymu przez Rosję¹⁴⁴.

¹⁴² Zob. Parliamentary Assembly, *Honouring of commitments entered into by new member states*, 1993 – 44th Session – Sixth Part, Doc. 488; Parliamentary Assembly Report, *General policy of the Council of Europe*, 1993 – 44th Session – Fourth part, Doc. 485.

¹⁴³ Zob. Report Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), *Progress of the Assembly's monitoring procedure*, 30 March 2007, Doc. 11214.

¹⁴⁴ Zob. Parliamentary Assembly, Committee on Rules of Procedure, Immunities and Institutional Affairs, *Deprivation on suspension of the rights of participation or representation of Assembly members in the context of a challenge or reconsideration of the credentials of a delegation under Rules 7, 8 and 9 of the*

Wszystkie państwa, które przystąpiły do Rady Europy po 1993 r. przeszły tę pełną parlamentarną procedurę monitorowania. W 1995 r. zakres stosowania procedury został rozszerzony na wszystkie państwa członkowskie, niezależnie od daty ich przystąpienia do organizacji¹⁴⁵. Obecnie wszystkie państwa, w tym państwa członkowskie UE, mogą podlegać pełnemu monitorowaniu przez Zgromadzenie Parlamentarne, gdy sytuacja budzi poważne obawy w odniesieniu do demokracji, praworządności i praw człowieka. Taka jest przynajmniej teoria.

W praktyce jednak otwarcie procedury monitoringu dla „starszych” państw członkowskich, które przystąpiły do Rady Europy przed 1993 r., wydawało się prawie niemożliwe. Do niedawna jedynym wyjątkiem była Turcja, która doświadczyła procedury monitoringu w latach 1996-2004¹⁴⁶, a następnie ponownie od 2017 r.¹⁴⁷

Państwa członkowskie UE w zasadzie uniknęły wszelkiej ścisłej kontroli Zgromadzenia. Wśród państw, które przystąpiły do UE w 2004 i 2007 r., Węgry, Polska i Słowenia nie zostały objęte monitoringiem. Powód tego jest prosty: zostali członkami Rady Europy przed stworzeniem procedury monitorowania Zgromadzenia¹⁴⁸. W przypadku pozostałych państw procedura monitorowania zakończyła się, zanim stały się członkami UE¹⁴⁹.

Ta sytuacja jest logiczna. Zakończenie procedury monitoringu zostało uznane za dowód spełnienia kryteriów kopenhaskich, czyli warunków, które należy spełnić, aby stać się członkiem UE. Niektóre z tych państw musiały przestrzegać dialogu pomonitoringowego¹⁵⁰, lżejszej wersji procedury monitorowania, wdrażanej po spełnieniu podstawowych zobowiązań dotyczących członkostwa. Jednak dialog ten

Assembly's Rules of Procedure, Opinion for the Bureau of the Assembly, 30 September 2014, AS/Pro (2014) 10 def.

¹⁴⁵ Zob. Parliamentary Assembly, *Setting up of an Assembly committee on honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe (Monitoring Committee)*, 1997 – First part-session, Doc. 7722; Parliamentary Assembly, *Honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe*, 1995-Second part – session, Doc. 7277.

¹⁴⁶ Zob. Parliamentary Assembly, *Honouring of obligations and commitments by Turkey*, 2004 – Third part – session Doc. 10111.

¹⁴⁷ Zob. Parliamentary Assembly, *The functioning of democratic institutions in Turkey*, 2017-Second part – session, Doc. 14282.

¹⁴⁸ Węgry przystąpiły do Rady Europy 6 listopada 1990 r., Polska 26 listopada 1991 r. a Słowenia 14 maja 1993 r. Procedura monitoringu parlamentarnego została utworzona w lutym 1993 r.

¹⁴⁹ Zgromadzenie Parlamentarne zakończyło procedurę monitorowania dotyczącą Czech i Litwy w 1997 r., Słowacji w 1999 r., Bułgarii i Chorwacji w 2000 r., oraz Łotwy i Estonii w 2001 r.

¹⁵⁰ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1260 (2001), *Progress of the Assembly's Monitoring Procedure (2000 – 2001)*, Assembly debate on 26 September 2001 (29th Sitting), Doc. 9198.

zakończył się także tuż po przystąpieniu państwa do UE. Bułgaria, która od 2003 r.¹⁵¹ uczestniczy w dialogu pomonitoringowym, stanowi odosobniony wyjątek.

Ponieważ Zgromadzenie nie było niestety w stanie monitorować wszystkich państw jednocześnie, zarówno ze względów politycznych, jak i finansowych, stworzyło w 2006 r.¹⁵² alternatywną procedurę – okresowy przegląd.

Ta procedura, mająca zastosowanie do wszystkich państw członkowskich Rady Europy, okazała się niestety zupełnie niedyskretna. Została ona dogłębnie zreformowana w 2019 r., co upodobniło ją do pierwotnej procedury monitorowania utworzonej w 1993 r. Przed 2019 r. wybór monitorowanych państw był automatycznym w kolejności alfabetycznej. Od czasu reformy przegląd okresowy może zostać uruchomiony gdy pojawiają się obawy związane z rozwojem sytuacji w którymkolwiek państwie członkowskim¹⁵³.

Korzystając z tych nowych ram proceduralnych, w 2020 r. Komitet Monitorujący zdecydował się zbadać sytuację na Węgrzech, Malcie i w Rumunii. W 2021 r. dodał do listy Francję, Holandię i San Marino.

Warto także podkreślić, iż w procedurze monitoringu Rady Europy zasadniczą rolę odgrywa Komitet Ministrów, w którym jej ustanowienie nastąpiło już po wprowadzeniu tej procedury w Zgromadzeniu Parlamentarnym. I choć jest on organem o szczególnej pozycji, to monitoring prowadzony przez Zgromadzenie ma niewątpliwie ważniejsze znaczenie. Cechuje go przede wszystkim otwartość, (raporty są publicznie ogłaszane), w przeciwieństwie do monitoringu KM gdzie stosowana jest poufność, co w konsekwencji ogranicza jakkolwiek wpływ na opinię publiczną.

A. Drzemczewski, upatruje jednak w tej procedurze pozytywne jej aspekty. Wskazując przede wszystkim na „komplementarność” prac Komitetu Ministrów z „pracami podejmowanymi przez Zgromadzenie Parlamentarne”, jak również podkreśla, iż „zbieranie informacji przez Sekretariat, jeśli tylko ma charakter profesjonalny, może zapewnić Komitetowi Ministrów o wiele lepszy i bardziej dokładny obraz sytuacji w

¹⁵¹ Zob. Parliamentary Assembly Report, *Post – monitoring dialogue with Bulgaria, 2013 – First part – session*, Doc. 13085.

¹⁵² Zob. Parliamentary Assembly Report, *Progress of the Assembly’s Monitoring Procedure (May 2005 – June 2006)*, 2006 – Third part session, Doc. 10960.

¹⁵³ Zob. Parliamentary Assembly, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), *Decision on revised internal working methods for the selection by the Monitoring Committee of countries for periodic review on the honouring of membership obligations*, 13 November 2020, AS/Mon (2020) 14 FINAL.

danym kraju, co nie jest możliwe w tym samym stopniu w przypadku podejmowania decyzji w oparciu o informacje zbierane w Strasburgu oraz na podstawie informacji zwrotnych o postępach we współpracy międzynarodowej”¹⁵⁴.

Monitoring prowadzony przez Komitet Ministrów dotyczy wszystkich państw członkowskich Rady Europy, zarówno tych przyjętych przed 1989 r., jak i tych „nowych”, które uzyskały członkostwo po tym terminie.

Jeżeli Komitet Ministrów udzieli państwu członkowskiemu nagany, musi z zasady zastosować się do niej. Jednak państwa członkowskie mają dość szerokie pole manewru we wdrażaniu i często korzystają z tej swobody¹⁵⁵.

1.6. Instytucje systemu Rady Europy oddziałujące na przekształcenia prawno-ustrojowe państw członkowskich

1.6.1. Komitet Ministrów i organy współpracy międzyrządowej

Komitet Ministrów pełni rolę centralnego organu decyzyjnego i kontrolnego Rady Europy. W ramach jego prac spotykają się raz w roku Ministrowie spraw zagranicznych państw członkowskich, a na szczeblu posłów (stałych przedstawicieli przy Radzie Europy) spotkania odbywają się co tydzień, w zależności od porządku obrad. W przerwach między spotkaniami zadania Ministrów są realizowane przez ambasadorów.

Od 1 listopada 1998 r. Komitet Ministrów, mógł w określonych okolicznościach decydować o tym, czy doszło do naruszenia praw wynikających z EKPC¹⁵⁶. Jednak po wejściu w życie Protokołu nr 11, nie pełni on już tej roli, jednak zgodnie z art. 46 EKPC zachowuje ważną funkcję nadzorowania wykonywania wyroków ETPCz¹⁵⁷.

Komitet Ministrów otrzymuje wszystkie sprawy od Trybunału. Powszechnie jest zwracanie uwagi KM na sprawy, w których państwa członkowskie nie stosują się do

¹⁵⁴ A. Drzemczewski, *Procedura monitoringowa Komitetu Ministrów...*, s. 59.

¹⁵⁵ Zob. A. Drzemczewski, *Monitoring by the Committee of Ministers of the Council of Europe: A Useful 'Human Rights' Mechanism?*, "Baltic Yearbook of International Law Online" 2002, Vol. 2, s. 83-103.

¹⁵⁶ J.M. Fiszer, *Powstanie i działalność Rady Europy*, „Przegląd Europejski” 2000, nr 1, s. 172.

¹⁵⁷ Zob. B. Gronowska, *Reforma procedury kontrolnej Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa Europejskiego” 1996, nr 1, s. 95; A. Mężykowska, *Komitet Ministrów Rady Europy w mechanizmie nadzoru nad wykonywaniem przez państwa – strony EKPC wyroków ETPC*, [w:] *Pozasądowe mechanizmy praw człowieka i podstawowych wolności Rady Europy*, red. E. Morawska, K. Gałka, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2021, s. 55-83.

danego orzeczenia. Chociaż KM nie może egzekwować wyroków, to odgrywa ważną rolę w mobilizowaniu tych państw członkowskich, w których doszło do znacznych naruszeń¹⁵⁸. W tym celu formułuje określone zalecenia¹⁵⁹.

Komitet Ministrów pełni ważną funkcję w ustalaniu standardów i może zatwierdzać konwencje. Weryfikuje on również przestrzeganie zobowiązań podjętych przez państwa. Może składać skargi w przypadku naruszeń, a w skrajnych przypadkach zawieszając kraje. Ponadto, Komitet decyduje o programach roboczych i w ten sposób kieruje działalnością Rady Europy. Zwykle do podejmowania decyzji wymagana jest większość dwóch trzecich głosów.

Od 1993 r. Komitet Ministrów zwołuje szczyty, na których spotykają się szefowie państw lub rządów państw członkowskich w celu omówienia głównych kwestii związanych z pracą i przyszłością Rady Europy. Dotychczas odbyły się cztery szczyty: I – Wiedeń (1993), II – Strasburg (1997), III – Warszawa (2005) i IV – Reykjavik (2023)

Organizacje pozarządowe, które mają status uczestnictwa w Radzie Europy¹⁶⁰, mogą brać udział w pracach wszystkich jej organów. Niektóre ze sposobów, w jaki mogą współpracować z RE, obejmują:

- działania w formie konsultacji;
- przygotowania memorandumów dla sekretarza generalnego Rady Europy;
- składanie oświadczeń ustnych lub pisemnych przed komisjami Zgromadzenia Parlamentarnego oraz Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych;
- udział w spotkaniach.

¹⁵⁸ Zob. A. Szklanna, *Kontrola wykonywania orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przez Komitet Ministrów – ewolucja, procedury oraz stan obecny*, [w:] *Sześćdziesiąt [60] lat Rady Europy. Tworzenie i stosowanie standardów prawnych*, red. H. Machińska, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009, s. 247-266.

¹⁵⁹ Zob. M. Balcerzak, *Zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy jako forma pozatraktatowej działalności normatywnej i harmonizującej w dziedzinie praw człowieka*, [w:] *Rada Europy – 60 lat na rzecz jedności europejskiej*, red. I. Głuszyńska, K. Lankosz, Bielsko-Biała 2009, s. 6-25; W. Drobný, *Wpływ zaleceń Komitetu Ministrów Rady Europy na status krajowych funkcjonariuszy Publicznych: władza – obywatele – informacja*, [w:] *Władza – obywatele – informacja: ku nowemu porządkowi prawnemu: księga pamiątkowa ku czci Profesor Teresy Górczyńskiej*, red. I. Lipowicz, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 167-174; M. Lewoc, *Ocena stanu realizacji przez Polskę Zaleceń Komitetu Ministrów Rady Europy*, „Probacja” 2009, nr 2, s. 59-71.

¹⁶⁰ Por. A. Bodnar, *Zapewnienie efektywności standardów Rady Europy na krajowy system prawny i praktykę – z perspektywy organizacji pozarządowej*, [w:] *Obywatel w Radzie Europy. Nowe wyzwania po dwudziestu latach od przystąpienia przez Polskę do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, MSZ, Warszawa 2014, s. 61-67.

Mogą również mieć miejsce praktyczne formy zaangażowania organizacji pozarządowych, do których zaliczyć można:

- przygotowanie i opracowanie niektórych konwencji Rady Europy, np. Europejskiej konwencji o statusie prawnym pracowników migrujących, czy też europejskiej konwencji o zapobieganiu torturom;
- udzielanie informacji Europejskiemu Trybunałowi Praw Człowieka w celu przyczynienia się do analizy określonych kwestii lub występowanie w roli trzeciej strony w sprawie;
- składanie skarg zbiorowych do Europejskiego Komitetu Praw Społecznych.

1.6.2. Zgromadzenie Parlamentarne

Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy jest organem doradczym. Przedstawiciele parlamentów narodowych ze wszystkich państw członkowskich spotykają się cztery razy w roku¹⁶¹. Jednym z zadań Zgromadzenia jest ułatwianie debat politycznych pomiędzy eurodeputowanymi, prowadzenie monitoringu wyborów¹⁶² czy proponowanie konwencji. Pełni również rolę wyborczą: wybiera Sekretarza Generalnego i sędziów ETPC, a także kontrolną¹⁶³: w przeciwieństwie do Komitetu Ministrów, jego dochodzenia są jawne.

Zgromadzenie Parlamentarne dysponuje szeregiem narzędzi w ramach własnej procedury monitorowania. W oparciu o procedurę kwestionowania mandatów delegacji krajowych może zdecydować o zawieszeniu prawa głosu i uczestnictwa delegacji¹⁶⁴. Uprawnienia te były przedmiotem krytyki zarówno ze względów politycznych, jak i prawnych¹⁶⁵. Po przyjęciu przez Komitet Ministrów na jego 129. sesji (Helsinki, 17

¹⁶¹ Zob. J. Jaskiernia, *Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy*, Uniwersytet Warszawski, Ośrodek Informacji Rady Europy, Warszawa 2020, s. 46.

¹⁶² Zob. P. Filipek, *Geneza i ewolucja monitoringu Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy*, [w:] *Rada Europy – 60 lat na rzecz jedności europejskiej*, red. I. Głuszyńska, K. Lankosz, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko – Biała 2008, s. 12.

¹⁶³ Zob. H. Klebes, *Rola Zgromadzenia parlamentarnego Rady Europy – 10 lat członkostwa, wybrane zagadnienia*, [w:] *Polska w Radzie Europy – 10 lat członkostwa; wybrane zagadnienia*, red. H. Machińska, Ośrodek Informacji Rady Europy, Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2002, s. 27.

¹⁶⁴ Por. P. Evans, P. Silk, *The Parliamentary Assembly – Practice and Procedure*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2013.

¹⁶⁵ Zob. *Role and Responsibilities of the Council of Europe's Statutory Organs with Special Emphasis on the Limitation of Membership Rights – A Legal Analysis Prepared by the Directorate of Legal Advice and Public International Law*, (DLAPIL), 18/2018.

maja 2019 r.) decyzji w sprawie „Wspólnej odpowiedzialności za demokratyczne bezpieczeństwo w Europie – zapewnienie poszanowania praw i obowiązków, zasad, standardów i wartości”, Zgromadzenie zmodyfikowało swój system sankcji. Odtąd prawo członków do głosowania, zabierania głosu i bycia reprezentowanym w Zgromadzeniu i jego organach nie może zostać zawieszane ani cofnięte w związku z zakwestionowaniem lub ponownym rozparzeniem mandatów tych członków¹⁶⁶. Jeżeli Państwo członkowskie nadal uporczywie łamie swoje zobowiązania, Zgromadzenie może skierować do Komitetu Ministrów zalecenie z prośbą o podjęcie działań zgodnie z postanowieniami artykułów 7 i 8 Statutu¹⁶⁷. Oba organy są obecnie w trakcie ustanawiania, oprócz istniejących procedur, wspólnej procedury reakcji na poważne naruszenia podstawowych zasad i wartości Organizacji, w tym praworządności, które mogą zostać uruchomione przez Zgromadzenie Parlamentarne, Komitet Ministrów lub Sekretarza Generalnego.

1.6.3. Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy

Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy, pełni rolę „rzecznika” miast i regionów¹⁶⁸, promuje współpracę i dialog polityczny między rządami a władzami lokalnymi i regionalnymi¹⁶⁹.

Kongres z siedzibą w Strasburgu składa się z 324 przedstawicieli i 324 zastępców (wybieranych na 4 lata), reprezentujących ponad 200 000 władz lokalnych i regionalnych z 47 państw członkowskich Rady Europy. Ponadto składa się z dwóch izb: Izby Samorządów Terytorialnych oraz Izby Regionów.

Od początku swojego istnienia Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy był odpowiedzialny za kilka konwencji międzynarodowych, m.in. Europejską

¹⁶⁶ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 2287(2019), Strengthening the decision – making process of the Parliamentary Assembly concerning credentials and voting, Assembly debate on 24 June 2019 (20th Sitting), Doc. 14900.

¹⁶⁷ Zob. E.H. Morawska, *Procedury Zgromadzenia Parlamentarnego ...*, s. 113-158.

¹⁶⁸ Zob. K. Spryszak, *Stymulowanie rozwoju regionu przez władze publiczne w świetle doświadczeń Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Europy (CLRAE)*, [w:] *Uwarunkowania efektywności struktur władzy publicznej*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo UJK, Kielce 2016, s. 217-233; M.A. Kamiński, *Rola Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Rady Europy w rozwoju międzynarodowej współpracy samorządowej*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2012, nr 12, s. 35-44.

¹⁶⁹ Zob. J. Robel, *Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy na straży europejskiej samorządności terytorialnej*, „Gubernaculum et Administratio. Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie: historia, prawo, administracja” 2016, nr 2, s. 25-38.

Kartę Samorządu Lokalnego, która potwierdza rolę władz lokalnych jako pierwszego poziomu demokracji¹⁷⁰. EKSL odgrywa szczególną rolę w kształtowaniu konstytucyjnej struktury samorządu lokalnego w państwach członkowskich¹⁷¹. Ponadto w ramach swoich prac Kongres korzysta z szeregu innych konwencji i tekstów referencyjnych, w tym: Europejska konwencja ramowa o współpracy transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi (1980)¹⁷², Europejskiej Karty Miejskiej (1992)¹⁷³ i Europejskiej Karty Miejskiej II¹⁷⁴, Europejskiej Karty Uczestnictwa Młodych Ludzi w Życiu Gmin i Regionów (1992)¹⁷⁵ oraz Znowelizowanej wersji Karty (2003)¹⁷⁶, Europejskiej Konwencji Krajobrazowej (2000)¹⁷⁷.

1.6.4. Europejski Trybunał Praw Człowieka

Trybunał nadzoruje przestrzeganie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i tym samym działa jako najwyższy europejski trybunał praw człowieka i podstawowych wolności¹⁷⁸. Ma on kluczowe znaczenie w europejskim systemie ochrony praw człowieka¹⁷⁹.

¹⁷⁰ Zob. J. Dobkowski, *Konstytucyjne umocowanie samorządu terytorialnego w świetle art. 2 EKSL*, [w:] *Konstytucyjne umocowanie samorządu terytorialnego*, red. M. Stec, K. Małysa-Sulińska, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2018, s. 121-129.

¹⁷¹ Zob. J. Jaskiernia, *Samorząd terytorialny w aksjologii Rady Europy i mechanizmy jej oddziaływania na praktykę ustrojową RP w tym zakresie*, [w:] *Samodzielność ustrojowa samorządu terytorialnego w Polsce*, red. Krzysztof Skotnicki, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, s. 9.

¹⁷² Europejska konwencja ramowa o współpracy transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi, sporządzona w Madrycie dnia 21 maja 1980 r., Dz.U. 1993 nr 61 poz. 287.

¹⁷³ Zob. European Urban Charter, adopted by the Council of Europe's Standing Conference of Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE) on 18 March 1992, a session held during the Annual Plenary Session of the CLRAE (17 March 1992, Strasbourg).

¹⁷⁴ Zob. European Urban Charter II. Manifesto for a new urbanity, adopted by the Congress on the occasion of its 15th Plenary Session in Strasbourg on 29 May 2008.

¹⁷⁵ Zob. Europejska Karta uczestnictwa młodych ludzi w życiu gmin i regionów. Karta stanowi część Uchwały 237 Stałej Konferencji Władz Lokalnych i Regionalnych Europy przyjętej w dniu 19 marca 1992 r.

¹⁷⁶ Zob. Znowelizowana europejska karta uczestnictwa młodych ludzi w życiu lokalnym i regionalnym, Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych, Strasburg 2003, www.rm.coe.int/1680703eb, data dostępu: 12.07.2022.

¹⁷⁷ Zob. Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. Dz.U. nr 14 poz. 98.

¹⁷⁸ Zob. A. Bisztyga, *Geneza Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe” 1994, nr 1, s. 31-50.

¹⁷⁹ Zob. A. Bisztyga, *Europejski Trybunał Praw Człowieka*, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Katowice 1997, s. 34.

Warto jednak zauważyć, iż początkowo ETPCz miał ograniczone uprawnienia¹⁸⁰. Jednak po gruntownej reformie w 1998 r. jego znacznie wzrosło. Sąd stał się trybunałem stałym, obradującym przez cały rok, z sędziami w pełnym wymiarze czasu pracy. Od tego czasu możliwe jest wnoszenie przez europejczyków spraw, jeśli uważają, że kraj członkowski naruszył ich podstawowe prawa. Instrument skargi indywidualnej stał się jedną z najważniejszych instytucji sądu¹⁸¹. Warunkiem wszczęcia postępowania przed ETPCz jest wyczerpanie przez wnioskodawcę wszystkich krajowych środków prawnych w swoim kraju pochodzenia.

Liczba wniosków składanych do ETPCz znacznie wzrosła od 1998 r. Obecnie corocznie wpływa do sądu ponad 65 000 wniosków. Tak duża ich liczba spowodowała przeciążenie Trybunału. Dlatego reforma z 2010 r. miała na celu naprawienie tej sytuacji poprzez ułatwienie szybkiego odrzucania wniosków niedopuszczalnych, nałożenie surowszych kryteriów dopuszczalności oraz rozszerzenie funkcji kontrolnej Komitetu Ministrów. Dzięki tym zmianom duża liczba spraw w toku została nieco zmniejszona¹⁸².

Jedną z głównych zalet ETPCz jest to, że nadużycia polityczne są w dużej mierze wykluczone. Odwołania do sądu są dozwolone jedynie w określonych sprawach dotyczących stosowania prawa. Trybunał oferuje osobom z państw członkowskich możliwość prawnego zadośćuczynienia w przypadku naruszeń praw człowieka przez państwo¹⁸³. Może skazać państwa na zapłatę odszkodowania. Jego decyzje są wiążące i mają skutek normatywny poza granicami danego kraju dla sądów i orzecznictwa w Europie. Niekiedy ETPCz jest oskarżany o dążenie do jednolitej praktyki prawnej dla całej Europy oraz o ingerencję w sprawy suwerenności narodowej. Czasami państwa

¹⁸⁰ Zob. E.H. Morawska, *Rola Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w rozwoju prawa Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, [w:] *Z problematyki źródeł prawa międzynarodowego*, red. B. Mielnik, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2017, s. 225-250.

¹⁸¹ Zob. A. Bajończyk, *Skarga indywidualna do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przed, czy po wyczerpaniu drogi krajowej skargi konstytucyjnej?*, „Palestra” 1999, nr 7/8, s. 75-85.

¹⁸² Zob. S. Kolarz, *Reforma Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, www.pism.pl/publikacje/reforma-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka, data dostępu: 12.07.2022.

¹⁸³ Zob. M. Matyja, *Prawo do rzetelnego procesu w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Obszary analizy skuteczności europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, t. III, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 493-505.

nie wdrażają swoich decyzji¹⁸⁴. W takich przypadkach istnieją tylko ograniczone środki sankcji.

Choć nie ulega wątpliwości, że Europejska Konwencja Praw Człowieka uznawana jest za jeden z największych europejskich sukcesów, a jej mechanizm kontrolny w postaci Europejskiego Trybunału Praw Człowieka uznawany jest za jeden z najskuteczniejszych instrumentów w systemie ochrony praw człowieka, to jednak praktyka ostatnich dekad wskazuje, że egzekwowanie postanowień art. 46 Konwencji, nakazującego państwom wykonanie wyroków Trybunału, napotyka na szereg problemów z ich niezwłoczną realizacją¹⁸⁵. Można to zaobserwować w państwach regionu Kaukazu Południowego, a szczególnie w Azerbejdżanie¹⁸⁶. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka odegrało istotną rolę w ochronie praw człowieka obywateli Azerbejdżanu, oddziałując na ustawodawstwo tego państwa w obszarze ochrony praw i wolności obywateli¹⁸⁷.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz lub Trybunał) w sprawie Mammadov przeciwko Azerbejdżanowi był pierwszym wyrokiem „postępowania w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego” na podstawie art. 46 ust. 4 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPCz lub Konwencja). Procedura ta została wprowadzona do Konwencji przez Protokół 14, który wszedł w życie w 2010 roku. Ideą jej powstania było to, aby Komitet Ministrów – organ Rady Europy nadzorujący wykonywanie wyroków ETPCz – mógł zwrócić sprawę do Trybunału w celu potwierdzenia, że państwo, na które udzielono odpowiedzi, nie wykonało go. Chociaż istnieje wiele przypadków niewykonania wyroku, procedura ta nie była stosowana, ponieważ jest trudna do wszczęcia, a jej wyniki są niepewne. Wyrok w sprawie Mammadova był sprawdzianem skuteczności postępowań w sprawie

¹⁸⁴ Zob. L.R. Glas, *The European Court of Human Rights' Use of Non-Binding and Standard-Setting Council of Europe Documents*, "Human Rights Law Review" 2017, Vol. 17, s. 97 – 125; M. Indan-Pykno, *Problem wykonywania wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – wybrane zagadnienia*, [w:] *Europejska Konwencja Praw Człowieka i jej system kontrolny – perspektywa systemowa i orzecznicza*, red. M. Balcerzak, T. Jasudowicz, J. Kapelańska-Pręgowska, UMK, Toruń 2011, s. 319-332.

¹⁸⁵ Por. J. Jaskiernia, *Actual challenges for the implementation of judgments of the European Court of Human Rights*, « Review of European and Comparative Law » 2022, vol. 48, nr 1.

¹⁸⁶ Zob. R. Remezaite, *Challenging the Unconditional Partial Compliance with ECtHR Judgments in the South Caucasus States*, « Israel Law Review » 2019, nr 2, s. 169.

¹⁸⁷ Zob. Jaskuła L., *Wolność wypowiedzi i wolność wyznania w kolizji ze skutkiem śmiertelnym: uwagi wybrane na kanwie wyroku ETPC z dnia 5 grudnia 2019 r. w sprawie Tagiyev i Huseynov v. Azerbejdżan*, „Studia Prawnicze KUL” 2020, nr 1.

uchybień zobowiązaniom państwa członkowskiego, ale nie dał definitywnej odpowiedzi na pytanie, czy takie postępowania były skuteczne z punktu widzenia wykonania przez państwo wyroków ETPCz. Skarżący w tej sprawie był więźniem politycznym, a Komitet Ministrów przez wiele lat bezskutecznie próbował zmusić Azerbejdżan do jego zwolnienia. Wkrótce po tym, jak wniosek z art. 46 ust. 4 wpłynął do Trybunału, władze Azerbejdżanu warunkowo zwolniły skarżącego. Wszystkie inne negatywne konsekwencje jego wyroku skazującego, takie jak niezdolność do kandydowania w wyborach, nie zostały jednak usunięte, więc wyrok nie został w pełni wykonany¹⁸⁸. Ocenia się, że wyrok ten ma szczególne znaczenie dla efektywności systemu ochrony praw człowieka, a tym samym dla wiarygodności Rady Europy jako takiej w obszarze jej kluczowej misji¹⁸⁹.

1.6.5. Komisarz Praw Człowieka

Urząd Komisarza Praw Człowieka powstał w 1999 r. Jest on niezależną instytucją w ramach Rady Europy¹⁹⁰. Wybierany przez Zgromadzenie Parlamentarne na sześcioletnią kadencję Komisarz nie może rozpatrywać skarg indywidualnych przez Europejskim Trybunałem Praw Człowieka. Może jednak zgłaszać uwagi na piśmie lub uczestniczyć w rozprawach jako osoba trzecia na poparcie jednej ze stron w toczącej się sprawie¹⁹¹.

Do kompetencji Komisarza należy także podejmowanie wizyt krajowych w celu zaangażowania się w dialog z rządami; wydawanie rekomendacji tematycznych i

¹⁸⁸ Zob. K. Dzehtsiarou, *Mammadov v. Azerbaijan (Eur. Ct. H. R)*, „International Legal Materials » 2020, nr 1, s. 37.

¹⁸⁹ Zob. E. Lambert, *The first Infringements proceedings within the European system of Human rights: Using the Court as the Last Bastion for the Credibility of the Council of Europe*, « European Human Rights Law Review » 2018, nr 4, s. 327.

¹⁹⁰ Szerzej: J. Jaskiernia, *Komisarz Praw Człowieka Rady Europy – nowa instytucja międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 11, s. 3.

¹⁹¹ Zob. M. Medwid-Fidler, *Rola Komisarza Praw Człowieka Rady Europy jako trzeciej strony w postępowaniu przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka*, [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Efektywność mechanizmów ochrony praw człowieka, Rady Europy, Unii Europejskiej i OBWE*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 193-194.

podnoszenie świadomości na temat praw człowieka oraz promowanie rozwoju krajowych instytucji praw człowieka¹⁹².

Zgodnie z rezolucją (99)50 w sprawie Komisarza Praw Człowieka „kandydatami powinny być wybitne osobistości o wysokim charakterze moralnym, posiadające uznane doświadczenie w dziedzinie praw człowieka, będące publicznym świadectwem przywiązania do wartości Rady Europy i osobistym autorytetem niezbędnym do skutecznego wypełniania misji Komisarza. Podczas pełnienia swojego urzędu Komisarz nie może podejmować żadnej działalności, która jest niezgodna z wymogami pełnoetatowego urzędu”.

Komisarz w związku ze swą działalnością publikuje roczny raport podsumowujący jego działania oraz raporty na temat sytuacji praw człowieka w krajach, które odwiedził. Ponadto organizuje seminaria tematyczne dotyczące m.in. praw osób starszych czy praw cudzoziemców.

Komisarz utrzymuje także bliskie kontakty z organizacjami pozarządowymi i grupami zawodowymi, których przedmiotem działalności jest monitoring sytuacji prowadzących lub mogących prowadzić do naruszeń praw człowieka. Chodzi tu szczególnie o współpracę z krajowymi instytucjami praw człowieka takimi jak rzecznicy praw obywatelskich ale również o współpracę z sędziami¹⁹³ i przedstawicielami mediów.

1.6.6. Europejska Komisja na Rzecz Demokracji przez Prawo (Komisja Wenecka)

Komisja Wenecka jest niezależnym organem doradczym powstałym w 1990 r. na podstawie tzw. rozszerzonego porozumienia częściowego Rady Europy¹⁹⁴. W jej

¹⁹² Zob. A. Kotowska, *Prawa człowieka a problemy współczesnego świata. Próba analizy zagadnienia na podstawie działalności Komisarza Praw Człowieka Rady Europy*, [w:] *Europejski system ochrony praw człowieka. Aksjologia – instytucje – efektywność*, red. J. Jaskiernia, t. 3, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 58.

¹⁹³ Zob. M. Osypowicz, *Wpływ Komisarza Praw Człowieka Rady Europy na kształtowanie wymiaru sprawiedliwości w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] *Transformacja systemów wymiaru sprawiedliwości. Pozycja ustrojowa władzy sądowniczej i uwarunkowania transformacji*, red. J. Jaskiernia, t. I, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 360-381.

¹⁹⁴ Zob. J. Jaskiernia, *Charakter prawny i znaczenie standardów demokratycznych tworzonych przez Europejską Komisję na rzecz Demokracji przez Prawo (Komisję Wenecką)*, [w:] *Między prawem a polityką. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Hannie Suchockiej*, red. B. Kaniewska, T. Wallas, K.

skład wchodzi państwa członkowskie RE i 14 innych krajów, w tym Algieria, Brazylia, Chile, Kostaryka, Izrael, Kazachstan, Republika Korei, Kosowo, Kirgistan, Maroko, Meksyk, Peru, Tunezja i USA. W przeszłości Komisja była publicznie określana jako „kurator uczciwości konstytucyjnej”¹⁹⁵.

Komisja Wenecka oferuje wsparcie i doradztwo dla poszczególnych państw w zakresie praworządności w celu wzmocnienia instytucji demokratycznych i ochrony praw człowieka¹⁹⁶.

Promocja praworządności jako podstawowej cechy europejskiego porządku konstytucyjnego promowana jest przez Komisję Wenecką za pomocą zaleceń i opinii dotyczących projektów konstytucji¹⁹⁷ oraz aktów prawnych¹⁹⁸. Komisja może zostać poproszona przez Komitet Ministrów, Zgromadzenie Parlamentarne, Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy, Sekretarza Generalnego lub uczestniczące państwo, organizację lub organ międzynarodowy o wydanie opinii¹⁹⁹. Może także samodzielnie prowadzić monitoring, przygotowywać opracowania i projekty wytycznych, ustaw oraz umów międzynarodowych²⁰⁰.

Elastyczny i doraźny charakter Komisji Weneckiej pozwala jej na szybkie reagowanie na zagrożenia dla praworządności²⁰¹ oraz wzmacnia znaczenie Komisji w obliczu narastających kryzysów²⁰².

Urbaniak, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2023, s. 415.

¹⁹⁵ J. Polakiewicz, J. Kirchmayer, *Sounding the Alarm: The Council of Europe As the Guardian of the Rule of Law in Contemporary Europe*, [w:] *Defending Checks and Balances in EU Member States*, red. A. von Bogdandy, P. Bogdanowicz, I. Canor, Ch. Grabenwarter, M. Taborowski, M. Schmidt, Springer, Berlin 2021, s. 362.

¹⁹⁶ Szerzej: A. Pyrzyńska, *Wkład Rady Europy w kształtowanie i upowszechnianie standardów państwa prawnego*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2018, nr 4, s. 167-183; M. Rulka, *Wpływ dorobku Komisji Weneckiej na prawodawstwo krajowe*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2016, nr 5, s. 4-10.

¹⁹⁷ Zob. H. Suchocka, *Potransformacyjny proces zmian konstytucji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w świetle doświadczeń Komisji Weneckiej*, [w:] *Wokół wybranych problemów konstytucjonalizmu. Księga jubileuszowa profesora Andrzeja Bałabana*, red. J. Ciapała, P. Mijał, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017, s. 307-319.

¹⁹⁸ Por. G. Grabowska, *Znaczenie opinii instytucji międzynarodowych we współczesnym świecie*, [w:] *Ubi ius, ibi remedium. Księga dedykowana pamięci profesora Jana Kolasy*, red. B. Krzan, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 165-178.

¹⁹⁹ Zob. Committee of Ministers of the Council of Europe Resolution (2002)3, Revised Statute of the European Commission for Democracy through Law, (adopted by the Committee of Ministers on 21 February 2002 at the 784th meeting of the Minister's Deputies), art. 3 (2).

²⁰⁰ Tamże, art. 3 (1).

²⁰¹ Zob. J. Uliasz, *Kilka refleksji o zasadzie praworządności*, [w:] *Idea wolności i niezależności w państwie demokratycznym: perspektywa praw jednostki: księga jubileuszowa dedykowana Profesor Halinie Ziębie-Zaluckiej w czterdziestą rocznicę pracy naukowej*, red. M. Grzesik-Kulesza, G. Pastuszko, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2017, s. 549-561.

W 2007 r. Zgromadzenie Parlamentarne wezwało Komisję Wenecką do pomocy w zaproponowaniu dalszych rozwiązań na temat praworządności w Europie. Po dokładnych rozważaniach Komisja Wenecka opublikowała w 2011 r. „Sprawozdanie na temat praworządności”, w którym starała się określić konsensualną definicję praworządności, aby pomóc „organizacjom międzynarodowym oraz sądom krajowym jak i międzynarodowym w interpretacji i stosowaniu tej fundamentalnej wartości”²⁰³. W raporcie stwierdzono, że mimo różnych opinii można znaleźć konsensus co do podstawowych elementów formalnych i merytorycznych, które zagrażają praworządności.

Podczas sesji plenarnej w marcu 2016 r. Komisja Wenecka przyjęła „Listę kontrolną dotyczącą praworządności” - praktyczny, dostępny i przyjazny dla użytkownika instrument przeznaczony do wykorzystania przez szerokie grono podmiotów, w tym organy krajowe, organizacje międzynarodowe i pozarządowe, naukowców i zwykłych obywateli. Zaprojektowana jako wystarczająco precyzyjne narzędzie, aby umożliwić stosowanie zasad praworządności w sposób obiektywny, dogłębny i przejrzysty. Lista kontrolna, gdy jest stosowana, ma na celu skorzystanie z szerokiego zaangażowania zainteresowanych stron²⁰⁴.

Lista kontrolna nie jest ani wyczerpująca, ani ostateczna, ma raczej na celu objęcie szeregu podstawowych elementów praworządności przy jednoczesnym uwzględnieniu różnorodności europejskich systemów i tradycji prawnych. Przekłada ona pięć zasad praworządności (tj. legalność, pewność prawa, zapobieganie nadużyciom władzy, równość wobec prawa i niedyskryminacja oraz dostęp do wymiaru sprawiedliwości) na konkretne pytania z zamiarem zastosowania ich do oceny danego kraju. Zawiera także konkretne przykłady szczególnych wyzwań, z którymi czasami boryka się praworządność, takich jak roszczenia o korupcję i konflikty interesów lub gromadzenie danych osobowych i nadzór.

²⁰² Zob. A. Rytel-Warzocho, *Rola Europejskiej Komisji na Rzecz Demokracji przez Prawo w kształtowaniu standardów demokratycznego państwa prawa*, [w:] *Aktualne problemy konstytucji: księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Profesora Bogusława Banaszaka*, red. H. Babiuch, P. Kapusta, J. Michalska, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona, Legnica 2017, s. 767-778.

²⁰³ Zob. Venice Commission Report on the Rule of Law, Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011), CDL-AD(2011)003rev, Strasbourg, 4 April 2011, Study No. 512/2009.

²⁰⁴ Zob. Venice Commission, Rule of Law Checklist, (Adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session, Venice, 11-12 March 2016), Strasbourg, 18 March 2016, Study No. 711/2013, CDL-AD(2016)007rev.

Wraz z przyjęciem Listy kontrolnej praworządności w marcu 2016 r. Komisja Wenecka ustanowiła „jedną z niewielu powszechnie akceptowanych ram koncepcyjnych praworządności w Europie”²⁰⁵. Lista kontrolna została formalnie zatwierdzona przez Komitet Ministrów we wrześniu 2016 r., a miesiąc później przez Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych. Zgromadzenie Parlamentarne zatwierdziło także listę kontrolną praworządności podczas sesji plenarnej w październiku 2017 r.²⁰⁶ Rezolucja przewiduje systematyczne korzystanie z Listy kontrolnej przez Zgromadzenie, w szczególności w związku z przygotowywaniem sprawozdań przez Komisję Prawną i Praw Człowieka oraz Komitet Monitorujący²⁰⁷. Ponadto Zgromadzenie Parlamentarne wezwało parlamenty narodowe, organy rządowe i ministerstwa, organizacje regionalne i międzynarodowe oraz podmioty obywatelskie do odwoływania się do Listy kontrolnej podczas rozważania reformy legislacyjnej i wykonywania odpowiednich działań²⁰⁸.

1.6.7. Sekretariat Generalny

Sekretarz Generalny pełni ważną funkcję szefa sekretariatu wspierającego organy w realizacji ich celów²⁰⁹. Jest on najwyższym urzędnikiem RE wybieranym na 5-letnią kadencję²¹⁰. Jego funkcja łączy się z byciem depozytariuszem ratyfikacji i przystąpienia do EKPC oraz wszystkich innych instrumentów zawartych w RE.

Art. 52 Konwentu Europejskiego powierza Sekretarzowi Generalnemu zadanie monitorowania skutecznego wdrażania postanowień Konwencji w prawie krajowym. Konwencja umożliwia również Sekretarzowi Generalnemu zwrócenie się do państw o złożenie mu/jej sprawozdania na określony temat. SG prosił o takie raporty tylko trzy

²⁰⁵ Zob. S. Carrera, E. Gild, N. Hernanz, *The triangular relationship between fundamental rights, democracy and the rule of law in the EU: Towards an EU Copenhagen Mechanism*, www.eei.pitt.edu/47676/1/Fundamental_Rights%2C_Democracy%26_Rol.pdf, data dostępu: 05.07.2022.

²⁰⁶ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 2187 (2017), Venice Commission's Rule of Law Checklist. (Assembly debate on 11 October 2017, 33rd Sitting, Doc. 14387).

²⁰⁷ Tamże, par. 6.2.

²⁰⁸ Tamże, par. 6.3-6.5.

²⁰⁹ Zob. P. Manoli, *The Role of Intergovernmental Institutions in Regional Cooperation*, [w:] *Non-Traditional Security Threats and Regional Cooperation in the Southern Caucasus*, red. M. Aydin, IOD Press, Amsterdam – Berlin-Tokyo-Washington, DC 2011, s. 98.

²¹⁰ Zob. *The Secretariat*, [w:] *The Challenges of a Greater Europe: The Council of Europe and Democratic Security*, Council of Europe, Strasbourg 1996, s. 33.

razy. Ostatnio w listopadzie 2005 r. do 47 państw członkowskich wysłano prośbę o wyjaśnienia w związku z domniemanymi naruszeniami EKPC. Zarzuty dotyczyły tajnych ośrodków przetrzymywania w krajach członkowskich Rady Europy oraz lotów związanych z wydawaniem osób we współpracy z CIA. Do zbadania tych zarzutów wyznaczono specjalnego sprawozdawcę Dicka Marty'ego²¹¹.

²¹¹ Zob. Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, *Alleged secret detentions in Council of Europe member states. Information Memorandum II, Rapporteur: Mr Dick Marty, Alliance of liberals and Democrats for Europe*, 22 January 2006, AS/Jur(2006)03 rev.

Rozdział 2. Oddziaływanie Rady Europy na transformację prawnoustrojową Republiki Azerbejdżanu w trakcie procedury akcesyjnej

2.1. Uzyskanie niepodległości przez Republikę Azerbejdżanu po rozpadzie Związku Radzieckiego i ewolucja sytuacji politycznej

Na początku XIX wieku Rosja włączyła Zakaukazie do swojego terytorium²¹². Wśród podbitych ziem znalazły się te, które tworzą dzisiejszą Republikę Azerbejdżanu, gdzie większość ludności stanowili szyici i sunniccy - muzułmanie mówiący po turecku²¹³. Pod rządami Rosji wyłoniła się nowa klasa narodowej inteligencji, która unowocześniła lokalne społeczeństwo i przekształciła muzułmanów Południowego Kaukazu w świeckich Azerbejdżanów²¹⁴. Towarzyszył temu proces kształtowania się identyfikacji narodowej²¹⁵.

Po upadku imperium rosyjskiego w 1918 r. powstała Azerbejdżańska Republika Demokratyczna²¹⁶. Choć to młode państwo narodowe zostało zlikwidowane przez inwazję bolszewicką w 1920 r., proces budowania narodu w Azerbejdżanie nadal rósł i umacniał się pod rządami sowieckimi²¹⁷.

Podczas polityki pierestrojki zainicjowanej przez sekretarza generalnego KPZR, Michaiła Gorbaczowa spór między Azerbejdżanem a Armenią o Górski Karabach ponownie rozpałił azerski ruch nacjonalistyczny. Ruch ten, kierowany przez Front

²¹² Zob. S. Hovhannisyan, *Stosunek Rosji wobec Kaukazu [varia]*, „Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych. Miscellanea” 2015, tom V, s. 261.

²¹³ Zob. P. Olszewski, *Historyczne uwarunkowania konfliktów etniczno-politycznych na Kaukazie Południowym – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe/Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. gen T. Kościuszki” 2012, nr 2, s. 238; A. Chodubski, *Odrębność narodowościowa i etniczna Kaukazu w warunkach współczesnej unifikacji i dywersyfikacji świata*, „Forum Politologiczne” 2007, tom 5, s. 83-104.

²¹⁴ Por. G. Tarkhan-Mouravi, *Stare i nowe zagrożenia bezpieczeństwa na Kaukazie Południowym*, „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 2016, nr 2.

²¹⁵ Zob. T. Świętochowski, *Russian Azerbaijan 1905-1920: the shaping of national identity in a Muslim community*, Cambridge University Press, Cambridge 1985, s. 34.

²¹⁶ Zob. B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Azerbejdżanu*, Ossolineum, Wrocław 1987, s. 45 i n.

²¹⁷ Zob. W. Baluk, *Republika Azerbejdżanu*, [w:] *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, A. Czajowski, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2007, s. 200-221.

Ludowy, pozycjonował się jako alternatywna siła polityczna dla sowieckiego kierownictwa kraju²¹⁸.

Gdy w 1991 r. Republika Azerbejdżanu położyła podwaliny pod rozwój jako niepodległe państwo, otwierając nową kartę historii, pokazała wówczas że jest w stanie zabiegać o ustanowienie demokratycznego, prawnego i świeckiego państwa opartego ma zasadach narodowych i humanitarnych²¹⁹. Jednak już od pierwszych dni niepodległości proces ten napotykał różne problemy i przeszkody²²⁰. Republika stanęła przed koniecznością rozwiązania problemów wynikających z konsekwencji ekonomicznych i politycznych odziedziczonych po sowieckim reżimie totalitarnym, ormiańskiego separatyzmu i działań przeciwko Azerbejdżanowi, ostrych wewnętrznych konfrontacji politycznych i zagrożenia wojną domową, próbami zamachu stanu wraz z innymi poważnymi problemami politycznymi, społecznymi, gospodarczymi oraz ich implikacjami²²¹.

18 października 1991 r. Azerbejdżan ogłosił niepodległość²²² i stał się pełnym podmiotem prawa międzynarodowego²²³. Kilka miesięcy później Front Ludowy obalił ostatniego komunistycznego przywódcę, Ajaza Mutalibowa, w trakcie narastającej wojny z Armenią²²⁴. W czerwcu 1992 r. przywódca Frontu Ludowego Abulfaz Elchibey został wybrany na prezydenta Azerbejdżanu w najbardziej demokratycznych wyborach w najnowszej historii tego kraju²²⁵. Elchibey negocjował z rosyjskim prezydentem Jelcynem wycofanie wojsk radzieckich z Azerbejdżanu. Jednak rok później został

²¹⁸ Zob. J. Misiągiewicz, *Konflikt w Górskim Karabachu – implikacje dla bezpieczeństwa Republiki Azerbejdżanu*, „Athenum. Polskie Studia Politologiczne” 2021, nr 70, s. 196-198.

²¹⁹ Zob. T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006, s. 34.

²²⁰ Por. Doroszowska U., *Wybory w Azerbaejdżanie – „ani sprawiedliwe, ani demokratyczne, ani wolne”*, „Eurazja” 1996, nr 1.

²²¹ Szerzej: D. Seyid-zade, *Azerbaijan in the Beginning of XX Century: Road Leading to Independence*, OKA, Baku 2010.

²²² Zob. P. Kwiatkiewicz, *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie: od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*, FNCE Wydawnictwo, Poznań 2018, s. 23.

²²³ Zob. C. Abdullahzade, *The Status of International Treaties in the Legal System of Azerbaijan*, « Review of Central and East European Law » 2007, nr 2, s. 233. Por. Jafarova R.F., *The Republic of Azerbaijan as a subject of constitutional and legal relations*, « Copernicus Political and Legal Studies » 2022, nr 3, s. 136.

²²⁴ Zob. A. Poglódek, *Ustrój państwowy Republiki Górskiego Karabachu w Konstytucji z dnia 10 grudnia 2006 r.*, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2021, s. 32.

²²⁵ Zob. A. Daniel, Z. Gluza, *Słownik dysydentów: czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1956 – 1989*, t. 2, Karta, Warszawa 2007, s. 131.

obalony w wojskowym zamachu stanu rzekomo wspieranym przez rosyjskie siły bezpieczeństwa²²⁶.

Dążenie do niepodległości i państwowości w Azerbejdżanie było bardzo trudne²²⁷, ponieważ prawie 115 klanów etnicznych szukało autonomii na różnych poziomach. Kultura polityczna regionu Baku została ukształtowana przez bogatą fuzję społeczności etnicznych Azerbejdżanu. Półdemokratyczne ruchy oparte na powiązaniach klanowych umożliwiły Hejdarowi Alijewowi dojście do władzy w 1993 roku²²⁸. Alijew docenił inwestycje zagraniczne w kraju i sposób, w jaki może to zapewnić stabilność gospodarczą regionu. Aliew podkreślał też rolę, jaką Iran może odegrać w rozwoju gospodarczym kraju²²⁹.

Prezydentowi Hejdarowi Alijewowi udało się zapewnić stabilność Azerbejdżanu poprzez wynegocjonowane zawieszenia broni z Armenią, ugłaskiwanie Rosji wejściem do WNP i podporządkowanie miejscowych watażków. Jednak jego najważniejszym osiągnięciem był „kontrakt stulecia”, w ramach którego zachodnie firmy zostały zaproszone do zagospodarowania pól naftowych Azerbejdżanu²³⁰. Alijew podjął strategiczną inicjatywę budowy ropociągów i gazociągów, aby pomóc Europie zdywersyfikować dostawy energii z dla od Rosji²³¹. Spotkało się to z zainteresowaniem licznych podmiotów międzynarodowych, które oddziaływały na politykę energetyczną tego państwa²³².

Alijew wdrożył system „semi-autorytarny”, oparty na użyciu ropy naftowej jako czynnika umożliwiającego realizację celów polityki wewnętrznej i zagranicznej w celu zapewnienia niezależności politycznej i gospodarczej państwa w tak szerokim zakresie, w jakim to było możliwe²³³. Alijewowi nie udało się jednak przeprowadzić tak bardzo

²²⁶ Zob. R. Legvold, *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*, « Foreign Affairs » 1995, nr 6, s. 135.

²²⁷ Zob. P. Kwiatkiewicz, *Azerbejdżan : ukształtowanie niepodległego państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 36.

²²⁸ Zob. B. Patlewicz, *Azerbejdżan pod rządami Alijewów: mechanizmy przejmowania i utrzymania władzy w latach 1993-2008*, „Sprawy Międzynarodowe” 2021, nr 4, s. 193.

²²⁹ Zob. J.A. Kechichian, T.W. Karasik, *The crisis in Azerbaijan: how clans influence the politics of an emerging republic*, « Middle East Policy » 1995, nr 1-2, s. 59.

²³⁰ Zob. K. Zasztowt, *Aspekt energetyczny polityki zagranicznej Azerbejdżanu wobec państw regionu Kaukazu Południowego i Morza Kaspijskiego*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2008, nr 1, s. 275.

²³¹ Zob. P. Ostaszewski, *Azerbejdżan jako klucz do europejskiego rynku ropy*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2009, nr 7, s.85-96.

²³² Zob. T. Flegel, *Foreign Actors' Influence on Azerbaijan's Energy Policy Decisions under Complex Uncertainty*, Springer Fachmedie, Wiesbaden 2016, s. 29.

²³³ Zob. M.B. Bishku, *Azerbaijan Since Independence*, « The Middle East Journal » 2012, nr 2, s. 369.

potrzebnych reform demokratycznych²³⁴. Podjęta została jednak próba budowy państwa nie na „tradycyjnym islamie”, do czego dążyły ruchy muzułmańskie²³⁵, a na jego specyficznej wersji – niepolitycznej i eksponującej wątki narodowe w ramach państwa świeckiego²³⁶.

Od początku XX w. Azerbejdżan uruchomił ambitną politykę poszukiwania za granicą wsparcia dla podejmowanych działań. Chodziło o umocnienie diaspory azerskiej w różnych państwach²³⁷, która w szczególności wspierałaby Azerbejdżan w konflikcie z Armenią²³⁸.

W 2003 r., po śmierci prezydenta Hejdara Alijewa, władzę przejął jego syn Ilham, co oznaczało pierwsze dynastyczne przejście władzy na obszarze postsowieckim²³⁹. Ilham Alijew utrzymał politykę energetyczną swojego ojca, ale nadal ograniczał możliwości niezależnej działalności politycznej, rozwoju mediów²⁴⁰ i społeczeństwa obywatelskiego. W 2009 r. w bardzo kontrowersyjnym referendum zmieniono konstytucję i zniesiono dwukadencyjny limit prezydencki²⁴¹. Ta poprawka pozwoliła Ilhamowi Alijewowi kandydować na trzecią kadencję w bardzo krytykowanym wyborach²⁴².

W 2016 r. odbyło się kolejne referendum, które wydłużyło kadencję prezydencką z pięciu do siedmiu lat i rozszerzyło uprawnienia prezydenta, tym samym jeszcze bardziej wzmacniając autorytarny charakter reżimu²⁴³.

Prezydent Ilham Alijew, zainicjował w 2016 r. wymianę elit w administracji państwowej. Miał na celu wzmocnienie pozycji swojej żony Mehriban Alijewej,

²³⁴ Zob. Doroszowska U., *Wybory w Azerbejdżanie – „ani sprawiedliwe, ani demokratyczne, ani wolne”*, „Eurazja” 1996, nr 1, s. 115..

²³⁵ Zob. S. Bedford, *Islamic activism in Azerbaijan : repression and mobilization in a post-Soviet context*, Stockholm University, Stockholm 2009, s. 38.

²³⁶ Zob. S. Bedford, C. Muhmudlu, S. Abilov, *Protecting Nation, State and Government: 'Traditional Islam' in Azerbaijan*, « Europe-Asia Studies » 2021, nr 4, s. 693.

²³⁷ Zob. S. Romyansev, *Post-Soviet nation state as a sponsor of construction of the ethno-national Diaspora: the Azeris case*, « Revue européenne des migrations internationales » 2010, nr 3, s. 112.

²³⁸ Zob. G. Riaoux, *Diaspora, a special tool in the Republic of Azerbaijan's foreign policy*, « La revue internationale et stratégique » 2013, vol. 92, s. 28.

²³⁹ Zob. R. Mechtijew, *Dziesięć lat, które zmieniły Azerbejdżan: 2003-2013*, przekł. A. Jagłońska, J. Cichocki, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, s. 22.

²⁴⁰ Por. S. Danylenko, M. Grynychulka, *System medialny Azerbejdżanu: aktualny stan i problemy*, „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 2018, nr 1.

²⁴¹ Por. J. Zaleśny, *System konstytucyjny Azerbejdżanu*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.

²⁴² Szerzej: M. Brzeziński, *Pozycja ustrojowa Prezydenta Republiki Azerbejdżanu*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 4, s. 135-152.

²⁴³ Zob. *Azerbaijan Holds Controversial Constitutional Referendum*, www.rferl.org, data dostępu: 07.09.2022.

zabezpieczenie przebiegu ewentualnej sukcesji i zapewnienie bezpieczeństwa swojej najbliższej rodzinie. Wymiana kadr była także podyktowana koniecznością usprawnienia działania administracji – impuls ku temu dał kryzys gospodarczy, wywołany spadkiem cen surowców po 2014 r. (dochody z eksportu ropy i gazu stanowią 45% PKB). Wymianę kadr w administracji zapoczątkowała reforma ustrojowa z 2016 r., tworząca urząd wiceprezydenta, na który w 2017 r. Alijew mianował swoją żonę Mehriban Alijewą. Wykorzystując stanowisko i osobisty wpływ na prezydenta, wiceprezydent M. Alijewa wspierała wzrost wpływów klanu Paszajewów, z którego pochodzi (nieformalna frakcja polityczno-biznesowa, wspólnie z klanem Alijewów tworząca tzw. rodzinę rządzącą). Alijew, w ramach zmian kadrowych, zatrudnił w administracji apolitycznych technokratów z młodszego pokolenia, wykształconych za granicą. Paszajewowie wspierali zachodzące zmiany i obsadzali swoimi przedstawicielami kluczowe stanowiska w administracji lokalnej, urzędy centralne, przejmowali perspektywiczne branże biznesowe (m.in. budownictwo, ubezpieczenia, turystykę). Ze stanowisk usunięto część polityków starszej generacji, wywodzących się z klanu Alijewów i związanych z poprzednim prezydentem Gejdarem Alijewem, takich jak Ramiz Mehdijew, szef administracji prezydenta w latach 1995–2019²⁴⁴.

Mimo krytyki środowisk opozycyjnych nominacja autentycznie popularnej w społeczeństwie Mehriban na *de facto* zastępcę Alijewa może przyczynić się do zwiększenia społecznego poparcia dla prezydenta. Do tej pory zasiadała ona w parlamencie Azerbejdżanu oraz szefowała Fundacji Hejdara Alijewa, angażując się w szereg projektów o charakterze humanitarnym i zyskując przychyłność społeczeństwa²⁴⁵.

W kwietniu 2018 r. I. Alijew został wybrany na czwartą kadencję w przedterminowych wyborach, tym razem na siedem lat²⁴⁶.

Wybory parlamentarne w Azerbejdżanie 9 lutego 2020 r. symbolicznie zwieńczyły wymianę elit w administracji państwowej, zapoczątkowaną przez prezydenta Ilhama Alijewa w 2016 r. Zmiany w elicie wzmocniły pozycję żony

²⁴⁴ Zob. A. Legieć, *Perspektywy polityki wewnętrznej i zagranicznej Azerbejdżanu*, „Biuletyn PISM” 2019, nr 89.

²⁴⁵ Zob. A. Jarosiewicz, *Prezydent Azerbejdżanu stawia na rodzinę*, <https://www.euractiv.pl/section/wschod-europy/linksdossier/prezydent-azerbejdżanu-stawia-na-rodzine/>, data dostępu: 20.05.2023.

²⁴⁶ Zob. N. Bagirova, *Azerbaijan's Aliyev wins fourth term as president*, www.reuters.com, data dostępu: 07.09.2022.

prezydenta Mehriban Alijowej oraz środowiska polityczno-biznesowego, z którego pochodzi. W nowym parlamencie znajdzie się mniej „klientów” odsuniętych polityków, a więcej „technokratów” bez własnego zaplecza, co wiąże się też ze zmianą pokoleniową (wydaje się, że elekcja została przyspieszona, aby uniemożliwić opozycji oraz ewentualnym oponentom w elicie przeforsowanie alternatywnych kandydatur). Misje obserwacyjne OBWE i Rady Europy stwierdziły we wspólnym oświadczeniu, że „restrykcyjne ustawodawstwo i warunki polityczne” uniemożliwiły realną konkurencję, m.in. niektórym kandydatom odmówiono rejestracji, zaś „brak prawdziwej debaty” pozbawił wyborców możliwości podjęcia przemyślanej decyzji. Według opozycyjnych obserwatorów frekwencja, która wyniosła oficjalnie 47,8%, była w rzeczywistości znacznie niższa²⁴⁷.

Prezydent I. Alijew umocnił swoją władzę po zakończonej sukcesem wojnie z Armenią jesienią 2020 r., która zaowocowała militarnym zwycięstwem Azerbejdżanu i zwrotem większości terytoriów utraconych podczas konfliktu na początku lat 90-tych²⁴⁸. Jednak wojna zaowocowała również przybyciem do kraju wojsk rosyjskich i tureckich jako sił pokojowych, co stawia kraj w kruchej równowadze geostrategicznej. Ponadto gospodarka, która jest silnie uzależniona od surowców paliwowych, co pozostaje główną słabością rządzącej elity.

Kult jednostki zbudowany wokół byłego prezydenta Hejdara Alijewa (ojca obecnego prezydenta) wiąże się z utrwalaniem tożsamości państwowej. Rząd wprowadził obchody Dnia Kwiatów upamiętniające urodziny Hejdara Alijewa w dniu 10 maja²⁴⁹. W 2016 r. dwóch młodych aktywistów namalowało sprayem graffiti w głównym pomniku Hejdara Alijewa w stolicy w nocy z 9 na 10 maja, nazywając święto „Dniem Niewolników”. Następnie obaj działacze zostali aresztowani i skazani na 10 lat więzienia pod sfabrykowanymi zarzutami narkotykowymi²⁵⁰. Jednak w 2019 r. obaj

²⁴⁷ Zob. W. Górecki, *Azerbejdżan: technokratyczna konsolidacja władzy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Analizy, 12 lutego 2020, s. 1.

²⁴⁸ Zob. F. Yusubau, *The Impact of the Armenian – Azerbaijani Nagorno – Karabach Conflict on the Economic Growth of Transcaucasia*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2020, nr 4, s. 137.

²⁴⁹ Zob. *Celebrating Flower Day in Azerbaijan*, www.balcanicacucasco.org, data dostępu: 07.09.2022.

²⁵⁰ Zob. *Azerbaijan: Ten Years in jail youth activist who sprayed graffiti is a travesty of justice*, www.amnesty.org, data dostępu: 07.09.2022.

zostali zwolnieni przez prezydenckie ułaskawienie²⁵¹. Po proteście tym władze wstrzymały coroczne obchody Święta Kwiatów.

2.2. Ogólna charakterystyka systemu ustrojowego Republiki Azerbejdżanu

Przemiany polityczne, jakie dokonały się po uzyskaniu przez Azerbejdżan niepodległości²⁵², znalazły swój wyraz w uchwaleniu Konstytucji Republiki Azerbejdżanu z 12 listopada 1995 r.²⁵³. Oparty o nią system ustrojowy zaliczany jest do systemów semi-prezydenckich²⁵⁴. Prezydent postrzegany jest jako gwarant ciągłości władzy państwowej²⁵⁵.

Władza państwowa w Azerbejdżanie jest uregulowana przez prawo wewnętrzne, a zwłaszcza konstytucję, ale w sprawach międzynarodowych jest dodatkowo ograniczona przepisami umów międzynarodowych. Konstytucja Azerbejdżanu stanowi, że jest to republika prezydencka z trzema gałęziami władzy: wykonawczą, ustawodawczą i sądowniczą. Władzę ustawodawczą sprawuje jednoizbowe Zgromadzenie Narodowe i Najwyższe Zgromadzenie Narodowe w Autonomicznej Republice Nakhchivan. Parlament Azerbejdżanu, zwany Milli Majlis, składa się ze 125 posłów i wybieranych w oparciu o system głosowania większością głosów, z terminem 5 lat dla każdego wybranego członka. Wybory odbywają się co pięć lat, w pierwszą niedzielę listopada. Milli Medżlis nie korzysta z domniemania kompetencji. Jego działalność dotyczy enumeratywnie wyliczonych 27 spraw, których regulacja powinna sprowadzać się do ustanowienia ogólnych zasad (art. 94). Prezydent Republiki Azerbejdżanu nie może rozwiązać Milli Medżlisu, natomiast wpływa na sposób jego prac, zwołując sesje nadzwyczajne i ustalając porządek ich obrad. Może również

²⁵¹ Zob. A. Geybullayeva, *In memory of Bayram Mammadov, a young man full of dreams*, www.balcanicaucacso.org, data dostępu: 07.09.2022.

²⁵² Zob. P. Kwiatkiewicz, *Azerbejdżan: narodziny republiki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 34.

²⁵³ Zob. C. Quaracayev, *The Constitutional Development of the Republic of Azerbaijan*, [w:] *Dynamics of contemporary constitutionalism in Eurasia : local legacies and global trends*, red. A. Ismatov, H. Küpper, K. Obata, BWV Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin 2022.

²⁵⁴ Zob. R. Elgie, S. Moestrup, *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia*, Palgrave Macmillan, London 2016, s. 45.

²⁵⁵ Zob. J. Zaleśny, *Prezydent jako gwarant ciągłości państwa: mechanizmy sukcesji władzy w państwach poradzieckich*, „Studia Politologiczne” 2018, vol. 47, s. 239 i n.

wnioskować o wyłączenie jawności posiedzeń parlamentu (art. 88 ust. 2–4). Prezydent zarządza także wybory do Milli Medżlisu (art. 109 pkt 1). Parlament nie jest odpowiedzialny za tworzenie rządu, ale Konstytucja wymaga zatwierdzenia przez Gabinet Ministrów przez Milli Medżlis. Władza wykonawcza jest sprawowana przez prezydenta, który jest wybierany na siedmioletnią kadencję w wyborach bezpośrednich. Prezydent jest upoważniony do utworzenia Gabinetu, zbiorowego organu wykonawczego, odpowiedzialnego przed Prezydentem i Zgromadzeniem Narodowym. Gabinet Azerbejdżanu składa się z premiera, jego zastępców i ministrów. Przeznaczeniem Gabinetu jest realizacja prezydenckich uprawnień wykonawczych (art. 114 ust. 1). W tym celu Gabinet wydaje rozporządzenia i zarządzenia (art. 120 ust. 1)¹⁷, które mogą być uchylane przez prezydenta (art. 109 pkt 8). Ich treść dotyczy: przygotowania projektu budżetu państwa, jego późniejszego wykonywania, prowadzenia polityki finansowo-kredytowej i pieniężnej, realizacji państwowych ekonomicznych i społecznych programów oraz kierowania ministerstwami i innymi centralnymi organami władzy wykonawczej, wraz z uchylaniem ich aktów. Ponadto Gabinet Ministrów może zajmować się innymi sprawami przekazanymi przez prezydenta (art. 119), przy czym przekazanie to ma charakter wykonawczy i nie prowadzi do uszczuplenia posiadanych uprawnień. Prezydent zachowuje prawo m.in. do:

- przedstawiania Milli Medżlisowi budżetu państwa w celu jego uchwalenia (art. 109 pkt 2);
- zatwierdzania państwowych ekonomicznych i społecznych programów (art. 109 pkt 3);
- tworzenia centralnych i terenowych organów władzy wykonawczej (art. 109 pkt 7);
- mianowania przewodniczącego Banku Centralnego spośród członków jego Zarządu (art. 109 pkt 10);
- tworzenia specjalnych służb ochrony (art. 109 pkt 31);
- mianowania i zwalniania kierowników terenowej władzy wykonawczej wraz z ustalaniem ich uprawnień (art. 124);

- mianowania, na wniosek przewodniczącego m u -, na wniosek przewodniczącego m - parlamentu Autonomicznej Republiki Nachczywańskiej (Ali Medżlisu), kierowników miejscowej terenowej władzy wykonawczej (art. 141)²⁵⁶.

Prezydent nie ma prawa rozwiązać Zgromadzenia Narodowego, ale ma prawo zawetować jego decyzje. Aby odrzucić weto prezydenckie, parlament musi mieć większość 95 głosów

Zgodnie z konstytucją prezydentem może zostać obywatel Republiki Azerbejdżanu posiadający nie mniej niż 35 lat, stale zamieszkujący na terytorium państwa ponad 10 lat, posiadający prawa wyborcze, niesądzony za ciężkie przestępstwo, niemający zobowiązań wobec innych państw, z wyższym wykształceniem i bez podwójnego obywatelstwa (art. 100). Prezydent wybierany jest w wyborach powszechnych, równych i bezpośrednich, w głosowaniu wolnym, osobistym i tajnym. Prezydentem zostaje kandydat, który otrzymał większość ponad połowy głosów wyborców uczestniczących w głosowaniu. Jeśli większość ta nie została osiągnięta, wówczas w drugą niedzielę po pierwszej turze przeprowadzana jest druga tura głosowania. Uczestniczą w niej dwaj kandydaci, którzy zdobyli kolejno największą liczbę głosów w pierwszej turze. Prezydentem zostaje kandydat, który otrzymał większość głosów (art. 101). Oficjalne wyniki wyborów prezydenckich ogłasza Sąd Konstytucyjny Republiki Azerbejdżanu w ciągu 14 dni od dnia głosowania (art. 102). Prezydent Republiki Azerbejdżanu wybierany jest na pięcioletnią kadencję, która z uwagi na brak konstytucyjnych ograniczeń może być wielokrotnie powtarzana (art. 101 ust. 1). Kadencja prezydenta może być również przedłużona, jeżeli w warunkach wojny prowadzone działania wojenne nie pozwalają na przeprowadzenie wyborów. Decyzję o przedłużeniu kadencji do zakończenia działań wojennych podejmuje Sąd Konstytucyjny na podstawie wniosku organu państwa zapewniającego przeprowadzenie wyborów, tj. Centralnej Komisji Wyborczej (art. 101 ust. 5)²⁵⁷.

Prezydent, jako pierwsza osoba w państwie, korzysta z prawnej nietykalności, a jego dobre imię i godność są chronione prawem (art. 106). Prezydentowi wraz z rodziną

²⁵⁶ Zob. J. Zaleśny, *System konstytucyjny Azerbejdżanu*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 24 i n.; O. Siwec, W. Baluk, *Republika Azerbejdżanu*, [w:] *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, A. Czajkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007, s. 215; *Azerbejdżan*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Azerbejd%C5%BCan>, data dostępu: 29.04.2023.

²⁵⁷ Zob. M. Brzeziński, *Pozycja ustrojowa Prezydenta Republiki Azerbejdżanu*, „Przeгляд Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 4, s. 135-136.

zapewnia się utrzymanie z budżetu państwa oraz ochronę wykonywaną przez specjalne służby (art. 108 ust. 1). Prezydent nie ponosi odpowiedzialności politycznej. W przypadku odpowiedzialności prawnej Konstytucja przewiduje procedurę impeachmentu (art. 95 ust. 1 pkt 12). Odpowiedzialność prawna obejmuje ciężkie przestępstwa (art. 95 ust. 1 pkt 12), których dokonanie powinno zostać stwierdzone przez Sąd Najwyższy, a następnie w ciągu 30 dni od orzeczenia, z inicjatywy Sądu Konstytucyjnego, przedstawione Milli Medżlisowi do rozstrzygnięcia większością 95 deputowanych (ponad 3/4 ustawowego składu) i podpisane w ciągu tygodnia przez przewodniczącego Sądu Konstytucyjnego. Procedura powinna zakończyć się w ciągu dwóch miesięcy, licząc od dnia złożenia przez Sąd Konstytucyjny wniosku do Milli Medżlisu. Jeśli w ciągu tego okresu nie dojdzie do podjęcia decyzji, to wysunięte przeciwko prezydentowi oskarżenie uznaje się za uchylone (art. 107)²⁵⁸.

Władza sądownicza należy do Sądu Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego i Sądu Gospodarczego. Prezydent mianuje sędziów w tych sądach.

Szczegółowo ustrój Sądu Konstytucyjnego Azerbejdżanu²⁵⁹ reguluje ustawa nr 561-IIQ z 23 grudnia 2003 r.²⁶⁰. Stanowi ona, że jest on „organem „zapewniającym supremację konstytucji Azerbejdżanu oraz ochronę praw i wolności każdej jednostki” (art. 1 ustawy). Sędziów SK powołuje parlament na wniosek Prezydenta. Kadencja trwa 15 lat, a ich mandat nie może być odnowiony. Wszystkie podmioty uprawnione do wnoszenia do SK skargi konstytucyjnej mogą to czynić w jednakowym zakresie, tj. w sprawie zgodności aktów prawnych z konstytucją; zgodności ratyfikowanych umów międzynarodowych z konstytucją; rozstrzygnięcia sporów kompetencyjnych pomiędzy organami władzy publicznej i wykładni treści konstytucji i ustaw, zaś w odniesieniu do jednostki – w kwestii naruszenia jej wolności i praw przez akty prawne oraz orzeczenia sądów²⁶¹.

Konstytucja Republiki Azerbejdżanu zawiera normy określające prawa i wolności obywatelskie, jak „wolność informacji”, „wolność myśli i słowa”,

²⁵⁸ Tamże, s. 138.

²⁵⁹ Zob. J. Zaleśny, *Sąd Konstytucyjny w systemie władzy sądowniczej Republiki Azerbejdżanu*, [w:] *Ewolucja demokracji przedstawicielskiej w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Paździor, B. Szmulik, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Lublin 2013, s. 425.

²⁶⁰ The Law of the Republic of Azerbaijan on Constitutional Court, <https://conscourt.gov.az/en/legislation/42>, data dostępu : 03.05.2023).

²⁶¹ Zob. R. Czachor, *Sądy konstytucyjne w państwach Kaukazu Południowego (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja)*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 1, s. 83-85.

„prywatność osobista” itp. Prawo obywateli do informacji jest jednym z najważniejszych praw politycznych i osobistych człowieka i obywatel. Konstytucja Republiki Azerbejdżanu w artykule 50 stanowi, że każdy ma prawo do poszukiwania, otrzymywania, przekazywania, tworzenia i rozpowszechniania informacji wszelkimi legalnymi środkami. Porównanie treści art. 10 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności przyjętej w 1950 r. z postanowieniami Konstytucji Republiki Azerbejdżanu daje podstawę do stwierdzenia, że akty te nie różnią się zasadniczo²⁶².

Azerbejdżan jest państwem świeckim, a porządek prawny określa prawo cywilne²⁶³. Organizacje religijne i członkowie duchowieństwa mają zakaz udziału w wyborach. Chociaż społeczeństwo zachowało swój w przeważającej mierze świecki charakter, od czasu do czasu grupy religijne starają się być aktywne w życiu politycznym²⁶⁴.

Władze podjęły wiele działań, aby zapewnić lojalność rosnącej liczby wiernych. Rząd zmusza wszystkie grupy muzułmańskie do zaakceptowania władzy prawnej półoficjalnej Rady Muzułmańskiej Kaukazu i jej przywódcy, co jest trudne do osiągnięcia ze względu na różnice wyznaniowe i bariery teologiczne²⁶⁵. Wdrożono również energiczną politykę regulującą edukację seksualną²⁶⁶ i zwiększającą kontrolę rządu nad meczetami, kazaniami i wspólnotami religijnymi²⁶⁷. W ramach tej polityki w 2018 r. powołano Fundację Krzewienia Wartości Moralnych²⁶⁸. W kwietniu 2019 r. szef państwowej agencji odpowiedzialnej za regulowanie życia religijnego poinformował, że ponad 1000 duchownych i liderów wspólnot wyznaniowych otrzymuje wynagrodzenie za pośrednictwem tej fundacji²⁶⁹.

Cała populacja, bez względu na rasę, płeć, religię czy pochodzenie etniczne, ma prawnie zagwarantowane pełne obywatelstwo. Po upadku Związku Radzieckiego

²⁶² Zob. R.M. Askanov, *The right to information in the legislation of the Azerbaijan Republic*, « The Computer Law and Security Report » 2016, nr 6, s. 889.

²⁶³ Zob. A.A. Ibrahimov, *Islam a sekularyzm w postsowieckim Azerbejdżanie: wewnętrzna walka o narodową kulturę i tożsamość*, „Nowy Prometeusz” 2011, nr 3, s. 55.

²⁶⁴ Zob. K. Brataniec, *Współczesny islam w Azerbejdżanie – ciągłość czy zmiana w kontekście praw człowieka*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2019, nr 4, s. 115-130.

²⁶⁵ Zob. A. Pająk, *Islam w wersji azerbejdżańskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2019, tom 4, s. 143.

²⁶⁶ Zob. A. Clayton, *Azerbaijan's new sex-ed curriculum targets sex-selective abortions*, www.eurasianet.org, data dostępu: 07.09.2022.

²⁶⁷ Zob. F. Corley, *Azerbaijan Government Takes Direct Control of Mosque Leadership*, www.religionunplugged.com, data dostępu: 07.09.2022.

²⁶⁸ Zob. *Azerbaijanism is our main spiritual heritage*, www.qabala.ih.gov, data dostępu: 07.09.2022.

²⁶⁹ Tamże.

tożsamość państwowa Azerbejdżanu stanęła w obliczu pewnych wyzwań, ale ogólnie przetrwała i nadal rośnie w siłę. Obecny rząd do tej pory skutecznie promował lojalność wobec państwa poprzez programy szkolne, podręczniki, propagandę państwową itp.²⁷⁰

Zgodnie z art. 23 Konstytucji symbolami państwowymi Republiki Azerbejdżańskiej są flaga, herb i hymn narodowy.

2.3. Wniosek o członkostwo Republiki Azerbejdżanu w Radzie Europy

Historia stosunków między Azerbejdżanem a Radą Europy sięga 1992 r., bowiem wówczas Parlament Republiki Azerbejdżanu wystąpił do RE o nadanie statusu „gościa specjalnego”²⁷¹.

Prezydent Hejdar Alijew od początku swojej kadencji nie ukrywał, że zależy mu na budowie silnych więzi z Zachodem i dlatego w 1993 r. rozpoczął negocjacje z Radą Europy w celu zbadania możliwości przystąpienia do tej organizacji międzynarodowej. Wtedy przedsięwzięcie to stało się jedną z jego głównych trosk w dziedzinie stosunków międzynarodowych²⁷².

Głównym rezultatem tej rozwijającej się relacji między Azerbejdżanem a Radą Europy była zdolność organizacji do śledzenia rozwoju sytuacji politycznej w kraju i uczestniczenia w codziennym procesie reform instytucjonalnych, który był dość intensywny w tym czasie²⁷³. RE była w stanie wpłynąć na kształtowanie Konstytucji, która została zatwierdzona w 1995 r. i przewidywała podział uprawnień i ochrony podstawowych wolności. Konstytucja została doceniona przez międzynarodowych ekspertów prawnych ze względu na ochronę cywilnoprawną oraz prawa i wolności polityczne²⁷⁴.

²⁷⁰ Zob. J. Smętek, D. Bychawska-Siniarska, *Ile wolności dla Azerbejdżanu*, „Kwartalnik o Prawach Człowieka” 2013, nr 2, s. 8-11.

²⁷¹ Zob. *Azerbaijan – Council of Europe*, www.coe.mfa.gov, data dostępu: 27.05.2022.

²⁷² Zob. P. Fernández Jiménez, *Is the Council of Europe Fostering Democratisation in Azerbaijan? Analysing the Impact of the Organisation and its Faith in the Ballot Box*, European Master’s Programme in Human Rights and Democratisation, European Inter – University Centre for Human Rights and Democratisation, EMA Awarded Theses 2015/2016, s. 16.

²⁷³ Zob. S.E. Cornell, *Democratization Faltering in Azerbaijan*, “Journal of Democracy” 2001, vol. 12, s. 121.

²⁷⁴ Zob. P. Fernández Jiménez, *Is the Council of Europe...*, j.w.

13 lipca 1996 r. Azerbejdżan złożył wniosek o przystąpienie do Rady Europy²⁷⁵. Z kolei 11 września 1996 r. na 573 posiedzeniu Zastępców Ministrów Komitetu Ministrów uchwalona została Rezolucja (96)32, która implikowała przystąpienie Azerbejdżanu do Rady Europy, intensyfikację negocjacji z organami rządowymi w celu przyspieszenia procesu demokratyzacji w tym kraju oraz pomoc poprzez organy partnerskie²⁷⁶.

Prezydium Zgromadzenia Parlamentarnego RE rozpoczęło rozpatrzenie wniosku Azerbejdżanu zgodnie z Zaleceniem 1247 (1994)²⁷⁷, które przewidywało prawo trzech państw Kaukazu Południowego do składania wniosków o członkostwo w Radzie Europy. Zawarto w nim sformułowanie, mówiące, iż *„Rada Europy jest organizacją suwerennych państw dążących do ścisłej współpracy w oparciu o demokratyczne konstytucje i Europejską Konwencję Praw Człowieka. W interesie Europy leży, aby jej podstawowe wartości i idee dotyczące praw człowieka przenikały do sąsiednich kultur, ale nie starając się w jakikolwiek sposób kwestionować, nie mówiąc już o zniszczeniu tych kultur”*²⁷⁸ (...) *ze względu na powiązania kulturowe z Europą Armenia, Azerbejdżan i Gruzja będą miały możliwość ubiegania się o członkostwo pod warunkiem, że wyraźnie wykażą chęć bycia uważanym za część Europy”*²⁷⁹.

W opinii 222 (2000) dotyczącej wniosku Azerbejdżanu o członkostwo w Radzie Europy, Zgromadzenie Parlamentarne RE wskazało, iż: *„Azerbejdżan zmierza w kierunku demokratycznego, pluralistycznego społeczeństwa, w którym szanuje się prawa człowieka i rządy prawa, oraz zgodnie z art. 4 Statutu Rady Europy, jest w stanie i chce kontynuować reformy demokratyczne zainicjowane w celu dostosowania całego ustawodawstwa i praktyki do zasad i standardów Rady Europy”*²⁸⁰.

Także Komitet Ministrów zwracając się do Zgromadzenia o opinię w sprawie wniosku o członkostwo, wskazał, że *„bliższe stosunki między krajami kaukaskimi a*

²⁷⁵ Zob. Report Political Affairs Committee, Azerbaijan's application for membership of the Council of Europe, 23 May 2000, Doc. 8748.

²⁷⁶ Zob. Parliamentary Assembly Opinion 222(2000), Azerbaijan's application for membership of the Council of Europe, Assembly debate on 28 June 2000 (21st Sitting), Doc. 8748.

²⁷⁷ Zob. Parliamentary Assembly Recommendation 1247 (1994), Enlargement of the Council of Europe, Assembly debate on 4 October 1994 (26th Sitting), Doc. 7103.

²⁷⁸ Tamże, pkt. 1.

²⁷⁹ Tamże, pkt. 8.

²⁸⁰ Parliamentary Assembly Opinion 222(2000), Azerbaijan's application for membership of the Council of Europe, Assembly debate on 28 June 2000 (21st Sitting), Doc. 8748, pkt. 6.

*Radą Europy wymagałyby nie tylko wdrożenia istotnych reform demokratycznych, ale także ich zaangażowania w rozwiązanie konfliktu środkami pokojowymi*²⁸¹.

Zgromadzenie Parlamentarne wskazywało wówczas, iż przystąpienie do Rady Europy zarówno Azerbejdżanu, jak i Armenii „*mogłoby pomóc w stworzeniu klimatu zaufania potrzebnego do rozwiązania konfliktu w Górskim Karabachu*”²⁸². Z kolei Grupa Mińska OBWE sugerowana była jako posiadająca optymalne ramy do negocjacji pokojowego rozwiązania tego konfliktu²⁸³. Oczekiwano przy tym, iż przystąpienie Azerbejdżanu do Rady Europy „*przyczyni się do procesu negocjacji i stabilności w Regionie*”²⁸⁴. Dało się tym samym zauważyć, zwiększoną częstotliwość spotkań prezydentów obu krajów. Z kolei przewodniczący parlamentów Azerbejdżanu, Armenii i Gruzji podjęli decyzję o powołaniu regionalnej współpracy parlamentarnej, polegającej w szczególności na spotkaniach przewodniczących parlamentów oraz seminariach parlamentarnych, które miały odbyć się w stolicach trzech krajów oraz w Strasburgu. Pierwsze spotkanie w regionie, które odbyło się w Tbilisi we wrześniu 1999 r., pozwoliło stworzyć atmosferę zaufania i odprężenia między delegacjami parlamentarnymi Azerbejdżanu i Armenii²⁸⁵.

2.4. Uzyskanie przez Republikę Azerbejdżan statusu „gościa specjalnego” w Radzie Europy

W maju 1989 r. Zgromadzenie Parlamentarne RE wprowadziło status „gościa specjalnego”²⁸⁶, co znalazło odzwierciedlenie w jego regulaminie wewnętrznym. Koncepcję takiego statusu stworzył jako pierwszy, szwajcarski parlamentarzysta liberał Peter Sager, który uchodził za jednego z najsurowszych krytyków reżimów komunistycznych Europy Wschodniej. Jego pomysł polegał na zaproponowaniu krajom w „okresie transformacji” możliwości obserwowania sesji Zgromadzenia Parlamentarnego. Tzw. demokracja w działaniu, bo tak w literaturze określono ten status, w pierwszych latach po upadku muru berlińskiego przyznana została

²⁸¹ Tamże, pkt. 8.

²⁸² Tamże, pkt. 9.

²⁸³ Tamże, pkt. 10.

²⁸⁴ Tamże, pkt. 11.

²⁸⁵ Tamże, pkt. 12.

²⁸⁶ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 917 (1989), *Special guest status with the Parliamentary Assembly*, Assembly debate on 11 May 1989 (5th Sitting), Doc. 6036.

parlamentom Węgier, Polski, Związku Radzieckiego i Jugosławii oraz stworzyła możliwość przystąpienia do RE krajom tzw. byłego bloku sowieckiego²⁸⁷.

Status „gościa specjalnego” wprowadzony został w celu ułatwienia procesu akcesyjnego państw Europy Środkowo-Wschodniej. Przypomnieć należy, iż możliwość uzyskania takiego statusu stała się obowiązująca we wszystkich narodowych zgromadzeniach ustawodawczych europejskich państw niebędących członkami RE, które podpisały Akt Końcowy z Helsinek (1975 r.) oraz Paryską Kartę Nowej Europy. Status ten został zatem otwarty dla parlamentów, których państwa członkowskie wystąpił o członkostwo w Radzie Europy²⁸⁸.

Zgodnie z art. 62 ust. 1 regulaminu wewnętrznego Zgromadzenia Parlamentarnego, decyzję o przyznaniu statusu „gościa specjalnego” podejmuje jego Prezydium. Na podstawie art. 62 ust. 4 każdy „gość specjalny” otrzymuje liczbę miejsc (bez zastępców), która jest równa liczbie miejsc, z których państwo to korzystałoby, gdyby stało się pełnoprawnym członkiem RE. Bez prawa udziału w głosowaniu zasiadają w Zgromadzeniu członkowie delegacji „gości specjalnych”, o czym stanowi art. 62 ust. 7. Zgodnie z art. 48 ust. 5 mogą także uczestniczyć w posiedzeniach komitetów, jednakże bez prawa do zabierania głosu, jak również bez udziału w głosowaniu²⁸⁹.

Warto przy tym zauważyć, iż w zmodyfikowanym regulaminie z 2022 r. nie użyto zwrotu obserwator. Wskazano bowiem, w art. 64 ust. 1, iż Zgromadzenie może przyznać status „partnera demokratycznego” parlamentom narodowym państw (w regionach sąsiednich) niebędących członkami Rady Europy²⁹⁰.

Parlament Republiki Azerbejdżanu złożył wniosek o status „gościa specjalnego” w Zgromadzeniu Parlamentarnym Rady Europy w dniu 24 stycznia 1992 r. Aby móc podjąć decyzję w sprawie wniosku, Prezydium Zgromadzenia musiało poczekać na wynik dyskusji na temat granic geograficznych Rady Europy. Kwestia ta została rozstrzygnięta w Zaleceniu 1247 (1994) w sprawie rozszerzenia Rady Europy, w którym przypomnieć należy, że Zgromadzenie zadeklarowało, że „ze względu na

²⁸⁷ Zob. F. Benoit-Rohmer, H. Klebes, *Prawo Rady Europy. W stronę ogólnoeuropejskiej przestrzeni prawnej*, Council of Europe Publishing, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 48.

²⁸⁸ Zob. *Special guest status*, www.pace.net, data dostępu: 15.09.2022.

²⁸⁹ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1202 (1999). *Rules of Procedure of the Assembly (June 2022)*, www.assembly.coe.int, data dostępu: 15.09.2022.

²⁹⁰ Tamże.

powiązania kulturowe z Europą Armenia, Azerbejdżan i Gruzja będą miały możliwość ubiegania się o członkostwo pod warunkiem, że wyraźnie wykażą chęć bycia uważanym za część Europy”²⁹¹.

W dniu 3 lutego 1995 r. Prezydium Zgromadzenia podjęło decyzję o wszczęciu procedury rozpatrywania wniosku o przyznanie statusu „gościa specjalnego”. Parlament Republiki Azerbejdżanu uzyskał status „gościa specjalnego” przy Zgromadzeniu Parlamentarnym Rady Europy w dniu 28 czerwca 1996 r. Od tego czasu zaczął uczestniczyć w pracach Zgromadzenia i jego komisji²⁹².

11 września 1996 r. na 573 posiedzeniu Rady Ministrów Rady Europy przyjęto rezolucję (96) 32, udzielającą pomocy w postaci programów współpracy, intensyfikujących negocjacje z władzami Azerbejdżanu w celu przyspieszenia przejścia do demokracji w Azerbejdżanie²⁹³.

2.5. Przebieg procedury akcesyjnej w odniesieniu do Republiki Azerbejdżanu

Historia przystąpienia do Rady Europy pokazuje, że aby kraj mógł spełnić kryteria członkostwa, organizacja wymaga raczej podstawowego ustroju demokratycznego, a jednocześnie aby wypełniał agendy Rady Europy w zakresie praworządności i praw człowieka²⁹⁴. Taka polityka przyjmowania wyłoniła się na przykład z przystąpienia Portugalii i Hiszpanii wkrótce po upadku ich dyktatorskich reżimów²⁹⁵. Inne przypadki przyjęcia również sugerują, że państwo może przystąpić do organizacji jeszcze przed spełnieniem wszystkich kryteriów członkostwa, pod warunkiem, że jest zaangażowane w poprawę standardów praw człowieka i rządów prawa. Dla zilustrowania tego, warto wskazać, że kiedy Rosja przystąpiła do Rady

²⁹¹ Zob. Report Political Affairs Committee, *Azerbaijan's application for membership of the Council of Europe*, Rapporteur: Mr Jacques Baumel, France, European Democratic Group, 23 May 2000, Doc. 8748, pkt. 1 Explanatory memorandum by the Rapporteur, www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=8943&lang=en, data dostępu: 15.09.2022.

²⁹² Report Political Affairs Committee, *Azerbaijan's application...*, jw., pkt. 3.

²⁹³ Tamże.

²⁹⁴ Zob. E. Evenson, *Reforms Ahead: Enlargement of the Council of Europe and the Future of the Strasbourg System*, “Human Rights Law Review” 2001, No. 1, s. 223.

²⁹⁵ Zob. H. Winkler, *Democracy and Human Rights in Europe: A Survey of the Admission Practice of the Council of Europe*, “Austrian Journal of Public International Law” 1995, No. 47, s. 149.

Europy w 1996 r., nie spełniła ważnych wymogów członkostwa²⁹⁶. Zostały one przedstawione w raporcie złożonym na miesiąc przed akcesją Rosji, w którym sprawozdawca Rady Europy stwierdził, że „Rosja [nie] spełniała wszystkich standardów Rady Europy”²⁹⁷. Jednocześnie sprawozdawca stwierdził, że „*integracja [była] lepsza niż izolacja [a] współpraca [była] lepsza niż konfrontacja*”²⁹⁸.

Z powyższego nie wynika, że państwo może przystąpić do RE bez spełniania pewnych standardów w zakresie praw człowieka i praworządności. RE wykazała, że zgodność z minimalnymi standardami praw człowieka nie podlega negocjacjom. Na tej podstawie RE odmówiła przyznania członkostwa Białorusi m.in. za nie zniesienie kary śmierci²⁹⁹.

Jednocześnie można zauważyć, że RE prowadzi politykę określaną jako „zaliczka na rzecz zaufania”³⁰⁰, przyznając członkostwo niektórym państwom, które ściśle rzecz biorąc, nie spełniły niektórych kryteriów członkostwa, ale obiecały działać na rzecz realizacji celu organizacji w fazie poakcesyjnej.

Przyznając członkostwo nowym państwom, RE upoważnia się do monitorowania sytuacji w obszarze praw człowieka i praworządności w tych krajach³⁰¹. Jedną z najważniejszych cech tego monitoringu jest zdolność Europejskiego Trybunału Praw Człowieka do rozstrzygania skarg dotyczących praw człowieka przeciwko państwom członkowskim RE. Organizacja może zatem realizować swoje cele, przyznając członkostwo nowym państwom. Z drugiej strony odmowa RE przyznania członkostwa państwom, które chcą spełnić podstawowe kryteria, mogłaby w rzeczywistość stać w sprzeczności z jej racją bytu.

Z powyższego wynika, że członkostwo w Radzie Europy leży zarówno w interesie potencjalnych kandydatów, jak i w interesie organizacji. Z tego powodu jest

²⁹⁶ Zob. L. Zwaak, *The Council and the Conflict in Chechnya*, „Netherlands Quarterly of Human Rights” 2000, No. 18, s. 179-182; B. Bowring, *Russia’s Accession to the Council of Europe and Human Rights: Compliance or Cross-Purposes?*, „European Human Rights Law Review” 1997, No. 6, s. 628-643.

²⁹⁷ Zob. E. Muehlemann, *Russia’s Request for Membership of the Council of Europe*, Council of Europe, Document 7443 (2 January 1996).

²⁹⁸ Tamże. Zob. też. P.A. Jordan, *Russia’s Accession to the Council of Europe and Compliance with European Human Rights Norms*, „Demokratizatsiya” 2003, No. 2, s. 281-296.

²⁹⁹ Szerzej: K. Kakareko, *Prawa człowieka na Białorusi – miraż czy rzeczywistość*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2010, s. 412-429.

³⁰⁰ Zob. J. Petaux, *Democracy and Human Rights for Europe: The Council of Europe’s Contribution*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2009, s. 125.

³⁰¹ Zob. J. Dinsdale, *Rola Rady Europy w ustalaniu standardów w zakresie praw człowieka*, „Biuletyn Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego” 1999, nr 1, s. 8-12.

ono uzależnione od spełnienia podstawowych standardów dotyczących praw człowieka i praworządności.

Każde państwo przystępujące do Rady Europy zobowiązane jest zatem do działań na rzecz realizacji celów statutowych organizacji, jak i implementacji zobowiązań uzgodnionych w momencie akcesji³⁰². To zadanie stało również przed Azerbejdżanem, który przystępując do RE świadomie przyjął na siebie obowiązek poszanowania podstawowych wartości organizacji. Decyzja o przyjęciu w poczet członków RE dała mu możliwość pełnego uczestnictwa, na równi z innymi państwami członkowskimi, we współpracy europejskiej w dziedzinie praw człowieka, demokracji i rządów prawa.

W dniu 6 listopada 1996 r. Biuro Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy zwróciło się do dwóch wybitnych prawników (Rudolfa Bernharda, wiceprzewodniczącego Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Marka Nowickiego, członka Europejskiej Komisji Praw Człowieka) o zbadanie porządku prawnego w Azerbejdżanie z uwzględnieniem zgodności z podstawowymi zasadami Rady Europy dotyczącymi demokracji pluralistycznej, rządów prawa i poszanowania praw człowieka. W związku z tym odwiedzili Baku w dniach 5 – 10 maja 1997 r. Biuro odtajniło raport z wizyty 9AS/Bur/Azerbejdżan) w dniu 1 listopada 1997 r.³⁰³

Sprawozdawca Jacques Baumel, (Francja, Europejska Grupa Demokratyczna) odwiedził Azerbejdżan w dniach 20-23 stycznia 1998 r. w towarzystwie Georges-a Clerfayta, sprawozdawcy komisji opiniodawczej Komisji Prawnej i Praw Człowieka³⁰⁴. Następnie sprawozdawca, wraz ze sprawozdawcą w sprawie wniosku Armenii o członkostwo (Demetrio Volciciem), uznając, że problem Górnego Karabachu jest kluczowy dla kwestii członkostwa dla obu krajów, postanowili wspólnie odwiedzić ten region. Za zgodą Biura Zgromadzenia, w towarzystwie G. Clerfayta, odwiedzili Baku, Erewan i Górski Karabach w dniach 14-20 czerwca 1998 r.³⁰⁵

Ostatnia wizyta sprawozdawcy (w towarzystwie Victora Ruffy'ego, przewodniczącego Komisji Spraw Politycznych i G. Clerfayta) odbyła się w dniach 6-9

³⁰² Zob. J. Reguński, *Nowi członkowie Rady Europy i ich zobowiązania*, „Biuletyn Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego” 1998 nr 3, s. 128-136.

³⁰³ Zob. Explanatory memorandum by the Rapporteur, Report Political Affairs Committee, *Azerbaijan's application for membership of the Council of Europe...*, pkt. 4.

³⁰⁴ Tamże, pkt. 5.

³⁰⁵ Tamże, pkt. 6.

grudnia 1999 r. Dokument ten został sfinalizowany w dużej mierze na podstawie wyników tej wizyty³⁰⁶.

W ramach procedury rozpatrywania wniosku o członkostwo sprawozdawca spotkał się zarówno z partią rządzącą Nowa Partia Azerbejdżanu (NAP) pod przewodnictwem Prezydenta Republiki Hejdara Alijewa, jak i przedstawicielami parlamentarnych partii opozycyjnych i partii nie posiadających mandatów w Zgromadzeniu Narodowym, w tym Niezależnej Partii Azerbejdżanu³⁰⁷.

W kontekście warunków, w jakich działały partie polityczne, jedynym z podniesionych problemów było anulowanie rejestracji Partii Demokratycznej w 1995 r., która została ostatecznie zarejestrowana 3 lutego 2000 r.³⁰⁸

Głównym problemem wskazywanym przez opozycję była przewaga władzy wykonawczej nad ustawodawczą i sędziowską. Wybitni prawnicy wyrazili zaniepokojenie tą sprawą, a sprawozdawca RE poświęcił jej szczególną uwagę³⁰⁹.

Jako pozytywną uznano reformę sądownictwa, która doprowadziła m.in. do powołania w 1998 r. Trybunału Konstytucyjnego³¹⁰. Jednakże społeczeństwo azerbejdżańskie musiało jeszcze w pełni opowiedzieć się za zasadą podziału władzy, a jego zdolność do tego zależała w dużej mierze od zmiany mentalności, która zakorzeniła się w reżimie totalitarnym.

Jednym z poważniejszych problemów dla demokratycznego funkcjonowania instytucji państwowych była jednak korupcja. Urzędnicy państwowi zarabiali bardzo niskie pensje, co sprawiało, że pokusa była jeszcze większa. Władze zapewniały jednak przedstawicieli RE, że prawo było mocno stosowane w przypadkach, w których udowodniono korupcję urzędników i sędziów³¹¹.

W opinii wszystkich partii politycznych, które wzięły udział w tych spotkaniach, Konstytucja stanowiła solidną podstawę demokratycznego rozwoju kraju. Partia rządząca podkreślała postępy w budowaniu demokracji i rozwoju gospodarki, twierdzono, iż „Azerbejdżan stał się stabilnym krajem o pluralistycznym systemie politycznym, przywrócony został ład publiczny i trwały reformy demokratyczne”. Co

³⁰⁶ Tamże, pkt. 7.

³⁰⁷ Tamże, pkt. 9.

³⁰⁸ Tamże, pkt. 11.

³⁰⁹ Tamże, pkt. 12.

³¹⁰ Tamże, pkt. 15.

³¹¹ Tamże, pkt. 16.

prawda, w opinii sprawozdawcy RE wiele jeszcze pozostawało do zrobienia. Podkreślono jednak, znaczenie pomocy Rady Europy w dalszym umacnianiu demokracji w tym kraju. Członkostwo w RE wydawało się mieć poparcie wszystkich sił politycznych kraju. Przedstawiciele partii opozycyjnych zalecali szybką akcesję jako sposób na przyspieszenie reform demokratycznych³¹².

Warto zauważyć, iż w zakresie praworządności w 1997 r. wybitni prawnicy odnotowali znaczny postęp w tworzeniu demokratycznego systemu prawnego. Niemniej jednak zidentyfikowali również szereg obszarów, w których wewnętrzna praktyka ustawodawcza nie spełniała standardów Rady Europy i stwierdzili, że teksty prawa często zawierały odniesienia do innych niezidentyfikowanych lub przyszłych aktów prawnych³¹³. Dlatego też zgodnie z ich zaleceniami uchwalono szereg bardzo ważnych ustaw, w wielu przypadkach przy współpracy ekspertów Rady Europy. Wśród tych tekstów znalazły się ustawy o Trybunale Konstytucyjnym, sądach i sędziach, prokuraturze, kodeksie karnym, kodeksie cywilnym, kodeksie postępowania cywilnego, a także o policji, mediach i zawodach prawniczych³¹⁴.

Sprawozdawca RE wskazał w raporcie, iż „parlament Azerbejdżanu poczynił znaczne postępy w zakresie prawodawstwa dzięki kilku latom zaangażowanej pracy”. W związku z tym stwierdził, że w Azerbejdżanie istniały ustawowe podstawy praworządności³¹⁵.

W kontekście wyborów należy zauważyć, iż Delegacje Zgromadzenia obserwowały wybory powszechne w listopadzie 1995 r. i wybory prezydenckie w październiku 1998 r. Z kolei delegacja Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Europy (CLRAE) obserwowała pierwsze wybory samorządowe w grudniu 1999 r. i marcu 2000 r. W raportach odnotowano poważne niedociągnięcia. W swojej ocenie wyborów parlamentarnych z listopada 1995 r. Komisja *ad hoc* Biura stwierdziła, że „wybory odbyły się pokojowo, ale z pewną liczbą nieprawidłowości i wyraźnych przypadków nadużyć”. Niedociągnięcia te były widoczne zarówno w przygotowaniach do wyborów (kiedy przybrały formę naruszeń wolności wypowiedzi oraz nieprawidłowości i dyskryminacji przy rejestracji partii politycznych i kandydatów), jak

³¹² Tamże, pkt. 10.

³¹³ Zob. Explanatory memorandum by the Rapporteur, Report Political Affairs Committee, *Azerbaijan's application for membership of the Council of Europe...*, pkt. 45.

³¹⁴ Tamże, pkt. 46.

³¹⁵ Tamże, pkt 48.

i podczas głosowania³¹⁶. Komitet *ad hoc* stwierdził jednak, że wybory stanowiły ważny, choć częściowy krok w kierunku demokracji w Azerbejdżanie. Nowa konstytucja została uchwalona w referendum, które odbyło się w tym samym czasie co wybory. Podczas wyborów prezydenckich w 1998 r. Komisja *ad hoc* Zgromadzenia Parlamentarnego obserwująca te wybory uznała, że w porównaniu z sondażem z 1995 r. stanowiły one krok naprzód w procesie demokratyzacji Azerbejdżanu. Wyraźnie poczyniono postępy zarówno w odniesieniu do procedury wyborczej, jak i organizacji kampanii. Nowa ustawa regulująca wybory Prezydenta Republiki stanowiła znaczną poprawę w stosunku do poprzedniej legislacji. Obserwatorzy zauważyli jednak poważne niedociągnięcia w ogólnym przebiegu wyborów i uznali, że potrzeba znacznie więcej ulepszeń, aby w Azerbejdżanie zapanował prawdziwie demokratyczny klimat. Szczególnej krytyce została poddana ustawa o Centralnej Komisji Wyborczej, przekaz medialny kampanii oraz nieprawidłowości w sondażach. Większość partii opozycyjnych twierdziła, że wybory nie spełniały standardów demokratycznych i domagała się oficjalnej publikacji wyników (co nie nastąpiło). Niektóre partie opozycyjne również odmówiły uznania wyników wyborów³¹⁷.

Również w 2000 r. miały miejsce wybory powszechne, które stały się przedmiotem analiz OBWE. Raport pomonitoringowy wykazał, iż nie spełniały one międzynarodowych standardów. Było to na tyle ważne dla całego procesu akcesyjnego, że przecież jedynie „prawdziwe” demokracje, spełniające standardy wolnych i uczciwych wyborów mogły przystąpić do Rady Europy³¹⁸. Misja obserwacyjna Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODIHR) poinformowała, że „procesy liczenia głosów i agregacji wyników były całkowicie wadliwe i zmanipulowane”³¹⁹. Również obserwatorzy Zgromadzenia Parlamentarnego RE zauważyli „wyraźne manipulowanie procedurami wyborczymi”. Szefem misji obserwacyjnej Zgromadzenia był Andreas Gross, socjaldemokrata, poseł do szwajcarskiego parlamentu od 1991 r.

³¹⁶ Zob. *Azerbaijan, Parliamentary Elections and Constitutional Referendum, 12 November 1992, OSCE/UN Report*, 5 January 1996, www.osce.org, data dostępu: 15.09.2022.

³¹⁷ Zob. *Observation of presidential elections in Azerbaijan (11 October 1998)*, Ad hoc Committee of the Bureau for the observation of presidential elections in Azerbaijan, Rapporteur: Ms Zdravka Busic, Croatia, Groupe of the European People's Party, 3 November 1998, Doc. 8256, www.assembly.coe.int, data dostępu: 15.09.2022.

³¹⁸ Zob. *Parliamentary Elections, 5 November 2000 and 7 January 2001*, www.osce.org, data dostępu: 15.09.2022.

³¹⁹ Zob. OSCE/ODIHR, *Republic of Azerbaijan Parliamentary Elections, 5 November 2000 & January 2001, Final Report*, 15 January 2001.

Doświadczony obserwator wyborów, Gross odkrył dowody masowych i systematycznych oszustw w mieście Sumgayit niedaleko Baku. Jak powiedział wówczas szwajcarskiej gazecie: „*Od 1994 r. obserwowałem 13 wyborów w 7 krajach i było to największe, oszustwo wyborcze, jakie widziałem. Godzinę przed otwarciem lokalu wyborczego znalazłem w sejfie 150 wypełnionych, podpisanych i opieczętowanych kart do głosowania na partię rządzącą. Cały dzień w niedzielę do lokalu wyborczego przyszło tylko około 350 obywateli. Innymi słowy, wyniki były oczywiście przesądzone*”³²⁰.

Oficjalne wyniki dały partii rządzącej 60 % głosów³²¹, czemu zaprzeczały niezależne sondaże wyjściowe. Ekspert ds. Kaukazu Svante Cornell zwrócił uwagę na „różne formy fałszowania kart do głosowania, fałszowania protokołów wyników oraz zastraszania wyborców i członków opozycji w obwodowych komisjach wyborczych. Oficjalne dane dotyczące frekwencji wyborczej (raportowane co godzinę przez obwody) zostały sztucznie zmienione”³²². Manipulacje znacząco zniekształciły ostateczny wynik: „ostateczne oficjalne dane wskazywały na frekwencję na poziomie 68 %, podczas gdy obserwatorzy podawali rzeczywistą frekwencję na poziomie około jednej trzeciej elektoratu”³²³. Zarówno rząd jak i główna opozycja „mogły w wiarygodny sposób zdobyć jedną czwartą głosów”³²⁴. 8 listopada Organizacja Human Rights Watch zwróciła się do Komitetu Ministrów RE o odmowę przyjęcia Azerbejdżanu. Organizacja pozarządowa podkreśliła, że przebieg wyborów pokazał, że Azerbejdżan nie spełnił demokratycznych standardów Rady Europy³²⁵.

Malcolm Bruce, brytyjski liberalny demokrat, zauważył, że Zgromadzenie Parlamentarne RE zwykle wstrzymywało członkostwo, dopóki państwo kandydujące nie wykazało swojego zaangażowania na rzecz demokracji, przeprowadzając wolne i uczciwe wybory (czego Azerbejdżan nigdy nie zrobił)³²⁶. Obawiał się, że Azerbejdżan, jeśli zostanie przedwcześnie przyjęty, może cofnąć ograniczony postęp, jaki poczynił w

³²⁰ Zob. *Caviar Diplomatic – How Azerbaijan silenced the Council of Europe*, www.eisweb.org, data dostępu: 28.11.2022.

³²¹ Zob. OSCE/ODIHR, Republic of Azerbaijan Parliamentary Elections 5 November 2000 & 7 January 2001, Final Report, 15 January 2001, Annexes 4 and 5.

³²² Zob. S.E. Cornell, *Democratization Faltering in Azerbaijan*, “Journal of Democracy” 2001, No 12, s. 126-127.

³²³ Tamże.

³²⁴ Zob. S.E. Cornell, *Azerbaijan Since Independence*, ME Sharpe, 2011, s. 98.

³²⁵ Zob. HRW: Rights Group to Council of Europe: Azerbaijan Admission a Mistake, 8 November 2000, www.tech.groups.yahoo.com, data dostępu: 28.11.2022.

³²⁶ Zob. PACE debate on 28 June 2000 at. 3 p.m.

poprzednich latach³²⁷. Argument ten nie odbił się echem wśród innych posłów. 28 czerwca 2000 r. 120 członków głosowało za rekomendacją przystąpienia Azerbejdżanu. Pięć wstrzymało się od głosu. Malcolm Bruce był jedynym członkiem Zgromadzenia Parlamentarnego, który głosował przeciw.

Ważnym wydarzeniem w trakcie akcesji, z zakresu poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności, było niewątpliwie zniesienie kary śmierci w 1998 r.. Rada Europy zwróciła także uwagę na sprawę więźniów politycznych przetrzymywanych w Azerbejdżanie. Sprawa ta została podniesiona na spotkaniu z właściwymi władzami, które zaprzeczyły tym twierdzeniom, stwierdzając, że więźniowie, których dotyczyły rozmowy, byli zwykłymi przestępcami usiłującymi twierdzić, że zostali skazani z powodów politycznych³²⁸.

W kontekście wolności zrzeszania się, zdaniem sprawozdawcy RE, ustawodawstwo w tym obszarze wydawało się nie być sprzeczne ze standardami demokratycznymi. Niemniej jednak wymagało „czujności w odniesieniu do jego stosowania”³²⁹. Wskazane problemy związane z rejestracją organizacji pozarządowych i partii politycznych zostały poruszone z władzami.

Sprawozdawcy RE spotkali się także z przedstawicielami różnych mniejszości – Awarów, Żydów, Kurdów, Lezginów, Rosjan, Taliszów i Tatarów. W ich ocenie prawa mniejszości były przestrzegane – nie zgłoszono żadnego przypadku dyskryminacji, mniejszości były w stanie kontynuować swoje przyzwyczajenia kulturowe itp.³³⁰

Kluczowe znaczenie dla akcesji Azerbejdżanu do Rady Europy miało także rozwiązanie konfliktu w Górskim Karabachu, ze względu na jego wewnętrzne i międzynarodowe reperkusje. We wspomnianej Rezolucji (96) 32 Komitet Ministrów powtórzył, że znacznie bliższe powiązania między Radą Europy z jednej strony, a Azerbejdżanem i innymi krajami Zakaukazia z drugiej „wymagałyby nie tylko wdrożenia zasadniczych reform demokratycznych, ale także ich zaangażowanie w rozwiązywanie konfliktów środkami pokojowymi”.

Zgromadzenie zajęło się tą kwestią przy kilku okazjach, a jednym z tekstów na ten temat była rezolucja 1119 (1997) w sprawie konfliktów na Zakaukaziu, przyjęta po

³²⁷ Tamże.

³²⁸ Zob. Explanatory memorandum by the Rapporteur, Report Political Affairs Committee, *Azerbaijan's application for membership of the Council of Europe...*, pkt. 64 i 65.

³²⁹ Tamże, pkt. 80.

³³⁰ Tamże, pkt. 86.

debacie nad raportem przedstawionym przez pana Seitlingera³³¹. Rezolucja ta stanowiła, że porozumienie polityczne musiało opierać się na nienaruszalności granic, zagwarantowaniu bezpieczeństwa wszystkim narodom na danym obszarze, zwłaszcza poprzez wielonarodowe siły pokojowe, oraz szerokiej autonomii Górnego Karabachu.

Podjęto szereg działań mających na celu rozwiązanie konfliktu. Debatowano na ten temat na Szczycie OBWE (Lizbona 1996 r.)³³², w planie opracowanym przez Grupę Mińską (1997 r.)³³³, podczas wielu spotkań prezydentów Azerbejdżanu i Armenii (1999 r.)³³⁴, czy też w postaci Deklaracji przyjętej na Szczycie OBWE w Stambule (listopad 1999 r.)³³⁵.

Również Prezydent Alijew wielokrotnie podkreślał wagę, jaką jego kraj przywiązuje do rozwiązania konfliktu środkami pokojowymi, z wyłączeniem jakiegokolwiek użycia siły. W publicznym wystąpieniu oświadczył nawet, że porozumienie będzie wymagało kompromisu i że Azerbejdżan jest gotowy do ustępstw. Powiedział również sprawozdawcy RE, że jest gotów skontaktować się prezydentem Armenii w celu uzgodnienia wspólnej pisemnej deklaracji na rzecz pokojowego rozwiązania³³⁶.

W dniu 11 lutego 2000 r. prezydent Alijew wysłał list do Przewodniczącego Zgromadzenia Parlamentarnego RE potwierdzając swoje zaangażowanie na rzecz pokojowego rozwiązania konfliktu i podkreślając, że przystąpienie jego kraju do Rady Europy znacznie pomogłoby w procesie negocjacyjnym i stabilizacji w regionie oraz intensyfikacji współpracy regionalnej³³⁷.

Warto zwrócić uwagę, iż ważną kwestią była konstruktywna postawa parlamentu Azerbejdżanu wobec współpracy międzyparlamentarnej między krajami Kaukazu Południowego, zainicjowana przez przewodniczącego Zgromadzenia

³³¹ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1119 (1997), *Conflicts in Transcaucasia*, Assembly debate on 22 April 1997 (10th and 11th Sittings), Doc. 7793, report of the Committee of the Relations with European Non-Member Countries, Rapporteur: Mr Seitlinger). Text adopted by the Assembly on 22 April 1997 (11th Sitting).

³³² Zob. W. Górecki, *The Gordian Knot of the Caucasus The Conflict Over Nagorno-Karabakh*, OSW Report, www.osw.waw.pl, data dostępu: 15.09.2022.

³³³ Zob. T. Hopmann, *Minsk Group Mediation of the Nagorno-Karabakh Conflict: Confronting an 'Intractable Conflict'*, "OSCE Yearbook" 2014, Baden-Baden 2015, s. 167-179.

³³⁴ Zob. E. Klever, *The Nagorno – Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan: An overview of the current situation*, European Movement, Brussels 2013, www.europeanmoment.eu, 15.09.2022.

³³⁵ Zob. Istanbul Document, OSCE, 19 November 1999, www.osce.org, data dostępu: 15.09.2022.

³³⁶ Zob. Explanatory memorandum by the Rapporteur. Azerbaijan's application for membership of the Council of Europe..., pkt. 41.

³³⁷ Tamże.

Parlamentarnego. Chociaż nie dotyczyła bezpośrednio konfliktu, współpraca ta mogła przyczynić się do budowy zaufania potrzebnego do jego rozwiązania³³⁸.

W trakcie procedury akcesyjnej Azerbejdżan będąc już stroną Europejskiej Konwencji Kulturalnej oraz Konwencji w sprawie uznania kwalifikacji związanych z wyższym wykształceniem w regionie europejskim, a także Otwartego Porozumienia Częściowego w sprawie zapobiegania, ochrony i organizacji pomocy w katastrofach technologicznych, złożył w marcu 2000 r. dokumenty ratyfikacyjne ośmiu innych konwencji europejskich, których miał wkrótce stać się stroną³³⁹.

W dniu 18 marca 2000 r. prezydent Azerbejdżanu wydał dekret w sprawie „rozpowszechniania informacji dotyczących działalności Rady Europy oraz współpracy między Azerbejdżanem i Radą Europy. Dekret ten nakazywał właściwym organom upowszechniania obszernych informacji o działalności Rady Europy, tworzenie punktów informacyjnych o RE w bibliotekach narodowych, jak również w szkołach i na uniwersytetach, a w szczególności utworzenie Centrum Informacji o RE³⁴⁰.

20 listopada 2000 r. Komitet Ministrów podjął decyzję o utworzeniu Grupy Monitorującej (Grupa Ago) złożonej z przedstawicieli Łotwy, Holandii, Rumunii, Federacji Rosyjskiej, Szwecji, Szwajcarii, Turcji i Niemiec pod przewodnictwem Stałego Przedstawiciela Włoch w celu nadzorowania realizacji odpowiednich zobowiązań akcesyjnych Azerbejdżanu. Grupa kilkakrotnie odwiedziła Azerbejdżan w trakcie jego kadencji i przygotowała odpowiednie raporty³⁴¹.

2.6. Przekształcenia prawno-ustrojowe w Republice Azerbejdżanu dokonane w trakcie procedury akcesyjnej

W trakcie trwającej procedury akcesyjnej w Azerbejdżanie doszło do wielu przekształceń prawno – ustrojowych. Pierwszym traktatem Rady Europy ratyfikowanym przez Azerbejdżan w dniu 25 kwietnia 1997 r. była Europejska Konwencja Kulturalna³⁴².

³³⁸ Tamże.

³³⁹ Zob. Parliamentary Assembly Opinion 222(2000), *Azerbaijan's Application for membership of the Council of Europe*, Assembly debate on 28 June 2000 (21st Sitting), Doc. 8748, pkt. 5.

³⁴⁰ Tamże.

³⁴¹ Zob. 2.3. Monitoring Group(GT-SUIVIAGO) – Progress Report, 853 Meeting, September 2003, CM/DEL/Dec(2003)850/2/4.

³⁴² Zob. Europejska Konwencja Kulturalna sporządzona w Paryżu dnia 19 grudnia 1954 r., Dz.U. 1990 nr 8 poz. 44.

Dalsze kroki prezydenta Alijewa miały pokazać silną wolę Azerbejdżanu. 20 stycznia 1998 r. Prezydent wydał dekret „W sprawie działań na rzecz pogłębienia współpracy między Republiką Azerbejdżanu a Radą Europy oraz dekret rozszerzający środki w zakresie obrony interesów Azerbejdżanu w Europie z dnia 14 maja 1999 r.”³⁴³. Oba dokumenty były oznakami wzmożonych wysiłków podejmowanych przez Azerbejdżan w celu przystąpienia do RE.

Dekrety zalecały przyspieszenie procesu kształtowania kodeksów karnego, karno-procesowego, cywilnego i cywilno-procesowego zgodnie z normami i standardami przyjętymi w państwach europejskich, a docelowo zbadanie kwestii związanych z przystąpieniem Azerbejdżanu do szeregi konwencji i umów. Na krótką metę wyżej wymienione kodeksy i prawie wszystkie ustawy dotyczące organów ścigania zostały przyjęte zgodnie z tym zaleceniami przez parlament Azerbejdżanu³⁴⁴.

10 lutego 1998 r. Parlament Republiki Azerbejdżanu uchwalił ustawę o zniesieniu kary śmierci (*De facto* moratorium na wykonywanie kary śmierci obowiązuje od 1993 r.). Decyzja ta była jednym z najważniejszych kroków podjętych przez Azerbejdżan w celu zapewnienia praw i wolności człowieka³⁴⁵.

W latach przed akcesją i do dziś jedną z najpoważniejszych przeszkód rozwoju społeczeństwa demokratycznego jest brak wolności prasy w Azerbejdżanie. Tuż przed przystąpieniem do RE udało się jej wyrzucić presję na władze, aby przeprowadziły reformy i dzięki temu pewny postęp w zakresie wolności prasy osiągnięto głównie przez dekret prezydencki z 1998 r. o „Dodatkowych środkach zaopatrzeniowych” wolności słowa, opinii i informacji w Republice Azerbejdżanu³⁴⁶ oraz ustawę z 1999 r. o środkach masowego przekazu. Tym samym zakazana została cenzura, a wolność i niezależność prasy zostały objęte prawną ochroną³⁴⁷.

We wrześniu 1998 r. Azerbejdżan przyjął nową ustawę o obywatelstwie, której art. 3 odzwierciedlał konstytucyjną zasadę równości w odniesieniu do praw i obowiązków obywateli. Art. 5 ustawy przyznawał obywatelstwo m.in. bezpaństwowcom, którzy byli zameldowani w miejscu zamieszkania w Azerbejdżanie

³⁴³ *Azerbaijan-Council of Europe...*, j.w.

³⁴⁴ Zob. *Azerbaijan – Council of Europe*, www.republic-preslib.az, data dostępu: 15.09.2022.

³⁴⁵ Zob. R. Hood, C. Hoyle, *Abolishing the Death Penalty Worldwide: The Impact of a “New Dynamic”*, “Crime & Justice (Chicago, III)” 2009, Vol. 38, s. 12.

³⁴⁶ Zob. *Attacks on the Press in 1998 – Azerbaijan*, www.retworld.org, data dostępu: 15.09.2022.

³⁴⁷ Zob. *Azerbaijan: Parliament adopts restrictive new media law*, www.cpj.org, data dostępu: 15.09.2022.

od dnia 1 stycznia 1992 r., jeżeli złożyli wniosek w ciągu roku od wejścia w życie ustawy, oraz uchodźcom, którzy osiedlili się w Azerbejdżanie od 1 stycznia 1988 r. do 1 stycznia 1992 r. Na podstawie tych przepisów mogli uzyskać obywatelstwo azerbejdżańscy uchodźcy z Armenii, większość Turków meschetyńskich i byli to bezpieczeństwa polityczni uchodźcy z Iranu³⁴⁸.

Art. 14 ustawy o obywatelstwie określił niezbędne kryteria ubiegania się o naturalizację: pięć lat pobytu w Azerbejdżanie oraz znajomość języka państwowego. Władze Azerbejdżanu stwierdziły, że od wejścia w życie ustawy i uchwalenia odpowiednich przepisów 48 osób uzyskało obywatelstwo azerbejdżańskie poprzez naturalizację. Chociaż zgodnie z prawem uzasadnienie decyzji w sprawie wniosków o naturalizację powinno być przedstawione wnioskodawcom, istnieją doniesienia, że niektórym wnioskodawcom odmówiono naturalizacji bez wyjaśnienia przyczyn takiej odmowy. Działająca przy Radzie Europy Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) wezwała władze Azerbejdżanu do zapewnienia, że wszyscy wnioskodawcy byli dokładnie informowani o motywach decyzji w sprawie ich wniosków³⁴⁹.

W 1999 r. Azerbejdżan przyjął nowy kodeks karny. Art. 61 kodeksu stanowił, że przestępstwo popełnione na tle nienawisci rasowej, narodowej lub religijnej uważa się za popełnione w okolicznościach obciążających. Art. 111 Kodeksu zabrania: szerzenia poglądów o wyższości jednej rasy nad drugą, propagowanie nienawiści rasowej lub nawoływanie do dyskryminacji rasowej; wszelkie działania mające na celu wzbudzenie wrogości lub niezgody między rasami, religiami lub narodowościami; oraz bezpośrednie lub pośrednie ograniczenie praw lub ustanowienie bezpośrednich lub pośrednich przywilejów dla obywateli na podstawie rasy, religii lub narodowości, do której należą. Art. 111 zakazał ponadto, jako określonych przestępstw, zabójstwa z premedytacją i zadawania poważnych obrażeń na tle rasowym, religijnym, nietolerancji narodowej lub etnicznej. Art. 154 kk wprowadził kary za naruszenia równości obywateli. Natomiast art. 283 kk. zakazał działań mających na celu podżeganie do

³⁴⁸ Zob. M. Tabachnik, *Report on Citizenship Law: Azerbaijan*, Country Report 2019/02, January 2019, European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, www.cadmus.eu, data dostępu: 15.09.2022.

³⁴⁹ Zob. *Council of Europe: ECRI Report on Azerbaijan*, www.reliefweb.int, data dostępu: 15.09.2022.

nienawiści narodowej lub religijnej oraz poniżanie godności narodowej i dyskryminację³⁵⁰.

Do momentu uzyskania członkostwa Azerbejdżanu w Radzie Europy, nie odnotowano przypadków zastosowania tych przepisów. ECRI w swych zaleceniach wskazywała, że konieczne byłoby zapewnienie wszystkim podmiotom zaangażowanym w system sądownictwa karnego, od policji po organy ścigania i sędziów, specjalnego szkolenia w zakresie odpowiednich przepisów przeciwko rasizmowi i dyskryminacji rasowej. Jeśli chodzi w szczególności o dyskryminację ECRI podkreśliła, że przyjęcie kompleksowych przepisów prawa cywilnego i administracyjnego byłoby także niezbędne do skutecznego przeciwdziałania temu zjawisku³⁵¹.

Tak ważna w systemie RE zasada niedyskryminacji ze względu m.in. na płeć, rasę, narodowość, język, pochodzenie i religię znalazła odzwierciedlenie w szeregu przepisów zawartych m.in. w ustawie o wyborach parlamentarnych, samorządowych i prezydenckich. Zasada ta została zawarta również w przepisach regulujących niektóre sektory, np. prawo pracy³⁵². Jednak w trakcie akcesji do RE w Azerbejdżanie nie było kompleksowych cywilnych i administracyjnych przepisów antidyskryminacyjnych obejmujących dyskryminację w różnych dziedzinach życia, tj. edukacja, zatrudnienie, mieszkalnictwo, dostęp do usług publicznych i socjalnych oraz miejsc publicznych i stosunków umownych między jednostkami, a także zapewniających skuteczne mechanizmy egzekucji i dochodzenia roszczeń. Rada Europy za pośrednictwem ECRI zachęcała władze Azerbejdżanu do rozważenia przyjęcia takich przepisów³⁵³.

2.7. Decyzja o przyjęciu Republiki Azerbejdżanu do Rady Europy

Dnia 28 czerwca 2000 r. Zgromadzenie Parlamentarne RE przyjęło pozytywną Opinię 222(2000) w sprawie wniosku Azerbejdżanu o członkostwo w Radzie Europy.

³⁵⁰ Zob. Azerbajjan: Criminal Code of 30 December 1999, Sbornik zakonodatelnykh aktov 2000, No. 4.

³⁵¹ European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) (97)36 general policy recommendation no 2: Specialized bodies to combat racism, xenophobia, antisemitism and intolerance at national level, Council of Europe, June 1997.

³⁵² European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) (98)29 general policy recommendation No 3, Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, March 1998.

³⁵³ Tamże.

W głosowaniu, w którym wzięło 126 posłów, 120 głosowało za, 1 przeciw, 5 wstrzymało się³⁵⁴.

17 stycznia 2001 r. Komitet Ministrów przyjął ostateczną decyzję dotyczącą przystąpienia Azerbejdżanu jako pełnoprawnego członka do Rady Europy. Została ona podjęta pomimo powszechnej krytyki ze strony organizacji międzynarodowych – zwłaszcza OBWE – kontrowersyjnych wyborów parlamentarnych w Azerbejdżanie przeprowadzonych w listopadzie 2000 r.³⁵⁵.

Wybory te zakończyły się miażdżącym zwycięstwem partii Yeni Azerbejjan (Nowy Azerbejdżan) prezydenta Alijewa. Jednak OBWE, która monitorowała wybory, uznała, że daleko było im od międzynarodowych standardów demokratycznych.

Ponowne wybory, które odbyły się na początku stycznia w 11 okręgach azerbejdżańskich, w których wyniki głosowania zostały unieważnione w listopadzie, również nie spełniły wymogów OBWE dotyczących wolnych i uczciwych wyborów³⁵⁶.

W efekcie w dniu 21 stycznia 2001 r. Azerbejdżan stał się członkiem Rady Europy³⁵⁷. W odniesieniu do tej decyzji, Przewodniczący Zgromadzenia Parlamentarnego RE Russell Johnson przyznał, że nie była ona „łatwa do podjęcia”. Wskazał jednak, że Komitet Ministrów wierzy, że „pozytywny proces, który rozpoczął się w tym kraju, a także w przystępującej tego samego dnia Armenii, będzie miał większe szanse powodzenia właśnie z tymi dwoma krajami w RE³⁵⁸.

Johnson zobowiązał się, że Rada Europy będzie uważnie śledzić sytuację wewnętrzną zarówno w Armenii, jak i Azerbejdżanie i dopilnuje, aby oba kraje poczyniły znaczne postępy w poprawie standardów demokracji i praw człowieka. Powiedział:

„Wcześniej istniała zgoda, że monitorowanie [nowych członków] nie będzie miało miejsca przez pewien czas. Ale w przypadku Armenii i Azerbejdżanu będzie miało miejsce od początku [ich akcesji]”³⁵⁹.

³⁵⁴ Parliamentary Assembly Opinion 222(2000)..., jw.

³⁵⁵ Zob. *Parliamentary Elections, 5 November 2000 and 7 January 2001*, www.osce.org, data dostępu: 15.09.2022.

³⁵⁶ Tamże.

³⁵⁷ Zob. *Caucasus; Armenia and Azerbaijan Join Council of Europe*, www.rferl.org, data dostępu: 27.05.2022.

³⁵⁸ Tamże.

³⁵⁹ Tamże.

Warto przy tym zauważyć, iż Johnson nie określił możliwych sankcji, jakie Armenia i Azerbejdżan mogły napotkać, jeśli nie spełniłyby standardów demokratycznych.

Witając nowe państwa członkowskie, parlamentarzyści RE jasno stwierdzili, że Azerbejdżan i Armenia powinny kontynuować wysiłki na rzecz pokojowego rozwiązania sporu w Górskim Karabachu i zobowiązać się do dalszych demokratycznych przemian³⁶⁰.

W ten sposób 25 stycznia 2001 r. flaga Republiki Azerbejdżanu została podniesiona przed siedzibą Rady Europy w Strasburgu, w obecności ówczesnego prezydenta Haydara Alijewa, a Republika Azerbejdżanu została 43. członkiem Rady Europy.

Na krótko przed ceremonią prezydenci Azerbejdżanu i Armenii podpisali Europejską Konwencję Praw Człowieka w głównym holu RE³⁶¹.

Ilham Alijew powiedział parlamentarzystom RE, że budowanie demokracji w jego kraju jest czymś, co nazwał „pracą w toku”. Stwierdził tym samym, że *„Proces wdrażania reform i zmian demokratycznych jest w toku. Reformy będą wdrażane nie ze względu na reformy same w sobie i nie dlatego, że ktokolwiek chce, abyśmy je wdrożyli. Trzeba to zrobić w sposób przemyślany i muszą być zrozumiane i zaakceptowane przez nasze społeczeństwo”*³⁶².

Azerbejdżan otrzymał sześć mandatów w Zgromadzeniu Parlamentarnym RE, z kolei Armenia cztery mandaty³⁶³.

Na konferencji prasowej, Sekretarz Generalny Rady Europy Walter Schwimmer powitał Armenię i Azerbejdżan: *„Jest dla nas bardzo jasne, że [przyjęcie Armenii i Azerbejdżanu] stanowi ważny krok w kierunku urzeczywistniania wizji Rady Europy obejmującej cały kontynent. Ale jest to również wyzwanie, ponieważ wiemy, że istnieje potrzeba dodatkowych programów współpracy, aby pomóc krajom w wypełnianiu zobowiązań przyjętych przy wstąpieniu do Rady Europy”*³⁶⁴.

³⁶⁰ Zob. *Caucasus: Armenia and Azerbaijan Join Council of Europe*, www.rferl.org, data dostępu: 14.09.2022.

³⁶¹ Tamże.

³⁶² Tamże.

³⁶³ Tamże.

³⁶⁴ Tamże.

Delegacja Republiki Azerbejdżanu na czele z İlhamem Alijewem po raz pierwszy uczestniczyła jako pełnoprawny członek w sesji plenarnej ZPRE w dniach 24-27 kwietnia 2001 r. Delegacja podczas pierwszej sesji zwracała uwagę Europy na skutki polityki agresji Armenii. Stąd podczas sesji sformułowano pisemne oświadczenie „Uznanie ludobójstwa popełnionego przez Ormian na ludności azerbejdżańskiej”³⁶⁵, które podpisało 29 przedstawicieli 9 krajów i 5 grup politycznych w Zgromadzeniu Parlamentarnym Rady Europy oraz oświadczenie „Zatrzymani w Armenii i Górnym Karabachu. Więźniowie wojny i zakładnicy”³⁶⁶, podpisane przez 20 delegatów z 14 krajów. Oba dokumenty trafiły do obiegu jako oficjalne dokumenty Zgromadzenia. Podkreślały one masakrę ludności Khojaly przez Ormian, okupację 20% terytorium Azerbejdżanu przez Armenię, zatrzymanie w Armenii 783 zakładników azerbejdżańskich, w tym dzieci³⁶⁷.

Ponadto Zgromadzenie Parlamentarne RE kolportowało dokumenty tj. „O zniszczeniu zabytków kultury w Górskim Karabachu na terytoriach okupowanych”³⁶⁸, „O edukacji dzieci uchodźców i uchodźców wewnętrznych”³⁶⁹, „O sytuacji przesiedleńców wewnętrznych w Azerbejdżanie”³⁷⁰.

2.8. Zobowiązanie przyjęte przez Republikę Azerbejdżanu w obszarze prawno – ustrojowym w związku z członkostwem w Radzie Europy

W momencie akcesji oczekiwano, że członkostwo w Radzie Europy poprawi standardy demokratyczne Azerbejdżanu i przestrzeganie praw człowieka³⁷¹. Na początku 2000 r. Komitet Spraw Politycznych Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy przesłał do

³⁶⁵ Zob. Written Declaration No. 324, *Recognition of the genocide perpetrated against the Azeri population by the Armenians*, 2nd edition, originally tabled on 26 April 2001, Doc. 9066, 11 May 2001.

³⁶⁶ Zob. Motion for a recommendation, *Prisoners of war and hostages held in Armenia and Nagorno-Karabakh*, presented by Mrs Hajiyeva and others, 25 April 2001, Doc. 9063.

³⁶⁷ Zob. R. Legvold, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, “Foreign Affairs” 2003, nr 6, s. 166.

³⁶⁸ Zob. Motion for recommendation, *Seizure and destruction of Azerbaijani cultural heritage*, presented by Mr Rafael Huseynov and others, 27 juin 2001, Doc. 9147, www.assembly.coe.int, data dostępu: 09.09.2022.

³⁶⁹ Zob. Report Committee on Culture, Science and Education, *Education of refugees and internally displaced persons*, Rapporteur: Mr Rafael Huseynov, Azerbaijan, Liberal, Democratic and Reformers’ Group, 17 November 2003, Doc. 9996.

³⁷⁰ Zob. *Relations between Azerbaijan and the Council of Europe (CoE)*, www.mfa.gov.az, data dostępu: 09.09.2022.

³⁷¹ Por. S.E. Cornell, *Democratisation Falters in Azerbaijan*, “Baltimore: John Hopkins University Press” 2001, Vol. 12, s. 118-131.

Milli Majlis listę zobowiązań, które Azerbejdżan ma wypełnić po przystąpieniu do Rady Europy, a dokument ten podpisali przedstawiciele partii politycznych reprezentowanych w Radzie Europy.

Po przystąpieniu Azerbejdżan zobowiązał się do przestrzegania zobowiązań ciążących na każdym państwie członkowskim na mocy art. 3 Statutu w odniesieniu do pluralistycznej demokracji, praworządności i praw człowieka³⁷². Miał podjąć także szereg konkretnych zobowiązań wymienionych w opinii Zgromadzenia Parlamentarnego 222 (2000) w sprawie wniosku o członkostwo w RE³⁷³. Wśród nich znalazło się:

- **w zakresie konwencji:** „podpisanie, w momencie przystąpienia, Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPC) zmienionej protokołami nr 2 i 11 oraz protokołami nr 1, 4, 6 i 7; ratyfikowanie EKPC i Protokołów nr 1, 4, 6, 7 do niej w ciągu roku następującego po jej przystąpieniu; podpisanie i ratyfikowanie, w ciągu jednego roku od przystąpienia, Europejskiej konwencji o zapobieganiu torturom oraz niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu wraz z protokołami; odpisanie i ratyfikowanie, w ciągu roku od przystąpienia, Konwencji ramowej Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych oraz Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych i Europejskiej Karty Samorządu Lokalnego; w ciągu dwóch lat od przystąpienia podpisanie i ratyfikowanie Europejskiej Konwencji Ramowej o Współpracy Transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi oraz jej protokołów dodatkowych, a także konwencji Rady Europy o ekstradycji, o wzajemnej pomocy w sprawach karnych, o praniu, przeszukiwaniu, zajęciach i konfiskaty dochodów pochodzących z przestępstwa oraz przekazywania osób skazanych, a w międzyczasie stosowanie zawartych w nich podstawowych zasad; podpisanie Europejskiej Karty Społecznej w ciągu dwóch lat od jej przystąpienia i ratyfikowanie jej w ciągu trzech lat od jej przystąpienia oraz niezwłoczne dążenie do realizacji polityki zgodnej z zasadami zawartymi w Karcie; podpisanie i ratyfikowanie, w ciągu dwóch lat od przystąpienia, prawnokarnej konwencji o korupcji oraz cywilnoprawnej konwencji o korupcji; podpisanie

³⁷² Zob. Statut Rady Europy, przyjęty w Londynie dnia 5 maja 1949 r., Dz.U.1994 nr 118 poz. 565.

³⁷³ Zob. Parliamentary Assembly Opinion 222 (2000), Azerbaijan's application for membership of the Council of Europe, Assembly debate on 28 June 2000 (21st Sitting), Doc. 8748.

Układu ogólnego w sprawie przywilejów i immunitetów Rady Europy oraz protokołów dodatkowych do niego w momencie jej przystąpienia oraz do ratyfikowania ich w ciągu jednego roku od przystąpienia”³⁷⁴.

- **w sprawie rozwiązania konfliktu w Górskim Karabachu:** „kontynuowanie wysiłków na rzecz rozwiązania konfliktu wyłącznie środkami pokojowymi; rozstrzyganie sporów międzynarodowych i krajowych środkami pokojowymi i zgodnie z zasadami prawa międzynarodowego (obowiązek ciążyący na wszystkich państwach członkowskich Rady Europy), stanowczo odrzucając wszelkie groźby użycia siły wobec sąsiadów”³⁷⁵.

- **w zakresie prawa krajowego:** „zrewidowanie prawodawstwa dotyczącego wyborów, w szczególności Ustawy o Centralnej Komisji Wyborczej i Prawa Wyborczego, biorąc pod uwagę zalecenie zgłoszone przez obserwatorów międzynarodowych podczas poprzednich wyborów, tak aby kolejne wybory parlamentarne jesienią 2000 r. mogły definitywnie potwierdzić poczynione postępy i ich wyniki mogły być zaakceptowane przez większość partii politycznych, które wezmą udział w wyborach i mogą być uznane za wolne i uczciwe przez obserwatorów międzynarodowych; wprowadzenie zmian, przed kolejnymi wyborami samorządowymi, obowiązującego ustawodawstwa regulującego kompetencje władz lokalnych w taki sposób, aby nadać im większą odpowiedzialność i niezależność, uwzględniając rekomendację w tym zakresie Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Europy (CLRAE); kontynuowanie reform mających na celu wzmocnienie niezależności władzy ustawodawczej w stosunku do władzy wykonawczej, tak aby ta pierwsza mogła korzystać z prawa do zadawania pytań poselskich członkom rządu; przyjęcie w ciągu jednego roku od przystąpienia, ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich; przyjęcie w ciągu roku od akcesji ustawy o zwalczaniu korupcji oraz, w ciągu dwóch lat od akcesji, państwowego programu zwalczania korupcji; przyjęcie, w ciągu dwóch lat od akcesji, ustawy o służbie zastępczej zgodnej ze standardami europejskimi, a w międzyczasie ulaskawienie wszystkim odmawiającym służby wojskowej ze względu na sumienie, obecnie odbywającym karę pozbawienia wolności lub odbywającym służbę w batalionach dyscyplinarnych, pozwalając im zamiast

³⁷⁴ Tamże, pkt. 14.1.

³⁷⁵ Tamże, pkt. 14.2.

tego na wybór do pełnienia nieuzbrojonej służby wojskowej lub zastępczej służby cywilnej”³⁷⁶;

- **w odniesieniu do praw człowieka i podstawowych wolności:** „podpisanie porozumienia z Międzynarodowym Komitetem Czerwonego Krzyża (MKCK) gwarantującego nieograniczony dostęp do więźniów; uwolnienie lub przyznanie nowego procesu tym więźniom, którzy są uważani za „więźniów politycznych” przez organizacje praw człowieka, w szczególności pana Iskandera Amidowa, pana Alikrama Gumbatowa i pana Raqima Gazijewa; ściganie członków organów ścigania, którzy w trakcie pełnienia swoich obowiązków naruszyli prawa człowieka (w szczególności zakaz tortur); zagwarantowanie wolności słowa oraz niezależności mediów i dziennikarzy, a zwłaszcza wykluczenie stosowania środków administracyjnych ograniczających wolność mediów; ponowne przeanalizowanie i zmianę ustawy o mediach najpóźniej w ciągu dwóch lat od jej przystąpienia; przekształcenie krajowego kanału telewizyjnego w kanał publiczny zarządzany przez niezależny zarząd; przyjęcie w ciągu trzech lat od akcesji ustawy o mniejszościach, która uzupełnia przepisy o niedyskryminacji zawarte w konstytucji i w kodeksie karnym oraz zastępuje dekret prezydenta o mniejszościach narodowych; do ponownego zbadania i zmiany, najpóźniej w ciągu roku od przystąpienia, przepisów regulujących rejestrację stowarzyszeń i procedury odwoławcze”³⁷⁷;

- **w zakresie monitorowania zobowiązań:** „do pełnej współpracy we wdrażaniu rezolucji Zgromadzenia 1115 (1997) w sprawie ustanowienia Komitetu Zgromadzenia ds. Wywiązywania się z Zobowiązań przez Państwa Członkowskie Rady Europy (Komitet Monitorujący); oraz pełną współpracę w procesie monitorowania ustanowionym na mocy deklaracji przyjętej przez Komitet Ministrów w dniu 10 listopada 1994 r. (95. sesja)”³⁷⁸.

Azerbejdżan w dniu 15 kwietnia 2002 r. złożył dokument ratyfikacyjny Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i jej Protokołów, co stanowiło jeden z warunków członkostwa³⁷⁹. Kolejnym było zwolnienie wszystkich więźniów

³⁷⁶ Tamże, pkt. 14.3.

³⁷⁷ Tamże, pkt. 14.4.

³⁷⁸ Tamże, pkt. 14.5.

³⁷⁹ Zob. R. Remezaite, *The Impact of the European Court of Human Rights on Democratisation in Azerbaijan: Securing Freedom of the Press*, ‘Nordic Journal of Human Rights’ 2013, Vol. 31, s. 533.

politycznych³⁸⁰. Azerbejdżan ratyfikował również Europejską Kartę Społeczną, ale nie upoważnił Europejskiego Komitetu Praw Społecznych do rozpatrywania skarg zbiorowych przeciwko niemu³⁸¹. Jego polityki i praktyki w zakresie praw człowieka są również monitorowane przez Komisarza Praw Człowieka³⁸². Jednak pewne kwestie nie zostały rozwiązane. W raporcie OBWE/ODIHR z monitoringu wyborów w 2000 r. wskazano, że nie spełniały one międzynarodowych standardów³⁸³. Również od czasu przystąpienia do Rady Europy Azerbejdżan nie przeprowadził wyborów, które zostałyby uznane przez międzynarodowych obserwatorów za wolne i uczciwe, wskazując zazwyczaj na oszustwa ze strony rządu³⁸⁴.

Spór z Azerbejdżanem o przetrzymywanie więźniów politycznych, któremu Azerbejdżan zaprzeczył, skłonił Radę Europy do opracowania formalnej definicji, mówiącej o tym, kto kwalifikuje się jako więzień polityczny³⁸⁵. W 2014 r. Azerbejdżan przetrzymywał więcej więźniów politycznych niż jakikolwiek inny kraj Rady Europy³⁸⁶.

³⁸⁰ Zob. G. Knaus, *Europe and Azerbaijan...*, s. 5-18.

³⁸¹ Zob. Z.A. Mirzayev, *The European Social Charter and its Implementation in the Republic of Azerbaijan*, „Journal of Constitutional Law in Eastern and Central Europe” 2012, No. 1, s. 1-22.

³⁸² Zob. *Azerbaijan & Council of Europe*, www.coe.int/en/web/baku/field-office, data dostępu: 28.05.2022.

³⁸³ Zob. Office for Democratic Institutions and Human Rights Final Report, Republic of Azerbaijan Parliamentary Elections 5 November 2000 & 7 January 2001, Warsaw 15 January 2001, www.osce.org, data dostępu: 28.05.2022.

³⁸⁴ Zob. K. Kacprzak, *Prawo do wolnych wyborów w świetle najnowszego orzecznictwa ETPC dotyczącego Azerbejdżanu*, [w:] *Aktualne wyzwania prawa wyborczego*, red. M. Zubik, J. Podkowik, Warszawa 2021, s. 36-46; Z. Alizadeh, *The OSCE and elections in Azerbaijan*, „Helsinki Monitor” 2005, Vol. 16, s. 127;131; L. Alieva, *Azerbaijan's Frustrating Elections*, „Journal of Democracy” 2006, Vol. 17, s. 147-160; A.M. Valiyev, *Parliamentary Elections in Azerbaijan: A Field Revolution*, „Problems of Post-communism” 2006, Vol. 53, s. 17-35; E.S. Herron, *The effect of passive observation methods on Azerbaijan's 2008 presidential election and 2009 referendum*, „Electoral Studies” 2010, Vol. 29, s. 417-424; A. Ergun, *The presidential election in Azerbaijan, October 2008*, „Electoral Studies” 2009, Vol. 28, s. 647-651;

³⁸⁵ Szerzej: S.Ch. Valentin, *Who is a Political Prisoner?*, „Journal of Global Security Studies. Oxford University Press” 2020, No 6.

³⁸⁶ Zob. A. Leila, *Azerbaijan and the impact of the lack of Democratisation on relations with the EU*, „European View” 2014, No. 13, s. 39-48.

Rozdział 3. Oddziaływanie Rady Europy na transformację prawnoustrojową Republiki Azerbejdżanu w trakcie procedury monitoringowej

3.1. Wszczęcie procedury monitoringowej wobec Republiki Azerbejdżanu

Rada Europy stanowi organizację w której nabycie członkostwa nie jest jedynie wyrazem woli zainteresowanych państw, a wiąże się ze spełnieniem pewnych wymogów, nawiązujących do jej systemu wartości. Dlatego należy tu rozgraniczyć wymogi umożliwiające akcesję (tzw. wymogi progowe) oraz wymogi stanowiące konsekwencję uzyskanego członkostwa. Państwo, już w momencie podjęcia decyzji o członkostwie w RE, ma bowiem świadomość konieczności realizacji zestawu określonych zobowiązań wynikających z uzyskania członkostwa.

Jak zauważa G. Winkler, monitorowanie realizacji zobowiązań przez państwa członkowskie jest przedsięwzięciem delikatnej natury, dotyka bowiem konstytucyjnej autonomii państw członkowskich³⁸⁷, dlatego stosowane w tym zakresie procedury różnią się od zwykłych reguł postępowania.

Komitet Monitorujący jako jedyny w Zgromadzeniu Parlamentarnym ma ustawowy obowiązek składania rocznego sprawozdania z postępów w swojej działalności³⁸⁸.

Na przestrzeni lat stały dialog z władzami krajowymi monitorowanych krajów umożliwił Komitetowi ustalenie map drogowych, które często znajdują odzwierciedlenie w krajowych planach działania³⁸⁹.

Zazwyczaj procedura monitoringowa wszczynana jest po sześciu miesiącach od uzyskania członkostwa. Warto przy tym podkreślić, iż w przypadku Azerbejdżanu, ale również Armenii i Gruzji, procedura ta została uruchomiona bezpośrednio³⁹⁰.

³⁸⁷ Zob. G. Winkler, *The Council of Europe: Monitoring Procedures and the Constitutional Autonomy of the Member States: a European Law Study, Based upon Documents and Commentaries, Illustrated by the Council of Europe's Actions against the Constitutional Reform in Lichtenstein*, Wien-New York 2006, s. 34.

³⁸⁸ Zob. Report Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), Rapporteur: Mr Eduard LINTNER, Germany, Group of the European People's Party, *Progress of the Assembly's monitoring procedure*, 30 March 2007, Doc. 11214.

³⁸⁹ Zob. Council of Europe Action Plan for Azerbaijan 2022-2025, 1 February 2022, CM(2022)21.

Zgodnie z procedurą monitorowania określoną w rezolucji 115 (1997)³⁹¹ dot. utworzenia Komitetu Monitorującego i zmienioną rezolucjami 1431 (2005)³⁹² i 1515 (2006)³⁹³ Zgromadzenie Parlamentarne RE oceniło postępy poczynione przez Azerbejdżan w wypełnianiu zobowiązań zawartych w rezolucjach 1305 (2002)³⁹⁴ i 1545(2007)³⁹⁵ w sprawie honorowania zobowiązań przez Azerbejdżan oraz rezolucjach 1358 (2004)³⁹⁶, 1398(2004)³⁹⁷, 1456 (2005)³⁹⁸, 1614 (2008)³⁹⁹, 1750 (2010)⁴⁰⁰ w sprawie funkcjonowania instytucji demokratycznych w Azerbejdżanie.

³⁹⁰ Zob. J. Jaskiernia, *Rada Europy jako „organizacja wartości”*, „Studia Politologiczne” 2010, nr 17, s. 182.

³⁹¹ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1115(1997), *Setting up of an Assembly committee on the honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe (Monitoring Committee)*, Assembly debate on 29 January 1997 (5th Sitting), Doc. 7722, report by the Committee on Rules of Procedure, Rapporteur: Mrs Lentz – Cornette. Text adopted by the Assembly on 29 January 1997 (5th Sitting).

³⁹² Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1431 (2005), *Initiation of a monitoring procedure and post-monitoring dialogue*, Text adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 18 March 2005, Doc. 10407, report of the Committee on Rules of Procedure and Immunities, Rapporteur: Mr Gross; and Doc. 10475, opinion of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), rapporteur: Mr Frunda.

³⁹³ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1515 (2006), *Progress of the Assembly's Monitoring Procedure (May 2005 – June 2006)*, Assembly debate on 29 June 2006 (22nd Sitting), Doc. 10960, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), Rapporteur: Mr Frunda, text adopted on 29 June 2006 (22nd Sitting).

³⁹⁴ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1305(2002), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Assembly debate on 26 September 2002 (31st Sitting), Doc. 9545, report of the Committee on Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe, rapporteurs: MM. Gross and Martinez Casan), text adopted by the Assembly on 26 September 2002 (31st Sitting).

³⁹⁵ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1545 (2007), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Assembly debate on 16 April 2007 (11th Sitting), Doc. 1126, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Herkel and Mr Lloyd), Text adopted by the Assembly on 16 April 2007 (11th Sitting).

³⁹⁶ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1358 (2004) on the functioning of democratic institutions in Azerbaijan, Report Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), Co-Rapporteurs: Mr Andreas Gross, Switzerland, Socialist Group, and Mr Andreas Herkel, Estonia, Group of the European People's Party, 20 September 2004, Doc. 10285.

³⁹⁷ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1398 (2004), *Implementation of Resolution 1358(2004) on the functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Assembly debate on 5 October 2004 (27th Sitting), Doc. 10285, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Gross and Mr Herkel, text adopted by the Assembly on 26 January 2004 (1st Sitting).

³⁹⁸ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1456 (2005), *Functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Assembly debate on 22 June 2005 (21st Sitting), Doc. 10569, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Gross and Mr Herkel, text adopted by the Assembly on 22 June 2005 (21st Sitting).

³⁹⁹ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1614 (2008), *The functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Assembly debate on 24 June 2008 (21st Sitting), Doc. 11627, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring

Ponadto w rezolucji 1480 (2006) w sprawie kwestionowania mandatów delacji parlamentarnej Azerbejdżanu Zgromadzenie poinstruowało swój Komitet Monitorujący, aby nadal uważnie śledził rozwój sytuacji w kraju i składał sprawozdania na sesji wiosennej 2007 r. w sprawie postępów w wypełnianiu przez Azerbejdżan zobowiązań., w tym związanych z reformą wyborczą⁴⁰¹.

Do tej pory Azerbejdżan ratyfikował 63 traktaty Rady Europy i podpisał osiem kolejnych, ponadto podlega szeregowi mechanizmów RE, prócz wymienionych Komitetu Ministrów i Zgromadzenia Parlamentarnego, także mechanizmom Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Komisarza Praw Człowieka, Europejskiej Komisji na Rzecz Demokracji przez Prawo (Komisji Weneckiej), Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI), Europejskiemu Komitetowi do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT), Grupie Państw Przeciwko Korupcji (GRECO), Konferencji Stron Konwencji Rady Europy o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa oraz finansowaniu terroryzmu (COP198), Komitetowi Ekspertów ds. Oceny Środków Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy i Finansowaniu Terroryzmu (MONEYVAL), Europejskiemu Komitetowi Praw Społecznych (ECSR), Ramowej Konwencji o Ochronie Mniejszości Narodowych, Grupie Ekspertów do spraw działań przeciwko handlowi ludźmi (GRETA), Kongresowi Władz Lokalnych i Regionalnych Europy (CLARE), Europejskiej Komisji na Rzecz Efektywności Wymiaru Sprawiedliwości (CEPEJ) oraz Radzie Konsultacyjnej Prokuratorów Europejskich (CCJE).

3.2. Przebieg procedury monitoringowej wobec Republiki Azerbejdżanu

W 2001 r. Andreas Gross ze Szwajcarii został jednym z dwóch sprawozdawców Komitetu Monitorującego dla Azerbejdżanu; Hiszpan Guilermo Martinem Casan był

Committee), co-rapporteurs: Mr Herkel and Mrs Jivkova, text adopted by the Assembly on 24 June 2008 (21st Sitting).

⁴⁰⁰ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1750 (2010), *The Functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Assembly debate on 24 June 2010 (26th Sitting), Doc. 12270, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Debono Grech and Mr Herkel, text adopted by the Assembly on 24 June 2010 (26th Sitting).

⁴⁰¹ Zob. Parliamentary Assembly, Implementation of Resolution 1480 (2006) on the challenge of credentials of the parliamentary delegation of Azerbaijan, 2006-Third part session, Doc. 10959.

drugi. Ponadto Komisja Prawna i Praw Człowieka, wyznaczyła Georgesa Clerfayta z Belgii na sprawozdawcę ds. więźniów politycznych w Azerbejdżanie. Zarówno Clerfayt, jak i Gross byli zdeterminowani, by przypomnieć władzom Azerbejdżanu o ich zobowiązaniach.

W grudniu 2001 r. prezydent Azerbejdżanu ułaskawił część więźniów. Na sesji Zgromadzenia Parlamentarnego w styczniu 2002 r. przyjęto rezolucję, w której powtórzono, że dalsza obecność więźniów politycznych w państwie członkowskim Rady Europy jest nie do przyjęcia⁴⁰². Andreas Gross ostrzegł również, że jeśli państwa członkowskie „nie przestrzegają zobowiązań i wartości, ich członkostwo w Radzie Europy jest zawsze zagrożone. Byliśmy otwarci i liberalni, przyjmując Azerbejdżan i będziemy poprawni i twardzi w wypełnianiu jego zobowiązań”⁴⁰³.

Azerbejdżan był coraz bardziej sfrustrowany uwagą jaką mu poświęcano. Latem 2002 r. delegacja Azerbejdżanu na zgromadzenie napisała list do przewodniczącego Zgromadzenia Parlamentarnego RE Bruno Hallera z Francji, prosząc go o zastąpienie Andersa Grossa innym sprawozdawcą. W lipcu 2002 r. Ilham Alijew stwierdził, że nie można dłużej znosić Grossa: „Nie chodzi o to, że krytykuje władze Azerbejdżanu i naszą delegację. Jesteśmy przyzwyczajeni do radzenia sobie z krytyką... Gross jest jednak wrogo nastawiony do naszego kraju. I jestem bardzo zdziwiony kampanią w obronie Grossa zainicjowaną przez partie opozycyjne”⁴⁰⁴.

Alijew ostrzegł, że odmówił spotkania z Grossem, ale zaznaczył, że jest gotów spotkać się z drugim współsprawozdawcą, Guillermo Martnezem Casanem. Jego komentarze odzwierciedlały napięcia między Grossem a Casanem. Gross czuł, że Casan był nieco leniwy, co pozwoliło Grossowi napisać większość wspólnych raportów⁴⁰⁵.

W rezolucji 1305 (2002) Zgromadzenie Parlamentarne wyraziło swoje zadowolenie w związku ze staraniami podjętymi przez Azerbejdżan od czasu przystąpienia do Rady Europy. Zauważyło jednak, że w wielu dziedzinach Azerbejdżan

⁴⁰² Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1272 (2002), Political prisoners in Azerbaijan, Assembly debate on 24 January 2002 (7th Sitting), Doc. 9310, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Rapporteur: Mr Clerfayt.

⁴⁰³ Zob. K. Aliyev, *Azerbaijan Defiant After European Council Warning on Prisoners*, EurasiaNet, 27 January 2002.

⁴⁰⁴ Zob. Echo-az.com, www.echo.az.com, data dostępu: 28.11.2022.

⁴⁰⁵ Zob. *Caviar Diplomacy...*

nadal musiał podjąć istotne działania w celu poprawy sytuacji większości ludności i wywiązywania się ze swoich zobowiązań⁴⁰⁶.

W zakresie podpisania i ratyfikacji konwencji Zgromadzenie odnotowało wywiązanie się w trzydziestu jeden przypadkach, w tym większości zawartych w jego formalnych zobowiązaniach. Jednakże w dalszym ciągu na przyjęcie oczekiwały inne ważne konwencje, w tym europejska konwencja ramowa o współpracy transgranicznej między wspólnotami terytorialnymi i władzami terytorialnymi oraz protokoły dodatkowe do niej, prawno-karna konwencja o korupcji i cywilnoprawna konwencja o korupcji⁴⁰⁷.

Niektóre konwencje, które zostały już podpisane, takie jak Europejska Karta Społeczna, Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych, Konwencja o wzajemnej pomocy w sprawach karnych i jej protokoły dodatkowe oraz Konwencja o praniu, ujawnianiu i konfiskacie wymagały ratyfikacji i konfiskaty dochodów pochodzących z przestępstwa⁴⁰⁸.

W 2003 r. nadszedł czas wyborów prezydenckich, stan zdrowia urzędującego prezydenta Azerbejdżanu Hejdara Alijewa zaczął się pogarszać. Starszy Alijew wycofał swoją kandydaturę na rzecz syna Ilhama. Zmarł rok później⁴⁰⁹.

Przebieg wyborów w październiku 2003 r. mógł stanowić jeszcze jedną okazję dla Azerbejdżanu do udowodnienia swojej demokratycznej wiarygodności, jednak jak zauważyli sprawozdawcy Zgromadzenia Parlamentarnego RE – był katastrofą⁴¹⁰. Raport końcowy ODIHR wymienił „powszechne zastraszanie w okresie przedwyborczym”, brak prawnego środka odwoławczego dla sporów i skarg wyborczych oraz poważne błędy w procesie liczenia i zestawiania głosów. W raporcie stwierdzono, że wybory „nie spełniły zobowiązań OBWE i innych międzynarodowych standardów demokratycznych wyborów”⁴¹¹. W dniu wyborów sytuacja w Baku była chaotyczna: w centrum miasta zgromadziło się ponad tysiąc zwolenników opozycji,

⁴⁰⁶ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1305 (2002), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Assembly debate on 26 September 2002 (31st Sitting), Doc. 9545, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe rapporteurs: MM. Gross and Martinez Casan), Text adopted by the Assembly on 26 September 2002.

⁴⁰⁷ Tamże, pkt. 2.

⁴⁰⁸ Tamże.

⁴⁰⁹ Tamże.

⁴¹⁰ Zob. OSCE//Parliamentary Assembly, *International election observation mission. Presidential Election, Republic of Azerbaijan – 15 October 2003*, www.oscepa.org, data dostępu: 01.12.2022.

⁴¹¹ Zob. OSCE/ODIHR, Republic of Azerbaijan. Presidential Election 15 October 2003. Final Report, 12 November 2003, s. 1.

skandujących antyalijewowskie hasła i piętnujących fałszerstwa wyborcze. Siły rządowe zorganizowały brutalną rozprawę. Aresztowano setki urzędników wyborczych i zwolenników opozycji, w tym przywódców wszystkich głównych partii opozycyjnych⁴¹². Wobec około 150 uczestników protestów powyborczych wszczęto postępowanie karne⁴¹³.

W styczniu 2004 r. Zgromadzenie Parlamentarne przyjęło ostro sformułowaną rezolucję 1358 (2004), wskazującą na „zastraszanie wyborców”, „arbitralne aresztowania” zwolenników opozycji i „wyraźną stronniczość” ze strony prasy. Potępiło „nadmierne użycie siły” przez siły bezpieczeństwa⁴¹⁴. *„W niepodległym od ponad dziesięć lat państwie członkowskim Rady Europy taka praktyka jest niedopuszczalna”* – czytamy w tekście apelującym do nowo wybranego prezydenta Ilhama Alijewa o „szybkie zainicjowanie niezbędnych reform w zakresie pluralizmu demokracji, rządów prawa i poszanowania praw człowieka”⁴¹⁵.

Zgromadzenie Parlamentarne miało do dyspozycji dwie potencjalne sankcje. Pierwszą było pozbawienie delegacji azerbejdżańskiej prawa zasiadania w Zgromadzeniu. Tak uczyniono w przypadku Grecji w 1967 r. i w przypadku Turcji w 1981 r. Drugą opcją było zawieszenie prawa głosu delegacji azerbejdżańskiej do czasu zgłoszenia postępów. Taki los spotkał delegację rosyjską w kwietniu 2000 r. w sprawie sytuacji praw człowieka w Czeczenii⁴¹⁶. W przypadku Azerbejdżanu Zgromadzenie wydało ostrzeżenie, że jeśli nie będzie postępów to, *„Zgromadzenie może zostać poproszone o ponowne rozważenie ratyfikacji pełnomocnictw delegacji parlamentarnej Azerbejdżanu do Rady Europy”*⁴¹⁷. W październiku 2004 r. kolejna rezolucja Zgromadzenia ogłosiła, że wybory parlamentarne zaplanowane na listopad 2005 r. będą

⁴¹² Tamże.

⁴¹³ Zob. Report Follow-up to Resolution 1359 (2004) on political prisoners in Azerbaijan, Malcolm Bruce, 31 May 2005, Doc. 10564, par. 58.

⁴¹⁴ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1358 (2004), Functioning of democratic institutions in Azerbaijan, 27 January 2004.

⁴¹⁵ Tamże, rozdz. 2.

⁴¹⁶ Zob. Parliamentary Assembly debates on 27 January 2000 and on 6 April 2000. Zob. też. Parliamentary Assembly Political Affairs Committee, Credentials of the delegation of the Russian Federation, Doc. 8949, by Matyas Eorsi, 23 January 2001, explanatory memorandum, II A 2.

⁴¹⁷ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1358 (2004), Functioning of democratic institutions in Azerbaijan, 27 January 2004. sectio 16.

kolejnym sprawdzianem „zdolności Azerbejdżanu do zorganizowania wolnych i uczciwych wyborów, zgodnie z uznanymi międzynarodowymi standardami”⁴¹⁸.

Na początku 2005 r. władze Azerbejdżanu zagroziły, że odmówią Andreasowi Grossowi wjazdu do kraju. Minister spraw zagranicznych Wilajet Gulijew ostrzegł, że Gross nie jest mile widziany. Przewodniczący parlamentu Murtuz Alasgarow napisał list do przewodniczącego Zgromadzenia Parlamentarnego RE Bruno Hallera, w którym stwierdził, że *„żaden urzędnik w Azerbejdżanie nie będzie miał kontaktu z Grossem”*. Poprosił także o zastąpienie Grossa⁴¹⁹. Zgromadzenie zdecydowanie poparło jednak swojego sprawozdawcę. W efekcie Grossowi udało się pojechać do Azerbejdżanu⁴²⁰.

W czerwcu 2004 r. Hiszpan Guillermo Martinez Casan został zastąpiony na funkcji współsprawozdawcy przez estońskiego parlamentarzystę Andresa Herkela, psychologa, historyka, poetę i redaktora szeregu publikacji kulturalnych. W kwietniu 2005 r. Gross i jego nowy kolega odwiedzili Azerbejdżan. To co znaleźli, głęboko ich zaniepokoiło:

„Od naznaczonych fałszerstwami i przemocą wyborów prezydenckich w 2003 r. utrzymywana jest stabilność w kraju kosztem poszanowania podstawowych praw człowieka... W obecnym klimacie politycznym ani system wyborczy, ani kluczowe instytucje państwowe i sądownictwo nie mogą być w stanie zapewnić wystarczające gwarancje uczciwych wyborów”⁴²¹.

Sprawozdawcy Andreas Gross (Szwajcaria) i Andreas Herkel (Estonia) doszli do wniosku, że “nagie fakty w ich obecnym stanie” były nie do przyjęcia dla demokracji. *„Musimy z żalem powiedzieć, że wielu z naszych rozmówców opuściło nas, delikatnie mówiąc, rozczarowanych i nieprzekonanych”⁴²²*. Zwracając uwagę na rychłe otwarcie ropociągu Baku – Tbilisi – Ceyhan, obawiali się także, że Azerbejdżan może wkrótce paść „przekleństwem surowcowym”. Ostrzegli tym samym, że dochody generowane przez eksploatację rurociągu „mogą stwarzać pokusę dla niektórych urzędników i polityków, by omijać demokrację”⁴²³.

⁴¹⁸ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1398 (2004), Implementation of Resolution 1358 (2004) on the functioning of democratic institutions in Azerbaijan, 5 October 2004.

⁴¹⁹ Zob. S. Rzaev, *Baku caves in the Council of Europe*, “IWPR, CRS” 2005, no 139, s. 21.

⁴²⁰ Zob. *Caviar Diplomacy...*

⁴²¹ Tamże.

⁴²² Zob. Parliamentary Assembly, *Functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Report. Doc. 1059, 3 June 2005.

⁴²³ Tamże.

Zgromadzenie Parlamentarne udzieliło bardziej wyraźnych ostrzeżeń. W rezolucji z czerwca 2005 r. powtórzono, że zaplanowane na listopad wybory parlamentarne były „decydującym sprawdzianem wiarygodności demokratycznej kraju”⁴²⁴. Do Azerbejdżanu udała się 50-osobowa misja obserwacyjna wyborów Zgromadzenia największa w historii.

Wybory z listopada 2005 r. pokazały, że nie ma powodów do optymizmu co do postępu demokratycznego Azerbejdżanu. W wywiadzie udzielonym 26 listopada Andreas Gross stwierdził, iż „*Stało się najgorsze, co mogło stać. Nieodpowiedzialnymi działaniami rządzący zabili wśród ludzi nadzieję na demokrację. Nikt już nie wierzy, że w tym kraju możliwe są jakiegokolwiek pozytywne zmiany*”⁴²⁵.

Centralna Komisja Wyborcza, organ administracyjny odpowiedzialny za organizację wyborów w Azerbejdżanie, oraz Sąd Konstytucyjny anulowały wyniki w 10 ze 125 okręgów wyborczych, a powtórki miały się odbyć w maju 2006 r. Wśród dziesięciu 5 to okręgi wyborcze, w których triumfowali prominentni ludzie opozycji, w tym lider jednej z najważniejszych partii opozycyjnych, przewodniczący Frontu Ludowego Ali Kerimli⁴²⁶.

Następnie pięciu kandydatów opozycji pozbawionych mandatów odwołało się do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który orzekł na ich korzyść we wszystkich sprawach. W swojej decyzji z września 2010 r. w sprawie Flory Kerimovej, kandydatki opozycji i znanej piosenkarki, której zwycięstwo zostało unieważnione, ETPCz stwierdził, że decyzja „*wykazywała brak troski o integralność procesu wyborczego, czego nie można uznać za zgodne z duchem prawa do wolnych wyborów zgodnie z Konwencją*”⁴²⁷. Jeśli chodzi o lidera opozycji Alego Kerimliego, ETPCz zauważył, że „*kwestionowana decyzja arbitralnie pozbawiła wnioskodawców korzyści wynikających z bycia wybranymi do parlamentu*”⁴²⁸.

Ku zaskoczeniu azerbejdżańskiej opozycji ambasada USA w Baku jako jedna z pierwszych powitała z zadowoleniem wynik wyborów. 2 grudnia, w dniu decyzji sądu

⁴²⁴ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1456 (2005), *Functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, 22 June 2005.

⁴²⁵ Zob. www.andigross.ch/html/site444.htm, data dostępu: 01.12.2022.

⁴²⁶ Zob. *Caviar Diplomacy...*

⁴²⁷ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 30 września 2010 r. w sprawie *Kerimova przeciwko Azerbejdżanowi*, saga nr 12535/06.

⁴²⁸ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 10 stycznia 2012 r. w sprawie *Hajili przeciwko Azerbejdżanowi*, nr skargi 6984/06.

konstytucyjnego o anulowaniu wyników w tych okręgach, ambasada potwierdziła, że Stany Zjednoczone „nie mogą się doczekać bliskiej współpracy z nowo wybranymi parlamentarzystami”⁴²⁹. Gross na konferencji prasowej Rady Europy w Baku zauważył, że „nie można współpracować z opozycją w parlamencie, kiedy w parlamencie nie ma opozycji”⁴³⁰. Leo Platvoet, szef misji obserwacyjnej wyborów Zgromadzenia Parlamentarnego, zauważył że Zgromadzenie może rozważyć odmowę uznania nowo wybranego parlamentu Azerbejdżanu na najbliższej sesji w styczniu 2006 r.⁴³¹ Dla opozycyjnego bloku Azadiq w Azerbejdżanie Zgromadzenie było ostatnią nadzieją. Wskazywano, że „jeżeli ZPRE uzna mandat delegacji parlamentarnej Azerbejdżanu [...] ostatnie nadzieje narodu azerskiego na demokrację zostaną zniszczone”⁴³².

W dniu 15 grudnia 2005 r. Komitet Monitorujący odbył w Paryżu spotkanie w celu omówienia wyborów w Azerbejdżanie. Sprawozdawca Andreas Herkel zaproponował sankcje. Zdania w komisji były podzielone i nie podjęto ostatecznej decyzji. Kwestia ta została przełożona na sesję Zgromadzenia w Strasburgu w styczniu 2006 r.⁴³³

Do stycznia 2006 r. Azerbejdżan był już członkiem Rady Europy od pięciu lat a wielokrotne ostrzeżenia Zgromadzenia Parlamentarnego nie odniosły skutku. Na otwarciu sesji Zgromadzenia w dniu 23 stycznia 2006 r. w dużej sali obrad w Strasburgu Andreas Gross złożył wniosek podważający mandaty nowo wybranej delegacji azerbejdżańskiej. Argumentował, że ostatnie wybory „nie były zgodne ze standardami europejskimi”, a ich wyniki „nie mogły zostać zaakceptowane”⁴³⁴. Odmowa ratyfikacji listów uwierzytelniających sześciuosobowej delegacji byłaby mocnym sygnałem: w świetle masowych manipulacji parlament w Baku nie miał legitymacji demokratycznej. Gross wezwał Zgromadzenie „do wykazania się kręgosłupem”⁴³⁵.

⁴²⁹ Zob. US Embassy Baku, Press Release, 2 December 2005.

⁴³⁰ Zob. *Caviar Diplomacy...*

⁴³¹ Tamże.

⁴³² Tamże.

⁴³³ Tamże.

⁴³⁴ Tamże.

⁴³⁵ Tamże.

Następnie debata przeniosła się do Komitetu Monitorującego Zgromadzenia i jego 84 członków. Mimo poparcia obu sprawozdawców propozycja zawieszenia prawa głosu została odrzucona najmniejszą różnicą głosów, 24 do 22⁴³⁶.

25 stycznia debata przeniosła się z powrotem do sali obrad, aby omówić projekt rezolucji, który wyszedł z komitetu monitorującego. Tony Lloyd, członek brytyjskiej Partii Pracy, ostrzegł, że wiarygodność Zgromadzenia ucierpi, jeśli nie przyjmie ono żadnych sankcji. Lloyd złożył zatem poprawkę do projektu rezolucji komitetu monitorującego, proponując, aby Zgromadzenie ratyfikowało mandaty delegacji azerbejdżańskiej, ale „zawiesiło swoim członkom prawo głosu w Zgromadzeniu”, w przeciwnym razie, ostrzegł, że nie zostaną spełnione obowiązki jako strażników wartości Rady Europy⁴³⁷.

Kilku członków Zgromadzenia Parlamentarnego w tym Sprawozdawcy Gross, Platvoet i Herkel, zabralo głos, popierając poprawkę Lloyda. „*W Azerbejdżanie nie ma takiego zjawiska jak demokracja, jak rozumiem ją zgodnie z wartościami Rady Europy*” – powiedział Herkel⁴³⁸.

Ostatecznie proponowana poprawka została odrzucona 100 głosami za, przy 67 przeciw i 16 wstrzymujących się⁴³⁹. Z jednej strony Zgromadzenie Parlamentarne przyjęło ostro sformułowaną rezolucję (1480) podkreślającą, że w Azerbejdżanie „cały proces demokratyczny został podważony, że dialog polityczny jest zagrożony, a nowo wybrany parlament nie ma demokratycznych referencji narodu azerbejdżańskiego”⁴⁴⁰. W rezolucji wymieniono kilka środków, które miały zostać podjęte „pilnie”. Obejmowały one dochodzenie w sprawie fałszerstw wyborczych, upublicznienie wyników tego dochodzenia i wymierzanie sprawiedliwości, zmianę ordynacji wyborczej (w szczególności w odniesieniu do składu komisji wyborczych) oraz pełne zagwarantowanie wolności zgromadzeń, pluralizmu mediów i wolności wypowiedzi. Z drugiej strony Zgromadzenie zdecydowało, że nie należy nic robić. Odrzuciło zalecenie swoich dwóch sprawozdawców. Odłożyło na bok ustalenia własnej misji obserwacyjnej wyborów.

⁴³⁶ Tamże.

⁴³⁷ Tamże.

⁴³⁸ Zob. PACE 2006 Ordinary Session (First part), Report Fifth sitting, 25 January 2006 at. 3 pm.

⁴³⁹ Zob. *Caviar Diplomacy...*

⁴⁴⁰ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1480 (2006), The challenge of still unratified credentials of the parliamentary delegation of Azerbaijan on substantial grounds, 25 January 2006.

Sprawozdawca Andreas Herkel, uważał, że głosowanie w styczniu 2006 r. było punktem zwrotnym nie tylko dla Azerbejdżanu, ale także dla całej Rady Europy. Pokazało to, że Zgromadzenie Parlamentarne nie może liczyć na przyjęcie nawet drobnych sankcji wobec poważnych przestępców. To, co nastąpiło później, było niestety do przewidzenia. Kiedy misja Zgromadzenia przybyła do Azerbejdżanu pod koniec kwietnia 2006 r. przed powtórными wyborami, mogła wykryć „niewiele dowodów na istnienie woli politycznej, by poczynić postępy w obszarach, których domagało się Zgromadzenie”⁴⁴¹. Zalecenia zawarte w styczniowej uchwale nie zostały zrealizowane. Prawo wyborcze nie zostało zmienione. Kiedy odbyły się powtórki, żaden z kandydatów opozycji, którzy wzięli w nich udział, nie zdobył mandatu. Nowy parlament Azerbejdżanu był teraz całkowicie kontrolowany przez rządzącą Partię Nowego Azerbejdżanu Ilhama Alijewa.

W maju 2006 r. Gross i Herkel stwierdzili, że żaden decydent nie był przygotowany na spotkanie z nimi w Baku⁴⁴². Po powrocie z Azerbejdżanu Gross powiedział Zgromadzeniu Parlamentarnemu, że *„wybory zakończyły się fiaskiem, a powtórka nie pozwoliła zatrzeć złych wrażeń, jakie wystąpiły w listopadzie”*. *„Nie mniej jednak nie kwestionujemy ponownie mandatów, ale chcemy sprowadzić władzę Azerbejdżanu z powrotem na właściwe tory. Uważamy, że ci ludzie nie zasługują na taką władzę, biorąc pod uwagę ich słabą legitymację”*⁴⁴³.

Latem 2006 r. Gross złożył rezygnację. W ciągu pięciu lat robił wszystko, co w jego mocy, aby podnieść rangę Rady Europy w Azerbejdżanie. W artykułach opartych na własnych doświadczeniach więziennych dziennikarz Eynulla Fatullayev, miał napisać: *„Znajome nazwisko Grossa, od dawna stało się powszechnym słowem w naszych więzieniach, było na ustach każdego więźnia. W ich rozumieniu Gross reprezentował Europę i jej wyzwalającą misję w Azerbejdżanie ... to też było logiczne, ponieważ dzięki staraniom Grossa zwolniono z więzienia łącznie około 1000 więźniów politycznych.... Wszyscy więźniowie wierzyli w proroczą misję Grossa, mimo że otrzymał już mandat sprawozdawcy dla Czechenii. Nie próbowałem ich przekonywać, że jest inaczej. Po co odbierać marzenie – skoro już się jest pozbawionym wolności”*?⁴⁴⁴.

⁴⁴¹ Zob. Parliamentary Assembly report, *Implementation of Resolution 1480 (2006) on the challenge of credentials of the parliamentary delegation of Azerbaijan*, 12 June 2006, Doc. 10959, ust. 15.

⁴⁴² Tamże, ust. 23.

⁴⁴³ Tamże.

⁴⁴⁴ Zob. *Caviar Diplomacy...*

Aktywność A. Grossa i skuteczność podejmowanych przez niego działań stanowią dobry przykład dla znaczenia dyplomacji parlamentarnej, jako coraz ważniejszego zjawiska w sferze stosunków międzynarodowych. Choć bowiem sfera polityki zagranicznej jest co do zasady zastrzeżona dla władzy wykonawczej, to jednak przedstawiciele władzy ustawodawczej, również w ramach zgromadzeń parlamentarnych organizacji międzynarodowych, coraz aktywniej włączają się do rozwiązywania konfliktów występujących w ramach poszczególnych państw, będących członkami tych organizacji międzynarodowych⁴⁴⁵.

27 czerwca 2008 r. prezydent Ilham Alijew spotkał się z zastępcą sekretarza stanu USA ds. praw człowieka Davidem Kramerem, by porozmawiać o demokracji i prawach człowieka w Azerbejdżanie. Alijew przyznał, że „prawdopodobnie nigdy nie będziemy mieli okazji stworzyć takiej demokracji jak Europa Zachodnia”. Mimo to przekonywał, że zasługuje na wsparcie: „Nasi sąsiedzi mają potencjał, by zmiażdżyć świat, a Azerbejdżan jest jedynym potencjalnym wichrzycielem ze swoją polityką energetyczną. Rosja wykorzystuje demokratyczny rozwój Azerbejdżanu do promowania własnych interesów” – powiedział Alijew. „Nasza niepodległość jest naszym zmartwieniem numer jeden i jak dotąd udało nam się ją ochronić. Nie staliśmy się rosyjską satelitą ani państwem islamskim”⁴⁴⁶.

Stosunek RE do Azerbejdżanu zaczął ulegać stopniowej przemianie. Sprawozdawca Andreas Herkel, był nadal aktywny i równie krytyczny jak poprzednio. A jednak ton desperacji wkraść się w jego odprawę w Zgromadzeniu Parlamentarnym. W kwietniu 2007 r. powiedział kolegom posłom: *„Chciałbym zacząć od najtrudniejszego pytania: co się stało od stycznia 2006 r.? Moja szczerą odpowiedź brzmi: nic wielkiego. Niestety, małe pozytywne kroki zawsze były przyćmione przez złe wieści, które dostaliśmy z kraju”*⁴⁴⁷.

Andreas Herkel był także coraz częściej kwestionowany podczas debat Zgromadzenia Parlamentarnego. W czerwcu 2008 r. zgromadzenie obradowało nad sprawozdaniem sprawozdawców na temat instytucji demokratycznych w Azerbejdżanie. Michael Hancock, brytyjski Liberalny Demokrat, skrytykował ustalenia raportu – w szczególności fakt, że Baku „znowu nie spełniła zobowiązań i

⁴⁴⁵ Zob. J. Jaskiernia, *Dyplomacja parlamentarna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022, s. 45.

⁴⁴⁶ Zob. *Caviar Diplomacy...*

⁴⁴⁷ Zob. Debates in PACE, 16 April 2007.

standardów Rady Europy dotyczących wyborów krajowych. Hancock wyjaśnił dalej, co zauważył podczas jednej ze swoich wielu podróży do kraju: „Byłem niedawno w Azerbejdżanie i byłem pod wielkim wrażeniem zmian, jakie zaszły oraz sposobu, w jaki rozdysponowano bogactwo tego kraju. Zrobiono to o wiele lepiej niż w innych krajach o takim bogactwie”⁴⁴⁸. „Powinniśmy uważać, aby nie być zbyt surowym wobec Azerbejdżanu. Wpuściliśmy Azerbejdżan do tej Organizacji. Pomogliśmy mu się dostać... Byłem właśnie na posiedzeniu Komitetu Monitorującego i czułem, że nawet nie wyraziliśmy uznania za wczesne etapy zmian w prawie...”⁴⁴⁹.

Kristiina Ojuland, była minister spraw zagranicznych Estonii (2002-2005) i kolejny częsty gość w Baku, również skrytykowała raport Herkela: „Ten raport został napisany mocnym językiem. Jestem człowiekiem Zgromadzenia od 1995 roku i nie widziałam w tamtym czasie tak mocnego języka. Przypomina mi to stwierdzenie George’a Orwella, że niektórzy są równi, ale niektórzy są bardziej równi niż inni. Powinnam zapytać, dlaczego to robimy. Dlaczego nie możemy traktować wszystkich krajów jednakowo?”⁴⁵⁰.

Następnie przytoczyła wnioski prorządowej grupy praw człowieka w Baku, która zaprzeczyła pogorszeniu się sytuacji w zakresie praw człowieka w Azerbejdżanie⁴⁵¹.

Hancock nie odpuścił sobie wygłaszania przemówień na Zgromadzeniu Parlamentarnym. Odegrał też wiodącą rolę w próbach zmiany podejścia RE do monitorowania wyborów w Azerbejdżanie. Podczas debaty Zgromadzenia Parlamentarnego we wrześniu 2008 r., na krótko przed wyborami prezydenckimi w Azerbejdżanie, Hancock ponownie zwrócił się przeciwko Andreasowi Berkelowi. Oskarżył go o uprzedzenia i „szukanie pretekstów do sfałszowania wyborów w Azerbejdżanie”. Następnie skupił się na ODIHR, które było odpowiedzialne za długoterminowy monitoring wyborów: „ODIHR jeszcze miesiąc temu, zanim dotarł do Azerbejdżanu, mówił, że wybory będą pełne problemów. Skąd może to wiedzieć – czy ma jakieś moce telepatyczne?”⁴⁵². Hancock zlekceważył fakt, że Azerbejdżan

⁴⁴⁸ Zob. Debates in PACE, 24 June 2008.

⁴⁴⁹ Tamże.

⁴⁵⁰ Zob. Debates in PACE, 24 June 2008 at 10 a.m.

⁴⁵¹ Tamże.

⁴⁵² Zob. Debates in PACE, 29 September 2008 at 3 p.m.

wielokrotnie ignorował obawy sprawozdawców Zgromadzenia Parlamentarnego i Komisji Weneckiej dotyczące nierównego składu komisji wyborczych⁴⁵³.

W październiku 2008 r. Andres Herkel stanął na czele zespołu Zgromadzenia Parlamentarnego do obserwacji wyborów prezydenckich. W skład zespołu wchodziła duża liczba posłów otwarcie popierających Azerbejdżan. Porozumienie Liberałów i Demokratów na rzecz Europy (ALDE), liberalna grupa polityczna, wysłała Michaela Hancocka i Kristiinę Ojuland, a także belgijskiego senatora Paula Wille'a, który wkrótce miał odegrać wiodącą rolę w przekształceniu polityki Zgromadzenia wobec Azerbejdżanu. Podobnie wielu obserwatorów z Grupy Europejskich Demokratów (EDG) było znanych z popłazania Azerbejdżanowi. Jeden z nich, Mevlut Cavusoglu z Turcji, w 2005 r. wezwał Zgromadzenie do zamknięcia debaty na temat więźniów politycznych w Azerbejdżanie⁴⁵⁴.

15 października 2008 r., w dniu wyborów prezydenckich w Baku, już w południe, na kilka godzin przed zamknięciem lokali wyborczych, Hancock chwalił wybory i komisje wyborcze: *„Działalność członków komisji wyborczych oceniam pozytywnie. Obserwuje się, że doskonale opanowali instrukcje dotyczące organizacji wyborów. Wyborcy byli również dobrze wyedukowani”*⁴⁵⁵.

Następnego dnia szef misji obserwacyjnej ODIHR Boris Felc i Andres Herkel jako szef delegacji Zgromadzenia Parlamentarnego doszli do porozumienia w sprawie wspólnego oświadczenia, które zawierało kilka krytycznych uwag na temat ogólnego otoczenia. Kiedy Herkel wrócił, aby skonsultować się ze swoimi kolegami, spotkał się z buntem kierowanym przez Hancocka. Wraz z Eduardem Lintnerem i Paulem Willem Hancock naciskał na osobne, bardziej pozytywne oświadczenie Zgromadzenia. Wspólna konferencja prasowa musiała zostać przełożona o ponad trzy godziny z powodu gorzkich nieporozumień. Chociaż rebeliantom nie udało się przeforsować formuły uznającej „znaczący postęp”, zamiast tego udało im się uzyskać „znaczący postęp”. ODIHR czuło się zmuszone to zaakceptować, aby uniknąć otwartego rozłamu między grupami monitorującymi. Herkel nalegał jednak na zachowanie krytycznych uwag dotyczących wolności mediów i poddał je pod głosowanie. Ostrzegł, że złoży

⁴⁵³ Tamże.

⁴⁵⁴ Zob. Debates in PACE, 22 June 2005 at 3.30 p.m.

⁴⁵⁵ Zob. *Presidential elections and in Azerbaijan*, 15 October 2008, www.today.az, data dostępu: 02.12.2022.

rezygnację, jeśli nie uzyska poparcia dla wspólnego oświadczenia z ODIHR. Ta groźba pomogła uzyskać bardzo wąską większość – od 9 do 7 członków - za wspólnym oświadczeniem⁴⁵⁶.

Ustępstwa, jakie poczynili Herkel i ODIHR, nie były wystarczające dla Hancocka i Wille'a. Kiedy Herkel zaczął czytać krytyczne fragmenty wspólnej deklaracji, zarówno Hancock, jak i Wille głośno zaprotestowali, mówiąc tłumowi azerbejdzańskich dziennikarzy, że się z tym nie zgadzają⁴⁵⁷.

Zwolennicy reżimu w Baku w Zgromadzeniu Parlamentarnym mieli kolejną okazję do pokazania swojego poparcia. Po zdobyciu drugiej kadencji prezydenckiej İlham Alijew zaproponował referendum konstytucyjne w celu zniesienia limitów liczby kadencji prezydenckich, co pozwoliłoby mu sprawować urząd w nieskończoność. Komisja Wenecka, określiła to jako „poważne niepowodzenie na drodze Azerbejdżanu do skonsolidowanej demokracji”⁴⁵⁸ oraz jako „bardzo negatywny rozwój praktyki demokratycznej, biorąc pod uwagę kontekst panujących w Azerbejdżanie”⁴⁵⁹. Przewodniczący Zgromadzenia Parlamentarnego Louis Maria de Puig, zgodził się, mówiąc w wywiadzie, że referendum „wzbudziło niepokój o przyszłość demokracji w Azerbejdżanie”⁴⁶⁰.

Nie taka była jednak konkluzja czteroosobowej delegacji Zgromadzenia Parlamentarnego (Eduard Lintner, Paul Wille, Hakki Keskin, Pedro Agramunt), która w marcu 2009 r. udała się do Baku na obserwację referendum. „Wynik referendum pokazał gotowość mieszkańców Azerbejdżanu do większej stabilności i elementów dalszej demokracji”. – powiedzieli członkowie na konferencji prasowej, chociaż, wymagane były dalsze reformy, aby zapewnić lepszą równowagę sił⁴⁶¹.

Kolejny krok w kierunku uciszenia Zgromadzenia Parlamentarnego miał miejsce jesienią 2009 r. Miał on na celu zapewnienie, że przynajmniej sprawozdawcy Zgromadzenia przestaną „wytykać palcem” Azerbejdżan. Wiadomość, że Lise

⁴⁵⁶ Wśród tych, którzy najmocniej opowiedzieli się za Herkelem w tej debacie, byli Egidijus Vareikis z Litwy, Piotr Wach z Polski, Maximiano Martins z Portugalii i Indrek Saar z Estonii.

⁴⁵⁷ Zob. *Caviar Diplomacy...*

⁴⁵⁸ Zob. Venice Commission, Opinion on the Draft Amendment to the Constitution of the Republic of Azerbaijan, CDL-AD(2009)010, 16 March 2009, section 16.

⁴⁵⁹ Tamże, section 43.

⁴⁶⁰ Zob. M. Muradova, *Azerbaijan: Referendum to Abolish Presidential Term Limits Sparks Criticism of Baku*, „EurasiaNet” 28 January 2009.

⁴⁶¹ Zob. Appendix. Presence at the constitutional referendum in the Republic of Azerbaijan, 18 March 2009.

Christoffersen, norweska posłanka Partii Pracy popierana przez Andreasa Grossa, ma duże szanse zostać nowym współsprawozdawcą ds. Azerbejdżanu, wywołała alarm wśród członków delegacji. *„Strona azerbejdżańska kategorycznie nie chce, aby stanowisko współsprawozdawcy zajmowały osoby takie jak były współsprawozdawca ds. Azerbejdżanu Andreas Gross”* – powiedział gazecie Gultekin Hajibeyli, członek delegacji azerbejdżańskiej⁴⁶².

Christoffersen miała silne poparcie swojej frakcji, socjaldemokratów, którzy mieli wybrać współsprawozdawcę. Kiedy jednak jej kandydatura została zaproponowana na posiedzeniu Komitetu Monitorującego w październiku 2009 r., Michael Hancock zakwestionował jej prawo do kandydowania. Norwegia przeprowadziła wówczas wybory parlamentarne i nie było gwarancji, że Christoffersen zostałaby ponownie wybrana do Zgromadzenia Parlamentarnego. Udało się mu tym samym przełożyć jej wybór na sprawozdawcę, dając delegacji Azerbejdżanu i jej zwolennikom w Zgromadzeniu okno, którego potrzebowali, aby zaproponować innego kandydata. Kiedy Komitet Monitorujący zebrał się 18 listopada 2009 r. w Paryżu, Hancock, Lintner i Agramunt przedstawili „swojego” kandydata socjaldemokratów: maltańskiego posła Partii Pracy, Josepha Debono Grecha⁴⁶³.

Strona azerbejdżańska była bardzo zadowolona z rozwoju sytuacji. W dniu 24 czerwca 2010 r., podczas swojej inauguracyjnej debaty sprawozdawcy w sprawie Azerbejdżanu, Debono Grech porównał walkę Azerbejdżanu o niepodległość od Związku Radzieckiego do walki Malty o niepodległość od Wielkiej Brytanii. *„Pochodzę z kolonii i cierpiełem. Zostałem wtrącony do więzienia, kiedy walczyliśmy o naszą niezależność od Wielkiej Brytanii... kiedy mój kraj walczył o niepodległość, Rada Europy obwiniła nas za to, a nie Wielką Brytanię”*⁴⁶⁴.

Wyjaśnił, że *„musimy pamiętać, że Azerbejdżan jest w Radzie Europy od 10 lat. Ponieważ przybył zza żelaznej kurtyny, nie spodziewaliśmy się, że w ciągu zaledwie kilku lat osiągnie zakres uprawnień Rady Europy, zwłaszcza w odniesieniu do demokracji, jaką znamy”*⁴⁶⁵.

⁴⁶² Zob. *Caviar Diplomacy...*

⁴⁶³ Tamże.

⁴⁶⁴ Tamże.

⁴⁶⁵ Tamże.

Niecały rok po objęciu stanowiska przez Debono Grecha, Andres Herkel, zrezygnował z funkcji współsprawozdawcy. Jak powiedział zgromadzeniu 24 czerwca 2010 r. prezentując swój końcowy raport monitorujący w sprawie Azerbejdżanu: *„Dzisiaj chcę zacząć od emocji. Jest mi bardzo przykro z powodu ludzi w Azerbejdżanie. Odbyłem wiele spotkań w parlamencie, w ministerstwach, w gabinecie prezydenta, a także w skromnych herbaciarniach, by spotkać się z opozycją w regionach kraju... Te lata dały mi wyjątkowe doświadczenie i kocham Azerbejdżan. W ciągu ostatnich miesięcy kilka razy padało jedno pytanie: czy jestem zadowolony z efektów mojej sześćioletniej pracy. Szczera odpowiedź brzmi nie”*⁴⁶⁶.

Tym razem wybór następcy należał do grupy Stronnictwa Ludowego. Ponownie zainteresowanie wyraziła posłanka ze Skandynawii Marietta de Pourbaix-Lundin ze Szwecji, jednak zrezygnowała szybko z tego pomysłu w związku z naciskiem Pedro Agramunta⁴⁶⁷.

W wywiadzie udzielonym 4 października 2011 r. Debono Grech wyjaśnił, że Azerbejdżan *„młoda demokracja, wykonał świetną robotę na tej krótkiej drodze”*. Podkreślił, że zadaniem sprawozdawców nie jest „głoszenie” ale pomoc⁴⁶⁸.

Takie było przesłanie na zakończenie wizyty w Baku w 2010 r. kiedy sprawozdawcy zorganizowali konferencję prasową. W przeciwieństwie do swoich poprzedników powstrzymali się od oceny sytuacji, zapowiadając, że będzie to musiało poczekać na ich raport końcowy. Agramunt wyjaśnił: *„Mamy tylko wstępne wrażenia. Rozważymy je i przeanalizujemy oraz przedstawimy nasze wnioski w naszym raporcie”*⁴⁶⁹. Wtedy publikacja ich pierwszego raportu miała być znacznie opóźniona. Pierwotnie sprawozdawcy oświadczyli, że przedłożą pełne sprawozdanie monitorujące do końca 2011 r.⁴⁷⁰ Termin przesuwano następnie dwukrotnie, najpierw na czerwiec 2012 r.⁴⁷¹ a następnie do końca 2012 r. W rezultacie jej ustalenia nie były dostępne do

⁴⁶⁶ Zob. Debates in PACE, 24 June 2010.

⁴⁶⁷ Zob. *Caviar Diplomacy...*

⁴⁶⁸ Zob. *European Rapporteur in Baku to help, 'not preach'*, 4 October 2011, www.news.az, data dostępu: 02.12.2022.

⁴⁶⁹ Zob. *Caviar Diplomacy...*

⁴⁷⁰ Zob. Parliamentary Assembly, *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan. Information note by the co-rapporteurs on their fact-finding visit to Baku (1-3 February 2011)*, Section 54, 12 April 2011.

⁴⁷¹ Zob. *Program of PACE co-rapporteurs visit to Azerbaijan announced, 25 January 2012*, www.trend.az, data dostępu: 02.12.2022.

analizy przed Konkursem Piosenki Eurowizji w Baku w maju 2012 r., kiedy międzynarodowa koncentracja w Azerbejdżanie była największa.

W dniach od 31 stycznia do 2 lutego 2012 r. sprawozdawcy odwiedzili Azerbejdżan i w kwietniu przedstawili notę informacyjną, która została następnie odtajniona⁴⁷².

Intencją sprawozdawców było przygotowanie raportu o wypełnianiu zobowiązań, w którym dość pozytywnie oceniono współpracę władz Azerbejdżanu z delegacją RE⁴⁷³.

Sprawozdawcy spotkali się z wieloma wysokimi urzędnikami, w tym Ministrem Sprawiedliwości, Prokuratorem Generalnym, Szefem Administracji Prezydenta, Prezesem Sądu Najwyższego a także Rzecznikiem Praw Obywatelskich. Spotkali się również z przewodniczącymi i liderami partii politycznych, które miały parlamentarne reprezentacje. Odwiedzili również osiedle dla uchodźców, w którym przebywali uchodźcy i przesiedleńcy z regionu Górskiego Karabachu oraz przeprowadzili wymianę poglądów z zastępcą szefa Państwowego Komitetu ds. Uchodźców i Osób Wewnętrznie Przesiedlonych. Niestety pierwotnie planowana wizyta na Gubie oraz spotkania z regionalnymi i lokalnymi władzami wykonawczymi i władzami ustawodawczymi a także przedstawicielami społeczeństwa lokalnego zostały odwołane z powodu niekorzystnych warunków pogodowych⁴⁷⁴.

Sprawozdawcy odbyli także szereg spotkań z liderami głównych pozaparlamentarnych partii opozycyjnych: Partii Musavat, Partii Frontu Ludowego, Partii Demokratycznej i Partii Liberalnej. Wyrazili tym samym satysfakcję, że przywódcy Partii Musavat i Partii Frontu Ludowego, którzy odmówili spotkania przedstawicielom Rady Europy podczas przedwyborczej misji komitetu *ad hoc* Zgromadzenia Parlamentarnego RE w sprawie obserwacji wyborów w 2010 r. oraz sprawozdawcom ds. monitorowania zobowiązań podczas ich ostatniej wizyty w Baku w

⁴⁷² Zob. Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Information note by the co-rapporteurs on their fact-finding visit to Baku (31 January – 2 February 2012), 25 April 2012, AS/Mon(2012)05 rev.

⁴⁷³ Tamże.

⁴⁷⁴ Tamże.

styczniu 2011 r., zmienili swoje stanowiska i wyrazili chęć wymiany poglądów na temat sytuacji w kraju⁴⁷⁵.

Ponadto spotkali się z szeregiem przedstawicieli organizacji pozarządowych (NGO) działających w obszarze praw człowieka, demokracji i pluralizmu politycznego oraz środowiska medialnego.

Na koniec wizyty, sprawozdawcy odwiedzili więzienie nr 17 w Baku, gdzie spotkali dwie osoby aresztowane w demonstracjach z 2 kwietnia 2011 r. i skazanych odpowiednio na 2 i 2.5 roku pozbawienia wolności.

Zdaniem sprawozdawców sytuację w państwie charakteryzowała troska o powtarzające się naruszenia praw człowieka. Miał tam miejsce restrykcyjny klimat polityczny, zarzuty stosowania tortur i innych form niehumanitarnego traktowania przez funkcjonariuszy państwowych, ciężkie naruszenia wolności słowa i wyznania, a także wolności zgromadzeń. Istniały również problemy związane z finansowaniem partii politycznych, prześladowaniem pozaparlamentarnych partii politycznych oraz ich zwolenników. W takim klimacie politycznym nie sposób było osiągnąć pluralistycznego, demokratycznego systemu oraz warunków dla rzeczywiście konkurencyjnych wyborów. Istniejący kodeks wyborczy, krytykowany zarówno w trakcie wyborów parlamentarnych, jak i prezydenckich, nie został zmieniony, pomimo zaleceń Zgromadzenia Parlamentarnego. W związku z tym sprawozdawcy Komisji Monitoringowej wezwali do zmiany kodeksu, we współpracy z Komisją Wenecką, by mógł być zastosowany w trakcie wyborów parlamentarnych w połowie 2013 r.

Sprawozdawcy Rady Europy wyrazili też nadzieję, że władze Azerbejdżanu wezmą pod uwagę zalecenia Komisji Weneckiej w kwestii planowanych zmian w ustawie o partiach politycznych oraz w ustawie o organizacjach pozarządowych.

Wyrażono też poważną troskę o los czternastu osób uwięzionych w związku z masowymi demonstracjami, które miały miejsce w marcu i kwietniu 2011 r., którzy otrzymali wyroki do trzech lat pozbawienia wolności na „naruszenie porządku publicznego”. Pozostawali oni ciągle w zakładach karnych, pomimo apeli o uwolnienie ponawianych przez społeczeństwo obywatelskie i społeczność międzynarodową⁴⁷⁶.

Sprawozdawcy wskazali także, iż podczas przygotowywania raportu spotkali się z *„bezprecedensową presją ze strony wielu azerbejdżańskich organizacji*

⁴⁷⁵ Tamże, s. 2.

⁴⁷⁶ Zob. The Progress of the Assembly's monitoring procedure (June 2011 – May 2012), Doc. 12954, s. 5.

pozarządowych, które zdawały się nie rozumieć natury monitoringu parlamentarnego, opartego na dialogu politycznym i konstruktywnym podejściu. Czasami nieuzasadniona i niesprawiedliwa krytyka naszej pracy oraz próby zdyskredytowania nas wcale nie ułatwiają nam zadania (...) Od samego początku staraliśmy się zorganizować nasz dialog z władzami w taki sposób, aby osiągnąć wspólne zrozumienie obaw i możliwych środków zaradczych w celu poprawy sytuacji i poczynienia postępów w wypełnianiu przez Azerbejdżan jego obowiązków i zobowiązań”⁴⁷⁷.

23 stycznia 2013 r. w debacie poświęconej Azerbejdżanowi uczestniczyła rekordowa liczba 224 członków Zgromadzenia Parlamentarnego. Nigdy w historii nie było więcej członków głosujących nad jakąkolwiek rezolucją⁴⁷⁸.

Głosowanie było także historyczne ze względu na jego wynik: rezolucja sprawozdawcy Zgromadzenia Christoph'a Straessera w sprawie więźniów politycznych w Azerbejdżanie, została odrzucona 125 głosami przeciw, przy 79 głosach za i przy 20 wstrzymujących się, co dało bardzo silny sygnał poparcia dla autorytarneho reżimu w Baku⁴⁷⁹.

Przedstawiciele reżimu prezydenta Azerbejdżanu Ilhama Alijew od dawna prowadzili kampanię przeciwko Straesserowi, który został mianowany sprawozdawcą w marcu 2009 r. Co najbardziej rażące, Azerbejdżan odmówił wydania Straesserowi wizy na wizytę w kraju z misją rozpoznawczą, chociaż o nią wystąpił trzy razy. Straesser był otwarcie i wielokrotnie oskarżany o udział w lobbingu przeciwko Azerbejdżanowi⁴⁸⁰.

23 czerwca 2015 r. Zgromadzenie Parlamentarne przyjęło raport monitorujący. Od stosunkowo słabego projektu przedstawionego przez współsprawozdawców z Hiszpanii i Polski, sprawozdanie zostało znacząco ulepszone poprzez przyjęcie kilku ważnych poprawek w trakcie sesji. Co najważniejsze, raport zawierał także żądanie uwolnienia więźniów politycznych w Azerbejdżanie, wymieniając kilku z nich z imienia i nazwiska⁴⁸¹.

Raport przedstawił kilka głównych wyzwań związanych z przestrzeganiem praw człowieka w Azerbejdżanie, związanych z zobowiązaniami, które kraj podjął jako

⁴⁷⁷ Tzmże.

⁴⁷⁸ Zob. *Azerbaijan debate: The PACE debate on 23 January 2013*, www.eisweb.org, data dostępu: 16.12.2022.

⁴⁷⁹ Tamże.

⁴⁸⁰ Tamże.

⁴⁸¹ Zob. *Improved monitoring report adopted by the Council of Europe Parliamentary Assembly*, www.nhc.no, data dostępu: 6.12.2022.

członek Rady Europy. Uwzględniono w nim temat więźniów politycznych, wśród których byli dziennikarze, obrońcy praw człowieka, prawnicy i działacze na rzecz demokracji.

Według raportu Zgromadzenie było zaniepokojone doniesieniami obrońców praw człowieka i międzynarodowych organizacji pozarządowych, potwierdzonymi przez Komisarza Praw Człowieka Rady Europy, o intensyfikacji praktyki ścigania karnego liderów organizacji pozarządowych, dziennikarzy i ich prawników i innych, którzy wyrażali krytyczne opinie w o oparciu o zarzuty stawiane im w związku z ich pracą. Zgromadzenie wezwało władze do zaprzestania systemowego nękania osób krytycznych wobec rządu i do uwolnienia niesłusznie przetrzymywanych⁴⁸².

W 2018 r. 13 członków Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy zostało wydalonych za przyjmowanie łapówek od Azerbejdżanu⁴⁸³. Niezależny organ dochodzeniowy Zgromadzenia Parlamentarnego zbadał zarzuty korupcji wobec Azerbejdżanu i doszedł do wniosku, że korupcja zdołała złagodzić krytykę przestrzegania praw człowieka w Azerbejdżanie⁴⁸⁴.

W 2020 r. Zgromadzenie Parlamentarne przyjęło rezolucję wzywającą Azerbejdżan do uwolnienia więźniów politycznych⁴⁸⁵.

W dniu 16 lutego 2022 r. został przyjęty przez Komitet Ministrów plan działania Rady Europy dla Azerbejdżanu na lata 2022 – 2025 i oficjalnie zainaugurowany w Baku w dniu 5 kwietnia 2022 r. przez Mariję Pejčinović Burić, sekretarz generalną Rady Europy i Fikrata Mammadova, ministra sprawiedliwości Republiki Azerbejdżanu. Plan działania został przygotowany w ścisłym porozumieniu z władzami Azerbejdżanu i stanowi strategiczne ramy współpracy w celu wspierania kluczowych reform krajowych i ostatecznego dostosowania krajowych ram legislacyjnych i regulacyjnych, instytucji i praktyki do standardów europejskich⁴⁸⁶.

⁴⁸² Tamże.

⁴⁸³ Zob. J. Chase-Lubitz, *Council of Europe Body Expels 13 n Azerbaijan Bribe Case*, www.occrp.org, data dostępu: 16.12.2022.

⁴⁸⁴ Por K. Dzehtsiarou, D.K. Coffey, *Suspension and Expulsion of Member of the Council of Europe: Dfficult Decisions in Troubled Times*, "International & Comparative Law Quarterly" 2019, No 68, s. 443-476.

⁴⁸⁵ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 2322 (2020), *Raported cases od political prisoners in Azerbaijan*, Assembly debate on 30 January 2020 (7th Sitting), Doc. 15020, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Rapporteur: Ns Thorhildur Sunna AEvarsdottir).

⁴⁸⁶ Zob. *Council of Europe Action Plan for Azerbaijan 2022 -2025*, www.rm.coe.int, data dostępu: 16.12.2022.

W dniu 8 marca 2023 r. Azerbejdżan podpisał Protokół nr 13 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, dotyczący zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach⁴⁸⁷.

3.3. Przekształcenia prawno-ustrojowe w Republice Azerbejdżanu w trakcie procedury monitoringowej

3.3.1. Demokracja i pluralizm polityczny

Wraz z przystąpieniem Azerbejdżanu do Rady Europy oczekiwano, iż będzie on realizował zobowiązania związane z rozwojem demokratycznym kraju ustanawiając i wzmacniając procesy instytucji demokratycznych, wspierając pluralizm polityczny czy też promując wolność słowa. Szczególnie aktywne w kwestii oceny postępu w tym zakresie było Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy⁴⁸⁸.

W 2002 r. Zgromadzenie Parlamentarne w rezolucji 1305 (2002) dotyczącej realizacji zobowiązań przez Azerbejdżan, odnotowało współpracę zapoczątkowaną z Radą Europy w zakresie nowelizacji Kodeksu wyborczego i wyraziło nadzieję nie tylko na zasięgnięcie opinii ekspertów w celu oceny ostatecznej wersji, ale także na skrupulatne uwzględnienie ich zaleceń. Przypomniało tym samym, iż podczas ostatnich wyborów parlamentarnych (2000-2001), a także podczas referendum z 24 sierpnia 2002 r. zaobserwowano liczne dysfunkcje i nieprawidłowości proceduralne⁴⁸⁹.

Zwłaszcza w odniesieniu do organizacji referendum w 2002 r., Zgromadzenie Parlamentarne wyraziło swoje rozczarowanie tym, że nie skonsultowano się z Radą Europy w sprawie sformułowania pytań a także w sprawach organizacyjnych. Niemniej jednak Zgromadzenie z zadowoleniem przyjęło fakt, że władze Azerbejdżanu zdecydowały się przedstawić zmiany konstytucyjne w formie ośmiu pytań, co umożliwiło wyborcom odrębne głosowanie nad różnymi sprawami poddanymi pod referendum. Podobnie jak podczas większości poprzednich wyborów, liczne przypadki

⁴⁸⁷ Protocol 13 to the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms on the Abolition of the Death Penalty in All Circumstances, 3 May 2002, ETS nr 187.

⁴⁸⁸ Zob. A. Donald, A.-K. Speck, *Time for the Gloves to Come Off?: The Response by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe to Rule of Law Backsliding*, "European Convention on Human Rights Law Review" 2021, nr 2, s. 243.

⁴⁸⁹ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1305 (2002)..., pkt. 5.

oszustw zakłócały proces wyborczy i mogły budzić poważne wątpliwości co do przyjęcia zaproponowanych poprawek. Zgromadzenie wskazało tym samym, że nastąpiło pozytywne działania w postaci unieważnienia wyników głosowania z powodu wykrytych fałszerstw, poprzez władze wyborcze w ok. 251 okręgach. Zgromadzenie wyraziło opinię, iż należało *„żałować, że referendum, które mogło dać narodowi azerbejdzańskiemu szansę na prawdziwe zaufanie do procesu wyborczego i pomóc w rozwoju kultury demokratycznej w kraju dzięki lepszemu zaprojektowaniu procedur, nie przyniosło skutku”*. Wreszcie z zadowoleniem przyjęło fakt, że *„po raz pierwszy – przy wsparciu biura OBWE w Baku – zorganizowano w telewizji okrągłe stoły w przeddzień referendum między przedstawicielami rządu, opozycji i społeczeństwa obywatelskiego, aby publicznie omówić kontrowersje i kwestie polityczne wpływu tego referendum”*⁴⁹⁰.

Zgromadzenie dostrzegło rosnącą potrzebę przyznania obywatelom podstawowego prawa do udziału w życiu politycznym kraju. Wezwało Azerbejdżan do promowania zaufania i klimatu sprzyjającego integracji w polityce, zwłaszcza poprzez angażowanie członków opozycji w okrągłe stoły w sprawie nowego kodeksu wyborczego⁴⁹¹.

Odnotowując brak rzeczywistego dialogu między partią rządzącą a siłami opozycji, ponieważ były one bardzo słabo reprezentowane w parlamencie, Zgromadzenie wezwało do podjęcia wysiłków nie tylko po stronie rządowej, ale także po stronie opozycji, aby osiągnąć zadowalający poziom współpracy i dialogu niezbędnych do rozwoju prawdziwej demokracji. W szczególności zaleciło władzom umożliwienie niereprezentowanym stronom wyrażania opinii w sposób pokojowy poprzez organizowanie regularnej wymiany poglądów na ważne tematy i projekty ustaw⁴⁹².

Warto zauważyć, że brak rozwiązania konfliktu w regionie Górskiego Karabachu, miał wpływ na integralność terytorialną i z pewnością wpłynął na postęp kraju we wszystkich sferach. Pomimo zabiegów Zgromadzenia Parlamentarnego, które próbowało przyczynić się do procesu pokojowego, przyjmując w 2005 r. rezolucję 1416

⁴⁹⁰ Tamże.

⁴⁹¹ Tamże.

⁴⁹² Tamże.

(2005)⁴⁹³, w dalszym ciągu utrzymująca się okupacja tych terytoriów oraz obecność uchodźców i osób wewnętrznie przesiedlonych pozostawały ważnym wyzwaniem. Zgromadzenie Parlamentarne uważało wówczas, iż znaczna część przyszłego postępu demokratycznego Azerbejdżanu będzie zależeć od powodzenia pokojowego rozwiązania tego konfliktu, który dotychczas hamował wewnętrzny rozwój Azerbejdżanu w sektorach politycznym, gospodarczym, instytucjonalnym i społecznym⁴⁹⁴.

Komitet Monitorujący Rady Europy w rezolucji 1545 (2007) wskazał, że od czasu przystąpienia do RE parlament Azerbejdżanu wzmocnił swoją rolę jako forum debaty politycznej i instrument do forsowania reform demokratycznych. Zauważył również, iż wiele pozostawało do zrobienia, aby wzmocnić kontrolę parlamentarną nad władzą wykonawczą i poprawić mechanizmy kontroli i równowagi w państwie rządzonym przez silny system prezydencki. W związku z tym Zgromadzenie Parlamentarne RE zwróciło się do władz Azerbejdżanu o rozważenie w odpowiednim czasie możliwości zmiany konstytucji w celu poprawy równowagi sił i wzmocnienia roli parlamentu, z pomocą Komisji Weneckiej⁴⁹⁵.

Wskazano ponadto, iż „Zgromadzenie życzyłoby sobie również dalszego rozwoju prac komisji parlamentarnych. Ważne sprawy, takie jak te związane z honorowaniem zobowiązań podjętych przy przystąpieniu do Rady Europy, powinny być regulowane ustawami opracowanymi i dyskutowanymi w parlamencie i jego komisjach, a nie dekretemi prezydenckimi”⁴⁹⁶.

Zgromadzenie zauważyło jednocześnie, że obecne grupy polityczne musiały mieć co najmniej 20% głosów, aby utworzyć frakcje parlamentarne. W związku z tym zwróciło się do parlamentu Azerbejdżanu o rozważenie możliwości znacznego obniżenia tego odsetka poprzez zmianę jego przepisów wewnętrznych, w razie potrzeby z pomocą Rady Europy lub w ramach programu współpracy międzyparlamentarnej Zgromadzenia⁴⁹⁷.

⁴⁹³ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1416 (2005), *The Conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference*, Assembly debate on 25 January 2005 (2nd Sitting), Doc. 10364, report of the Political Affairs Committee, Rapporteur: Mr Atkinson).

⁴⁹⁴ Zob. Report Doc. 13084, 20 December 2012.

⁴⁹⁵ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1545 (2007)..., pkt. 6.1.

⁴⁹⁶ Tamże, pkt. 6.2.

⁴⁹⁷ Tamże, pkt. 6.3.

Podczas letniej sesji Zgromadzenia Parlamentarnego w czerwcu 2008 r. omówiono projekt raportu i rezolucji pt. „Działalność instytucji demokratycznych w Azerbejdżanie” przygotowany przez współsprawozdawców Andresa Herkela i Jewgienię Żiwkową oraz przyjęto rezolucję 1614 (2008) z odpowiednimi poprawkami⁴⁹⁸.

W rezolucji podkreślono, że trwały rozwój demokratyczny będzie bardzo trudny do czasu przywrócenia integralności terytorialnej Azerbejdżanu. Odniesiono się również do rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie „sytuacji na terytoriach okupowanych Azerbejdżanu”, przyjętej 14 marca 2008 r., która kładła nacisk na poszanowanie jej uznanych międzynarodowo granic oraz domagała się natychmiastowego wycofania wojsk ormiańskich z okupowanych terytoriów Azerbejdżanu⁴⁹⁹.

W odniesieniu do pluralizmu politycznego, czy też jego braku, warto zadać pytanie czy aby Azerbejdżan od wielu lat nie naśladuje systemu wielopartyjnego. Można bowiem odnieść wrażenie, że toleruje tylko te partie, które zgadzają się nie krytykować rządu. W 2002 r. przeprowadzono referendum w celu wyeliminowania proporcjonalnej reprezentacji z list partyjnych, pozostawiając system większościowy (jednomandatowy okręg wyborczy)⁵⁰⁰. W następstwie wyborów z 2005 r. w dalszym ciągu osłabiano opozycję zarówno w parlamencie, jak i poza nim⁵⁰¹. W 2006 r. wielu posłów opozycji odmówiło zajęcia miejsc w parlamencie lub zbojkotowało częściowe powtórne wybory z maja 2006 r.⁵⁰². Kolejne rozłamy w opozycji jeszcze bardziej osłabiły jej pozycję. Zgromadzenie Parlamentarne RE apelowało w 2007 r. o pilne

⁴⁹⁸ Zob. *Relations between Azerbaijan and the Council of Europe (CoE)*, www.mfa.gov.az, data dostępu: 12.12.2022.

⁴⁹⁹ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1614 (2008), *The functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Assembly debate on 24 June 2008 (21st Sitting), Doc. 11627, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Herkel and Mrs Jivkova.

⁵⁰⁰ Zob. G. Gotev. *Azerbaijan referendum to give more powers to Aliyev*, www.euractiv.com, data dostępu: 21.12.2022.

⁵⁰¹ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1480 (2006), *The challenge of still ungratified credentials of the parliamentary delegation of Azerbaijan on substantial grounds*, Assembly debate on 25 January 2006 (5th Sitting), Doc. 10807, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), Rapporteur: Mr Tony Lloyd). Text adopted by the Assembly on 25 January 2006 (5th Sitting).

⁵⁰² Zob. *Azerbaijan, Repeat Parliamentary Elections, 13 May 2006: Annex to the Final Report on the 6 November 2005 Parliamentary Elections*, OSCE, 23 June 2006.

nawiązanie dialogu między rządzącą większością a opozycją, w celu poprawy klimatu politycznego⁵⁰³.

Warto zauważyć, iż ordynacja wyborcza w latach 2005 – 2006 pozostawała bez zmian, pomimo wielokrotnych zaleceń formułowanych przez Komisję Wenecką⁵⁰⁴. Władze Azerbejdżanu w końcu zażądały pomocy Komisji Weneckiej w sprawie reformy Kodeksu Wyborczego przed ponownymi wyborami w 2006 r. W rezolucji 1505 (2006), przyjętej w czerwcu 2006 r. Zgromadzenie Parlamentarne wezwało władze Azerbejdżanu do zmiany przepisów dotyczących składu komisji wyborczych wszystkich szczebli, tak aby ustanowić administrację wyborczą, która cieszyłaby się zaufaniem elektoratu i wszystkich zainteresowanych stron oraz do dalszego rozwoju procedury sprawnego rozpatrywania skarg i odwołań związanych z wyborami z pomocą Komisji Weneckiej⁵⁰⁵.

Konsultacje trwały do 2008 r., a ustawa o zmianie Kodeksu Wyborczego została przyjęta przez parlament w czerwcu. W swojej opinii na temat poprawek⁵⁰⁶ Komisja Wenecka zwróciła uwagę, że niektóre wcześniejsze zalecenia nie były uwzględnione w poprawkach lub były uwzględnione tylko w ograniczonym zakresie. Największe zastrzeżenia budził skład Centralnej Komisji Wyborczej i lokalnych komisji wyborczych, spisu wyborców i jego prawidłowości a także procedury reklamacji i odwoławczej⁵⁰⁷.

Zważywszy, że od czasu przystąpienia tego kraju do Rady Europy ani jedne wybory w Azerbejdżanie nie zostały uznane za w pełni wolne i uczciwe, Zgromadzenie Parlamentarne przywiązywało szczególną wagę do nadchodzących wyborów prezydenckich w 2008 r. i oczekiwało, że nadawcy publicznie zapewnią równe i bezstronne relacje z kampanii dla wszystkich kandydatów na prezydenta⁵⁰⁸.

⁵⁰³ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1545 (2007)..., pkt. 3.

⁵⁰⁴ Zob. Joint Recommendations on the Electoral Law and the Electoral Administration in Azerbaijan by the Venice Commission and the OSCE/ODIHR adopted at the 8th meeting of the Council for Democratic Elections and endorsed by the Venice Commission at its 58th Plenary Session (Venice, 12-13 March 2004) on the basis of comments by Mr Richard Barrett (Venice Commission Expert, Ireland), Strasbourg, 1 June 2004, Opinion no. 286/2004, CLD-AD(2004)016rev.

⁵⁰⁵ Zob. AS/Mon(2008)10 rev., pkt. 8.

⁵⁰⁶ Zob. Wspólna opinia w sprawie projektu ustawy o poprawkach i zmianach w kodeksie wyborczym Republiki Azerbejdżanu opracowana przez Komisję Wenecką i OBWE/ODIHR, CDL-AD(2008)11/ opinia nr 390/2006.

⁵⁰⁷ Tamże.

⁵⁰⁸ Tamże, pkt. 6.4.

Jednocześnie Zgromadzenie Parlamentarne z zadowoleniem przyjęło trwającą współpracę z Komisją Wenecką w zakresie rewizji Kodeksu wyborczego. Stwierdziło, że aby następne wybory prezydenckie były w pełni zgodne z europejskimi standardami w zakresie demokratycznych wyborów, konieczne było, aby poza czysto technicznymi udoskonaleniami, najpóźniej do początku 2008 r. stworzyć cieszącą się zaufaniem elektoratu i wszystkich zainteresowanych stron administrację wyborczą oraz lepszą procedurę rozpatrywania skarg i odwołań związanych z wyborami. Skład Centralnej Komisji Wyborczej, w opinii Zgromadzenia również miał być uzupełniony bez dalszej zwłoki⁵⁰⁹.

Ponadto zauważając, że po wyborach parlamentarnych w listopadzie 2005 r. wszczęto niewiele postępowań karnych w związku z naruszeniami wyborczymi, co skutkowało uwięzieniem tylko jednej osoby i zwolnieniem innych, Zgromadzenie Parlamentarne podkreśliło potrzebę bardziej zdecydowanych działań, aby zniechęcić do przyszłych naruszeń. Wezwało władze Azerbejdżanu do przekazania jasnego sygnału na najwyższym szczeblu politycznym, że oszustwa wyborcze nie będą tolerowane w następnych wyborach prezydenckich⁵¹⁰.

W dwóch kolejnych rezolucjach w sprawie funkcjonowania instytucji demokratycznych w Azerbejdżanie, przyjętych w 2008⁵¹¹ i 2010 r.⁵¹² Zgromadzenie Parlamentarne wezwało władze do zapewnienia warunków niezbędnych do pełnego przeprowadzenia wyborów z listopada 2010 r. zgodnie ze standardami europejskimi, a w szczególności do współpracy z Komisją Wenecką w celu rewizji nierozstrzygniętych kwestii w Kodeksie wyborczym.

Obie uchwały wzywały także do stworzenia warunków dla uczciwej kampanii wyborczej, w szczególności poprzez pełną realizację w praktyce ustawy o wolności zgromadzeń oraz zapewnienie wolności mediów.

⁵⁰⁹ Tamże, pkt. 6.5.

⁵¹⁰ Tamże, pkt. 6.6.

⁵¹¹ Zob. Parliamentary Assembly Report, *The functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee) Co-rapporteurs: Mr Andres Herkel, Estonia, Group of the European People's Party and Mrs Evguenia JIVKOVA, Bulgaria, Socialist Group. Doc. 11627, 6 June 2008.

⁵¹² Zob. Parliamentary Assembly Report, *The functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee) Co-rapporteurs: Mr Andres Herkel, Estonia, Group of the European People's Party and Mr Joseph DEBONO GRECH, Malta, Socialist Group.

Te nierozstrzygnięte kwestie nie zostały w pełni uwzględnione przed wyborami parlamentarnymi w listopadzie 2010 r., które według oceny międzynarodowych obserwatorów, w tym ze Zgromadzenia Parlamentarnego, nie były wystarczające, aby zapewnić znaczący postęp w demokratycznym rozwoju kraju. Obserwatorzy byli szczególnie zaniepokojeni ograniczeniami wolności mediów i wolności zgromadzeń oraz wadliwym procesem rejestracji kandydatów. Podkreślili również, że „*ograniczone środowisko konkurencji stworzyło nierówne szanse dla kandydatów, utrudniając wyborcom dokonanie świadomego wyboru*”. Ponadto podnieśli inne obawy, takie jak „*wiarygodne zarzuty zastraszania wyborców i kandydatów oraz nadużycia zasobów administracyjnych*”, nieskuteczne środki prawne przeciwko decyzjom w sprawie skarg związanych z wyborami i niezrównoważone relacje w mediach. Obserwatorzy żałowali, że zalecenia zawarte w opinii Komisji Weneckiej z 2008 r. nie zostały uwzględnione⁵¹³.

Pomimo zabiegów Rady Europy od wyborów w 2010 r. miejsca w parlamencie otrzymały tylko te partie polityczne, które nie kwestionowały autorytetu rządu i działały pod jego szerokim nadzorem (tzw. opozycja systemowa).

W nocie informacyjnej sprawozdawców RE z wizyty odbytej w 2011 r. wyrażono zaniepokojenie istniejącym środowiskiem politycznym i brakiem znaczącego dialogu politycznego między siłami rządzącymi a opozycją pozaparlamentarną. Przedstawiciele władz podkreślali, że ten brak dialogu politycznego wynikał wyłącznie z niekonstruktywnego podejścia opozycji pozaparlamentarnej, która nie chciała nawiązać takiego dialogu, mimo wielokrotnych zaproszeń ze strony większościowej partii politycznej⁵¹⁴.

W wyniku wyborów parlamentarnych w 2010 r. rządząca partia Nowy Azerbejdżan otrzymała 71 na 125 miejsc w parlamencie. Pozostałe mandaty zostały podzielone między dziesięć partii politycznych i kandydatów niezależnych, którzy często popierali partię rządzącą, ale też bywali krytyczni wobec władz.

Po przegranej w wyborach w 2010 r., 28 grudnia kandydaci z głównych pozaparlamentarnych partii opozycyjnych utworzyli nowy Obywatelski Ruch na rzecz

⁵¹³ Zob. Parliamentary Assembly Report, *The Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, doc. 13084, 20 December 2012, pkt. 97.

⁵¹⁴ Zob. Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Information note by the co-rapporteurs on their fact-finding visit to Baku (1-3 February 2011), 12 April 2011, AS/Mon(2011)07 rev.

Demokracji, tzw. Izbę. Ten główny blok opozycyjny objął przywódców Mūsavatu i Partii Ludowego Frontu Azerbejdżanu, a także liderów ośmiu innych partii politycznych oraz przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego. Zadeklarowanym celem miało być promowanie demokratyzacji i alternatywnych rozwiązań dla kraju. W oświadczeniu opublikowanym po posiedzeniu w styczniu 2012 r. Izba ustaliła główne cele jej działań tj. zapewnienie praw człowieka i wolności zgromadzeń oraz stworzenie warunków dla wyborów w zgodzie ze standardami demokratycznymi⁵¹⁵.

W 2011 r. Komisja Wenecka na wniosek rządu Azerbejdżanu przyjęła opinię w sprawie poprawek do ustawy o partiach politycznych z 2004 r.⁵¹⁶ Sprawozdawcy RE w raporcie z wizyty w 2012 r. wyrazili satysfakcję, że rząd zdecydował się skorzystać z ekspertyzy Komisji i jednocześnie wyrazili nadzieję, że wnioski w niej zawarte zostaną uwzględnione⁵¹⁷.

Komisja Wenecka zidentyfikowała w swej opinii nr 631/2011⁵¹⁸ szereg obaw i niedociągnięć w pierwotnej ustawie o partiach politycznych z 2004 r. W szczególności nie zostały uwzględnione projekty poprawek dot. przejrzystości finansowania i wydatkowania środków partyjnych i prywatnych darowizn, które Komisja Wenecka podniosła już w swej opinii z 2004 r.⁵¹⁹. Stanowiło to w dalszym ciągu poważny problem, który mógł prowadzić do korupcji i stwarzał niesprawiedliwe warunki konkurencji partyjnej. Ogólnie rzecz biorąc, finansowanie partii pozostawało poważnym problemem i powodowało nierówne pole gry, co w dużej mierze ograniczało szanse partii opozycyjnych na uczciwą konkurencję.

Niektóre z proponowanych przez rząd zmian, choć nie odniosły się do wcześniejszych obaw, wprowadzały nowe regulacje, które zostały skrytykowane w opinii Komisji Weneckiej. W szczególności wzrost minimum członkostwa w partii politycznej od 1000 do 5000 był uważany przez ekspertów za nieuzasadniony w kraju o populacji mniejszej niż 9 milionów. Wskazywali, że nowy próg wydawał się „potwornie wysoki” i był potencjalnie restrykcyjny. Podczas ostatniej wizyty

⁵¹⁵ Tamże.

⁵¹⁶ Zob. Venice Commission Opinion on the draft law on amendments to the law on political parties of the Republic of Azerbaijan, www.venice.coe.int/webforms/documents/?opinion=631&years=all, data dostępu: 11.11.2022.

⁵¹⁷ Zob. AS/Mon(2012)05 rev, s. 3.

⁵¹⁸ Zob. Venice Commission Opinion No. 631/2011, *Draft Amendments to the Law on Political Parties of The Republic of Azerbaijan*, Strasbourg, 16 November 2011, CDL-REF(2011)059.

⁵¹⁹ Zob. Opinion No 283/2004 on the Law on Political Parties of the Republic of Azerbaijan adopted by the Venice Commission at its 59th Plenary Session (Venice, 18-19 June 2004), CDL-AD (2004)025.

sprawozdawcy RE podkreślali także wagę korekty takich ważnych przepisów prawnych⁵²⁰. Ostatecznie przepis ten został usunięty z projektu ustawy. Sprawozdawcy RE wyrazili zadowolenie z tej decyzji rządu⁵²¹.

W raporcie z 2012 r. dotyczącego wypełniania zobowiązań przez Azerbejdżan, wskazano, iż *„stworzenie inkluzywnego systemu politycznego i środowiska sprzyjającego powstaniu pluralizmu politycznego jest szczególnie ważne w obliczu zbliżających się wyborów prezydenckich zaplanowanych na 2013 r. Nadal jest czas, aby zająć się szeregiem obaw zgłaszanych przy wielu okazjach przez opozycję i społeczeństwo obywatelskie, a także społeczność międzynarodową w tym Zgromadzenie Parlamentarne i inne organy Rady Europy”*⁵²².

W szczególności zalecenia Komisji Weneckiej w zakresie Kodeksu Wyborczego, wskazywały na poważne uchybienia w rejestracji kandydatów, składzie komisji wyborczych, nierównych warunkach prowadzenia kampanii wyborczych, środkach ochrony prawnej od decyzji w sprawie skarg wyborczych, którymi należało się zająć bez dalszej zwłoki i na czas przed kolejnymi wyborami.

Warto ponadto zauważyć, iż między rokiem 2010 a 2012 ETPCz wydał orzeczenia w siedmiu sprawach (na 35 uznanych za dopuszczalne) dotyczących wyborów parlamentarnych w Azerbejdżanie w 2005 r. w których stwierdził naruszenie art. 2 Protokołu nr 1 (prawo do wolnych wyborów). Pięć z nich dotyczyło skarg, pozbawiając zwycięstwa m.in. partie opozycyjne. Kolejny dotyczył skargi na arbitralne i nieskuteczne rozpatrzenie skargi skarżącego dotyczącej nieprawidłowości wyborczych. Ostatni wyrok dotyczył arbitralnej odmowy zarejestrowania wnioskodawcy jako kandydata na wybory parlamentarne⁵²³.

⁵²⁰ AS/Mon(2011)07 rev., s. 4.

⁵²¹ Tamże.

⁵²² AS/Mon (2012)05 rev, s. 4.

⁵²³ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Kerimova przeciwko Azerbejdżanowi*, Strasbourg 30 wrzesień 2010, skarga nr 20799/06; Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Namat Aliyev przeciwko Azerbejdżanowi*, 8 kwiecień 2010, skarga nr 18705/06; Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Seyidzade przeciwko Azerbejdżanowi*, Strasbourg 8 kwiecień 2010, skarga nr 20799/06; Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Kerimli przeciwko Azerbejdżanowi*, Strasbourg 10 styczeń 2012, skarga nr 3967/09; Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Hajilli przeciwko Azerbejdżanowi*, Strasbourg 10 styczeń 2012, skarga nr 6984/06; Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Alibeyli przeciwko Azerbejdżanowi*, Strasbourg 10 styczeń 2012, skarg nra 18475/06 oraz 22444/06.

Ważne znaczenie miał też wyrok ETPC w sprawie Tahirov przeciw Azerbejdżanowi⁵²⁴, dotyczący kryteriów zgłaszania kandydatów⁵²⁵.

W kontekście demokracji lokalnej i regionalnej, warto wskazać, iż wraz z przystąpieniem do Rady Europy Azerbejdżan zobowiązał się „zmienić przed kolejnymi wyborami lokalnymi, obecne ustawodawstwo regulujące kompetencje władz lokalnych, tak aby nadać im większą odpowiedzialność i niezależność, uwzględniając zalecenia wydane w tym zakresie przez Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy”⁵²⁶.

Kodeks wyborczy, uchwalony w 2003 r. i znowelizowany w 2008 i 2009 r. określił zasady organizacji i przeprowadzania wyborów do wszystkich organów wybieralnych, w tym do gmin⁵²⁷. Jak już wspomniano, na wniosek władz Azerbejdżanu Komisja Wenecka przyjęła opinię w sprawie zmian w Kodeksie wyborczym tuż po ich przyjęciu w 2008 r. Obawy wyrażone w tej opinii w pełni dotyczyły wyborów samorządowych⁵²⁸.

Potwierdziły to konkluzje delegacji Kongresu, która obserwowała wybory samorządowe w 2009 r.⁵²⁹

Pomimo tego projekt ustawy o uzupełnieniach do ustawy o statusie gmin Republiki Azerbejdżanu, przedłożony przez władze Azerbejdżanu Komisji Weneckiej w 2010 r., nie uwzględniał tych obaw, co potwierdziła opinia Komisji Weneckiej ds. projektu ustawy⁵³⁰.

W 2014 r. Azerbejdżan był gospodarzem konferencji Rady Europy na temat praw człowieka i edukacji, a także konferencji „Stosowanie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na szczeblu krajowym oraz rola sędziów krajowych”. Spotkało się to z krytyką ze strony tych, którzy uważali, że państwo, które nie wykonuje wyroków

⁵²⁴ *Tahirov v. Azerbaijan*, Strasbourg 11 czerwca 2015, skarga nr 31953/11.

⁵²⁵ Zob. M. Jastrzębski, *Kryteria zgłaszania kandydatów w wyborach w systemie ochrony praw człowieka: rozważania na kanwie wyroku ETPC Tahirov przeciwko Azerbejdżanowi*, „Athenaeum” 2020, vol. 65, s. 58.

⁵²⁶ Zob. Parliamentary Assembly Report, *The Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, 20 December 2012, Dos. 13084, pkt. 132.

⁵²⁷ Por. M. Mamedova, H.H. Bashir, B.A. Nazir, H.M. Asad, *Local Government in Azerbaijan*, www.constitutionnet.org, data dostępu: 21.12.2022.

⁵²⁸ Zob. CDL-AD(2008)11.

⁵²⁹ Zob. Sprawozdanie Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych z obserwacji wyborów lokalnych, CPL(18)2.

⁵³⁰ Zob. Venice Commission Opinion No. 390/2006, *Joint Interim Opinion on the Draft Amendments to the Electoral Code of the Republic of Azerbaijan*, by the Venice Commission and OSCE/ODIHR, Adopted by the Venice Commission at its 74th Plenary Session (Venice, 14-15 March 2008), on the basis of comments by Mr Aivars Endzins (Member, Latvia), Mt Peter Paczolay (Member, Hungary), Mr Jessie Pilgrim (Electoral Expert, OSCE/ODIHR), Strasbourg, 18 March 2008, CDL-AD(2008)003.

Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i trzyna w więzieniach aktywistów ochrony praw człowieka, nie powinno dostąpić zaszczytu organizowania takich wydarzeń pod egidą Rady Europy⁵³¹.

Przedterminowe wybory parlamentarne, które odbyły się 9 lutego 2020 r. – przed wprowadzeniem ograniczeń związanych z koronawirusem – nie przyniosły istotnych zmian w życiu politycznym kraju. Według Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODIHR) Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) restrykcyjne prawodawstwo i otoczenie polityczne uniemożliwiały prawdziwą konkurencję. Zaobserwowano istotne naruszenia proceduralne podczas liczenia głosów. Po raz kolejny parlament zebrał się bez realnej opozycji, a rządowi zabrakło kontroli i równowagi⁵³².

Komisje wyborcze złożone były w przeważającej części z lojalistów reżimu, którzy wykonywali polecenia z urzędu prezydenckiego. Partia rządząca sprawowała rozległą kontrolę nad wiadomościami i treściami informacyjnymi oraz cieszyła się niezwykle nieproporcjonalnym zasięgiem. Dni wyborcze były naznaczone wielokrotnym głosowaniem, w którym wystąpiły liczne przypadki zakłócania liczenia głosów i inne nieprawidłowości⁵³³.

Nieufność w uczciwość wyborów poważnie zmniejszyło także zainteresowanie opinii publicznej konkursami o mandaty miejskie. Duże miasta, w tym stolica, nie posiadały wybieralnych burmistrzów. W wyborach samorządowych, które odbyły się w grudniu 2019 r., wielu młodych niezależnych działaczy politycznych zdecydowało się jednak kandydować. Jedną z tych aktywistek, Vafa Naghi, pomimo gróźb, nacisków ze strony komisji wyborczej i nieustannej nagonki władz lokalnych, została wybrana na członka gminy w swojej rodzinnej wiosce⁵³⁴.

Prezydent Ilham Alijew jest niekwestionowanym władcą kraju. W 2017 r. mianował swoją żonę pierwszym wiceprezydentem⁵³⁵. W 2019 r., zwalniając szefa potężnej policji państwowej Ramila Usubowa i szefa administracji prezydenckiej

⁵³¹ Zob. G., Knaus, *Europe and Azerbaijan: The End of Shame*, « Journal of Democracy » 2015, nr 3, s. 16.

⁵³² Zob. *Early parliamentary elections, 9 February 2020*, www.osce.org, data dostępu: 19.12.2022.

⁵³³ Zob. J. Kucera, *In Azerbaijan, surprise elections yield usual results*, www.eurasianet.org, data dostępu: 19.12.2022.

⁵³⁴ Zob. *I did all these things so that the women would not lose hope*, www.1-oc.media.org, data dostępu: 19.12.2022.

⁵³⁵ Zob. *President of Azerbaijan appoints his wife as first Vice-President*, www.africanews.com, data dostępu: 19.12.2022;

Ramiza Medhijeva, Alijew jeszcze bardziej umocnił swoją władzę⁵³⁶. Jednak w 2019 r. i w pierwszych trzech kwartałach 2020 r. notowania prezydenta spadały, a niezadowolenie z władz systematycznie rosło. Sytuacja ta skłoniła prezydenta do ogłoszenia rozpoczęcia poważnych reform, które jednak nie przyniosły wymiernych rezultatów. Sfałszowane wybory parlamentarne w 2020 r. pogłębiły nieufność do władz i kontynuował spadek poparcia dla prezydentów. Sytuacja drastycznie zmieniła się jesienią 2020 r., kiedy Azerbejdżan rozpoczął udaną kampanię wojskową przeciwko Armenii⁵³⁷.

Przedstawiciele parlamentu i lokalnych samorządów, mimo że zostali wybrani nominalnie, pozostają bezsilnymi aktorami w procesie tworzenia polityki. Merytokracja w systemie biurokratycznym jest zagrożona przez głęboko zakorzeniony klientelizm, kumoterstwo i nepotyzm. Tradycyjnie w systemie dominowały dwie główne grupy regionalne związane z reżimem (Nachiczewani i etniczni Azerbejdżanie z Armenii). Od 2003 r. grupy związane z żoną prezydenta kwestionują monopol tych dwóch regionalnych grup wśród wysokich rangą urzędników, a zapotrzebowanie na wykwalifikowanych specjalistów utorowało drogę merytokracji. Stąd w latach 2019-2020 na stanowiska ministerialne i inne wysokie stanowiska powołano stosunkowo młodych specjalistów⁵³⁸.

Również mocno ograniczona została wolność zgromadzeń i zrzeszania się, pomimo jej gwarancji w konstytucji. W styczniu 2019 r. opozycja kierowana przez Partię Frontu Ludowego i Narodową Radę Sił Demokratycznych – grupę parasolową partii opozycyjnych – zorganizowała największy w ostatnich latach wiec, domagając się uwolnienia więźniów politycznych i reform. Ten wiec był dozwolony przez władze. Jednak zaraz potem rząd skutecznie zakazał demonstracji, odmawiając wydania zezwoleń⁵³⁹.

W październiku 2019 r. Partia Frontu Ludowego zorganizowała w stolicy nielegalną demonstrację, która została brutalnie rozpędzona. Policja zatrzymała dziesiątki protestujących, w tym lidera Frontu Ludowego. Krótko – i długoterminowe aresztowania i więzienia członków Frontu Ludowego nasiliły się w 2019 i 2020 r. 14

⁵³⁶ Zob. F. Guliyev, *From Government Reshuffle to Snap Parliamentary Elections: Political Renewal in Azerbaijan?*, www.neweasterneurope.eu, data dostępu: 19.12.2022.

⁵³⁷ Zob. *Azerbaijan Country Report 2022*, www.bti-project.org, data dostępu: 19.12.2022.

⁵³⁸ Tamże.

⁵³⁹ Tamże.

lipca 2020 r., po tym jak generał Azerbejdżanu i inny personel wojskowy zginął w starciu wojskowym z Armenią i pomimo surowych zasad blokady z powodu COVID-19 tysiące powojennych demonstrantów wyszło na ulice stolicy domagając się odwetu. Protestujący włamali się do budynku parlamentu. Rząd ponownie zareagował zatrzymanie, członków Frontu Ludowego. W ogólnokrajowym przemówieniu prezydent Alijew oskarżył Partię Frontu Ludowego o zorganizowanie przemocy w celu obalenia rządu⁵⁴⁰.

3.3.2. Podział władzy

Azerbejdżan to skonsolidowane państwo autokratyczne z instytucjami demokratycznymi istniejącymi tylko nominalnie. Trójpodział władzy formalnie opiera się na władz wykonawczej sprawowanej przez prezydenta i rząd, władzy ustawodawczej przysługującej zarówno rządowi, jak i parlamentowi (Milli Majlis) oraz sądownictwie, nominalnie niezależnemu od władzy wykonawczej oraz ustawodawczej⁵⁴¹. W rzeczywistości cała władza spoczywa w rękach władzy wykonawczej⁵⁴². Od 1995 r. parlament jest zdominowany przez rządzącą Partię Nowy Azerbejdżan, a rząd stopniowo ogranicza partie opozycyjne poprzez manipulację wyborami⁵⁴³.

Co prawda, po przystąpieniu do Rady Europy władze Azerbejdżanu zobowiązały się „kontynuować reformy mające na celu wzmocnienie niezależności władzy ustawodawczej wobec wykonawczej, tak aby ta pierwsza mogła korzystać z prawa zadawania członkom rządu pytań poselskich”⁵⁴⁴. Jednakże Konstytucja Azerbejdżanu, przyjęta w 1995 r. przewiduje silny system prezydencki⁵⁴⁵, który został

⁵⁴⁰ Tamże.

⁵⁴¹ Zob. V.K. Mammadov, *Status sądów w Republice Azerbejdżanu w świetle Konstytucji i w praktyce*, [w:] *Wymiar sprawiedliwości w Unii Europejskiej i w krajach Partnerstwa Wschodniego*, red. Ł. Piebiak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 55-60.

⁵⁴² Zob. M. Brzeziński, *Pozycja ustrojowa Prezydenta Republiki Azerbejdżanu*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 4, s. 135-152.

⁵⁴³ Por. K. Kacprzak, *Prawo do wolnych wyborów w świetle najnowszego orzecznictwa ETPC dotyczącego Azerbejdżanu*, [w:] *Aktualne wyzwania prawa wyborczego*, red. M. Zubik, J. Podkowik, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 36-46.

⁵⁴⁴ Parliamentary Assembly Report, *The Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, doc. 13084, 20 December 2012, pkt. 114.

⁵⁴⁵ Zob. M. Jastrzębski, *Prawo do wolnych wyborów w Azerbejdżanie w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Polityka i Społeczeństwo” 2019, nr 3, s. 48-49.

dotatkowo wzmocniony poprawkami do konstytucji wprowadzonymi w 2002 i 2009 r.⁵⁴⁶

W 2001 r. została przyjęta ustawa konstytucyjna „o dodatkowych zabezpieczeniach prawa Milli Mejlis do kierowania kwestii wotum zaufania do Rady Ministrów” w celu wypełnienia tego zobowiązania i zapewnienia mechanizmu umożliwiającego władzy ustawodawczej zadawanie pytań członkom rządu⁵⁴⁷. Jednak zdaniem Komisji Weneckiej ustawa ta nie wprowadziła żadnych zmian w systemie politycznym Azerbejdżanu. Przewidywała mechanizm, dzięki któremu parlament może sprawować, za pomocą „zalecającego” wotum nieufności, pewną kontrolę nad władzą wykonawczą. Jakikolwiek istotne wzmocnienie kontroli parlamentarnej wymagałoby zmiany konstytucji w drodze referendum. Innymi słowy, przedmiotowa ustawa określała ramy mechanizmu, który należało jeszcze wprowadzić. Niestety nie uczyniono tego podczas referendum w sprawie zmian w konstytucji w 2009 r.⁵⁴⁸

Także Zgromadzenie Parlamentarne RE od dawna wskazywało na dominującą rolę władzy wykonawczej. Rok od rozpoczęcia monitoringu w Azerbejdżanie, w swej rezolucji 1305 (2002) Zgromadzenie podkreśliło nadmierną ingerencję tej władzy w funkcjonowanie instytucji: *„należy żałować, że parlament nie sprawuje nadzoru nad działaniami, rządu co oznacza, że ogół społeczeństwa jest podobnie wyłączony z tego procesu. Zgromadzenie wzywa do wzmocnienia roli Parlamentu i ustanowienia jego niezależności od władzy wykonawczej oraz jego roli kontrolnej wobec władzy wykonawczej. Zgromadzenie zauważa, że jego Komisja ds. Honorowania Zobowiązań przez Państwa Członkowskie Rady Europy zamierza wspomóc ten proces podejmując bardziej szczegółową ocenę obecnych uprawnień Parlamentu i ich wykonywania”*⁵⁴⁹.

Warto zauważyć, iż Zgromadzenie zostało poinformowane, że konsultowano się z Parlamentem w sprawie zorganizowania referendum dopiero po tym, jak dekret prezydencki ustalił datę referendum, i wyraziło ubolewanie, że debata w tej sprawie odbyła się w pośpiechu i z bardzo krótkim wyprzedzeniem. Chociaż prawo Azerbejdżanu nie wymagało od Prezydenta przeprowadzenia jakichkolwiek wstępnych

⁵⁴⁶ Zob. A. Shīrvānī, *Transnational evaluation of constitutions : through the prism of human rights and international law*, Gateway East, Singapore 2021, pkt. 3.1.2. Por. J. Zalesny, *System konstytucyjny Azerbejdżanu*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.

⁵⁴⁷ Tamże, pkt. 116.

⁵⁴⁸ Parliamentary Assembly Report, *The Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, doc. 13084, 20 December 2012, pkt. 117.

⁵⁴⁹ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1305 (2002)..., pkt. 4.

konsultacji z parlamentem, niemniej jednak zdaniem Zgromadzenia, pożądane byłoby ustalenie *a priori* opinii parlamentu w tak ważnych kwestiach dla przyszłego życia politycznego kraju oraz jego stabilności i międzypartyjnej polityki dialogu jako poprawki do konstytucji⁵⁵⁰.

W bardzo spornym referendum w 2009 r. zmieniono konstytucję, znosząc dwukadencyjny limit prezydencji. W 2016 r. odbyło się kolejne referendum, które wydłużyło kadencję prezydencji z pięciu do siedmiu lat i wprowadziło wiceprzewodniczącą. Oba referenda odbyły się w bardzo represyjnych środowiskach⁵⁵¹.

Komisja Wenecka zwróciła wówczas uwagę, że już bardzo silna pozycja prezydenta została wzmocniona jeszcze bardziej, co zakłócało równowagę sił⁵⁵².

W lutym 2017 r. prezydent mianował swoją żonę pierwszym wiceprezydentem, wzmacniając w ten sposób władzę rządzącej rodziny. W przedterminowych wyborach w kwietniu 2018 r. İham Alijew został wybrany prezydentem na czwartą z rzędu kadencję, tym razem na siedem lat.

Rada Europy przywiązuje dużą wagę do wdrożenia w Azerbejdżanie demokratycznych standardów samorządności terytorialnej, zgodnych z Europejską Kartą Samorządu Lokalnego⁵⁵³. Dzieje się to w sytuacji, gdy wcześniejsza struktura władz lokalnych w sposób zasadniczy odbiegała od wartości zawartych w Karcie.

Warto zauważyć, iż lokalna władza wykonawcza była uznawana za „przedłużenie władzy wykonawczej”. Status prawny samorządowej administracji państwowej w Azerbejdżanie określały Przepisy o Lokalnej Władzy Wykonawczej, przyjęte 16 czerwca 1999 r. W czerwcu 2012 r. Prezydent zatwierdził nowe rozporządzenie, które przyznało Lokalnym Władzom Wykonawczym dodatkowe uprawnienia, wzmacniając ich dominującą pozycję w sprawach lokalnych Azerbejdżanu. Zgodnie z ustawą prezydent Azerbejdżanu powołuje terytorialne oddziały administracji państwowej w regionach, miastach i dzielnicach miejskich oraz powołuje szefa do kierowania ich działalnością. Naczelnicy ci z kolei wyznaczają

⁵⁵⁰ Tamże.

⁵⁵¹ Zob. *Azerbaijan Holds Controversial Constitutional Referendum*, www.rferl.org, data dostępu: 21.12.2022.

⁵⁵² Zob. Venice Commission Opinion No 864/2016 on the Draft Modifications the Constitutions Azerbaijan, Submitted to the Referendum of 26 September 2016, Endorsed by the Venice Commission at its 108th Plenary Session, Venice, 14-15 October 2016, CDL-AD(2016)029.

⁵⁵³ Zob. R. Czachor, *The Europeanisation of the Local Self-Government in the South Caucasus*, « Polish Political Science » 2022, nr 2, s. 30.

administrację lokalną w wioskach i osadach położonych na ich terytorium. Szefowie terenowej administracji państwowej pełnią funkcje wykonawcze w regionach, miastach i dzielnicach miast, aby zapewnić prawa i wolności obywateli; dalszy rozwój gospodarczy, społeczny i kulturalny danego terytorium oraz koordynować działania gmin i terytorialnych oddziałów administracji państwowej. Lokalne władze wykonawcze tylko nominalnie można nazwać lokalnym szczeblem władzy, ponieważ nie mają one niezależności i po prostu wykonują decyzje rządu centralnego⁵⁵⁴. Trzecim nominalnym szczeblem zarządzania są gminy (Baladiya). Według raportu z 2012 r. Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych rozporządzenie „przekazuje władzom lokalnym niemal wszystkie funkcje samorządu terytorialnego”⁵⁵⁵

Warto jednak wskazać, iż w swym raporcie z 2021 r. Kongres zwrócił uwagę na brak realnych uprawnień gmin, statusu instytucji państwowych i własnych środków finansowych. Co prawda raport przygotowany na podstawie przeprowadzonej w lutym wizyty z zadowoleniem przyjął pewne usprawnienia w Azerbejdżanie dotyczące m.in. ratyfikacji art., 10.3 Europejskiej Karty Samorządu Lokalnego, który daje prawo do współpracy między gminami a ich odpowiednikami w innych państwach. Jednakże podkreślono w nim również, iż gminy w Azerbejdżanie nie są uważane za instytucje państwowe i część ogólnej administracji publicznej, a raczej za wyraz społeczeństwa obywatelskiego, a ich uprawnienia nie są pełne i wyłączne. *„Gminy azerbejdżańskie w praktyce nie są w stanie wykonywać podstawowych funkcji przypisanych im przez ustawodawstwo” (...)* *„Odnieśliśmy wrażenie, że obowiązki gmin są jeszcze bardziej ograniczone niż wynika to z ustawodawstwa i co najwyżej dotyczą utrzymania dróg gminnych, cmentarzy i niektórych aspektów świadczenia opieki społecznej, które nie są pokrywane przez rząd centralny. W większości przypadków gminy nie mają odpowiednich zdolności, przeszkolenia lub wiedzy, aby wykonywać te ograniczone obowiązki określone przez prawo”*⁵⁵⁶.

W zaleceniu skierowanym przez Kongres do Azerbejdżanu wezwano do jednoznacznego uznania gmin za instytucje państwowe sprawujące władzę publiczną w ramach całościowej administracji publicznej; zmiany odpowiedniego ustawodawstwa,

⁵⁵⁴ Zob. *Local Executive Powers*, www.azerbaijans.com, data dostępu: 21.12.2022.

⁵⁵⁵ Zob. *The Congress of Local and Regional Authorities, Local and regional democracy in Azerbaijan*, 23rd Session, Strasbourg, 16-18 October 2012, CG(23)12FINAL.

⁵⁵⁶ Zob. *Local self-government in Azerbaijan: few Improvement Observer, limited powers and weak financial position of municipalities must be urgently addressed*, www.coe.int, data dostępu: 21.12.2022.

aby zapewnić, że uprawnienia i obowiązki powierzone gminom są pełne i wyłączne; uchwalenia ustawy o statusie stolicy i ustanowienia jednolitego i demokratycznie wybranego samorządu miejskiego w Baku; stworzenia ram legislacyjnych dla konsultacji z gminami i ich związkami w procesie opracowywania odpowiednich dla nich aktów prawnych; zakończenia procesu znoszenia z ustawodawstwa obowiązku składania przez gminy sprawozdań do parlamentu ze swojej działalności oraz uchwalenia ustawy regulującej sprawozdawczość gmin⁵⁵⁷.

3.3.3. Praworządność i jej formalne gwarancje

Przypomnieć należy, że zgodnie ze Statutem RE wymaga się, aby, *„Każdy członek Rady Europy uznawał zasadę praworządności, [rządów prawa] oraz zasadę, iż wszystkie osoby pozostające pod jego jurysdykcją korzystają z praw człowieka i podstawowych wolności”* zaś ich naruszenie może skutkować pozbawieniem członkostwa w organizacji⁵⁵⁸. Ponadto RE – w swej preambule – wskazuje szczególną rangę *„duchowych i moralnych wartości stanowiących wspólne dziedzictwo ich narodów i źródło zasad wolności osobistej, swobód politycznych i praworządności, które stanowią podstawę każdej prawdziwej demokracji”*.

W rezolucji 1305 (2002) Zgromadzenie Parlamentarne wskazało, iż Azerbejdżan – w ścisłej współpracy z ekspertami Rady Europy – przyjął przepisy lub zmienił swoje ustawodawstwo w wielu dziedzinach, w tym ustawę o instytucji rzecznika praw obywatelskich, ustawę o adwokatach oraz kodeks karny. W dalszym ciągu zalecano jednak kontynuowanie współpracy z RE i poprawę prawa dotyczącego adwokatów oraz Kodeksu postępowania karnego, tak aby zapewnić ich pełną zgodność z zasadami i standardami Organizacji⁵⁵⁹.

Zgromadzenie z zadowoleniem przyjęło także współpracę zapoczątkowaną z Radą Europy w zakresie projektu ustawy o Trybunale Konstytucyjnym, ustawy antykorupcyjnej, ustawy o adwokatach i adwokaturze oraz Kodeksu wyborczego i wyraziło nadzieje, że zalecenia ekspertów RE zostaną należycie uwzględnione w ustawach, które miały zostać przyjęte. W szczególności wezwało do dalszej współpracy

⁵⁵⁷ Tamże.

⁵⁵⁸ Zob. art. 3 Statutu Rady Europy.

⁵⁵⁹ Parliamentary Assembly Resolution 1305(2002)..., pkt. 3.

w zakresie oceny i doskonalenia ustawodawstwa dotyczącego mediów oraz wezwało Azerbejdżan do przygotowania projektu ustawy o mniejszościach narodowych⁵⁶⁰.

Co więcej, Zgromadzenie przypomniało w swej rezolucji, iż honorowanie zobowiązań pociąga za sobą nie tylko formalną reformę ram prawnych Azerbejdżanu, ale także poszanowanie i właściwe wdrażanie istniejącego ustawodawstwa w codziennym życiu mieszkańców tego kraju. Zgromadzenie wezwało tym samym Azerbejdżan do podjęcia niezbędnych kroków w celu zapewnienia równomiernego i systematycznego wdrażania nowo zreformowanych ram prawnych w całym kraju⁵⁶¹.

W centrum zainteresowania Zgromadzenia znalazło się także wypełnianie zobowiązań dot. zwalczania korupcji. Przypominając, że zwalczanie korupcji oznacza zobowiązanie do sprawiedliwego rozwoju społeczeństwa i sprawiedliwego podziału zasobów, oraz zachęcając władze Azerbejdżanu do podjęcia wszelkich niezbędnych kroków w celu skutecznego zwalczania szerzącej się korupcji, która w dalszym ciągu istniała w społeczeństwie Azerbejdżanu, Zgromadzenie przypomniało o zobowiązaniu Azerbejdżanu w zakresie przyjęcia ustawy antykorupcyjnej i przedłożenia jej projektu ekspertom Rady Europy do oceny, a także do jak najszybszego opracowania narodowego programu walki z korupcją⁵⁶².

Postanowienie Plenum Sądu Najwyższego z dnia 30 marca 2006 r. „W sprawie stosowania przepisów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka” oraz precedensów ETPCz w wymiarze sprawiedliwości stwierdziło, że sądy zajmujące się naruszeniami praw i wolności człowieka i obywatela powinny kierować się nie tylko prawem krajowym, ale także postanowieniami Konwencji, korzystając z doświadczeń ETPCz⁵⁶³.

Azerbejdżan zaczął również przykładać dużą wagę do współpracy z państwami członkowskimi Rady Europy w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości. W tym względzie, warto zwrócić uwagę na działalność Sądu Najwyższego Republiki Azerbejdżanu jako członka Sieci Sądów Najwyższych Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (SCN). Za pośrednictwem tej sieci powstała platforma wymiany informacji wśród sądów powołanych przez państwa członkowskie EKPC, która zaczęła zapewniać prawidłowe i jednolite stosowanie przepisów Konwencji i orzecznictwa ETPCz⁵⁶⁴.

⁵⁶⁰ Tamże.

⁵⁶¹ Tamże.

⁵⁶² Tamże.

⁵⁶³ Tamże.

⁵⁶⁴ Tamże.

Tym samym, jak zauważył Prezes Europejskiego Trybunału Praw Człowieka Robert Spano, platforma ta zaczęła służyć wymianie wiedzy na temat orzecznictwa ETPCz oraz stworzyła społeczność europejskich sędziów praw człowieka, z których każdy zaczął pełnić rolę sędziego strasburskiego na poziomie krajowym w obliczu sporów dotyczących praw Konwencji⁵⁶⁵.

Stało się to rzeczywistym odzwierciedleniem zasady pomocniczości przewidzianej w Protokole nr 15 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁵⁶⁶, której stroną stał się Azerbejdżan⁵⁶⁷. Nie jest tajemnicą, że pomocniczość nie jest możliwa bez silnych, niezależnych i bezstronnych sądów lokalnych działających w ramach krajowego systemu rządów prawa. Państwa członkowskie Rady Europy są przede wszystkim odpowiedzialne za skuteczne wdrożenie międzynarodowych instrumentów praw człowieka, do których dobrowolnie przystąpiły⁵⁶⁸.

Choć Protokół nr 15 Republika Azerbejdżanu ratyfikowała ten Protokół nr 15 w 2014 r., a wszedł on w życie w 2021 r. W tym względzie należy zauważyć, że Sąd Najwyższy uznał swoją rolę w zapewnianiu ochrony praw i wolności człowieka jako ostateczności krajowych środków odwoławczych przed skargami obywateli do ETPCz oraz uznał swoją rolę w zapewnianiu ochrony swobód i zaczął brać pod uwagę fakt, że główna odpowiedzialność za interpretację, stosowanie i wdrażanie Konwencji spoczywa na władzach krajowych⁵⁶⁹.

Sąd Najwyższy podjął zatem starania na rzecz realizacji tej praktyki poprzez respektowanie zasad doktryny pomocniczości i marginesu oceny państw, leżących u podstaw Protokołu nr 15 i Konwencji⁵⁷⁰.

Warto zauważyć, iż ustawodawstwo krajowe nałożyło na Sąd Najwyższy Republiki Azerbejdżanu kontrolę orzeczeń sądów krajowych po wydaniu przez ETPCz wyroku w sprawie kraju. W tym zakresie SN zaczął regularnie badać orzecznictwo

⁵⁶⁵Tamże.

⁵⁶⁶ Zob. Protokół nr 15 sporządzony w Strasburgu dnia 24 czerwca 2013 r. zmieniający konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U.2021.1879.

⁵⁶⁷ Zob. V.P. Grunwaldova, *General and Particular Approaches to Implementation on the European Convention on Human Rights*, "Canadian Yearbook of International Law" 2018, No 55, s. 252.

⁵⁶⁸ Zob. D. Grieve, *Is the European Convention Working ?*, « European Human Rights Law Review » 2015, nr 6, s. 587.

⁵⁶⁹ Zob. Speech by Ramiz Rzayev, President of the „Supreme...jw.

⁵⁷⁰ Tamże.

ETPCz, tłumaczyć wyroki, omawiać je na seminariach oraz dbać o to, aby poruszane tematy były dostępne dla sądów niższej instancji⁵⁷¹.

Za jeden ze wskaźników zaangażowania Azerbejdżanu w system EKPC należy uznać podpisanie w 2021 r. Protokołu nr 16 do Konwencji⁵⁷². Protokół ten ważny dla ustanowienia dialogu między sędziami, umożliwia sądom państw członkowskich zasięganie opinii ETPCz w sprawie interpretacji i stosowania EKPC.

Przypomnieć, należy, iż Zgromadzenie Parlamentarne w swej rezolucji 1457 (2005) w sprawie wykonania rezolucji 1359 (2004) w sprawie więźniów politycznych w Azerbejdżanie, przyjętej w czerwcu 2005 r., stwierdziło, że nie mogło uznać, że „kwestia więźniów politycznych została ostatecznie rozwiązana” i zwróciło się do władz Azerbejdżanu o podjęcie szeregu działań w celu znalezienia „szybkiego i trwałego rozwiązania kwestii więźniów politycznych i domniemych więźniów politycznych”⁵⁷³.

W sprawie tej podjęto jednak szereg czynności, jak np. powołano grupę zadaniową złożoną z przedstawicieli władz i organizacji pozarządowych zajmujących się prawami człowieka w celu zajęcia jednolitego stanowiska w tej sprawie. Przedstawiciele władz zobowiązali się w szczególności do wykorzystania wszelkich środków prawnych (amnestia, rozpoznanie sprawy przez sądy wyższej instancji, warunkowe zwolnienie ze względów zdrowotnych, ułaskawienie) w celu rozwiązania tego problemu i zgodzili się pracować na zasadach dwóch wykazów, o których mowa w rezolucji 1457 (2005).

Zgromadzenie w swej rezolucji 1545 (2007) zauważyło jednak, że grupa zadaniowa, z którą pokładano wiele nadziei w czerwcu 2005 r., pozostawała nieaktywna przez ponad rok i spotykała się jedynie przy okazji wizyt sprawozdawców⁵⁷⁴. Ponadto nie podjęto żadnych konkretnych działań w sprawie propozycji uchwalenia przez parlament ustawy o amnestii⁵⁷⁵. Z kolei na 11 skarg do Sądu Najwyższego osób wymienionych na listach Zespołu i skazanych przed

⁵⁷¹ Tamże.

⁵⁷² Zob. Azerbaijan signs Protocol No 16 to the European Convention, www.report.az, data dostępu: 11.12.2022.

⁵⁷³ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1457 (2005), *Follow – up to Resolution 1359 (2004) on political prisoners in Azerbaijan*, Assembly debate on 22 June 2005 (21st Sitting), Doc. 10564, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Rapporteur: Mr Bruce.

⁵⁷⁴ Zob. Resolution 1545 (2007)..., pkt. 7.7.

⁵⁷⁵ Tamże, pkt. 7.7.1.

ratyfikacją Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (ETS, nr 5), 8 uznano za niedopuszczalne ze względów proceduralnych, ponieważ nie przeprowadzono przeglądu merytorycznego ich sprawy, co uniemożliwiło im to złożenie skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka⁵⁷⁶. Również nie we wszystkich przedmiotowych przypadkach zastosowano przepisy dotyczące warunkowego zwolnienia⁵⁷⁷. Prezydencki dekret o ułaskawieniu z października 2006 r. doprowadził do uwolnienia dwóch dziennikarzy, ale dotyczył tylko dwóch osób wymienionych na listach grupy zadaniowej⁵⁷⁸.

Zgromadzenie w 2007 r. z zadowoleniem przyjęło fakt, że od listopada 2006 r. prace grupy zadaniowej zostały wznowione i że od tego czasu odbyły się cztery spotkania. Wezwało ją tym samym do osiągnięcia konkretnych rezultatów i udowodnienia swojej skuteczności⁵⁷⁹. Jako ważny krok naprzód uznało dekret prezydencki z dnia 19 marca 2007 r., który doprowadził do ułaskawienia 14 osób znajdujących się na listach sporządzonych przez organizacje pozarządowe uczestniczące w grupie zadaniowej. W jej wyniku zwolniono 11 osób, a jednemu karę pozbawienia wolności obniżono z dożywocia do 25 lat. Co więcej, wyrok w zawieszeniu nałożony na Saida Nurmiego, jednego z przywódców ruchu młodzieżowego Yeni Fikir, został uchylony. Zgromadzenie wyraziło nadzieję, że dekret ten zachęci grupę zadaniową do kontynuowania pracy i uzyskania dalszych wyników⁵⁸⁰. Wskazało tym samym, że priorytetowo grupa zadaniowa powinna potraktować: aktualizację wykazu z czerwca 2005 r. wskazując, ile spraw zostało już rozwiązanych i w jaki sposób pozostałe sprawy zostaną rozwiązane; ustalenie, które przypadki nadal wymagały rozpatrzenia, w tym ze względów humanitarnych; dokonanie przeglądu spraw nadal przetrzymywanych w więzieniu krewnych, pracowników lub znajomych osób, które w międzyczasie zostały ułaskawione lub zwolnione; rozważenie propozycji rozszerzenia swojego mandatu o monitorowanie procesu i włączenie przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości do grona swoich członków.

Jeśli chodzi o walkę z korupcją, to pomimo pewnych wysiłków podejmowanych przez władze i pomoc Rady Europy, zjawisko to pozostaje głównym problemem w

⁵⁷⁶ Tamże, pkt. 7.7.2.

⁵⁷⁷ Tamże, pkt. 7.7.3.

⁵⁷⁸ Tamże, pkt. 7.7.4.

⁵⁷⁹ Tamże, pkt. 7.8.

⁵⁸⁰ Tamże, pkt. 7.9.

Azerbejdżanie, dotykając wszystkie warstwy społeczne i zagrażając gospodarczemu, społecznemu i politycznemu rozwojowi kraju. W 2007 r. Zgromadzenie Parlamentarne wezwało władze Azerbejdżanu do wdrożenia zaleceń Grupy Państw Przeciwko Korupcji (GRECO), odpowiedniej poprawy ustawodawstwa krajowego i skutecznego wdrożenia przyjętych środków. Jednocześnie Zgromadzenie z zadowoleniem przyjęło fakt, że władze Azerbejdżanu zaczęły tworzyć narodową strategię zwiększania przejrzystości i zwalczania korupcji we współpracy z partnerami międzynarodowymi⁵⁸¹.

W zakresie umacniania praworządności Zgromadzenie Parlamentarne w nocy informacyjnej z 2008 r. po wizycie w Baku odnotowało, że władze Azerbejdżanu wykazały wolę polityczną zmiany ustawy o wolności zgromadzeń z 1998 r. i wystąpiły z wnioskiem o pomoc Komisji Weneckiej w celu dostosowania nowych przepisów do zaleceń RE, głównie w kontekście stworzenia gwarancji zawartych w art. 11 EKPC zgodnie z interpretacją ETPCz.⁵⁸² W efekcie Komisja Wenecka zatwierdziła opinię w sprawie tych poprawek na swoim posiedzeniu w grudniu 2007 r.⁵⁸³

W 2012 r. Komitet Monitorujący uznał w swym raporcie, iż restrykcyjne stosowanie i łamanie niektórych przepisów skutkowało rosnącymi obawami dotyczącymi praworządności i poszanowania praw człowieka. Niepokój budził przede wszystkim brak niezależności sądownictwa. Komitet wyraził zaniepokojenie doniesieniami obrońców praw człowieka oraz krajowych i międzynarodowych organizacji pozarządowych o rzekomym stosowaniu tak zwanych sfabrykowanych zarzutów wobec aktywistów i dziennikarzy. Połączenie restrykcyjnej realizacji wolności z nierzetelnymi procesami i nieuzasadnionym wpływem władzy wykonawczej skutkowało systemowym przetrzymywaniem osób, które można było uznać za „więźniów sumienia”. Domniemane przypadki stosowania tortur i innych form złego traktowania na komisariatach policji oraz bezkarność sprawców budziły poważne zaniepokojenie⁵⁸⁴.

⁵⁸¹ Tamże, pkt. 7.15.

⁵⁸² Zob. Parliamentary Assembly, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Information note by the co-rapporteurs on their fact-finding visit to Baku (4-7 February 2008), AS/Mon(2008)10 rev., 18 March 2008.

⁵⁸³ Zob. Venice Commission Opinion on the Draft Amendments to the Law on Freedom of Assembly of Azerbaijan adopted by the Venice Commission at its 73rd Plenary Session (Venice, 14-15 December 2007), CDL-AD(2007)042-e.

⁵⁸⁴ Zob. Parliamentary Assembly Report, *The honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, 20 December 2012, Doc. 13084.

Swój raport Komitet oparł o ustalenia i wnioski odpowiednich instytucji oraz mechanizmu monitoringu dołączone do konwencji Rady Europy, których stroną był Azerbejdżan. Uwzględniono pracę następujących organów: Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Komitetu Ministrów, Komisarza Praw Człowieka, Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Europy, Grupy Państw Przeciwko Korupcji (GRECO), Komitetu Ekspertów ds. Oceny Środków Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy i Finansowania Terroryzmu (MONEYVAL), Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiego lub Poniżającego Traktowania albo Karania (CPT)⁵⁸⁵.

Warto zwrócić uwagę, iż Komitet Monitorujący korzystał również z ekspertyz prawnych Komisji Weneckiej, a w szczególności jej wniosków dotyczących oceny zgodności aktów prawnych Azerbejdżanu ze standardami Rady Europy. Bowiem w okresie sprawozdawczym Komisja Wenecka wydała następujące opinie: w sprawie projektu ustawy o poprawkach i zmianach w Kodeksie wyborczym Republiki Azerbejdżanu (opinia wspólna z ODIHR)⁵⁸⁶; w sprawie projektu zmian w Konstytucji Republiki Azerbejdżanu⁵⁸⁷; w sprawie projektu ustawy o pozyskiwaniu informacji o działalności sądów Azerbejdżanu⁵⁸⁸; w sprawie projektu ustawy o uzupełnieniu ustawy o statusie gmin Republiki Azerbejdżanu⁵⁸⁹; w sprawie zgodności ze standardami praw człowieka ustawodawstwa dotyczącego organizacji pozarządowych⁵⁹⁰; oraz o ustawie o wolności wyznania⁵⁹¹.

⁵⁸⁵ Tamże.

⁵⁸⁶ Zob. Venice Commission Joint Opinion No 390/2006 on the Draft Law on Amendments and Changes to the Electoral Code of the Republic of Azerbaijan by the Venice Commission and OSCE/ODIHR, adopted by the Council for Democratic Elections at its 25th Meeting (Venice, 12 June 2008) and by the Venice Commission at its 75th Plenary Session (Venice, 13-14 June 2008) on the basis of comments by Mr Aivars Endzins (Member, Latvia), Mr Peter Paczolay (Member, Hungary), Mr Jessie Pilgrim (Electoral Expert, OSCE/ODIHR), Strasbourg, 23 June 2008, CDL-AD (2008)011.

⁵⁸⁷ Zob. Venice Opinion No. 518/2008, on the Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Azerbaijan, Adopted by the Venice Commission at its 78th Plenary Session (Venice, 13-14 March 2009) on the basis of comments by Mr Kong-Hyun LEE (Member, Republic of Korea), Mr Jean-Claude Scholsem (Substitute member, Belgium), Mr Kaarlo Tuori (Member, Finland), Strasbourg, 16 March 2009, CDL-AD(2009)010.

⁵⁸⁸ Zob. Venice Commission Opinion No. 548/2009, Draft Law About Obtaining Information on Activities of the Courts of Azerbaijan, Strasbourg, 1 December 2009, CDL(2009)184.

⁵⁸⁹ Zob. Venice Commission Opinion No. 559/2009, on the Draft Law on Additions to the Law on the Status of Municipalities of the Republic of Azerbaijan, Adopted by the Venice Commission at its 81st Plenary Session (Venice, 11-12 December 2009), Prepared in consultation with The Directorate General of Democracy and Political Affairs of the Council of Europe on the basis of comments by Mr Kong-Hyun LEE (Member, Republic of Korea) Mr Jean – Claude Scholsem (Substitute member, Belgium), Strasbourg, 14 December 2009, CDL-AD(2009)049.

⁵⁹⁰ Zob. Venice Commission Opinion No. 636/2011 on the Compatibility with Human Rights Standards of the Legislation on Non-Governmental Organisations of the Republic of Azerbaijan, Adopted by the Venice Commission at its 88th Plenary Session Venice (14-15 October 2011) On the basis of comments

W rezolucji 1917 (2013) dotyczącej wypełniania zobowiązań przez Azerbejdżan wskazano, iż postęp we wdrażaniu niektórych ustaw nie był zadawalający. Restrykcyjnie stosowanie lub łamanie niektórych przepisów zdaniem Zgromadzenia Parlamentarnego powodowało „wzrost obaw o praworządność i poszanowanie praw człowieka”⁵⁹².

Zgromadzenie wyraziło zaniepokojenie zarówno niskim poziomem organizacji wyborów⁵⁹³, jak i przyjętymi nowelizacjami Kodeksu karnego i Kodeksu administracyjnego, które zaostryły kary dla organizatorów i uczestników „niedozwolonych” zgromadzeń⁵⁹⁴.

Z pewnym problemem od samego początku wiązało się przewodnictwo Azerbejdżanu w Komitecie Ministrów Rady Europy. Kraj ten nie wykazywał wystarczających wysiłków na rzecz poprawy sytuacji w zakresie praw człowieka i prawdziwej woli wdrażania zaleceń RE. Od objęcia przewodnictwa w maju 2014 r. sytuacja jeszcze się pogorszyła, a w Azerbejdżanie wystąpiły bezprecedensowe represje wobec społeczeństwa obywatelskiego. Objawiały się one m.in. aresztowaniami wybitnych działaczy na podstawie sfabrykowanych zarzutów⁵⁹⁵.

Reakcje Rady Europy i jej Zgromadzenia Parlamentarnego były początkowo słabe, ale ostatecznie podczas ostatniej sesji plenarnej osiągnięto kilka konkretnych osiągnięć.

Wszystko zaczęło się w poniedziałek 29 września, kiedy Zgromadzenie Parlamentarne przyznało II Nagrodę Praw Człowieka im. Václava Havla azerbejdżańskiemu obrońcy praw człowieka Anarowi Mammadiemu⁵⁹⁶, przewodniczącemu Centrum Monitorowania Wyborów i Badań nad Demokracją (EMDS). Doceniona została jego praca na rzecz promowania instytucji demokratycznych oraz praw obywatelskich i politycznych oraz jego wieloletnia współpraca z organami Rady Europy. Niewątpliwie była to także wiadomość

by Ms Veronika Bilkova (Member, Czech Republic), Ms Herdis Thorgeirsdottir (Member, Iceland), Strasbourg, 19 October 2011, CDL-AD(2011)035.

⁵⁹¹ Zob. Venice Commission Opinion No (2012)066, Draft Joint Opinion on the Law on Freedom of Religious Belief of the Republic of Azerbaijan, www.venice.coe.int, data dostępu: 16.12.2022.

⁵⁹² Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1917 (2013) Final version, *The honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Assembly debate on 23 January 2013 (6th Sitting), Doc. 13084, pkt. 7.

⁵⁹³ Tamże, pkt. 8.

⁵⁹⁴ Tamże, pkt. 12.

⁵⁹⁵ Zob. *Repression in Azerbaijan met with encouraging signs at Council of Europe*, www.humanrights.org, data dostępu: 13.11.2022.

⁵⁹⁶ Zob. *Václav Havel Human Rights Prize*, www.pace.net, data dostępu: 13.11.2022.

skierowania do władz Azerbejdżanu, które w dniu 26 maja 2014 r. skazały Anara Mammadiiego na 5 lat i 6 miesięcy pozbawienia wolności.

Następnego dnia Komisja ds. Prawnych i Praw Człowieka Zgromadzenia Parlamentarnego RE jednogłośnie przyjęła oświadczenie, w którym wyraziła ubolewanie nad aresztowaniami i wyrokami skazującymi obrońców praw człowieka i liderów organizacji pozarządowych w Azerbejdżanie. W oświadczeniu wymieniono nazwiska skazanych oraz wezwano władze do uwolnienia tych działaczy i powstrzymania się od niesprawiedliwego ścigania innych i zapewnienia stosowanie standardów określonych w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁵⁹⁷.

Wreszcie, w czwartek, 2 października, Zgromadzenie Parlamentarne RE przyjęło przytłaczającą większością głosów (44 za, 4 przeciw i 2 wstrzymujących się) rezolucję w sprawie postępów w procedurze monitorowania Zgromadzenia, która oceniała rozwój sytuacji w krajach zaangażowanych w monitorowanie i dialogi post-monitoringowe. Odnosząc się do sytuacji w Azerbejdżanie, Zgromadzenie wyraziło zaniepokojenie „dużą liczbą rzekomo umotywowanych politycznie postępowań karnych i nacisków wywieranych na dziennikarzy, działaczy społeczeństwa, obywatelskiego oraz zwolenników opozycji, a także pogorszeniem się poszanowania podstawowych wolności i praw człowieka”⁵⁹⁸.

W związku z tymi obawami posłowie wezwali parlament i władze Azerbejdżanu do powstrzymywania się od wywierania nacisków na działaczy społeczeństwa obywatelskiego i dziennikarzy, dopilnowania, aby wymiar sprawiedliwości nie był wykorzystywany do celów politycznych oraz do natychmiastowego i bezwarunkowego uwolnienia wszystkich przetrzymywanych w areszcie śledczym na podstawie zarzutów umotywowanych politycznie, wykonania orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz pełnego poszanowania podstawowych praw i wolności człowieka, w tym wolności wypowiedzi, wolności zrzeszania się i wolności zgromadzeń⁵⁹⁹.

Wiele wskazywało na to, że Rada Europy przez długi czas nie traktowała poważnie ostrzeżeń z Azerbejdżanu i międzynarodowych organizacji pozarządowych. Nawet w swej notatce informacyjnej współsprawozdawcy Zgromadzenia

⁵⁹⁷ Zob. *Repression in Azerbaijan met...*, j.w.

⁵⁹⁸ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 2188 (2014), *The progress of the Assembly's monitoring procedure (October 2013 – September 2014)*, Assembly debate on 2 October 2014 (35th Sitting), Doc. 13595.

⁵⁹⁹ Tamże.

Parlamentarnego RE w sprawie Azerbejdżanu nadal nie doceniali poziomu represji wobec społeczeństwa obywatelskiego w tym kraju, podważając informacje, które otrzymywali od Azerbejdżanu i międzynarodowych organizacji pozarządowych⁶⁰⁰.

W swoim pytaniu do Komitetu Ministrów poseł Pieter Omtzigt (Holandia) zadał pytanie „jakie działania Komitet Ministrów podjął lub podejmie w celu uwolnienia więźniów politycznych w Azerbejdżanie, kiedy ten kraj przewodniczy Komitetowi Ministrów?”⁶⁰¹.

W trakcie pandemii również zarzucano rządowi Azerbejdżanu, iż łamano zasady praworządności. Co prawda, nie ogłoszono stanu wyjątkowego z powodu COVID-19, jednak rząd wprowadził jedną z najbardziej restrykcyjnych blokad na świecie. W lipcu 2020 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych poinformowało, że ponad 193 000 osób zostało ukaranych grzywnami za złamanie zasad kwarantanny. 17 820 z nich za nienoszenie masek, a 788 zostało skazanych na krótkoterminowe kary pozbawienia wolności. Podczas tych twardych blokad wzrosła krytyka zachowania policji z powodu ich ogólnie nieodpowiedniego zachowania, a w niektórych przypadkach nieproporcjonalnego użycia siły. Opinia publiczna skarżyła się, że zamiast zapobiegać rozprzestrzenianiu się koronawirusa, policja nadała priorytet nakładaniu grzywien⁶⁰².

3.3.4. Niezależność sądów i niezawisłość sędziów

W momencie uzyskania przez Azerbejdżan członkostwa w RE wskazywano, iż system sądowniczy nie funkcjonował jeszcze w sposób w pełni skuteczny i bezstronny. Nadal występowały problemy związane z niezawisłością i profesjonalizmem sądów, wykonywaniem orzeczeń oraz infrastrukturą niezbędną do wsparcia sądownictwa, taką jak policja i administracja państwowa. Także problemy korupcji, którą władze Azerbejdżanu uznały za zjawisko obecne w różnych sferach życia publicznego, dotyczyły wymiaru sprawiedliwości. Sytuacja ta wpłynęła na stosowanie ustawodawstwa w dziedzinie rasizmu i dyskryminacji, podobnie jak ustawodawstwa w innych dziedzinach. Dlatego ECRI wezwało w 2003 r. władze Azerbejdżanu do

⁶⁰⁰ Zob. *Repression in Azerbaijan met...*

⁶⁰¹ Zob. Parliamentary Assembly, *Political prisoners in Azerbaijan*, Written question No. 667 to the Committee of Ministers by Mr Pieter Omtzigt, Netherlands, Group of the European People's Party, Doc. 13626.

⁶⁰² Zob. *Azerbaijan Country Report 2022*, www.bti-project.org, data dostępu: 04.11.2022.

kontynuowania i wzmocnienia wysiłków na rzecz rozwoju niezależnego i skutecznego sądownictwa⁶⁰³.

Zgromadzenie Parlamentarne wielokrotnie podkreślało również potrzebę zreformowania i szkolenia azerbejdżańskiego sądownictwa, wykorzenienia korupcji wśród sędziów i poprawy jego obecnego negatywnego wizerunku⁶⁰⁴.

Wraz z ekspertami Rady Europy powołano Grupę Roboczą Azerbejdżan – Rada Europy do badań nad ustawodawstwem regulującym sądownictwo, rozpoczęto intensywne debaty nad opracowaniem i efektywnym wdrożeniem Planu Działania. W trakcie prac zwrócono szczególną uwagę na zalecenie nr 12 Komitetu Ministrów w sprawie niezawisłości, skuteczności i roli sędziów (1994), Europejską Kartę Statusu Sędziów (1998), Opinię nr 1 (2001) Rady Konsultacyjnej Sędziów Europejskich (CCJE) w sprawie standardów dotyczących niezawisłości sądownictwa i nieusuwalności sędziów⁶⁰⁵.

Głównym celem Planu Działania stała się skuteczność sądownictwa oraz stosowanie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka⁶⁰⁶.

Konsekwencją przeprowadzonych prac było opracowanie nowych projektów ustaw dotyczących poprawy efektywności wymiaru sprawiedliwości, a także ustanowienie w nich dodatkowych gwarancji niezawisłości sądownictwa. Ustawy zostały przyjęte po ekspertyzie Rady Europy⁶⁰⁷.

Zasadniczo nowelizacja ustawy o sądach i sędziach oraz uchwalenie w 2004 r. konkretnej ustawy o Radzie Sądowniczo – Prawnej, odegrały ważną rolę w poprawie efektywności wymiaru sprawiedliwości⁶⁰⁸.

Po raz pierwszy określono bezterminowe powołanie sędziów oraz zasady oceny ich działalności. W celu zwalczania spraw korupcyjnych ustawowo zakazano poboru obywateli przez sędziów, przewidziano publikację wyroków sądów wyższej instancji

⁶⁰³ Council of Europe: ECRI Report on Azerbaijan, adopted on 28 June 2002 and made public on 15 April 2003, CRI (2003)3.

⁶⁰⁴ Parliamentary Assembly Resolution 1545 (2007)...., pkt. 7.1.

⁶⁰⁵ Zob. *The Judicial System is Improving and Developing – Interview with President of the Judicial – Legal Council, Minister of Justice MR.*, www.judicialcouncil.gov.az, data dostępu: 22.12.2022.

⁶⁰⁶ Zob. Council of Europe Action Plan for Azerbaijan 2014-2016 Progress Review Report, Committee of Ministers, Minister's Deputies/ Rapporteur Group, 16 September 2016, GR-DEM(2016)21, s. 15.

⁶⁰⁷ Tamże.

⁶⁰⁸ Tamże.

oraz uchylonych i zmienionych wyroków sądów rejonowych w celu zapewnienia przejrzystości działania sądów⁶⁰⁹.

W 2005 r. Zgromadzenie Parlamentarne z zadowoleniem przyjęło postępy w zakresie tworzenia ram legislacyjnych w obszarach kluczowych dla funkcjonowania instytucji demokratycznych zgodnie ze standardami europejskimi. W szczególności powołanie na mocy ustawy Rady Sądowniczo-Prawnej zdaniem Zgromadzenia, stanowiło ważny krok w reformie sądownictwa w kraju. Rada została utworzona w celu realizacji samoregulujących funkcji sądownictwa. Skład jej oparto na sędziach będących jednocześnie przedstawicielami adwokatury i członkami Rady prokuratury, gdzie za przewodniczącego z urzędu uznano ministra sprawiedliwości. Przyjęte akty prawne przewidujące przegląd procedury naboru sędziów oraz zmiany w ustawie o zwalczaniu korupcji i Kodeksie karnym w zakresie kryminalizacji korupcji oznaczały dalszy postęp w tym zakresie. Zgromadzenie wyraziło tym samym uznanie dla władz Azerbejdżanu za owocną współpracę z Komisją Wenecką⁶¹⁰.

Ważną rolę odegrał także Dekret Prezydenta Republiki Azerbejdżanu w sprawie działań na rzecz modernizacji sądownictwa z 19 stycznia 2006 r. wprowadzający uproszczenia sposobów składania wniosków do sądów, a także wspierający rozwój instytucji prawnych w regionach: utworzono nowe sądy – 5 nowych regionalnych sądów apelacyjnych i 3 lokalne sądy gospodarcze, które objęły wszystkie regiony kraju. Określono także wspólny system sądów apelacyjnych, w każdym sądzie powołano izby do spraw sporów gospodarczych. Ponadto zalecono, aby Sąd Najwyższy Republiki Azerbejdżanu i inne sądy wyższej instancji zorganizowały studium orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, jak również aby rozważyć to w praktyce sądowej. Innym Dekretem Prezydenta „O zatwierdzeniu Krajowego planu działań na rzecz ochrony praw człowieka w Republice Azerbejdżanu” z dnia 28 grudnia 2006 r. zalecono również Trybunałowi Konstytucyjnemu i Sądowi Najwyższemu zapewnienie stosowania międzynarodowych instrumentów dotyczących praw człowieka⁶¹¹.

⁶⁰⁹ Tamże.

⁶¹⁰ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1917 (2013) Final version, *The honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Assembly debate on 23 January 2013 (6th Sitting) 13084, report of Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Agramunt and Mr Debono Grech, pkt. 6.

⁶¹¹ Zob. Speech by Ramiz Rzayev, President of the „Supreme Court of the Republic of Azerbaijan at Conference on “Implementation of the European Convention of Human Rights in Azerbaijan: Legal aspects and challenges, www.supremecourt.gov.az, data dostępu: 11.12.2022.

W rezolucji 1545 (2007) Zgromadzenie Parlamentarne odnotowało, że dekrety prezydenckie wydane w 2006 r. przewidywały zwiększenie liczby sądów apelacyjnych i sędziów w całym kraju, a także powołanie akademii sprawiedliwości odpowiedzialnej za szkolenie specjalistów w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości. Zgromadzenie zauważyło ponadto, że ta nowa instytucja powinna podlegać Radzie Sądowniczo - Prawnej, aby zagwarantować jej niezależność od władzy wykonawczej. Z satysfakcją odnotowało także, że egzaminy rekrutacyjne na nowych sędziów zostały zorganizowane na podstawie uczciwej i przejrzystej procedury selekcji opracowanej we współpracy z Radą Europy⁶¹².

Zgromadzenie Parlamentarne wyraziło jednak zaniepokojenie małą liczbą obrońców praktykujących w kraju, a zwłaszcza w regionach. Wskazało, że ustanowienie silnej bariery ochronnej byłoby kluczowe dla zapobiegania łamaniu praw człowieka i ochrony praw oskarżonych w sprawach karnych⁶¹³.

Przyjmując z zadowoleniem organizację egzaminów adwokackich, Zgromadzenie wezwało w rezolucji 1545 (2007) właściwe władze do zreformowania systemu wyboru obrońców, zapewnienia zwiększenia ich liczby i jakości świadczonych przez nich usług oraz podjęcia odpowiednich działań w celu zachęcenia młodych prawników do wstąpienia do adwokatury. Podkreśliło, że Rada Europy mogłaby zaoferować pomoc, a w szczególności szkolenia⁶¹⁴.

Zdaniem Zgromadzenia utworzenie niezależnego i dobrze wyszkolonego adwokata ds. sądownictwa i obrony w sprawach karnych mogłoby ostatecznie położyć kres zarzutom, że osoby są skazywane w postępowaniach, które nie respektują podstawowych gwarancji sprawiedliwego procesu, a tym samym zarzutom ścigania umotywowanego politycznie, a także zarzuty dotyczące złego traktowania podczas aresztu policyjnego i tymczasowego aresztowania⁶¹⁵.

W 2013 r. Rada Europy w dalszym ciągu zwracała uwagę na problem korupcji stanowiący jedno z zasadniczych zagrożeń dla niezależności sądów i niezawisłości sędziów. Potwierdzał to raport Transparency International, wskazujący, iż „*najbardziej*

⁶¹² Tamże, pkt. 7.2.

⁶¹³ Tamże, pkt 7.3.

⁶¹⁴ Tamże, 7.4.

⁶¹⁵ Tamże, 7.5.

*skorumpowani sędziowie Europy Wschodniej to Ci w Azerbejdżanie*⁶¹⁶. Potwierdziło to również sprawozdanie Komisji Prawnej i Praw Człowieka Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, potwierdzając wysoki poziom korupcji w sądach Azerbejdżanu, co w połączeniu z brakiem autonomii budżetowej sądownictwa stanowi zagrożenie dla ich niezależności⁶¹⁷.

Korupcja także ma wymiar polityczny, szczególnie w procesach przeciwko członkom opozycji i obrońcom praw człowieka. Dla przykładu raport Zgromadzenia Parlamentarnego z 2016 r. omawiający funkcjonowanie instytucji demokratycznych w Azerbejdżanie potępił „brak niezawisłości sądownictwa”⁶¹⁸. Jako niepokojące działania sędziów wymieniono wyroki nieproporcjonalne do popełnionych czynów.

Ustawą o sądownictwie oraz ustawą Prawo o sądach i sędziach z grudnia 2014 r. wprowadzono w Azerbejdżanie szereg zmian legislacyjnych. W październiku 2016 r. zmieniono Kodeks Etyki Postępowania Sądowego, aby zapewnić, że wszystkie jego postanowienia będą brane pod uwagę w regularnej ocenie pracy sędziów⁶¹⁹.

Reforma sądownictwa w Azerbejdżanie została wsparta przez wieloletni program Rady Europy *Partnerstwo na rzecz dobrych rządów 2015-2018* mający na celu wzmocnienie potencjału sądowniczego krajów Partnerstwa Wschodniego – z wyjątkiem Białorusi, która nie jest członkiem Rady⁶²⁰.

W trakcie realizacji programu działająca przy Radzie Europy Europejska Komisja ds. Efektywności Wymiaru Sprawiedliwości (CEPEJ) wskazywała, iż RE pomogła Azerbejdżanowi usprawnić funkcjonowanie jego systemu sądownictwa. CEPEJ oceniła czas sądowy postępowania oraz sprawność i jakość usług w kilku wybranych sądach, stosujących jej metodologię i narzędzia⁶²¹.

W ramach Planu działania dla Azerbejdżanu na lata 2018 – 2021 Rada Europy wsparła starania Azerbejdżanu na rzecz zwiększenia zaufania do wymiaru sprawiedliwości, poprawy odpowiednich ram legislacyjnych i instytucjonalnych

⁶¹⁶ Zob. D. Hordoon, F. Heinrich, *Global Corruption Barometer 2013: Report (Transparency International 2013)*, źródło: www.transparency.org/gcb2013/report, data dostępu: 21.12.2022.

⁶¹⁷ Tamże,

⁶¹⁸ Zob. Parliamentary Assembly of the Council of Europe Report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Judicial corruption: urgent need to implement the Assembly's proposals, adopted by the Assembly on 29 January 2016 (9th sitting).

⁶¹⁹ GR-DEM(2018)15, s. 15.

⁶²⁰ Zob. *2015-2018 Partnership for Good Governance I*, www.pjp.eu, data dostępu: 21.12.2022.

⁶²¹ Zob. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), *Strengthening the efficiency and quality of the judicial system in Azerbaijan*, www.coe.int, data dostępu: 24.12.2022.

zgodnie ze standardami europejskimi i ułatwienia wdrażania istniejących aktów normatywnych na rzecz funkcjonalnej niezależności i odpowiedzialności wymiaru sprawiedliwości oraz usprawnienia wykonywania orzeczeń sądów krajowych, a także wykonywania wyroków ETPCz.⁶²²

W tym kontekście CEPEJ zaczęła realizację projektu pt. „*Wzmocnienie wydajności i jakości systemu sądownictwa w Azerbejdżanie*” w celu wsparcia kluczowych reform sądownictwa poprzez niezbędne środki wzmacniające niezależność, bezstronność, skuteczność i odpowiedzialność sądownictwa w oparciu o wspólne wartości tj. prawa człowieka, demokracja i praworządność. Projekt ten był częścią programu Partnerstwo na rzecz Dobrego Rządzenia II (PGGII), finansowanego przez Unię Europejską i realizowanego przez Radę Europy⁶²³.

We wrześniu 2018 r. ponad 100 sędziów sądów pierwszej instancji i sądów apelacyjnych zostało odwołanych z powodu „błędów i naruszeń”. W listopadzie Parlament Azerbejdżanu powołał nowych sędziów na 26 wolnych miejsc w sądach apelacyjnych i sądach najwyższych⁶²⁴.

W 2019 r. parlament Azerbejdżanu przyjął poprawki do ustawy o sądach i sędziach mające zapewnić niezawisłość sądownictwa. Jednak prawnicy wskazywali wówczas, iż niezawisłość sądownictwa możliwa jest tylko wtedy gdy jest niezależna od władzy wykonawczej⁶²⁵.

W 2020 r. na konferencji z okazji 70. rocznicy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, przemawiająca na otwarciu Sekretarz Generalna Rady Europy Marija Pejčinović Burić przypomniała, że niezawisłość sądownictwa jest warunkiem wstępnym rządów prawa w zdrowej demokracji i należy jej bronić, promować i wzmacniać⁶²⁶.

W 2021 r. Rada Konsultacyjna Sędziów Europejskich biorąc pod uwagę wydarzenia polityczne zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym, a

⁶²² Council of Europe Action Plan for Azerbaijan 2018-2021, www.rm.coe.int, data dostępu: 24.12.2022.

⁶²³ Tamże.

⁶²⁴ Zob. S. Abubakirova, *Half-measures: Azerbaijani judicial reform brings 'no independence' from government*, www.1-oc--media.org, data dostępu: 21.12.2022.

⁶²⁵ Tamże.

⁶²⁶ Zob. *Council of Europe news: Ministers of justice confirm their commitment to Independence of justice and the rule of law*, www.coe.int, data dostępu: 21.12.2022.

zatem również sytuację w Azerbejdżanie, podjęła decyzję o uzupełnieniu zasad przewodnich przyjmując opinię w sprawie ewolucji rad sądownictwa⁶²⁷.

W opinii argumentowano, że konstytucje i standardy międzynarodowe wzywające do wprowadzenia i odpowiedniego uregulowania rad sądownictwa nie są wystarczające do zapewnienia niezawisłości sądownictwa. Jak zauważa A. Csúri po analizie tejże opinii, w dłuższej perspektywie sądownictwo i inne podmioty ze strony rządu, polityki, mediów i społeczeństwa obywatelskiego muszą współpracować, aby wzmocnić profesjonalizm, przejrzystość i etykę w sądownictwie⁶²⁸.

Co prawda procedura monitoringowa umożliwia stałą obserwację tempa i głębokości m.in. w odniesieniu do transformacji systemów wymiaru sprawiedliwości. To jednak, przykład Azerbejdżanu może świadczyć o tym, iż procedura ta może toczyć się latami, co może wskazywać, że osiągnięcie postępu w tym zakresie nie jest łatwe, a nacisk zewnętrzny (m.in. w oparciu o instrumenty będące w dyspozycji RE) stanowi tu istotną przesłankę działań podejmowanych przez państwa członkowskie⁶²⁹.

3.3.5. Zakaz dyskryminacji

W 2001 r. Azerbejdżan ratyfikował Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOiP) z 1966 r.⁶³⁰, zezwalając na rozpatrywanie indywidualnych komunikatów przez Komitet Praw Człowieka ONZ i przyjął art. 14 Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkiego Formy Dyskryminacji Rasowej⁶³¹, pozwalające na rozpatrywanie

⁶²⁷ Zob. Consultative Council of European Judges (CCJE), Opinion No. 24 (2021), Evolution of the Councils for the Judiciary and their role in independent and impartial judicial systems, Strasbourg, 5 November 2021, CCJE(2021)11.

⁶²⁸ Zob. A. Csúri, *CCJE: Opinion on Revolution of Council for the Judiciary*, www.eucrim.eu, data dostępu: 22.12.2022.

⁶²⁹ Zob. J. Jaskiernia, *Wpływ procedury akcesyjnej i monitoringowej Rady Europy na transformację systemów wymiaru sprawiedliwości w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] *Transformacja systemów wymiaru sprawiedliwości. Tom I. Pozycja ustrojowa władzy sądowniczej i uwarunkowania transformacji*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 277.

⁶³⁰ Zob. Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 16 grudnia 1966 r. w Nowym Jorku (Dz.U. 1994 nr 23, poz. 80).

⁶³¹ Zob. Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r. (Dz.U.1969 nr 25 poz. 187).

indywidualnych komunikatów przez Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej⁶³². Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) z zadowoleniem przyjęła te zmiany i zachęciła władze Azerbejdżanu do zapewnienia, że opinia publiczna była dobrze poinformowana o możliwości przesyłania indywidualnych komunikatów do tych komitetów⁶³³.

Zgodnie z art. 148 Konstytucji akty międzynarodowe ratyfikowane przez Azerbejdżan stają się częścią krajowego porządku prawnego, a zatem postanowienia w nich zawarte mogą być stosowane bezpośrednio w sądach. Z kolei zgodnie z art. 151, w przypadku kolizji ratyfikowanej umowy międzynarodowej z ustawodawstwem krajowym (z wyjątkiem Konstytucji i aktów przyjętych w referendum) stosuje się przepisy umowy międzynarodowej. Art. 12 ust. 2 stanowi, że wymienione w Konstytucji prawa i wolności człowieka stosuje się zgodnie z traktatami międzynarodowymi ratyfikowanymi przez Republikę Azerbejdżanu⁶³⁴. ECRI zachęciło w 2002 r. władze Azerbejdżanu do zapewnienia, że sędziowie i reszta społeczności prawniczej byli zaznajomieni z przepisami prawa międzynarodowego wiążącymi Azerbejdżan⁶³⁵.

Art. 25 Konstytucji Azerbejdżanu zawiera zasadę równości wszystkich osób wobec prawa i sądów. Zgodnie z tym artykułem państwo gwarantuje każdemu człowiekowi równe prawa i wolności bez względu na m.in. rasę, narodowość, religię, język, płeć, pochodzenie i przekonania. Ograniczenie praw i wolności osób lub obywateli na tej podstawie są zabronione⁶³⁶.

Zgodnie z art. 45 Konstytucji każdy ma prawo i nikt nie może być pozbawiony prawa do używania swojego języka ojczystego. Każdy ma prawo do edukacji, twórczej aktywności w dowolnym języku, według własnego uznania⁶³⁷.

Dalsze właściwe przepisy Konstytucji to art. 35 ust. 2, który stanowi, że każdy ma prawo do pracy w bezpiecznych i zdrowych warunkach oraz do wynagrodzenia za

⁶³² Por. A. Gliszczyńska-Grabias, *Komitet do Spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej*, [w:] *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ: analiza systemowa*, red. R. Wieruszewski, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 27-58.

⁶³³ ECRI Report on Azerbaijan, adopted on 28 June 2002 and made public on 15 April 2003, CRI (2003)3.

⁶³⁴ Zob. Konstytucja Republiki Azerbejdżanu z dnia 12 listopada 1995 r., www.biblioteka.sejm.gov.pl, data dostępu: 23.12.2022.

⁶³⁵ European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI), *First report on Azerbaijan, Adopted on 28 June 2002*, 15 April 2003, CRI (2003) 3.

⁶³⁶ Zob. Konstytucja Republiki Azerbejdżanu...j.w.

⁶³⁷ Tamże.

swoją pracę bez dyskryminacji, oraz art. 44, który stanowi, że każdy ma prawo do zachowania i nikt nie może być zmuszany do zmiany swojej przynależności narodowej/etnicznej⁶³⁸.

18 czerwca 2002 r. parlament Azerbejdżanu przyjął w pierwszym czytaniu ustawę konstytucyjną o wdrażaniu praw człowieka i wolności w Republice Azerbejdżanu, która częściowo zawarła materialne postanowienia EKPC i jej Protokołów.

Warto jednocześnie wskazać, iż we wrześniu 1998 r. Azerbejdżan przyjął nową ustawę o obywatelstwie, której art. 3 odzwierciedla konstytucyjną zasadę równości w odniesieniu do praw i obowiązków obywateli Azerbejdżanu. Art. 5 ustawy o obywatelstwie przyznał obywatelstwo m.in. bezpaństwowcom, którzy byli zameldowani w miejscu zamieszkania w Azerbejdżanie od dnia 1 stycznia 1992 r., jeżeli złożyli wniosek w ciągu roku od wejścia w życie ustawy, oraz uchodźcom, którzy osiedlili się w Azerbejdżanie od 1 stycznia 1988 r. do 1 stycznia 1992 r. Na podstawie tych przepisów mogli uzyskać obywatelstwo azerbejdżańscy uchodźcy z Armenii, większość Turków meschetyńskich czy bezpaństwowcy polityczni uchodźcy z Iranu⁶³⁹.

W momencie przystąpienia Azerbejdżanu do Rady Europy zasada niedyskryminacji ze względu na płeć, rasę, narodowość, język, pochodzenie i religię znalazła odzwierciedlenie również w szeregu przepisów prawnych zawartych m.in. w ustawie o wyborach parlamentarnych, samorządowych i prezydenckich⁶⁴⁰. Zasada ta została również zawarta w przepisach regulujących niektóre sektory, np. prawo pracy⁶⁴¹. Jednak w Azerbejdżanie nie było kompleksowych cywilnych i administracyjnych przepisów antydyskryminacyjnych obejmujących dyskryminację w różnych dziedzinach życia, takich jak edukacja, zatrudnienie, mieszkalnictwo, dostęp do usług publicznych i socjalnych oraz miejsc publicznych i stosunków umownych między jednostkami, a także zapewniających skuteczne mechanizmy egzekucji i dochodzenia roszczeń. ECRI zachęcało wówczas władze Azerbejdżanu do rozważenia przyjęcia

⁶³⁸ Tamże.

⁶³⁹ Zob. M. Tabachnik, *Report on Citizenship Law: Azerbaijan*, Report on Citizenship Law: Azerbaijan, Global Citizenship Observatory (GLOBALCIT), Robert Schuman Centre for Advanced Studies in collaboration with Edinburgh University Law School, www.cadmus.eui.eu, data dostępu: 23.12.2022.

⁶⁴⁰ Zob. Venice Commission Opinion No 214/2002, *The Republic of Azerbaijan Election Code*, Strasbourg, 7 July 2003, CDL(2003)47.

⁶⁴¹ Zob. European Committee of Social Rights, Conclusions 2020, Azerbaijan, www.rm.coe.int, data dostępu: 23.12.2022.

takich przepisów. Podkreśliło tym samym fundamentalną rolę, jaką wyspecjalizowany organ ds. zwalczania rasizmu i nietolerancji mógłby odegrać w nadzorowaniu wdrażania takiego antydyskryminacyjnego ustawodawstwa. Ponadto zdaniem ECRI, debata wokół przyjęcia takiego ustawodawstwa pobudziłaby badania obejmujące zjawiska bezpośredniej i pośredniej dyskryminacji oraz dyskryminacji w sferze prywatnej, a także zakres, w jakim mogły one występować w Azerbejdżanie, ponieważ zdaniem ECRI w społeczeństwie brak było świadomości na ten temat⁶⁴².

Po wielu latach ECRI wskazała w swym raporcie, że chociaż osiągnięto postępy w obszarach takich jak prawodawstwo migracyjne oraz warunki życia mniejszości, to w dalszym ciągu niepokój budziły takie kwestie jak dalsze stosowanie mowy nienawiści, rozprawienie się z niezależnym społeczeństwem obywatelskim i mediami, uprzedzenia osób LGBT i dyskryminacja wyznawców religii mniejszości⁶⁴³. Co więcej z analizy ECRI wynikało iż, Azerbejdżan nie uchwalił kompleksowego ustawodawstwa antydyskryminacyjnego i nie miał instytucji odpowiedzialnej za zapobieganie i zwalczanie rasizmu i dyskryminacji w sektorze prywatnym. ECRI wyraziło także ubolewanie w związku z znaczną liczbą brutalnych ataków na osoby LGBT, z których wiele zostało popełnionych przez członków ich rodzin. Zdaniem Komisji ustawa o wolności wyznania nie była zgodna ze standardami międzynarodowymi. Różne mniejszości religijne były przedmiotem surowych ograniczeń i dyskryminacji, w tym nalołów policyjnych, zatrzymań, zamykania miejsc kultu, zakazu modlenia się przed meczetami, cenzury religijnej i surowych kar⁶⁴⁴.

Co warte podkreślenia, w raporcie zalecono władzom sporządzenie projektu ustawy, która w sposób dokładny i wyczerpujący zabraniałaby dyskryminacji rasowej. Zdaniem ECRI, uchwalona w 2006 r. ustawa o gwarancjach równości płci nie gwarantowała w pełni praw chroniących przed dyskryminacją ze względu na rasę, kolor skóry, religię, pochodzenie czy też orientację seksualną⁶⁴⁵.

⁶⁴² Council of Europe: ECRI Report on Azerbaijan, adopted on 28 June 2002 and made public on 15 April 2003, CRI (2003)3.

⁶⁴³ Zob. ECRI Report on Azerbaijan (fifth monitoring cycle), Adopted on 17 March 2016, www.rm.coe.int, data dostępu: 23.12.2022.

⁶⁴⁴ Tamże.

⁶⁴⁵ Tamże, s. 12.

3.3.6. Zapobieganie torturom oraz poniżającemu traktowaniu albo karaniu

Chociaż Azerbejdżan jest stroną wielu traktatów dotyczących praw człowieka, w tym Konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur⁶⁴⁶ i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁶⁴⁷ a także konstytucja⁶⁴⁸ i kodeks karny⁶⁴⁹ zabraniają praktyk w postaci tortur czy też poniżającego traktowania albo karania, przewidując kary 10 lat pozbawienia wolności, to w tym kraju wciąż pojawiają się wiarygodne zarzuty stosowania tortur i innych nadużyć. Potwierdzają to raporty z monitoringu prowadzonego przez Radę Europy, gdzie szczególną rolę w tym zakresie należy przypisywać Europejskiemu Komitetowi ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT)⁶⁵⁰.

Warto podkreślić, iż CPT w wyniku sześciu wizyt przeprowadzonych w Azerbejdżanie w latach 2004-2017, stwierdził, że tortury oraz inne formy fizycznego znęcania się przez policję i inne organy ścigania, korupcja w całym systemie egzekwowania prawa, jak również bezkarność pozostawały zjawiskiem systemowym i powszechnym⁶⁵¹.

W 2007 r., Zgromadzenie Parlamentarne RE wezwało władze Azerbejdżanu do energicznych działań w celu udowodnienia, że nie tolerują tortur i złego traktowania w instytucjach publicznych i armii, a tym samym położenia kresu silnemu przekonaniu o bezkarności. Zaleciło wdrożenie rekomendacji CPT oraz zezwolenia na publikację raportów CPT z wizyt w tym kraju w latach 2004 – 2005⁶⁵².

⁶⁴⁶ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz.U.1989 nr 63 poz. 378).

⁶⁴⁷ Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284.

⁶⁴⁸ Konstytucja Republiki Azerbejdżanu z dnia 12 listopada 1995 r., www.bibliotekasejm.gov.pl, data dostępu: 27.12.2022.

⁶⁴⁹ Zob. Criminal Code of The Azerbaijan Republic, www.adsdatabase.ohchr.org, data dostępu: 27.12.2022.

⁶⁵⁰ Zob. J. Jaskiernia, *Egzekwowanie standardów Rady Europy dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe - PRAWA CZŁOWIEKA” 2020, nr 1, s. 23. Por. M. Nielaczna, *Europejski Komitet Zapobiegania Torturom: między kontrolą a standaryzacją*, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2011.

⁶⁵¹ Zob. *Council of Europe's Old Pandemic: Endemic' ILL Treatment and Torture in Custody in Azerbaijan*, www.ehrac.org, data dostępu: 27.12.2022.

⁶⁵² Zob. Resolution 1545 (2007)..., pkt. 8.13.

Kwestia złego traktowania i tortur w Azerbejdżanie była i nadal jest szeroko omawiana przez Europejski Trybunał Praw Człowieka⁶⁵³. W 2007 r. ETPCz po raz pierwszy stwierdził naruszenie prawnego obowiązku przez Azerbejdżan dotyczącego ochrony i poszanowania prawa do wolności od tortur i innego złego traktowania w sprawie z 2003 r. Ustalił, że ślady przypalania na stopach skarżącego, członka opozycji politycznej, przebywającego w areszcie śledczym stanowiły tortury i miały charakter celowy, aby uzyskać przyznanie się skarżącego do winy. Władze przesłuchały jedynie policjantów w charakterze świadków, po czym nie wszczęto żadnego postępowania karnego w celu zbadania tak poważnych zarzutów i postawienia winnych przed wymiarem sprawiedliwości, w wyniku czego tortury pozostają nadal bezkarne⁶⁵⁴.

Od tego czasu ETPCz stwierdził naruszenia zakazu złego traktowania i tortur na podstawie art. 3 EKPC w ponad 20 sprawach przeciwko Azerbejdżanowi dotyczących nadmiernego użycia siły przez policję, braku skutecznego dochodzenia w sprawach oraz braku skutecznego krajowego środka odwoławczego, który mógłby je zakwestionować⁶⁵⁵.

W jednych z głośnych orzeczeń stwierdzających, że dwóch młodych działaczy azerbejdżańskich Giyas Ibrahim i Bayram Mammadov (członkowie ruchu N!DA Youth) zostało źle potraktowanych w celu przyznania się do przestępstwa posiadania narkotyków, ETPCz oparł się m.in. na raportach CPT odnoszących się do systemowego problemu nieskuteczności oficjalnych śledztw w sprawie zarzutów złego traktowania. ETPCz przyznał każdemu z nich 36 000 euro w formie odszkodowania⁶⁵⁶. Warto jednak zauważyć, że Mammadov otrzymał odszkodowanie od rządu Azerbejdżanu nieco później, natomiast Giyas wciąż próbuje go zdobyć. W 2022 r. dokonał próby samospalenia przed Administracją Prezydenta Azerbejdżanu⁶⁵⁷.

Podczas okresowej wizyty CPT w Azerbejdżanie w 2011 r. oceniono postępy poczynione od czasu poprzednich wizytacji oraz zakres w jakim zalecenia Komitetu zostały wdrożone, w szczególności w odniesieniu do aresztu policyjnego, pozbawienia

⁶⁵³ Zob. Azerbaijan – European Court of Human Rights, www.echr.coe.int, data dostępu: 27.12.2022.

⁶⁵⁴ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 11 stycznia 2007 r. w sprawie *Mammadov (JALALOGLU) przeciwko Azerbejdżanowi*, skarga nr 34445/04.

⁶⁵⁵ Zob. *Azerbaijan 2021 Human Rights Report*, www.state.gov/wp-content/uploads/2022/03/313615_Azerbaijan-2021-Human-Rights-Report.pdf, data dostępu: 06.12.2022.

⁶⁵⁶ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 13 lutego 2020 r. w sprawie *Ibrahim i Mammadov przeciwko Azerbejdżanowi*, Strasbourg 13 February 2020, skarga nr 63571/16.

⁶⁵⁷ Zob. *Former political prisoner tried to set himself on fire in front of Azerbaijani Presidential Administration*, www.jam-news, data dostępu: 06.12.2022.

wolności – w tym skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności – oraz gwarancji prawnych dla pacjentów przebywających w zakładach psychiatrycznych. Ponadto po raz pierwszy odwiedzono internat psychoneurologiczny⁶⁵⁸.

W 2012 r. odnotowano wiele alarmujących doniesień na temat rzekomych przypadków torturowania lub złego traktowania osób zatrzymanych. Na specjalne żądanie sprawozdawców RE przedstawiciele władz zapewnili ich, że organy ścigania podejmą wszelkie niezbędne środki w celu przeprowadzenia dochodzenia w związku z tymi zarzutami⁶⁵⁹.

Według doniesień, kilku działaczy zatrzymanych w związku z protestami w marcu i kwietniu 2011 r. skarżyło się na złe traktowanie w areszcie. Zarzuty te nie były wcześniej w żaden sposób uwzględnione, właściwie udokumentowane lub skutecznie zbadane. Według przedstawicieli władz, żaden urzędnik nie otrzymał wcześniej tego typu skarg⁶⁶⁰.

Sprawozdawcy RE z zadowoleniem przyjęli Narodowy Program Działania, zatwierdzony przez Prezydenta Azerbejdżanu 27 grudnia 2011 r., co miało przyczynić się do podniesienia skuteczności ochrony praw i wolności człowieka. Program ten przewidywał silniejsze środki w celu zbadania przypadków łamania praw człowieka osób pozbawionych wolności, w tym przypadki tortur, złego traktowania i nadużyć. Uwzględniał także przyjęcie nowej ustawy o prawach zatrzymanych oraz szkolenia dla sędziów i funkcjonariusz organów ścigania⁶⁶¹.

Obejmujące lata 2004-2017 raporty podsumowują: „*tortury i inne formy złego traktowania fizycznego przez policję, inne organy ścigania i wojsko, korupcja w całym systemie ścigania i bezkarność pozostają zjawiskiem, powszechnym i endemicznym*”⁶⁶².

CPT ustalił, że „*uderzenia pięściami, kopnięcia i uderzenia pałkami, elektrowstrząsy, palenie papierosów, groźby wobec członków rodziny i przemoc seksualna*” były powszechnie stosowane w celu uzyskania zeznań od zatrzymanych⁶⁶³ oraz że kryminalistyczne badanie śladów tortur przez lekarzy było w większości

⁶⁵⁸ Zob. 2011 News. Council of Europe anti-torture Committee visits Azerbaijan, www.coe.int, data dostępu: 27.12.2022.

⁶⁵⁹ Zob. AS/Mon (2012)05 rev, s. 4.

⁶⁶⁰ Tamże.

⁶⁶¹ Tamże, s. 5.

⁶⁶² Zob. Report to the Azerbaijani Government on the visit to Azerbaijan carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 23 to 30 October 2017, Strasbourg, 18 July 2018, CPT/Inf (2018)37, pkt. 27.

⁶⁶³ Tamże, pkt. 20.

powierzchowne i postrzegane przede wszystkim jako środek ochrony funkcjonariuszy policji⁶⁶⁴. Zabezpieczenia przed złym traktowaniem, takie jak dostęp do adwokata lub lekarza, pozostawały „w dużej mierze martwą literą” i w większości nie były skuteczne w praktyce⁶⁶⁵. CPT stwierdził, że panująca bezkarność i brak skutecznego dochodzenia i ścigania funkcjonariuszy organów ścigania sprawiały, że sytuacja w kraju była wyjątkowa w całej Radzie Europy⁶⁶⁶.

W 2018 r. CPT monitorował sytuację w kraju, otrzymując zgodę rządu Azerbejdżanu, po raz pierwszy od czasu jego członkostwa, na opublikowanie swoich siedmiu raportów z wizyt⁶⁶⁷. Wszelkie raporty do tej pory były poufne, dlatego ich opublikowanie stanowiło wielki przełom, zwiastując nową erę współpracy z Azerbejdżanem i było wyraźną oznaką determinacji władz do wzmocnienia dialogu z Komitetem i skutecznego rozwiązania poważnych problemów, na które zwrócono uwagę.

W nawiązaniu do wcześniej przywołanych spraw Giyasa Ibrahima i Bayrama Mammadova, w marcu 2018 r. a więc 11 lat po wydaniu pierwszego wyroku ETPCz, rząd Azerbejdżanu przedłożył plan działania w sprawie ich realizacji. Plan nie wspomina o środkach zaradczych dla poszczególnych wnioskodawców, takich jak skuteczne zbadanie ich zarzutów, jako podstawowego wymogu zarówno prawa międzynarodowego, jak i prawa Azerbejdżanu, ani żadnych konstruktywnych kroków w celu rozwiązania systemowego, strukturalnego charakteru problemu w systemie egzekwowania prawa. W swoim planie rząd poinformował o przyjęciu dwóch zarządzeń wykonawczych mających na celu „wzmocnienie kontroli warunków przetrzymywania” oraz „zabezpieczenie praw osób aresztowanych i przetrzymywanych” w celu zapobieżenia złemu traktowaniu i torturom, nie wskazując, w jaki sposób przedkłada się to na skuteczną zmianę w praktyce⁶⁶⁸.

Plan działania z marca 2018 r. został przedłożony zaledwie kilka miesięcy po tym, jak ponad 80 członków społeczności LGBT+ zostało poddanych skoordynowanym, brutalnym nalotom policji i aresztowaniom we wrześniu 2017 r., a

⁶⁶⁴ Tamże, pkt. 37.

⁶⁶⁵ Tamże, pkt. 31.

⁶⁶⁶ Tamże, pkt. 28.

⁶⁶⁷ Zob. R. Remezait, *Council of Europe's old pandemic: 'endemic' ill-treatment and torture in custody in Azerbaijan*, www.einnetwork.org, data dostępu: 27.12.2022.

⁶⁶⁸ Tamże.

wielu z nich zgłosiło przemoc psychiczną, fizyczną i seksualną wyraźnie nawiązującą do ich orientacji seksualnej. Zatrzymane kobiety transpłciowe skarżyły się⁶⁶⁹ na golenie głów jako powszechnie stosowaną technikę zastraszania i karania. Żaden z zarzutów dotyczących przemocy policyjnej nie został dotychczas skutecznie zbadany, a sprawy oczekiwały na rozpatrzenie przez ETPCz. W lipcu 2018 r. zgłosiło się dziesiątki protestujących w mieście Ganja brutalnie maltretowanych i torturowanych w areszcie oraz zmuszanych do podpisania obciążających zeznań, na podstawie których zostali skazani za przestępstwa, których rzekomo nie popełnili, w odwecie za zabójstwo dwóch funkcjonariuszy policji przez samotnego napastnika na miejscu demonstracji⁶⁷⁰.

Rok później, w lipcu 2019 r., minister spraw wewnętrznych Vilayat Eyvazov zapewnił komisarz RE ds. praw człowieka Dunję Mijatović podczas jej pierwszej wizyty w Azerbejdżanie, że w kraju nie stwierdzono przypadków złego traktowania i torturowania przez funkcjonariuszy organów ścigania w ostatnich latach. Podobno władze w Baku nie zgodziły się z opublikowanymi w 2018 r. ustaleniami CPT, zgodnie z którymi złe traktowanie i tortury były „powszechne i systematyczne” wśród organów ścigania w Azerbejdżanie oraz że służby penitencjarne „starały się rozwiązywać problemy”, w chwili ich pojawienia. Jeszcze w 2013 r., komentując naciski organizacji międzynarodowych, by potępić bezprawne działania funkcjonariuszy policji, w tym w związku z brutalnie rozpędzanymi pokojowymi protestami, prezydent Ilham Alijew ogłosił, że „ani jeden policjant nie zostanie ukarany”⁶⁷¹.

Podczas gdy władze odrzucały ustalenia CPT, organizacje broniące praw człowieka, prawnicy i niezależne media w dalszym ciągu donosiły o przypadkach maltretowania zatrzymanych, przy czym wielu z nich było poddawanych brutalnej przemocy fizycznej i psychicznej w celu uzyskania przyznania się do przestępstw, których nie popełnili lub ukarania ich za aktywizm, protesty przeciwko władzom lub przynależności do grup marginalizowanych lub w inny sposób niepopularnych, jak LGBT+ czy krytycznych wobec władzy wspólnot religijnych. Większość tych przypadków zawierała element celowości wymagany w przypadku tortur, karania,

⁶⁶⁹ Zob. *Azerbaijan: Anti-Gay Crackdown. Gay Men, Transgender Women Tortured to Extort Money, Intelligence*, www.hrw.org, data dostępu: 06.12.2022.

⁶⁷⁰ Zob. *Securing Justice, Challenging Impunity*, www.ehrac.org.uk, data dostępu: 06.12.2022.

⁶⁷¹ *Council of Europe's old pandemic* "endemic" ..., j.w.

zastraszania lub wymuszania zeznań lub innych informacji od ofiar, które często należały do „nieuprzywilejowanych grup” reżimu⁶⁷².

CPT odwiedził ten kraj również w grudniu 2020 r. i omówił ustalenia z tej wizyty na posiedzeniu plenarnym CPT w dniach 28 czerwca – 2 lipca⁶⁷³.

Pojawiło się wówczas kilka wiarygodnych doniesień o torturach. Na przykład prawnik Agila Humbatova, członka opozycyjnej Partii Frontu Ludowego Azerbejdżanu, powszechnie uznawanego za więźnia politycznego, stwierdził, że wstępne zeznania Humbatova zostały wymuszone torturami po jego aresztowaniu 11 sierpnia. Ponadto, Humbatov poinformował swojego adwokata, że grożono mu gwałtem w Komitecie policji dystryktu Chazar⁶⁷⁴.

3.3.7. Walka z rasizmem

Państwa członkowskie Rady Europy uczyniły ważny krok w walce z rasizmem i dyskryminacją rasową, ustanawiając i uruchamiając Europejską Komisję Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) w 1994 r. ECRI, której praca opiera się na poszanowaniu praw człowieka, ma na celu ochronę wszystkich osób na terytorium państw członkowskich RE przed rasizmem i wszelkimi formami dyskryminacji rasowej⁶⁷⁵. Składa się z niezależnych, bezstronnych członków, których statutowa działalność obejmuje monitorowanie rasizmu i dyskryminacji rasowej w poszczególnych krajach, opracowanie ogólnych zaleceń dotyczących polityki⁶⁷⁶ oraz budowanie świadomości i rozpowszechnianie informacji poprzez relacje ze społeczeństwem obywatelskim⁶⁷⁷.

⁶⁷² Tamże.

⁶⁷³ Zob. *2020 News: Council of Europe anti-torture Committee visits Azerbaijan*, www.coe.int, data dostępu: 27.12.2022.

⁶⁷⁴ Tamże.

⁶⁷⁵ Zob. R. Wajszczak, *Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji – ECRI w systemie ochrony praw człowieka*, [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka: obszary analizy skuteczności europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 684-702.

⁶⁷⁶ Zob. A. Chmielarz-Grochal, *Przeciwdziałanie rasizmowi i dyskryminacji zgodnie z zaleceniami Europejskiej Komisji Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) w sferze prawnej i instytucjonalnej*, [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 703-724.

⁶⁷⁷ Zob. J. Kapelańska-Pręgowska, *Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji: ECRI*, [w:] *Pozasądowe mechanizmy praw człowieka i podstawowych wolności Rady Europy*, red. E.H. Morawska, K. Gałka, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2021, s. 309-334.

Jednym z głównych osiągnięć ECRI jest doprowadzenie do zmian w prawie i jego praktyce na szczeblu krajowym i europejskim w celu skuteczniejszego przeciwdziałania rasizmowi i nietolerancji. Jednym z jej głównych wkładów jest niewątpliwie fakt, że uświadomiła ludziom, że „rasizm” i „dyskryminacja rasowa” to zmieniające się pojęcia i obecnie obejmują akty wymierzone w osoby lub grupy, nie tylko ze względu na ich kolor skóry lub pochodzenie etniczne, ale także że ze względu na ich język, religię lub narodowość. Głównym warunkiem skutecznej walki z rasizmem i dyskryminacją rasową jest uznanie, że problemy te istnieją. ECRI rzuciła światło na codzienny i powszechny rasizm i dyskryminację rasową na poziomie paneuropejskim, które dla wielu osób stwarzają istotne a czasem nawet nie do pokonania przeszkody⁶⁷⁸.

W dniach 25-28 marca 2002 r. ECRI odbyła wizytę kontaktową w Azerbejdżanie. Podczas tej wizyty sprawozdawcy spotkali się z przedstawicielami różnych ministerstw i administracji publicznej odpowiedzialnych za kwestie związane z mandatem ECRI⁶⁷⁹.

W raporcie z wizyty wskazano, iż Azerbejdżan podjął pewne pozytywne kroki, które miały znaczenie dla zwalczania rasizmu i nietolerancji. Objęły one ratyfikację międzynarodowych instrumentów prawnych mających znaczenie dla zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej, przyjęcie kodeksów i innych aktów prawnych zawierających przepisy antydyskryminacyjne, a także środki mające na celu poprawę edukacji w języku ojczystym członków mniejszości narodowych. Przyjęcie ustawy konstytucyjnej stanowiącej Biuro Rzecznika Praw Człowieka zdaniem ECRI także stanowiło ważny krok, który wzmocnił ochronę osób mieszkających w Azerbejdżanie przed rasizmem i dyskryminacją rasową⁶⁸⁰.

Jednakże według ECRI podejmowanie środków mających na celu zwalczanie rasizmu i dyskryminacji rasowej, narodowej, etnicznej lub religijnej było nieco ograniczone przez ogólny brak świadomości występowania i przejawów tych zjawisk. W społeczeństwie Azerbejdżanu pojęcia rasizmu i dyskryminacji wydawały się być

⁶⁷⁸ Zob. B. Żmuda, *Główne kierunki działalności Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) w latach 1994-2018*, [w:] *Państwo i prawo wobec wyzwań u progu trzeciej dekady XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 70. urodzin Profesora Jerzego Jaskierni*, red. R.M. Czarny, Ł. Baratyński, P. Ramiączek, K. Spryszak, t. 2, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020, s. 771-801.

⁶⁷⁹ Zob. Council of Europe: ECRI Report on Azerbaijan, adopted on 28 June 2002 and made public on 15 April 2003, CRI (2003)3.

⁶⁸⁰ Tamże.

ograniczone do najbardziej skrajnych i dotkliwych przejawów tych zjawisk, podczas gdy ich najczęstsze przejawy były zwykle pomijane. Były jednak osoby, które doświadczały bezpośredniej i pośredniej dyskryminacji w życiu codziennym w Azerbejdżanie, w tym uchodźcy, cudzoziemcy, członkowie mniejszości grup religijnych i Ormianie. ECRI zwróciła tym samym uwagę, iż dyskryminacja występowała w wielu obszarach, podkreślając rolę konfliktu o Górski Karabach w określeniu tej sytuacji i ograniczeniu reakcji na te zjawiska.

W raporcie z wizyty ECRI zaleciło, aby władze Azerbejdżanu podjęły działania w wielu dziedzinach. Zalecenia te objęły między innymi: potrzebę uświadomienia sobie różnych wymiarów rasizmu i dyskryminacji rasowej, narodowej, etnicznej lub religijnej jako wstępny krok do podjęcia środków w celu skutecznego zwalczania tych zjawisk; potrzebę dopracowania odpowiedniego ustawodawstwa, w tym przyjęcia kompleksowych przepisów antydyskryminacyjnych; potrzebę zajęcia się sytuacją wszystkich uchodźców oraz sytuacją długoterminowych rezydentów cudzoziemców; konieczności monitorowania sytuacji w zakresie korzystania z wolności wyznania oraz potrzebę zajęcia się panującym negatywnym klimatem dotyczącym Ormian⁶⁸¹.

ECRI wyraziło zrozumienie dla twego, że władze Azerbejdżanu dały pierwszeństwo podpisaniu i ratyfikacji instrumentów wymienionych w zobowiązaniach podjętych przez Azerbejdżan w momencie przystąpienia do Rady Europy. Jednakże ECRI zachęciło także władze Azerbejdżanu do jak najszybszego podjęcia niezbędnych prac w celu podpisania i ratyfikacji Europejskiej Konwencji o Obywatelstwie, Konwencji o Udziale Cudzoziemców w Życiu Publicznym na Poziomie Lokalnym oraz Europejskiej Konwencji o Statusie Prawnym pracowników migrujących. ECRI ponadto wezwało władze Azerbejdżanu do podpisania i ratyfikowania Konwencji UNESCO przeciwko dyskryminacji w edukacji⁶⁸².

Realizację zaleceń ECRI w dużym stopniu ograniczył trwający konflikt o Górski Karabach. ECRI w kolejnych swych raportach wyrażała zaniepokojenie, że istniejące fale mowy nienawiści stwarzały ryzyko przemocy. ECRI wyraziła m.in. konsternację z powodu ułaskawienia i uwolnienia Ramila Safarowa wkrótce po jego przeniesieniu z Węgier do Azerbejdżanu, aby odbyć karę dożywocia nałożoną przez sąd w Budapeszcie za zabójstwo oficera armeńskiej armii w 2004 r. Ponadto Ramil Safarow został

⁶⁸¹ Tamże.

⁶⁸² Tamże.

awansowany do stopnia majora, otrzymał mieszkanie i wynagrodzenie, które utracił od czasu aresztowania na Węgrzech. ECRI zwróciła uwagę na ryzyko, że takie działanie może kultywować poczucie bezkarności sprawców przestępstw rasistowskich o najpoważniejszym charakterze⁶⁸³.

W 2019 r. ECRI stwierdziła, iż Azerbejdżan nie zrealizował swoich priorytetowych zaleceń. Po pierwsze Komisja zaleciła władzom stworzenie warunków, w których mogłoby się rozwijać zróżnicowane i niezależne społeczeństwo obywatelskie. Chociaż z zadowoleniem przyjęła rozwój wydarzeń, zauważyła, że ciągle stosowanie restrykcyjnych przepisów przez władze nie stwarzało korzystnych warunków dla prawidłowego i niezależnego funkcjonowania organizacji pozarządowych i prowadziło w niektórych przypadkach do tego, że organizacje te nie były w stanie wznowić swojej pracy. W świetle tych rozważań ECRI stwierdziła, że jej zalecenie nie zostało wdrożone. ECRI zaleciła, aby władze spełniły obietnicę złożoną po przystąpieniu do Rady Europy w zakresie uchwalenia ustawodawstwa dotyczącego alternatyw dla służby wojskowej⁶⁸⁴.

Warto zauważyć, iż w dniu 23 stycznia 2020 r. sędziowie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z siedzibą w Hadze, wydali pilne decyzje nakazujące zarówno Azerbejdżanowi, jak i Armenii zapobieganie podżeganiu do nienawiści rasowej wobec swoich obywateli. Ponadto obu krajom nakazano nie robić niczego, co mogłoby zaostrzyć spór w czasie rozpatrywania sprawy przez sąd⁶⁸⁵.

W październiku 2019 r. wojska azerbejdżańskie wyparły etniczne siły ormiańskie z terytorium, które kontrolowały od lat 90. w regionie Górskiego Karabachu i wokół niego, zanim Rosja wynegocjowała zawieszenie broni⁶⁸⁶.

Trybunał orzekł, że zarówno Azerbejdżan, jak i Armenia na mocy traktatu antydyskryminacyjnego ONZ muszą „podjąć wszelkie niezbędne środki, aby zapobiec podżeganiu i propagowaniu nienawiści rasowej”⁶⁸⁷.

⁶⁸³ Zob. ECRI Report on Azerbaijan (fifth monitoring cycle), Adopted on 17 March 2016, Published on 7 June 2016, www.rm.coe.int, data dostępu: 28.12.2022.

⁶⁸⁴ Zob. *CoE: Azerbaijan has not implemented recommendations against racism*, www.mediamax.am, data dostępu: 28.12.2022.

⁶⁸⁵ Zob. S. van den Berg, *World Court orders Azerbaijan and Armenia to prevent racial hatred*, www.reuters.com, data dostępu: 28.12.2022.

⁶⁸⁶ Tamże.

⁶⁸⁷ Tamże.

Ponadto przewodniczący składu sędziowskiego Joan Donoghue powiedział, że Azerbejdżan musi chronić przed przemocą i krzywdą „wszystkie osoby schwytane w związku z konfliktem 2020, które pozostają w areszcie” oraz musi „zapobiegać i karać akty wandalizmu i profanacji, które mają wpływ na ormiańskie dziedzictwo kulturowe”⁶⁸⁸.

Nadzwyczajne środki były częścią spraw typu wet za wet wniesionych do Trybunału w Hadze, w których zarówno Armenia, jak i Azerbejdżan twierdziły, że ten drugi kraj naruszył Międzynarodową konwencję w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej której oba państwa są sygnatariuszami⁶⁸⁹.

3.3.8. Ochrona praw socjalnych

Azerbejdżan ratyfikował (zrewidowaną) Europejską Kartę Społeczną (EKS, Karta) w dniu 2 września 2004 r., akceptując 47 z jej 98 przepisów. Za przestrzeganie przyjętych przepisów odpowiada Europejski Komitet Spraw Społecznych poprzez procedurę sprawozdawczą. Azerbejdżan corocznie przedkłada Komitetowi sprawozdania ze stosowania Karty.

Warto zauważyć, że chociaż Konstytucja Republiki Azerbejdżanu przewiduje sposób inkorporacji w celu wdrożenia międzynarodowych norm prawnych, co oznacza, że ratyfikowane przez parlament traktaty międzynarodowe stają się, w stosownych przypadkach automatycznie częścią systemu prawnego Azerbejdżanu to EKS ze względu na jej specyficzny charakter, trudno było bezpośrednio wdrożyć na terytorium Azerbejdżanu. W literaturze wskazuje się, że z wyjątkiem kilku wyłączeń spotykanych w praktyce niektórych Państw – Stron, EKS należy uznać za traktat niewykonujący się samoistnie, a zatem wymagający „ustawodawstwa wykonawczego”, czyli zmiany w prawie wewnętrznym Państwa – Strony umożliwiającej mu wypełnienie zobowiązań traktatowych⁶⁹⁰.

Tak więc po ratyfikacji EKS, nowe Państwo-Strona podejmuje szereg zobowiązań, w tym:

⁶⁸⁸ Tamże.

⁶⁸⁹ Tamże.

⁶⁹⁰ Zob. A.I. Aliyev, Z.A. Mierzayev, *The European Social Charter and its Implementation in the Republic of Azerbaijan*, [w:] *Contemporary Azerbaijan in Social and Political Dimension*, red. P. Bajor, Księgarnia Akademicka, Kraków 2016, s. 92.

1. Eliminację rozbieżności pomiędzy zobowiązaniami zawartymi w Karcie i krajowymi normatywnymi aktami prawnymi, a także wewnętrzną praktyką administracyjną;
2. Opracowanie pierwszego raportu i kolejnych raportów ogólnych na temat terminowej realizacji Karty;
3. Uczestniczenie w posiedzeniach Komisji Rządowej jako członek zwyczajny⁶⁹¹.

W okresie między wejściem w życie EKS a przedstawieniem pierwszego raportu istnieje możliwość wyeliminowania niezgodności pomiędzy przepisami prawa, a także praktyką administracyjną danego państwa i jego zobowiązaniami wynikającymi z Karty. Pierwszy krok Azerbejdżanu na tej drodze został podjęty jeszcze przed wejściem w życie EKS na jego terytorium, kiedy to dokonano zmian w czterech artykułach Kodeksu pracy Republiki Azerbejdżanu w dniu 1 września 2004 r.⁶⁹².

Zmienione artykuły Kodeksu, o których mowa we właściwej ustawie, których uchwalenie jest związane z realizacją Ustawy „O ratyfikacji Europejskiej Karty Społecznej”, były następujące:

- 1) Art. 31 (*Układy zbiorowe pracy*) — do katalogu obowiązków stron układu zbiorowego pracy dodano dwa nowe postanowienia dotyczące praw określonych w art. 26 Zrewidowanej Karty (prawo do godności w pracy).
- 2) Art. 77 (*Gwarancje pracownicze w przypadku rozwiązania stosunku pracy*) – przepis dodany zgodnie z art. 24 (prawo do ochrony w przypadku rozwiązania stosunku pracy) Zrewidowanej Karty stanowi, że w przypadku ustania stosunku pracy w wyniku zmiany właściciela przedsiębiorstwa, pracodawca powinien wypłacić pracownikowi odszkodowanie w wysokości co najmniej trzymiesięcznego wynagrodzenia.
- 3) art. 247 (*Prawa pracownicze pracowników poniżej 18 roku życia oraz określenie tych praw*) – w celu dostosowania ww. dodano nowe zdanie zwiększające skuteczność korzystania z prawa małoletnich do ochrony. Wynikające z wymogu ww 6 ustęp wspomnianego artykułu Karty podkreśla, że czas spędzony przez osoby poniżej 18 roku życia na szkoleniu zawodowym w godzinach pracy zalicza się do dnia pracy za zgodą pracodawcy.

⁶⁹¹ Zob. *European Social Charter; Short Guide*, CoE Publishing, Germany, Koelblin-Fortuna-Druck, IX 2000, s. 93-94.

⁶⁹² Law of the Republic of Azerbaijan On Some Amendments to the Labour Code of the Republic of Azerbaijan, dated September 1, 2004, No. 729-IIQD.

4) Art. 250 (*Zawody wzbronione przy zatrudnianiu osób poniżej 18 roku życia*) – podobnie jak poprzedni, zmiana tego artykułu została dokonana w związku z art. 7 zmienionej Karty. 250 Kodeksu pracy, wynikający z celu ustępu 3 wspomnianego artykułu Karty, dodany został nowy przepis zakazujący zatrudniania do takich prac osób, do których stosuje się przepisy o obowiązku szkolnym, gdyż praca taka pozbawiałaby je pełnych korzyści płynących z ich obowiązkowej edukacji.

Po wejściu w życie EKS na terytorium Azerbejdżanu, w celu dostosowania ustawodawstwa do jej wymogów, dokonano bardzo niewielu zmian w aktach prawnych, ponieważ rząd uznał, że większość przepisów normatywnych, np. poprawki do Ustawy Republiki Azerbejdżanu „O związkach zawodowych”, przyjęte przez Milli Majlis 10 października 2006 r., były już zgodne ze zobowiązaniami podjętymi w ramach Karty. Spójrzmy na kilka przykładów. Jedna z tych poprawek dokonanych w preambule do ustawy konkretnie wspominała o Europejskiej Karcie Społecznej, przez którą państwo gwarantuje ochronę praw związków zawodowych, a także praw socjalnych i ekonomicznych oraz interesów prawnych ich członków⁶⁹³. Kolejne uzupełnienie art. 2 ustawy stanowiące, że ustawodawstwo Republiki Azerbejdżanu nie ogranicza praw związków zawodowych określonych w Europejskiej Karcie Społecznej, a także w międzynarodowych normach prawnych i konwencjach Międzynarodowej Organizacji Pracy.

Skupiając analizę na wybranych raportach warto wskazać, iż krytyczny dla Azerbejdżanu etap wdrażania postanowień EKS rozpoczął się od przygotowania pierwszego krajowego raportu dotyczącego Europejskiej Karty Społecznej (zrewidowanej). Raport został przedstawiony Radzie Europy w dniu 4 grudnia 2007 r. Należy zauważyć, że raport ten był pierwszym z krajowych raportów przekazywanych w ramach nowego systemu składania raportów przyjętego decyzją Komitetu Ministrów ds. Rady Europy z dnia 3 maja 2006 r.⁶⁹⁴ We wnioskach Europejskiego Komitetu Praw Socjalnych⁶⁹⁵ zwraca się uwagę, że termin przedłożenia Radzie Europy pierwszego raportu w sprawie stosowania Zrewidowanej Karty upłynął 31 października 2007 r., a Azerbejdżan złożył go w dniu 4 grudnia 2007 r. Jak wspomniano powyżej, niniejszy

⁶⁹³ Zob. A.I. Aliyev, Z.A. Mierzayev, *The European Social Charter...*, s. 94.

⁶⁹⁴ Decisions adopted by the Committee of Ministers at the 881st meeting of the Ministers' Deputies (14 IV 2004).

⁶⁹⁵ 2 European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, Conclusions 2008 (AZERBAIJAN), Articles 1, 9, 20 and 24 of the Revised Charter, November 2008.

raport został złożony w ramach nowego systemu raportowania, w którym postanowienia Karty podzielone są na cztery grupy tematyczne, tak aby każde postanowienie Karty było zgłaszane raz co cztery lata. Zgodnie z podziałem na grupy tematyczne, pierwszy raport Azerbejdżanu dotyczył przyjętych zapisów artykułów należących do pierwszej grupy tematycznej „Zatrudnienie, szkolenia i równość szans”. Sprawozdanie dotyczyło stanu wdrażania Karty w odniesieniu do art. 1 (prawo do pracy), art. 9 (prawo poradnictwa zawodowego), art. 20 (prawo mężczyzn i kobiet do równych szans), art. 24 (prawo do ochrony w przypadku rozwiązania stosunku pracy) w obowiązującym okresie rozliczeniowym od 1 listopada 2004 i 31 grudnia 2006 r. Konkluzja Komitetu Praw Socjalnych w sprawie raportu dotyczyła siedmiu sytuacji i zawierała jedną konkluzję zgodności dotyczącą stosowania art. 24 oraz 1 konkluzję niezgodności.

Drugie sprawozdanie Azerbejdżanu z wdrażania EKS (zrewidowanej) dotyczyło przyjętych postanowień, a mianowicie art. 11 (prawo do ochrony zdrowia) i art. 14 (prawo do korzystania ze świadczeń opieki grupa – „zdrowie, zabezpieczenie społeczne i ochrona socjalna” – pod nowy system raportowania. W tym przypadku ponownie tylko jedna sytuacja – dotycząca art. 14 ust. 2 – z 5 zawartych we wniosku Komitetu została uznana za zgodną z wymogami EKS. W odniesieniu do jedynego artykułu, na podstawie którego sytuację w Azerbejdżanie oceniono jako zgodną z wymogami Karty, decyzja Komitetu opierała się na podstawach, na których umowa o pracę może zostać rozwiązana z inicjatywy pracodawcy, dozwolone w określonych sytuacjach, w tym środki zaradcze i sankcje określone w prawie pracy Azerbejdżanu. We wnioskach wskazano, że zwrócono się o dodatkowe informacje na temat przedmiotowej sytuacji⁶⁹⁶.

Azerbejdżan przedłożył trzeci krajowy raport dotyczący grupy tematycznej „prawa pracownicze” w dniu 11 listopada 2009 r. Ponieważ Azerbejdżan zaakceptował artykuły 4-6, 21-22, 26 i 28-29 z tej grupy, tylko jeden artykuł – art. prawo do godziwych warunków pracy) należące do grupy „prawa pracownicze” nie zostały uwzględnione we wspomnianym raporcie. Ocena raportu dokonana przez Komitet ponownie przyniosła 1 wniosek o zgodności w odniesieniu do art. 6 ust. 3 i dwa wnioski

⁶⁹⁶ European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, Conclusions 2009 (AZERBAIJAN) Articles 11 and 14 of the Revised Charter, January 2010, s. 14-15.

o niezgodności w odniesieniu do art. 4 ust. 1 i 5. Spośród 15 sytuacji zawartych w odpowiednim rozdziale⁶⁹⁷.

Czwarty krajowy raport Azerbejdżanu w sprawie wdrażania artykułów 7-8, 16 i 27 EKS (zrewidowanej) został zarejestrowany przez Sekretariat Rady Europy w dniu 3 grudnia 2010 r. W raporcie tym, zgodnie z czwartą grupą tematyczną „Dzieci, rodzin i migrantów”, rząd Azerbejdżanu przekazał Radzie Europy informacje na temat sytuacji w zakresie praw dzieci i młodzieży (art. 7), kobiet zatrudnionych (art. 8) do ochrony, prawa rodziny do świadczeń socjalnych, ochrony prawnej i ekonomicznej (art. 16) oraz prawa pracowników mających obowiązki rodzinne do równych szans i traktowania (art. 27). Po dokonaniu oceny informacji zawartych w ww przedstawiono stanowisko Komitetu, które zostało wyrażone w jego Konkluzjach 201131 i dotyczyło 19 sytuacji, w wyniku których wydano 7 wniosków o zgodność w odniesieniu do art. 7-8 i 27 oraz dwa wnioski o niezgodności w odniesieniu do art. 7 i 8. stwierdzając, że, ocena 10 sytuacji nie została zakończona, jako przyczynę której Komisja wskazała brak zadowalających informacji przekazanych w sprawie realizacji artykułów, tj. art. 7 ust. 1, 7 ust. 2 oraz 7 ust. 7, 7§9, 7§10, 8§5, 16, a także 27§1 i 27§3. Co do Komitetu, niepełny i nieodpowiedni charakter informacji zawartych w raporcie skutkował dużą liczbą odroczonej wniosków⁶⁹⁸.

Piąty krajowy raport Azerbejdżanu dotyczył przyjętych postanowień Zrewidowanej Karty odnoszących się do prawa do pracy (art. 1), prawa do poradnictwa zawodowego (art. 9), prawa kobiet i mężczyzn do równych szans (art. 20), oraz prawa do ochrony w przypadku rozwiązania stosunku pracy (art. 24)⁶⁹⁹.

Wnioski Komitetu dotyczące tego raportu, którego data to 12 listopada 2012 r., zostały opublikowane w styczniu 2013 r. Stwierdzono, że do czasu otrzymania żądanych informacji sytuacja w Azerbejdżanie była zgodna z wymogiem polityki

⁶⁹⁷ European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, 3rd National Report on the implementation of the European Social Charter (revised) submitted by The Government of Azerbaijan, Articles 4,5,6,21,22,26,28 and 29 for the period 01/11/2004 – 31/12/2008) Report registered by the Secretariat on 10 November 2009, RAP/RCha/AZ/III(2009).

⁶⁹⁸ European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, 4th National Report on the implementation of the European Social Charter (revised) submitted by The Government of Azerbaijan, Articles 7, 8, 16 and 27 for the period 01/11/2004 – 31/12/2009), Report registered by the Secretariat on 3 December 2010, Cycle 2011, RAP/RCha/AZ/IV(2010).

⁶⁹⁹ European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, 5th National Report on the implementation of the European Social Charter (revised) submitted by The Government of Azerbaijan, Articles 1, 9, 20 and 24 for the period 01/01/2007 – 31/12/2010, Report registered by the Secretariat on 28 February 2012, RAP/RCha/AZ/V(2012).

pełnego zatrudnienia określonym w art. 1§1 Karty. Tak jak w odniesieniu do drugiego akapitu art. 1 (zakaz dyskryminacji w zatrudnieniu), Komitet zauważył, że stanowiska w służbie cywilnej były zarezerwowane dla obywateli Republiki Azerbejdżanu, niezależnie od uprawnień lub autorytetu stanowiska. Komitet stwierdził, że to ograniczenie/zakaz zatrudniania cudzoziemców w służbie cywilnej wykraczało poza zakres dozwolony w Karcie. Jednocześnie zwrócono uwagę, że w sprawach o dyskryminację nie nastąpiło przesunięcie ciężaru dowodu. Komisja odłożyła swoje rozstrzygnięcie ze względu na brak informacji o prawie do bezpłatnego pośrednictwa pracy chronionego na mocy ust. 3 przedmiotowego art. 1.

Szósty raport krajowy Azerbejdżanu dotyczący stosowania postanowień zawartych w artykułach 11 (prawo do ochrony zdrowia) i art. 14 (prawo do korzystania ze świadczeń opieki społecznej) Zmienionej Karty odnoszących się do grupy tematycznej 2 – Zdrowie, Zabezpieczenie społeczne i Ochrona socjalna został zarejestrowany przez Sekretariat Rady Europy w dniu 19 września 2013 r. Chociaż wnioski Komitetu dotyczące 2. grupy tematycznej zostały ogłoszone w grudniu 2013 r., w odniesieniu do Azerbejdżanu oraz Portugalii, która zwlekała z przedstawieniem sprawozdań Radzie ds. Sekretarzu, wnioski zostały opublikowane pod koniec 2014 roku. W odniesieniu do drugiego raportu krajowego Azerbejdżanu przedstawionego w 2008 roku, wnioski dotyczące szóstego raportu zawierały tylko jeden przypadek (ponownie w tym samym akapicie (art. 14 ust. 2), aby były zgodne z wymogami Karty. W trzech przypadkach Komitet stwierdził, że sytuacje nie były zgodne ze standardami, podczas gdy jeden przypadek nie został oceniony, ponieważ nie dostarczono odpowiednich informacji⁷⁰⁰.

Siódmy raport krajowy obejmuje przyjęte zapisy dotyczące Grupy Tematycznej 3 „Prawa pracownicze”³⁷. Termin złożenia siódmego raportu upłynął 31 października 2013 r. Wnioski Komitetu dotyczące tego raportu, przedłożone 4 lutego 2014 r., zostały opublikowane w styczniu 2014 r. 2015. Dotyczą one 16 sytuacji. W porównaniu z poprzednimi raportami krajowymi, ten ostatni wydaje się być bardziej przygotowany szczegółowo i profesjonalnie, dlatego Komitet do zbadania sytuacji potrzebował dalszych informacji tylko w odniesieniu do jednej sytuacji – sytuacji związanej z art. 29 (prawo do informacji i konsultacji w postępowaniu w sprawie zwolnień grupowych).

⁷⁰⁰ European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, Conclusions 2013 (AZERBAIJAN), Articles 11 and 14 of the Revised Charter, May 2014.

Niemniej jednak wniosków nie można uznać za satysfakcjonujące dla rządu Azerbejdżanu, ponieważ zawierają one tylko dwa przypadki zgodności z piętnastu ocenianych sytuacji. Wnioski o zgodność dotyczyły art. 4 ust. 2 (podwyższenie wynagrodzenia za pracę w godzinach nadliczbowych) i art. 21 (prawo pracowników do informacji i konsultacji) Zrewidowanej EKS. 13 wniosków o zgodność zostało zadeklarowanych w odniesieniu do pozostałych ustępów artykułu 4 i innych artykułów związanych z „Prawami pracowniczymi”, z których 12 nie zostało ocenionych z powodu braku zadowalających informacji podczas procesu oceny trzeciego raportu krajowego z Azerbejdżanu⁷⁰¹.

Do tej pory wydano 15 raportów na temat Azerbejdżanu. Najnowsze sprawozdanie z wdrażania EKS przedłożone przez Azerbejdżan pochodzi z 11 maja 2022 r.⁷⁰²

3.3.9. Ochrona mniejszości

W momencie objęcia Azerbejdżan procedurą monitoringową Rady Europy, nie istniało konkretne ustawodawstwo dotyczące praw mniejszości narodowych. Prawa mniejszości narodowych były zatem chronione na podstawie odpowiednich przepisów konstytucyjnych, ustawodawstwa pierwotnego, które nie dotyczyło konkretnie tej kwestii oraz dekretu prezydenckiego z 1992 r. „O ochronie praw i wolności oraz wspieraniu przez państwo rozwoju języka oraz kultury mniejszości narodowych, liczebnie małych narodów i grup etnicznych żyjących w Republice Azerbejdżanu”.

Rząd Azerbejdżanu przyjął w wersji roboczej Kartę Języków Regionalnych i Mniejszościowych 21 grudnia 2001 roku, ale jej nie ratyfikował⁷⁰³.

Przystępując do Rady Europy Azerbejdżan zobowiązał się do przyjęcia w ciągu trzech lat od przystąpienia (tj. przed 25 stycznia 2004 r.) ustawy o mniejszościach, która uzupełniłaby postanowienia dotyczące niedyskryminacji zawarte w Konstytucji i

⁷⁰¹ European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, Conclusions 2014 (AZERBAIJAN), Articles 4-6, 21-22, 26 and 28-29 of the Revised Charter, January 2015.

⁷⁰² European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, 15th National Report on the implementation of the European Social Charter (revised) submitted by The Government of Azerbaijan, Articles 4, 5, 6, 21, 22, 26, 28 and 29 for the period 01/01/2017 – 31/12/2020 Report registered by the Secretariat on 11 May 2022RAP/RCha/AZE/15(2022).

⁷⁰³ Zob. *Ready for Ratification, Early compliance of non-States Parties with the European Charter for Regional or Minority Languages, A handbook with twenty proposed instruments of ratification*, www.rm.coe.int, data dostępu: 29.12.2022.

Kodeksie Karnym. ECRI zachęciła w 2002 r. władze Azerbejdżanu do przygotowania takiego ustawodawstwa w ścisłej współpracy z Radą Europy i innymi odpowiednimi rozmówcami na szczeblu krajowym i międzynarodowym oraz do jak najszybszego przyjęcia go⁷⁰⁴.

W rezolucji 1305 (2002), Zgromadzenie Parlamentarne odnotowało pewne pozytywne kroki podjęte przez Azerbejdżan w celu poprawy sytuacji w zakresie praw człowieka. Niemniej jednak zwróciło też uwagę na potrzebę efektywniejszego wspierania praw mniejszości narodowych i religijnych⁷⁰⁵.

W 2007 r. Komitet Doradczy ds. Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych pochwalił wysiłki Azerbejdżanu zmierzające do otwarcia podmiotowego zakresu stosowania Konwencji ramowej dla szerokiego grona mniejszości, wymieniając jednocześnie szereg niedociągnięć w odpowiednich przepisach⁷⁰⁶. Z kolei Zgromadzenie Parlamentarne wezwało władze do wdrożenia zaleceń Komitetu Doradczego, a w szczególności do przyjęcia ustawy o mniejszościach narodowych zgodnie z ich zobowiązaniami akcesyjnymi. Wezwało je także do jak najszybszej ratyfikacji Europejskiej Karty Języków Regionach i Mniejszościowych, odnotowując zobowiązanie Azerbejdżanu do uczynienia tego w ciągu jednego roku od przystąpienia do Rady Europy⁷⁰⁷.

W swoim dwuletnim raporcie na temat stosowania Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych w 2012 r.⁷⁰⁸ Sekretarz Generalny zwrócił się do władz Azerbejdżanu o skorzystanie z pomocy prawnej świadczonej przez ekspertów Rady Europy w celu opracowania instrumentu ratyfikacji, który w pełni uwzględniałby szczególne obawy, które mogły istnieć w kraju. Podczas kwietniowej sesji miesięcznej Zgromadzenia w Strasburgu spotkano się z członkami Sekretariatu Karty, którzy udzielili informacji na temat zabezpieczeń przed nadużywaniem postanowień Karty. Wyrażono tym samym nadzieję, że uda się przekonać władze do przyspieszenia procesu ratyfikacji i zakończenia go bez dalszej zwłoki.

⁷⁰⁴ Council of Europe: ECRI Report on Azerbaijan, adopted on 28 June 2002 and made public on 15 April 2003, CRI (2003)3.

⁷⁰⁵ Zob. Resolution 1305 (2002)...., pkt. 6.

⁷⁰⁶ Zob. Resolution 1545 (2007)...., pkt. 8.14.

⁷⁰⁷ Tamże, pkt. 8.16.

⁷⁰⁸ Zob. Parliamentary Assembly, Applicazione della Carta Europea delle lingue regionali o minoritarie, Comunicazione del Segretario Generale del Consiglio d'Europa, Rapporto biennale del Segretario Generale all' Assemblea parlamentare, Dicembre 2011, Doc. 12881.

Społeczeństwo w Azerbejdżanie ogólnie charakteryzuje klimat tolerancji międzykulturowej i międzyreligijnej; władze wspierają mniejszości narodowe w wyrażaniu swojej tożsamości kulturowej. Jednak utrzymujący się brak kompleksowego ustawodawstwa i mechanizmów konsultacyjnych dla mniejszości narodowych, a także ograniczenia wolności wypowiedzi i wolności zgromadzeń tworzą środowisko, w którym mniejszości nie mogą w pełni korzystać ze swoich praw. To kluczowe wnioski z nowej opinii w sprawie Azerbejdżanu, opracowanej przez Komitet Doradczy ds. Ramowej Konwencji o Ochronie Mniejszości Narodowych⁷⁰⁹.

Komitet przyznał, że władze wieloetnicznego Azerbejdżanu zorganizowały szereg imprez wspierających kulturę mniejszości. Komitet z zadowoleniem przyjął wysiłki mające na celu edukację młodych ludzi w zakresie wielokulturowości i tolerancji. Nauczanie języka rosyjskiego i gruzińskiego jest stosunkowo dobrze rozwinięte, a publikowanie materiałów do nauki języków mniejszościowych jest ulepszone. Komitet pochwalił znaczny postęp w poprawie warunków życia osób wewnątrznie przesiedlonych⁷¹⁰.

Jednakże Komitet Doradczy z przykrością zauważył, że Azerbejdżan poczynił jedynie ograniczone postępy w realizacji wcześniejszych zaleceń Komitetu. Wydaje się, że miejsca na wyrażanie tożsamości mniejszości narodowych we wspólnocie z innymi wydaje się mało, zwłaszcza jeśli wykracza to poza wąski kulturowy, często folklorystyczny sens. Niestety nadal nie ma kompleksowego ustawodawstwa ani mechanizmu konsultacyjnego w zakresie ochrony praw mniejszości narodowych; członkowie mniejszości narodowych nie są świadomi swoich praw i mają trudności z dostępem do nich; nie podjęto żadnych nowych działań w celu uzyskania zagregowanych danych o mniejszościach narodowych; nie podjęto żadnych kroków w celu usunięcia istniejących przeszkód dla nadawania programów radiowych i telewizyjnych w językach mniejszości, a także nadal nie ma wsparcia dla mediów drukowanych⁷¹¹.

W piśmiennictwie sugeruje się zastosowanie w Republice Azerbejdżanu koncepcji „etnicznej demokracji”, zaprezentowanej przez

⁷⁰⁹ Zob. *Council of Europe News National Minorities in Azerbaijan: new report published*, www.coe.int, data dostępu: 29.12.2022.

⁷¹⁰ Tamże.

⁷¹¹ Tamże.

Sammy Smooha. Chodzi o system, uwzględniający działanie dwu przeciwstawnych zasad: „zasady demokracji”, zakładającej równe prawa i równe traktowanie obywateli, a także „zasady etnicznej”, uwzględniającej tworzenie homogenicznego państwa narodowego uwzględniającego prawa mniejszości etnicznej”⁷¹².

3.3.10. Walka z praniem brudnych pieniędzy

Pranie brudnych pieniędzy jest ważnym lokalnym i międzynarodowym problemem, który jest rozwiązywany. Działania związane z praniem pieniędzy są dość niepokojące dla Azerbejdżanu i podobnie jak w innych krajach, w Azerbejdżanie podejmuje się szereg działań w celu prania pieniędzy. Gospodarka Azerbejdżanu, który ma dużo zasobów naturalnych na styku Europy i Azji Środkowej, rozwija się bardzo szybko. Nielegalny handel narkotykami, produkcja nielegalnych funduszy, kradzieże, rabunki, uchylanie się od płacenia podatków, handel ludźmi to tylko niektóre z przestępstw, które nasiliły się w ostatnich latach. Korupcja jest w kraju powszechna, a w kraju działają zorganizowane grupy przestępcze. Władze Azerbejdżanu uważają, że pranie pieniędzy i finansowanie terroryzmu odbywa się głównie za pośrednictwem sektora bankowego⁷¹³.

Jak w każdym kraju, w Azerbejdżanie istnieją instytucje regulujące przepisy dotyczące prania brudnych pieniędzy. Instytucje takie jak Komisja Antykorupcyjna, Ministerstwo Komunikacji i Informatyki, Ministerstwo Sprawiedliwości, Bank Centralny, Ministerstwo Podatków, Departament Antykorupcyjny w Prokuraturze Generalnej, Państwowa Komisja Celna, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Izba Obrachunkowa, Ministerstwo Bezpieczeństwa Narodowego, Izba Adwokacka⁷¹⁴.

W systemie Rady Europy zasadniczą rolę odgrywa Komitet Ekspertów ds. Oceny Środków Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy (MONEYVAL). Ocenia on skuteczność krajowych środków przeciwdziałania praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu w państwach członkowskich RE. Dlatego konstruktywna praca z MONEYVAL jest nadal ważna dla rządu Azerbejdżanu w celu skutecznego zwalczania

⁷¹² Zob. M.B. Bishku, *The Status and Limits to Aspirations of Minorities in the South Caucasus States*, « Contemporary Review of Middle East » 2022, nr 4, s. 414.

⁷¹³ Zob. *Anti-Money Laundering (AML) in Azerbaijan*, www.sanctionsscanner.com, data dostępu: 29.12.2022.

⁷¹⁴ Tamże.

prania pieniędzy i finansowania terroryzmu. Zgodnie z zaleceniami MONEYVAL w 2009 r. powołano Służbę Monitorowania Finansowego przy Centralnym Banku Republiki Azerbejdżanu. Służba jest upoważniona do realizacji polityki państwa w zakresie zapobiegania legalizacji funduszy i innego mienia uzyskanych z przestępstwa oraz finansowania terroryzmu w Republice Azerbejdżanu, doskonalenie systemu nadzoru i koordynowanie działań właściwych organów administracji rządowej. Azerbejdżan jest stroną Konwencji o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa.

Pierwszy raport oceniający MONEYVAL dotyczący aktualnej sytuacji w obszarze AML/CFT w Azerbejdżanie został przyjęty w 2004 roku. Później, w 2008 roku, MONEYVAL przeprowadził drugą ocenę systemu AML/CFT w Azerbejdżanie. Te sprawozdania z oceny zawierają podsumowanie środków AML/CFT obowiązujących w Azerbejdżanie i zawierają niezbędne zalecenia dotyczące ustanowienia silnego i skutecznego systemu AML/CFT w Azerbejdżanie. Te serie zaleceń zostały rozważone i włączone do reform legislacyjnych mających na celu wzmocnienie systemu AML/CFT w kraju.

Czwarta runda oceny MONEYVAL została przeprowadzona w Azerbejdżanie w 2014 roku. Według dyskusji, podczas 4. rundy Azerbejdżan z powodzeniem wypełnił 40+9 zaleceń FATF, w tym zalecenia MONEYVAL. Doceniono reformy przeprowadzane w kraju w tej dziedzinie. Szczególnie podkreślano sukcesy osiągnięte w doskonaleniu ram prawnych i mechanizmów kontrolnych oraz wzmocnieniu potencjału instytucjonalnego⁷¹⁵.

Tym samym azerbejdżański system zwalczania legalizacji pieniędzy i innego mienia uzyskanych w drodze przestępstwa oraz finansowania terroryzmu został oceniony jako system w pełni spełniający standardy międzynarodowe.

W raporcie MONEYVAL z 2015 r. wskazano, że chociaż podjęto kroki w celu wzmocnienia przepisów prawnych regulujących konfiskatę dochodów pochodzących z przestępstwa i narzędzi służących do przestępstwa, mienie pochodzące z przestępstw przynoszących dochody nie zostało skutecznie skonfiskowane. Organy ścigania nie były wystarczająco przeszkolone do prowadzenia dochodzeń finansowych w sprawach związanych z praniem pieniędzy i finansowaniem terroryzmu, a ich zdolność do

⁷¹⁵ Zob. *MONEYVAL confirms Azerbaijan's progress in combating money laundering*, www.news.az, data dostępu: 29.12.2022.

identyfikowania, śledzenia i przejmowania dochodów z przestępstwa była ograniczona z powodu ograniczonego dostępu do informacji finansowych⁷¹⁶.

Analizując odpowiednie prawodawstwo, eksperci Rady Europy doszli do wniosku, że sankcje dostępne za naruszenia systemu zapobiegania praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu były nieskuteczne, a w praktyce zastosowano bardzo niewiele sankcji, przy czym wobec kadry kierowniczej wyższego szczebla nie zastosowano żadnych sankcji. Ustawa AML/CFT przewiduje zwolnienia z szeregu kontroli dla mniejszych firm. Wyłączenie to mogłoby zwiększyć podatność małych przedsiębiorstw na ryzyko wykorzystywania ich do prania pieniędzy i finansowania terroryzmu.

Postanowiono tym samym, że MONEYVAL będzie nadal monitorować wdrażanie zaleceń przez Azerbejdżan poprzez swoje regularne procedury następcze, które wymagały od tego kraju przedłożenia raportu uzupełniającego do grudnia 2016 r.⁷¹⁷

W 2022 r. MONEYVAL rozpoczął piątą rundę procesu wzajemnej oceny Azerbejdżanu z wymianą na wysokim szczeblu, w której udział wzięli wicepremier Azerbejdżanu Ali AHMADOV oraz przewodnicząca MONEYVAL, pani Elżbieta FRANKOW-JAŚKIEWICZ. Po wymianie na wysokim szczeblu odbyło się szkolenie dla władz i sektora prywatnego Azerbejdżanu. Miał on na celu zapoznanie wszystkich krajowych interesariuszy zaangażowanych w ocenę z podstawowymi standardami i metodologią Grupy Specjalnej ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy (FATF) oraz podejściem do oceny MONEYVAL. Szkolenie zostało zorganizowane wirtualnie i wzięło w nim udział ponad 80 przedstawicieli jednostki wywiadu finansowego, organów ścigania i organów nadzorczych z Azerbejdżanu⁷¹⁸.

W dniu 11 marca 2022 r. odbyło się trzecie posiedzenie Komitetu Sterującego wspólnego projektu „Wzmocnienie przeciwdziałania praniu pieniędzy i odzyskiwania aktywów w Azerbejdżanie”. Projekt był częścią wspólnego programu Unii Europejskiej i Rady Europy Partnerstwo na rzecz dobrych rządów (PGGII)⁷¹⁹.

⁷¹⁶ Zob. *The Council of Europe's anti money laundering Committee publishes a report on Azerbaijan*, www.report.az, data dostępu: 29.12.2022.

⁷¹⁷ Tamże.

⁷¹⁸ Zob. *MONEYVAL launches the evaluation process of Azerbaijan (19-22 April 2022)*, www.coe.int, data dostępu: 29.12.2022.

⁷¹⁹ Zob. *Newsroom PGG II-Azerbaijan, National stakeholders discuss results and next actions of anti-money laundering and asset recovery project in Azerbaijan*, www.coe.int, data dostępu: 29.12.2022.

Członkowie Komitetu Sterującego omówili postępy w realizacji dotychczasowych działań oraz rozpatrzyli i przyjęli listę działań planowanych do zakończenia projektu. Przedstawiciele krajowych instytucji partnerskich opisali, w jaki sposób wsparcie otrzymane w ramach projektu przyniosło korzyści ich wysiłkom i toczącym się krajowym procesom w obszarach przeciwdziałania praniu pieniędzy/finansowaniu terroryzmu (AML/CFT) oraz odzyskiwania mienia.

Na przykład niektóre praktyczne porady zawarte w szczegółowej ocenie projektu i zaleceniach dotyczących krajowych ram odzyskiwania mienia są już wdrażane przez zainteresowane organy w celu usprawnienia ich krajowego systemu odzyskiwania mienia. Inny przykład dotyczy szeregu ukierunkowanych działań w zakresie budowania zdolności w zakresie krajowej i sektorowej oceny ryzyka związanego z praniem pieniędzy i finansowaniem terroryzmu (ML/TF) w Azerbejdżanie. Partnerzy podkreślają, że bardzo korzystna jest wymiana praktycznej wiedzy ułatwiona dzięki projektowi w obszarze przejrzystości własności rzeczywistej, która została uwzględniona w zaktualizowanych wnioskach legislacyjnych; wsparcie udzielane krajowym wysiłkom na rzecz podnoszenia świadomości w zakresie pojawiających się zagrożeń związanych z aktywami wirtualnymi.

Komitet Sterujący umożliwił również instytucjom będącym beneficjentami podkreślenie ich bieżących potrzeb i przyszłych priorytetów, w tym dalsze wsparcie techniczne reform legislacyjnych oraz ciągłe budowanie potencjału. [COE-ECCD1].

Wydarzenie było okazją do ponownego potwierdzenia wsparcia Unii Europejskiej i Rady Europy dla wysiłków rządu w obszarze AML/CFT poprzez solidne partnerstwo. Ze swojej strony władze krajowe potwierdziły swoje zobowiązanie do kontynuowania współpracy w terenie, wspierania działań na rzecz zwalczania prania pieniędzy i finansowania terroryzmu oraz skuteczniejszego odzyskiwania dochodów z przestępstw gospodarczych.

Z problemem tym powiązane jest także zwalczanie korupcji, która jest poważnym problemem w życiu gospodarczym i społecznym Azerbejdżanu, niosącym poważne konsekwencje dla funkcjonowania jego systemu politycznego⁷²⁰. Następuje

⁷²⁰ Zob. T. Sagidov, *Corruption and social responsibility: bribe offers among small entrepreneurs in Azerbaijan*, « East European Politics » 2014, nr 1, s. 39.

ono w oparciu o ustawodawstwo wewnętrzne, a także w ramach Anti-Corruption Network for Transition Economies, uruchomionej w ramach OECD⁷²¹.

⁷²¹ Zob. *Azerbaijan*, OECD, Paris 2005, s. 12.

Rozdział 4: Ocena efektywności oddziaływania Rady Europy i innych organizacji międzynarodowych na transformację prawno – ustrojową Republiki Azerbejdżanu

4.1. Współpraca Rady Europy z innymi organizacjami międzynarodowymi w zakresie oddziaływania na transformację prawno-ustrojową Republiki Azerbejdżanu

4.1.1. Unia Europejska

Azerbejdżan, opowiadając się za potrzebą ściślejszej integracji z Europą, stworzył wielostronne wzajemne relacje z Unią Europejską⁷²². Republika Azerbejdżanu, od chwili uzyskania niepodległości, utrzymywała stosunki z UE, które od 1991 r. stały się ściślejsze⁷²³. UE jest największym zagranicznym darczyńcą dotacji i inwestorem w Azerbejdżanie, zarówno w sektorze rządowym, jak i społeczeństwie obywatelskim⁷²⁴, udostępniając ponad 600 mln EUR dwustronnej pomocy UE od 1992 r.⁷²⁵ Szczególny nacisk, w ramach polityki Partnerstwa Wschodniego, UE kładzie na rozwój demokracji lokalnej, decentralizacji, modernizacji i konsolidacji procesów demokratycznych w Azerbejdżanie⁷²⁶. Istotne znaczenie ma też Polityka Sąsiedztwa, zorientowana na objęcie państwa Kaukazu Południowego Europejską Wspólnotą Bezpieczeństwa⁷²⁷. Postrzegane to jest w ramach szerszego procesu budowania „zewnętrznej legitymizacji” Unii Europejskiej w regionie Kaukazu Południowego⁷²⁸, a także konkurowania Unii ze Stanami Zjednoczonymi o wpływy w tym regionie⁷²⁹.

⁷²² Zob. A. Amirov, *The cooperation of Azerbaijan with international and foreign organizations on the path of global integration*, „Studia Orientalne” 2017, nr 1, s. 9.

⁷²³ Zob. *Azerbaijan and the EU – EEAS – European External Action Service – European Commission*.

⁷²⁴ Zob. *European Union funding to civil society in Azerbaijan*, RELEXAZ, Baku 2012.

⁷²⁵ Zob. E. van Gils, *Azerbaijan and the European Union*, Routledge, London 2019, s. 23.

⁷²⁶ Zob. S. Vasari, P. Salek-Lipcean, *The role and place of local democracy and decentralisation in the modernisation and consolidation of democratic processes in the Eastern Partnership countries*, CoR, Brussels 2022, s. 32.

⁷²⁷ Zob. L. Simão, *The EU's Neighbourhood Policy towards the South Caucasus Expanding the European Security Community*, Springer International Publishing, Cham 2018, s. 34.

⁷²⁸ Zob. S. Vasilyan, *The external legitimacy of the EU in the South Caucasus*, « European Foreign Affairs Review » 2011, nr 3, s. 343.

⁷²⁹ Zob. M.B. Bishku, *The South Caucasus Republics: Relations with the U.S. and the EU*, « Middle East Policy » 2015, nr 2, s. 42.

Oddziaływanie UE na Azerbejdżan analizowane jest w kategoriach „moralnej władzy”. „Moralność” ma obejmować następujące parametry: konsekwencjalizm; konsekwencja; konsystencja; solidność normatywna; równowaga między wartościami a interesami; inkluzywność i zewnętrzną legitymacją. „Władza” dzieli się na typy „potencjalne”, „aktualne” i „zaktualizowane”. „Władza moralna” jest konsekwentnie rozwijana jako obiektywne i neutralne ramy do uchwycenia polityki zagranicznej aktora międzynarodowego na dowolnym obszarze geograficznym i w dowolnej sferze polityki⁷³⁰.

UE i Azerbejdżan współpracowały nad różnymi umowami politycznymi, z których najważniejszą jest umowa o partnerstwie i współpracy między UE a Azerbejdżanem z 1999 r.⁷³¹ Umowa miała na celu wzmocnienie handlu, inwestycji, gospodarki, prawodawstwa i kultury w ramach partnerstwa i współpracy między UE a Azerbejdżanem. Azerbejdżan jest także uczestnikiem inicjatywy Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (EPS)⁷³² i Partnerstwa Wschodniego⁷³³ oraz członkiem Organizacji Współpracy Gospodarczej Państw Morza Czarnego (BSEC)⁷³⁴.

PE przyjął 4 lipca 2017 r. rezolucję, w której ponowił swoje zaangażowanie na rzecz wzmocnienia więzi z Azerbejdżanem, ale nie kosztem praw człowieka. W rzeczywistości posłowie do parlamentu wypowiedzieli się, że nie ratyfikują żadnej umowy z krajem, który nie szanuje podstawowych wartości i praw UE⁷³⁵. Wskazali, że Rada Europejska i Komisja powinny wykorzystać trwające od lutego 2017 r. rozmowy o partnerstwie do forsowania swoich racji i uzależnić zawarcie umowy od uwolnienia więźniów politycznych przez Azerbejdżan oraz do zdolności grup pozarządowych i prawników do działań bez nadmiernej ingerencji rządu⁷³⁶.

⁷³⁰ Zob. S. Vasylian, *'Moral Power' of the European Union in the South Caucasus*, Palgrave Macmillan, London 2020, s. 34.

⁷³¹ Zob. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the part – Protocol on mutual assistance in customs matters – Final Act – Joint Declarations – Exchange of Letters in relation to the establishment of companies – Declaration of the French Government, OJ L 246, 17.9.1999, s. 3-51.

⁷³² Zob. A. Kalicka-Mikołajczyk, *Europejska Polityka Sąsiedztwa. Konstrukcja i charakter prawny*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2021, s. 136.

⁷³³ Zob. K. Gomółka, *Partnerstwo Wschodnie a Armenia, Gruzja i Azerbejdżan*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy i Unii Europejskiej w czasach kryzysu*, red. M. Karg-Musiał, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2016, s. 177-191.

⁷³⁴ Zob. *Relations between Azerbaijan and Black Sea Economic Cooperation Organisation (BSEC)*, www.mfa.gov.az, data dostępu: 20.04.2023.

⁷³⁵ Zob. *The EU Parliament makes it clear...*, jw.

⁷³⁶ Tamże.

Rezolucja była o tyle istotna, że Parlament Europejski, jako organ legislacyjny UE, odgrywa znaczącą rolę w ratyfikacji umów międzynarodowych, zanim wejdą one w życie. I tym razem europejscy prawodawcy dali jasno do zrozumienia, że nie zaakceptują żadnej umowy z Azerbejdżanem, jeśli podstawowe wartości i prawa nie będą szanowane, a krytyczni aktywiści pozostaną pozbawieni wolności.

Nowa umowa o partnerstwie z Azerbejdżanem pogłębiłaby polityczne i gospodarcze więzi między europejskim blokiem zachodnim a bogatym w ropę krajem Kaukazu Południowego. Decyzja o rozpoczęciu rozmów w lutym 2017 r.⁷³⁷ została podjęta po uwolnieniu przez Azerbejdżan 17 z kilkudziesięciu niesłusznie uwięzionych aktywistów, dziennikarzy i obrońców praw człowieka⁷³⁸. Gotowość UE do współpracy z Azerbejdżanem odzwierciedlała w najlepszym przypadku myślenie życzeniowe – że zapewnienie przywódcom tego kraju tego, czego pragną, może doprowadzić do dalszej poprawy fatalnych wyników w zakresie praw człowieka w tym kraju – lub w najgorszym przypadku odzwierciedlała niepokojący cynizm ze strony UE, że interesy węglowodorowe przeważają nad obawami dotyczącymi praw⁷³⁹.

Od 2018 r. trwały dyskusje na temat aktualizacji podstaw prawnych stosunków między UE a Azerbejdżanem⁷⁴⁰. Parlament Europejski jasno dał do zrozumienia, że nie ratyfikuje żadnej umowy z Azerbejdżanem, jeśli nie poprawi on sytuacji w zakresie ochrony praw człowieka⁷⁴¹. Było to przejawem szerszej polityki uzależnienia zakresu współpracy UE z państwami nieczłonkowskimi od postępu w zakresie demokracji, praworządności i ochrony praw człowieka, gdzie zbiegały się oczekiwania formułowane zarówno przez Radę Europy jak i Unię Europejską⁷⁴².

⁷³⁷ Zob. *EU – Azerbaijan relations – factsheet*, www.eeas.europa.eu, data dostępu: 25.04.2023.

⁷³⁸ Zob. *Dispatches: Leading Azerbaijani Journalism Freed From Prison*, www.hrw.org, data dostępu: 25.04.2023.

⁷³⁹ Zob. *Azerbaijan Gets US\$500 Million Loan Gas Transportation*, www.hrw.org, data dostępu: 25.04.2023.

⁷⁴⁰ Zob. T. Jansen, M.H. Ahamad, *The European Union's relations with Armenia and Azerbaijan European Implementation Assessment*, European Parliament, Brussels 2022, s. 89 – 92.

⁷⁴¹ Zob. *The EU Parliament makes it clear – no deal for Azerbaijan unless it improves its rights record*, www.hrw.org, data dostępu: 25.04.2023.

⁷⁴² Zob. D. Reichel, M. Vink, J. Grimheden, *Regional diffusion, EU conditionality and Council of Europe treaty ratification 1949-2016*, « Journal of European Public Policy » 2020, nr 10, s. 1565.

W tym kontekście na szczególną uwagę zasługują także relacje Unii Europejskiej z Radą Europy⁷⁴³, zwłaszcza w zakresie oddziaływania na transformację prawnoustrojową Azerbejdżanu. Rada Europy i Unia Europejska oferują bowiem w swych systemach aksjologicznych standardy demokratyczne, istotne dla wielu dziedzin życia społecznego, np. w odniesieniu do traktowania „sygnalizatorów”⁷⁴⁴. Warto bowiem zauważyć, iż UE prowadzi współpracę z RE na wielu płaszczyznach. Jest przede wszystkim głównym partnerem politycznym i finansowym RE. Przez ponad dwie dekady budowano bardzo silne partnerstwo w celu wspierania działań opartych na wspólnych wartościach i celach w celu promowania praw człowieka, demokracji i praworządności w Europie i poza nią⁷⁴⁵.

Strategiczne podejście do tego partnerstwa zostało wzmocnione podpisaniem „Deklaracji intencyjnej w sprawie współpracy między Radą Europy a Komisją Europejską w regionie objętym rozszerzeniem UE oraz w krajach Partnerstwa Wschodniego i krajów południowego basenu Morza Śródziemnego (region sąsiedztwa UE)” w kwietniu 2014 r.⁷⁴⁶

W dziedzinie integracji europejskiej w dniu 14 listopada 2006 r. podpisano z Unią Europejską plan działania w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Zgromadzenie Parlamentarne RE z zadowoleniem przyjęło fakt, że plan działania odniósł się do międzynarodowych zobowiązań kraju, w tym wobec Rady Europy, w dziedzinie demokracji, praworządności i praw człowieka⁷⁴⁷.

Rada Europy i Komisja Europejska podpisały kilka kompleksowych umów o współpracy w celu promowania praw człowieka⁷⁴⁸, praworządności i demokracji⁷⁴⁹. W

⁷⁴³ Zob. L.M. Lopez Guerra, *Strengthening cooperation with the Council of Europe*, European Parliament, Brussels 2021, s. 12.

⁷⁴⁴ Zob. H.C.L. Yurttagul, *Whistleblower protection by the Council of Europe, the European Court of Human Rights and the European Union: an emerging consensus*, Springer, Cham 2021, s. 32.

⁷⁴⁵ Zob. *EU Co-operation*, www.coe.int, data dostępu: 02.04.2023.

⁷⁴⁶ Zob. Statement of Intent for the Cooperation Between, The Council of Europe and The European Commission in the EU Enlargement Region and The Eastern Partnership and Southern Mediterranean Countries (EU) Neighbourhood Region, www.rm.coe.int/168066b99e, data dostępu: 02.04.2023.

⁷⁴⁷ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1545 (2007), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Assembly debate on 16 April 2007 (11th Sitting), Doc. 1126, pkt. 5.

⁷⁴⁸ Zob. M. Indan-Pykno, *Współpraca Rady Europy oraz Unii Europejskiej w zakresie ochrony praw człowieka*, [w:] *Prawa człowieka wczoraj i dziś. W 60 rocznicę powstania Rady Europy oraz 20-lecia przyjęcia Konwencji Praw Dziecka*, UAM, Toruń 2010, s. 27-38.

⁷⁴⁹ Zob. E. Dynia, *Współpraca Rady Europy z Unią Europejską i jej wpływ na rozwój i spójność standardów europejskich*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 125-138.

2007 r. powstał protokół ustaleń między tymi dwoma organizacjami, który potwierdza rolę RE w wyżej wymienionych obszarach, a także określa potrzebę spójności między normami prawnymi obu organizacji w tych dziedzinach oraz zachęca do jeszcze bliższej współpracy w przyszłości⁷⁵⁰.

Takie ramy współpracy pozwalają na lepszą koordynację działań i zapewniają bardziej przewidywalne i elastyczne długoterminowe zaangażowanie Rady Europy/Unii Europejskiej⁷⁵¹.

Umowy o współpracy opierają się na „trójkącie” Rady Europy polegającym na ustanawianiu standardów, monitorowaniu i współpracy technicznej tam, gdzie ma to zastosowanie⁷⁵².

Potencjalny zakres współpracy obu organizacji jest bardzo szeroki. Wiele problemów jest ważnych zarówno dla Unii Europejskiej, jak i dla Rady Europy, tj. np. przestępczość zorganizowana, handel ludźmi, pranie brudnych pieniędzy, terroryzm. Zjawiska te znajdują się w sferze zainteresowania nie tylko państw członkowskich Unii, ale również wszystkich krajów europejskich, wymagają więc bliskiej współpracy, regularnych kontaktów i działań obu organizacji. Stąd jak zauważa E. Dynia, między innymi wynika przyływ zainteresowania Unii niektórymi konwencjami Rady Europy, które znajduje swój wyraz w przyjmowaniu przez prawodawstwo Unii zawartych w nich zasad⁷⁵³.

Stworzony przez Radę Europy system konwencyjny jest zasadniczym elementem europejskiego porządku prawnego. System ten odzwierciedla szczególne zainteresowanie Rady tworzeniem i wdrażaniem standardów dotyczących demokracji, rządów prawa i praw człowieka. Szczególnie w obszarze tworzenia standardów praw człowieka, to jest wypełniania określoną konotacją poszczególnych praw i wolności, formułowania nowych praw i wolności oraz ustanawiania i doskonalenia mechanizmów implementacji praw i wolności człowieka, Rada Europy przyjmuje postawę

⁷⁵⁰ Zob. Memorandum of Understanding between the Council of Europe and the European Union, www.rm.coe.int, data dostępu: 25.04.2023.

⁷⁵¹ Zob. M.M. Kenig-Witkowska, *Współpraca Unii Europejskiej z Radą Europy: wybrane zagadnienia instytucjonalno-prawne*, [w:] *Sześćdziesiąt [60] lat Radu Europy. Tworzenie i stosowanie standardów prawnych*, red. H. Machińska, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009, s. 35-60.

⁷⁵² Zob. J. Jaskiernia, *Znaczenie synergii działań Rady Europy i Unii Europejskiej dla efektywności europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, [w:] *O prawach człowieka: księga jubileuszowa profesora Romana Wieruszewskiego*, red. G. Baranowska, A. Gliszczyńska-Grabias, A. Hernandez-Połączyńska, K. Sękowska-Kozłowska, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 239-253.

⁷⁵³ Zob. E. Dynia, *Współpraca Rady Europy z Unią Europejską...*, s. 131,

dynamiczną, dążąc do wyprzedzania biegu wydarzeń, dostarczając innym ośrodkom normotwórczym, tak krajowym, jak i międzynarodowym, drogowskazów w zakresie rozwoju prawnocząłowieczych standardów. Fundamentem rozbudowanego w ramach RE systemu praw człowieka jest niewątpliwie Europejska Konwencja Praw Człowieka. W oparciu o jej aksjologię wypracowane zostały bowiem standardy postępowania w wielu istotnych obszarach życia społecznego⁷⁵⁴.

Zasadnicza reforma Unii Europejskiej dokonała się za sprawą Traktatu z Lizbony. Zwiększył on m.in. zakres działań Unii w wielu obszarach, w których Rada Europy miała już znaczne doświadczenie i wiedzę fachową. Doprowadziło to do zacieśnienia współpracy w kwestiach tj. zwalczanie handlu ludźmi, seksualnego wykorzystywania dzieci i przemocy wobec kobiet. Otworzyło także drogę samej UE do podpisania Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁷⁵⁵.

Rada Europy niejednokrotnie podejmowała współpracę z Unią Europejską w ramach zmian dokonywanych w Azerbejdżanie. Ten wspólny głos obu organizacji stanowił wynik ich komplementarności działań. Wiele dotyczyło zmian systemowych.

26 września 2016 r. w Azerbejdżanie odbyło się referendum w sprawie projektu zmian w konstytucji. Według wstępnych ustaleń misji oceniającej *ad hoc* Zgromadzenia Parlamentarnego RE większość obywateli głosowała za wszystkimi 29 pytaniami poddanymi w pokojowej atmosferze. Odnotowano jednak pewne niedociągnięcia w tym

⁷⁵⁴ Tamże, s. 132-133.

⁷⁵⁵ Szerzej: M. Kowalska-Krzysiak, *Problem przystąpienia Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka: zagadnienia wybrane*, [w:] *Wyzwania dla europejskiego systemu ochrony praw człowieka u progu trzeciej dekady XXI wieku*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, t. 2, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021, s. 212-236; P. Kruszyńska, *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej w kontekście (ponownie) planowanego przystąpienia Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, [w:] *Problemy prawa polskiego i obcego w ujęciu historycznym, praktycznym i teoretycznym*, red. A. Bielecki, D. Szafranski, T. Gąsior, Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Ostrołęce, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 73-86; A. Marcisz-Dynia, *European Union Accession to the European Convention on Human Rights: outline of the Theoretical Framework*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2020, nr 5, s. 407-420; A. Moskal, *Mechanizm współpозzwania w świetle przystąpienia Unii Europejskiej do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, „Studenckie Prace Prawnicze. Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2018, t. 24, s. 63-75; P. Tacik, *Przystąpienie Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, EuroPrawo, Warszawa 2017; J. Sozański, *Przystąpienie Unii Europejskiej do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności; glosa do opinii TS z dnia 18 grudnia 2014 r.*, 2/13, „Państwo i Prawo” 2016, nr 8, s. 122-129; N. Buchowska, *Starania Unii Europejskiej o przystąpienie do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 4, s. 184-197; P. Stawicka, *Przystąpienie Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – korzyści, zagrożenia i wyzwania*, [w:] *Prawa człowieka. Współczesne zjawiska, wyzwania i zagrożenia*, red. A. Kalisz. Sosnowiec, Humanitas, Sosnowiec 2015, s. 137-145.

procesie, zwłaszcza w odniesieniu do wcześniejszej debaty w parlamencie, a także w związku zatrzymaniem niektórych działaczy w trakcie kampanii⁷⁵⁶.

Mając to na uwadze, jak również obawy wyrażone przez Komisję Wenecką we wstępnej opinii w sprawie zmian w konstytucji, Unia Europejska zwróciła się do Azerbejdżanu o uwzględnienie ustaleń Komisji Weneckiej w procesie wdrażania projektu zmian w konstytucji, podkreślając jednocześnie swoje dalsze zaangażowanie na rzecz dialogu w Azerbejdżanie dotyczącego tych i innych kluczowych kwestii⁷⁵⁷.

W 2020 r. Ursula von der Leyen, przewodnicząca Komisji Europejskiej, w liście do sekretarza generalnej Rady Europy Mariji Pejčinović stwierdziła: „Uważamy (...), że nasza współpraca z organami Rady Europy, takimi jak Komisja Wenecka i GRECO, jest niezbędna do wzmocnienia praworządności i walki z korupcją zarówno w UE, jak i w naszym sąsiedztwie”⁷⁵⁸.

W grudniu 2021 r. Komisja Spraw Zagranicznych Parlamentu Europejskiego (AFET) wszczęła procedurę z własnej inicjatywy (2021/2230(INI)) w sprawie stosunków między UE a Armenią i drugą w sprawie stosunków między UE a Azerbejdżanem (2021/2231(INI)). Wyznaczonymi sprawozdawcami zostali: Željana Zovko (EPP, Chorwacja) i Andrey Kovatchev (EPP, Bułgaria). Aby towarzyszyć pracom kontrolnym, Komisja Spraw Zagranicznych Parlamentu Europejskiego (AFET) zwróciła się do Działu ds. Oceny Ex-post Działu ds. Oceny Ex-post Dyrekcji ds. Oceny Skutków i Europejskiej Wartości Dodanej w ramach Dyrekcji Generalnej ds. Analiz Parlamentarnych (EPRS) w Sekretariat Parlamentu Europejskiego, aby przygotować europejską ocenę wdrażania kompleksowej i wzmocnionej umowy o partnerstwie UE (CEPA) z Armenią oraz umowy o partnerstwie i współpracy (PCA) z Azerbejdżanem⁷⁵⁹.

Parlament Europejski uznał kompetencje doradcze Komisji Weneckiej i wezwał do ścisłej współpracy w ramach różnych obszarów (wybory, instytucje demokratyczne, prawa podstawowe itp.). W swej rezolucji z dnia 19 maja 2022 r., oprócz wezwania państw członkowskich UE, gdy dążą one do dostosowania funkcjonowania rad

⁷⁵⁶ Zob. *Referendum on changes to the Constitution of Azerbaijan*, www.eeas.europa.eu, data dostępu: 24.04.2023.

⁷⁵⁷ Tamże.

⁷⁵⁸ Zob. *References to the work of the Venice Commission by the European Union*, www.venice.coe.int, data dostępu: 22.04.2023.

⁷⁵⁹ Zob. T. Jansen, H. Ahamad Madatali, *The European Union's relations with Armenia and Azerbaijan European Implementation Assessment*, European Parliament, Brussels 2022, s. 123.

sądownictwa do „systematycznego zasięgnięcia opinii Komisji Weneckiej”, PE zwrócił się o opinię Komisji Weneckiej w sprawie „Kluczowych zasad demokracji w zarządzaniu Unią, w szczególności podziału władzy, odpowiedzialności oraz kontroli i równowagi”⁷⁶⁰.

W 2022 r. PE odwoływał się do dokumentów Komisji Weneckiej w swoich pracach nad wspólną polityką zagraniczną i bezpieczeństwa, nad nową strategią rozszerzenia UE; w sprawie wniosku dotyczącego wyborów posłów do PE w powszechnych wyborach bezpośrednich; w sprawie sprawozdania Komisji na temat praworządności z 2021 r.; w sprawie społeczeństwa obywatelskiego w Europie, w sprawie statutu europejskich stowarzyszeń transgranicznych i organizacji non-rofit; w sprawie stosowania prawa Unii w odniesieniu do korzystania z oprogramowania Pegasus i równoważonego oprogramowania szpiegującego do inwigilacji; w sprawie zagranicznej ingerencji we wszystkie procesy demokratyczne w UE, w tym dezinformacji; w sprawie planu działania UE na rzecz ekonomii społecznej i wspólnych europejskich działań w zakresie opieki⁷⁶¹.

W odniesieniu do Azerbejdżanu PE odniósł się do standardów Komisji Weneckiej w:

- Rezolucji z dnia 17 stycznia 2019 r. w sprawie Azerbejdżanu, w szczególności sprawy Mehmana Husejnowa⁷⁶²;
- Rezolucji z dnia 10 września 2015 r. w sprawie Azerbejdżanu⁷⁶³;
- Rezolucji z dnia 18 września 2014 r. w sprawie prześladowania obrońców praw człowieka w Azerbejdżanie⁷⁶⁴;
- Rezolucji z dnia 13 czerwca 2013 r. w sprawie Azerbejdżanu: sprawa Ilgara Mammadowa⁷⁶⁵;

⁷⁶⁰ European Parliament Resolution of 19 May 2022 on the Commission’s 2021 Rule of Law Report (2021/2180(INI), 2022/C 479/02.

⁷⁶¹ *References to the work of the Venice Commission...* jw.

⁷⁶² European Parliament Resolution of 17 January 2019 on Azerbaijan, notably the case of Mehman Huseynov (2019/2511(RSP), P8_TA(2019)033.

⁷⁶³ European Parliament Resolution of 10 September 2015 on Azerbaijan (2015/2840(RSP)), P8_TA-PROV(2015)0316.

⁷⁶⁴ European Parliament Resolution of 18 September 2014 on the persecution of human rights defenders in Azerbaijan (2014/2832(RSP)), P8_TA(2014)0022.

⁷⁶⁵ European Parliament Resolution of 13 June 2013 on Azerbaijan: the case of Ilgar Mammadov (2013/2668(RSP)).

- Rezolucji z dnia 18 kwietnia 2012 r. zawierającej zalecenia Parlamentu Europejskiego dla Rady, Komisji i Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych w sprawie negocjacji układu o stowarzyszeniu między UE a Azerbejdżanem⁷⁶⁶;
- Rezolucji z dnia 12 maja 2011 r. w sprawie Azerbejdżanu⁷⁶⁷.

Także Komisja Europejska w swych dokumentach odnosiła się do standardów Komisji Weneckiej. Na szczególną uwagę zasługuje tu:

- Azerbejdżan: Oświadczenie rzecznika prasowego w sprawie przedterminowych wyborów parlamentarnych, 11.02.2020⁷⁶⁸;
- Wspólny dokument roboczy służb. Sprawozdanie w sprawie stosunków między UE a Azerbejdżanem w ramach zmienionej EPS, 19.12.2017⁷⁶⁹;
- Realizacja Europejskiej Polityki Sąsiedztwa w Azerbejdżanie Postępy w 2014 r. i rekomendacje działań⁷⁷⁰;
- Wdrażanie Europejskiej Polityki Sąsiedztwa w Azerbejdżanie – Postępy w 2013 r. i zalecenia dotyczące działań, marzec 2014 r.⁷⁷¹;
- Jednolite ramy wsparcia dla wsparcia UE dla Armenii 2014-2017⁷⁷².

W 2023 r. UE z zadowoleniem przyjęła podpisanie przez Azerbejdżan w dniu 8 marca protokołu do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka zakazującego stosowania kary śmierci we wszystkich okolicznościach.

⁷⁶⁶ European Parliament Resolution of 18 April 2012 containing the European Parliament's recommendations to the Council, the Commission and the European External Action Service on the negotiations of the EU-Azerbaijan Association Agreement (2011/2316 (INI)).

⁷⁶⁷ European Parliament Resolution of 12 May 2011 on Azerbaijan, P7_TA(2011)0243.

⁷⁶⁸ Zob. *Azerbaijan: Statement by the Spokesperson on the early parliamentary elections*, www.eeas.europa.eu, data dostępu: 24.04.2023.

⁷⁶⁹ Zob. Council of the European Union, Report on EU – Azerbaijan relations in the framework of the revised ENP, Secretary – General of the European Commission signed by Mr Jordi AYET PUIGARNAU, Director, Brussels, 20 December 2017, 15941/17.

⁷⁷⁰ European Commission, High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy, Joint Staff Working Document, Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2014 and recommendations for actions, Accompanying the document Joint Communication to The European Parliament, The Council The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2014, Brussels, 25.3.2015, SWD(2015)64 final.

⁷⁷¹ European Commission, High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy, Joint Staff Working Document, Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2013 and recommendations for action. Accompanying the document Joint Communication to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 27.3.2014, SWD(2014)70 final.

⁷⁷² Zob. European Commission, Directorate General for Development and Cooperation – Europeaid, Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI) – 2014-2020, Single Support Framework for EU support to Azerbaijan (2014-2017), www.eeas.europa.eu, data dostępu: 25.04.2023.

W Komunikacie wskazano, iż „Z zasady Unia Europejska zdecydowanie i jednoznacznie sprzeciwia się karze śmierci zawsze i we wszystkich okolicznościach (...) To okrutna i nieludzka kara, która stanowi niedopuszczalne pozbawienie ludzkiej godności i integralności i nie działa jako środek odstraszący od popełniania przestępstw. Jest to ostateczna kara, która sprawia, że potencjalne pomyłki sądowe są nieodwracalne”⁷⁷³.

21 lutego 2023 r. podczas konferencji zamykającej projekt Unia Europejska – Rada Europy Partnerstwo na rzecz Dobrego Rządzenia II (PGR II) mającej miejsce w Baku (Azerbejdżan), wskazano, iż CEPEJ od 20 lat wspiera sądownictwo w celu wzmocnienia modernizacji wymiaru sprawiedliwości, prowadząc prace nad oceną systemów sądownictwa, zarządzaniem czasem pracy sędziów, jakości wymiaru sprawiedliwości, mediacjami i cyber-sprawiedliwością. CEPEJ zapewnia różne narzędzia, w tym pomoc techniczną. Podkreślono ponadto, iż od 2012 r. Republika Azerbejdżanu korzysta z tych programów, w szczególności z programu PGG, którego kontynuacją jest program PGG II⁷⁷⁴.

Ogólnym celem projektu PGR II w Azerbejdżanie jest przyczynienie się do demokracji i praworządności przez wdrożenie reform instytucjonalnych mających na celu zwiększenie zdolności władz Azerbejdżanu do zapobiegania i zwalczania prania pieniędzy i finansowania terroryzmu oraz odzyskiwania dochodów z przestępstwa⁷⁷⁵.

Także w 2023 r. Unia Europejska wyraziła zaniepokojenie ograniczeniami wprowadzonymi przez nową ustawę o partiach politycznych, wskazując, iż „grozi to naruszeniem pluralizmu politycznego oraz podstawowych praw i wolności, takich jak wolność zrzeszania się, wolność wypowiedzi i wolność pokojowych zgromadzeń”⁷⁷⁶. Podkreśliła również iż „Prawa te mają fundamentalne znaczenie dla funkcjonowania społeczeństwa demokratycznego”⁷⁷⁷.

W związku z powyższym UE zaapelowała do Azerbejdżanu o uwzględnienie wieloletnich zaleceń Komisji Weneckiej Rady Europy w sprawie poprzedniej ustawy o

⁷⁷³ Zob. *EU welcomes Azerbaijan's signature of the European Convention on Human Rights protocol banning the death penalty*, www.euneighbourseast.eu, data dostępu: 25.04.2023.

⁷⁷⁴ Zob. *Final conference of the European Union-Council of Europe Partnership for Good Governance II (PGG II) project in Baku (Azerbaijan) on 21 February 2023*, www.uhj.com, data dostępu: 22.04.2023.

⁷⁷⁵ Zob. *PGG II – Azerbaijan*, www.coe.int, data dostępu: 22.04.2023.

⁷⁷⁶ Zob. European Union: The Diplomatic Service of the European Union, *Azerbaijan: Statement by the Spokesperson on the new law on political parties*, www.eeas.europa.eu, data dostępu: 22.04.2023.

⁷⁷⁷ Zob. *Azerbaijan: Statement by the Spokesperson on the new law on political parties*, www.eeas.europa.eu, data dostępu: 25.04.2023.

partiach politycznych oraz opinii OBWE/ODIHR z dnia 13 marca 2023 r. w sprawie tej nowej ustawy⁷⁷⁸.

Zdaniem UE partie polityczne, jako główne instrumenty kolektywnej ekspresji politycznej przyczyniają się do wyrażania woli politycznej obywateli, dlatego należy zagwarantować dynamiczne, odpowiedzialne i inkluzywne systemy wielopartyjne⁷⁷⁹.

4.1.2. Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

Azerbejdżan został członkiem Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE) 30 stycznia 1992 r.⁷⁸⁰ Była to pierwsza europejska organizacja, do której dołączył Azerbejdżan. Wkrótce potem w 1995 r. KBWE przekształciła się w OBWE⁷⁸¹.

Po raz pierwszy Azerbejdżan uczestniczył w Szczycie KBWE w Helsinkach w dniach 8 – 10 lipca 1992 r. i podpisał jego dokumenty⁷⁸².

Dokumentem założycielskim OBWE stał się Akt Końcowy z Helsinek z 1975 r., który określił główne ramy stosunków międzypaństwowych na obszarze OBWE i zawarł Deklarację zasad kierujących stosunkami między państwami uczestniczącymi, które były następujące:

1. Suwerenna równość, poszanowanie praw wynikających z suwerenności;
2. Powstrzymanie się od groźby lub użycia siły;
3. Nienaruszalność granic;
4. Integralność terytorialna państw;
5. Pokojowe rozstrzyganie sporów;
6. Nieingerencji w sprawy wewnętrzne;
7. Poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności;
8. Równe prawa i samostanowienie narodów;
9. Współpraca między państwami;

⁷⁷⁸ Tamże.

⁷⁷⁹ Tamże.

⁷⁸⁰ Zob. N. Ghazaryan, *The European Neighbourhood Policy and the Democratic Values of the EU. A Legal Analysis*, Hart publishing, Oxford and Portland, Oregon 2014, s. 11.

⁷⁸¹ Zob. A.D. Rotfeld, *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie: geneza, teraźniejszość, przyszłość*, „Stosunki Międzynarodowe” 2005, nr 3, s. 9.

⁷⁸² Zob. *Azerbaijan/CSCE – Helsinki Commission*, www.csce.gov, data dostępu: 27.04.2023.

10. Wypełnianie w dobrej wierze zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego⁷⁸³.

Od lutego 1992 r. konflikt ormiańsko-azerbejdżański stał się przedmiotem zainteresowania OBWE zgodnie z zasadami tej organizacji⁷⁸⁴. W tym celu pierwsza misja specjalna OBWE odbyła się w Azerbejdżanie w połowie lutego. Również w tym roku Azerbejdżan przystąpił do Aktu Końcowego z Helsinek OBWE, w 1993 r. do Karty Paryskiej, a w 1999 r. do Karty Bezpieczeństwa Europejskiego, które są głównymi instrumentami organizacji⁷⁸⁵.

Szczególne miejsce w polityce zagranicznej Azerbejdżanu zajmuje rola OBWE w uregulowaniu konfliktu ormiańsko-azerbejdżańskiego, współpraca w ramach tej organizacji⁷⁸⁶. Dlatego problem ten stał się głównym zadaniem tzw. Grupy Mińskiej OBWE, której cel oparto na przygotowaniu odpowiedniego dokumentu dla pokojowego rozwiązania konfliktu o Górski Karabach oraz wyeliminowanie tego konfliktu poprzez zwołanie specjalnej Konferencji Mińskiej. W skład grupy weszło 11 państw – Niemcy, Stany Zjednoczone, Francja, Włochy, Szwecja, Czechy, Turcja, Białoruś, Rosja, Azerbejdżan i Armenia⁷⁸⁷.

W 2005 r. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy w swej rezolucji 1416 (2005) wyraziło ubolewanie, że ponad dziesięć lat od rozpoczęcia działań zbrojnych konflikt w regionie Górskiego Karabachu, nadal pozostawał nierozwiązany. Setki tysięcy ludzi wciąż było przesiedlonych i żyło w nędznych warunkach. Ponadto znaczna część terytorium Azerbejdżanu była okupowana przez wojska ormiańskie, a siły separatystów nadal kontrolowały region Górskiego Karabachu⁷⁸⁸.

⁷⁸³ Tamże.

⁷⁸⁴ Szerzej: C. Cavanaugh, *OSCE and the Nagorno – Karabakh Peace Process*, “Security and Human Rights” 2016, vol. 3, s. 422-441; S.S. Mammadov, *The Armenia – Azerbaijan Nagorno Karabakh Conflict and New Treats to the International Security Architecture in the Modern Period: Challenges and Responses*, “Nowa Polityka Wschodnia” 2018, vol. 17, s. 57-72; A. Shirinya, *The Evolving Dilemma of the Status Quo in Nagorno – Karabakh*, “Security and Human Rights” 2016, vol. 3, s. 467-478; A. Bloed, *Nagorno-Karabakh dispute remains unsolved*, “Helsinki Monitor” 2006, vol. 17, s. 92-93.

⁷⁸⁵ Zob. *International visions: the Armenia – Azerbaijan conflict over Karabakh: from history to future peace prospects*, Place of publication not identified: Visions of Azerbaijan, 2007.

⁷⁸⁶ Por. J. Alsyte, *OSCE’s achievements vs. shortcomings in the resolution of armed conflicts*, “Lithuanian Foreign Policy Review” 2010, No 24, s. 81-99.

⁷⁸⁷ Zob. Z. Shiriyev, *Azerbaijan’s Perspectives on the OSCE Minsk Group*, “Security and Human Rights” 2016, vol. 2016, s. 442-466.

⁷⁸⁸ Zob. Parliamentary Assembly Resolution 1416 (2005), *The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference*, Assembly debate on 25 January 2005, Doc. 10364.

Zgromadzenie postanowiło przeanalizować istniejące w ramach Rady Europy mechanizmy rozwiązywania konfliktów, w szczególności Europejską Konwencję o Pokojowym Rozwiązywaniu Sporów, w celu zapewnienia państwom członkowskim lepszych mechanizmów pokojowego rozwiązywania konfliktów dwustronnych, jak również jako wewnętrzne spory z udziałem lokalnych lub regionalnych społeczności terytorialnych lub władz, które mogły zagrażać prawom człowieka, stabilności i pokojowi⁷⁸⁹.

Spotkania na szczycie na szczeblu szefów państw lub rządów państw uczestniczących w OBWE stały się najwyższym organem decyzyjnym OBWE.

Od momentu uzyskania pełnoprawnego członka Organizacji, Republika Azerbejdżanu uczestniczyła w szczytach OBWE w Helsinkach w 1992 r., w Budapeszcie w 1994 r., w Lizbonie w 1996 r., w Stambule w 1999 r. oraz w szczytach w Astanie w 2010 r.⁷⁹⁰

W ostatnim szczycie OBWE w Astanie który się odbył w dniach 1-2 grudnia 2010 r. w Astanie, uczestniczyła delegacja pod przewodnictwem Prezydenta Republiki Azerbejdżanu Ilhama Alijewa. W przyjętej na Szczycie deklaracji końcowej podkreślono znaczenie rozwiązywania przedłużających się konfliktów na obszarze OBWE w oparciu o normy i zasady prawa międzynarodowego zapisane w Karcie Narodów Zjednoczonych i Akcie Końcowym z Helsinek⁷⁹¹.

Rada Ministerialna jest drugim po Szczycie centralnym organem decyzyjnym i zarządzającym Organizacji. Spotkania ministerialne z reguły zwoływane są raz w roku (z wyłączeniem lat trwania Szczytu) w państwie sprawującym przewodnictwo.

Azerbejdżan aktywnie uczestniczy w dorocznych posiedzeniach Rady Ministrów Spraw Zagranicznych OBWE oraz w dyskusjach nad projektami rezolucji i dokumentów⁷⁹².

Stała Rada jest głównym organem decyzyjnym w zakresie regularnych konsultacji politycznych i kierowania bieżącą pracą operacyjną OBWE pomiędzy posiedzeniami Rady Ministerialnej. Posiedzenia Rady Stałej odbywają się raz w tygodniu w Wiedniu.

⁷⁸⁹ Tamże.

⁷⁹⁰ Zob. *Azerbaijan – OSCE*, www.republic.preslib.az, data dostępu: 27.04.2023.

⁷⁹¹ Tamże.

⁷⁹² Zob. *Relations between Azerbaijan and OSCE*, www.mfa.gov.az, data dostępu: 27.04.2023.

Baku gościło biuro terenowe OBWE od lipca 2000 r. do jego zamknięcia 31 grudnia 2015 r. na wniosek rządu Azerbejdżanu. W latach 2014-2015 rząd Azerbejdżanu obniżył rangę urzędu do „koordynatora projektu”. Wcześniej biuro OBWE pomagało rządowi Azerbejdżanu w wypełnianiu zobowiązań OBWE i przyjmowaniu najlepszych praktyk w dziedzinie bezpieczeństwa, gospodarki i środowiska oraz praw człowieka i demokracja⁷⁹³.

W ramach OBWE istnieją trzy agencje wykonawcze, których zadaniem jest wspieranie dialogu i współpracy w obrębie uczestniczących państw i między nimi oraz pomoc im w wypełnianiu ich zobowiązań w tej dziedzinie: Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODIHR)⁷⁹⁴, Przedstawiciel OBWE ds. Wolności Mediów (RFoM)⁷⁹⁵ i Wysoki Komisarz ds. Mniejszości Narodowych (HCNM)⁷⁹⁶.

ODIHR ma siedzibę główną w Warszawie i jest upoważnione do udzielania pomocy państwom uczestniczącym w wypełnianiu ich zobowiązań w zakresie wymiaru ludzkiego (HDC).

Azerbejdżan współpracuje z ODIHR od 1998 roku na mocy podpisanego wówczas *Memorandum of Understanding* przewidującego ścisłą współpracę we wdrażaniu reform demokratycznych w zakresie praw człowieka w kraju⁷⁹⁷.

Od tego czasu Azerbejdżan zrealizował szereg projektów w obszarach demokratyzacji, praworządności, poprawy ustawodawstwa, zwłaszcza wyborczego, migracji, równości płci i innych. ODIHR uczestniczyło w obserwacji wyborów prezydenckich, parlamentarnych i lokalnych w Azerbejdżanie⁷⁹⁸.

Przy wsparciu ODIHR oraz Biura w Baku zrealizowano ważne projekty i podjęto działania w obszarach rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Azerbejdżanie,

⁷⁹³ Zob. *Azerbaijan*, www.csce.gov, data dostępu: 03.04.2023.

⁷⁹⁴ Zob. M. Kraśkiewicz, *Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE w europejskim systemie ochrony praw człowieka*, [w:] *Wpływ standardów międzynarodowych na rozwój demokracji i ochronę praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, t. 3, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 330-339.

⁷⁹⁵ Zob. A. Kruk, *Pozycja Przedstawiciela OBWe ds. Wolności Mediów w systemie instytucjonalnym OBWE*, [w:] *Regionalne systemy ochrony praw człowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka: osiągnięcia, bariery, nowe wyzwania i rozwiązania*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019, s. 493 – 498.

⁷⁹⁶ Zob. K. Pękalska, *Miejsce Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych w systemie instytucjonalnym Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] *Nowe wyzwania i rozwiązania w europejskim systemie ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, t. 3, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 431-440.

⁷⁹⁷ Zob. *Relations between Azerbaijan and OSCE*, www.mfa.gov.az, data dostępu: 27.04.2023.

⁷⁹⁸ Zob. *Elections in Azerbaijan*, www.osce.org, data dostępu: 27.04.2023.

promowania wolności myśli i wypowiedzi⁷⁹⁹, zwalczania nierówności płci i przemocy przeciwko kobietom, zapobieganie torturom, edukacja w zakresie praw człowieka oraz wolne i uczciwe wybory⁸⁰⁰.

Przedstawiciele Azerbejdżanu regularnie uczestniczą w dorocznych spotkaniach OBWE dotyczących wymiaru ludzkiego. Z reguły w spotkaniu biorą udział przedstawiciele Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Centralnej Komisji Wyborczej, Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Państwowego Komitetu do Spraw Uchodźców i Przesiedleńców Wewnętrznych, Rzecznika Praw Obywatelskich (Rzecznik Praw Obywatelskich) oraz Rada Wsparcia Państwa Organizacji Pozarządowych przy Prezydencie Azerbejdżanu⁸⁰¹.

Azerbejdżan posiada Kodeks wyborczy opracowany we współpracy z wiodącymi organizacjami międzynarodowymi, aby zapewnić przeprowadzenie wyborów zgodnie z międzynarodowymi standardami. Komisja Wenecka Rady Europy, OBWE/ODIHR i Międzynarodowa Fundacja ds. Systemów Wyborczych (IFES) ściśle współpracowały przy opracowywaniu dokumentu. W wyniku współpracy z tymi organizacjami od połowy 2002 r. prawie wszystkie zgłoszone przez te organizacje zalecenia dotyczące projektu Kodeksu wyborczego zostały uwzględnione w projekcie Kodeksu wyborczego. W grudniu 2002 r. projekt Kodeksu wyborczego był omawiany przy okrągłych stołach zorganizowanych przez OBWE/ODIHR z udziałem przedstawicieli Rządu Azerbejdżanu, opozycji, organizacji międzynarodowych i opinii publicznej⁸⁰².

7 kwietnia 2010 r. - ODIHR, Rady Europy i Unii Europejskiej wspólnie przedstawili swoje plany pomocy Republice Azerbejdżanu w przygotowaniach do wyborów parlamentarnych, miały odbyć się w listopadzie⁸⁰³. „Proces wyborczy jest kluczowym priorytetem dla pracy naszych organizacji w Azerbejdżanie, a także dla samego kraju jako członka społeczności międzynarodowej” – wskazał przedstawiciel

⁷⁹⁹ Zob. *The Right to Remain Silent: Freedom of Expression in Azerbaijan*, www.osce.org, data dostępu: 27.04.2023.

⁸⁰⁰ Zob. *Azerbaijan at the OSCE: Ignoring the Human Dimension*, Institute for Reporters' Freedom and Safety, HDM.NGO/0110/13, 25 September 2013.

⁸⁰¹ Zob. *Statement by the Delegation of the Republic of Azerbaijan. The meeting of the OSCE Human Dimension Meeting 19-30 September, 2016*, HDIM.DEL/0398/16/EN 07 October 2016, www.osce.org, data dostępu: 27.04.2023.

⁸⁰² Zob. *Relations between Azerbaijan and OSCE*, www.mfa.gov.az, data dostępu: 02.04.2023.

⁸⁰³ Zob. *OSCE, Council of Europe and European Union present assistance plans to Azerbaijan parliamentary elections*, 7 April 2010, www.osce.org, data dostępu: 02.04.2023.

organizacji, Bilge Cankorel (OBWE), Veronika Kotek (RE) i Roland Kobia (Unia Europejska) we wspólnym oświadczeniu. „Zachęcamy ten kraj do dalszego usuwania niedociągnięć stwierdzonych przez międzynarodowych obserwatorów podczas poprzednich wyborów. W tym celu potrzebne są wysiłki wszystkich zainteresowanych podmiotów i jesteśmy gotowi wspierać te wysiłki”.

Pomoc tych trzech organizacji miała koncentrować się na: wzmacnianiu zdolności i niezależności administracji wyborczej i innych odpowiednich podmiotów; wspieranie środowiska medialnego, które zapewniłoby niezależną, bezstronną i pluralistyczną relację z kampanii wyborczych wszystkich kandydatów; zachęcanie do odpowiedniego korzystania z wolności zgromadzeń; oraz pobudzanie zainteresowania opinii publicznej i udziału w procesie wyborczym, w tym kobiet.

ODIHR wielokrotnie obserwował wybory krajowe w Azerbejdżanie, z wyjątkiem wyborów parlamentarnych z listopada 2015 r., kiedy ograniczenia nałożone na obserwatorów przez rząd Azerbejdżanu zmusiły ODIHR do odwołania misji obserwacyjnej⁸⁰⁴.

Warto podkreślić, iż Azerbejdżan, podobnie jak wszystkie państwa uczestniczące w OBWE, zobowiązał się do zapraszania międzynarodowych obserwatorów na swoje wybory, a także do zapewnienia najwyższej dbałości o niezależność, bezstronność i profesjonalizm obserwacji wyborów ODIHR. Po otrzymaniu zaproszenia od władz Azerbejdżanu wysłana do tego kraju misja oceniająca potrzeby ODIHR zaleciła rozmieszczenie misji obserwacyjnej wyborów, w skład której wchodzi główny zespół ekspertów, 30 obserwatorów długoterminowych i 350 obserwatorów krótkoterminowych⁸⁰⁵.

W komunikacie z 31 sierpnia 2015 r. Stała Misja Azerbejdżanu przy OBWE stwierdziła, że władze są gotowe przyjąć tylko 6 długoterminowych i do 125 krótkoterminowych obserwatorów ODIHR. Decyzja o odwołaniu rozmieszczenia została podjęta dopiero po kolejnym komunikacie, otrzymanym późnym wieczorem 10 września od Stałej Misji Azerbejdżanu, w którym powtórzono te ograniczenia⁸⁰⁶.

⁸⁰⁴ Zob. *Restrictions imposed by Azerbaijan compel cancellation of parliamentary election observation mission, says ODIHR Director Link*, www.osce.org, data dostępu: 27.04.2023.

⁸⁰⁵ Tamże.

⁸⁰⁶ Tamże.

Pomimo tego, Michael Georg Link, dyrektor ODIHR podkreślił, że w ramach swojego mandatu ODIHR pozostaje gotowe do udzielania pomocy Azerbejdżanowi w realizacji jego zobowiązań związanych z wyborami i innych zobowiązań OBWE dotyczących wymiaru ludzkiego⁸⁰⁷.

W raporcie ODIHR z 2018 r. w sprawie przedterminowych wyborów prezydenckich w Azerbejdżanie, które odbyły się 11 kwietnia 2018 r. zalecono zmianę ordynacji wyborczej w drodze rzeczywistego procesu partycypacyjnego i konsultacyjnego z odpowiednim wyprzedzeniem przed kolejnymi wyborami. ODIHR wskazywało, iż celem powinno być doprowadzenie ustawodawstwa do zgodności z międzynarodowymi standardami i zobowiązaniami, zagwarantowanie konstytucyjnie chronionych praw i wolności, wyeliminowanie luk i niejasności oraz uwzględnienie wcześniejszych zaleceń ODIHR i Rady Europy⁸⁰⁸.

Raport zalecał także przeprowadzenie dokładnego i niezależnego śledztwa w sprawie nieprawidłowości w dniu wyborów. Co powinno było obejmować przegląd nagrań z kamery internetowej, jeśli były dostępne, podpisanych list wyborców oraz ważnych i nieważnych kart do głosowania.

Raport zalecił także, aby zniesławienie zostało zdekryminalizowane, w tym w odniesieniu do treści internetowych, aby sądownictwo otrzymało wyłączne uprawnienia do decydowania o ograniczeniu dostępu do stron internetowych oraz aby lista takich stron była publicznie dostępna.

W 2020 roku Azerbejdżan kontynuował efektywną współpracę z OBWE i OBWE/ODIHR w zakresie praw człowieka. W ramach tej współpracy organizowano różne wydarzenia (seminaria, szkolenia, konferencje itp.). W związku z pandemią COVID-19 większość wydarzeń odbyła się online. W ciągu roku zapewniono udział przedstawicieli różnych agencji rządowych w imprezach międzynarodowych, a także w monitorowaniu procesów wyborczych i obserwacji wyborów⁸⁰⁹.

W raporcie ODIHR z 2020 r. stwierdzono, iż restrykcyjne ustawodawstwo i otoczenie polityczne uniemożliwiły prawdziwą konkurencję w przedterminowych wyborach parlamentarnych w Azerbejdżanie. Chociaż niektórym potencjalnym

⁸⁰⁷ Tamże.

⁸⁰⁸ Zob. ODIHR final report on Azerbaijan's presidential election recommends bringing Legal framework in line with international standards and obligations, OSCE/ODIHR 18 July 2018.

⁸⁰⁹ Zob. *Azerbaijan. Statement by the Spokesperson on the early parliamentary elections*, www.eas.europa.eu, data dostępu: 27.04.2023.

kandydatom odmówiono prawa kandydowania, rejestracja kandydatów była poza tym inkluzywna. Pomimo dużej liczby kandydatów, wyborcy nie mieli możliwości wyboru, ze względu na brak prawdziwej dyskusji politycznej⁸¹⁰.

Misja obserwacyjna będąca wspólnym przedsięwzięciem ODIHR, Zgromadzenia Parlamentarnego OBWE (ZP OBWE) oraz Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, zauważyła, że wielu kandydatów korzystało z mediów społecznościowych, aby dotrzeć do wyborców, ale nie zrekompensowało to braku relacji z kampanii w tradycyjnych mediach.

Wiele długotrwałych zaleceń ODIHR i Komisji Weneckiej Rady Europy, w tym dotyczących podstawowych wolności, środowiska medialnego i rejestracji kandydatów, nie zostało zrealizowanych. ETPCz orzekał w 23 przypadkach naruszeń prawa do wolnych wyborów, ale żadne z orzeczeń nie zostało wykonane, co uniemożliwiło kandydowanie niektórym potencjalnym kandydatom. W sumie startowało 1314 kandydatów, po tym jak wycofało się około 19 procent pierwotnie zarejestrowanych, powołując się między innymi na porozumienia między partiami i naciski wywierane przez niektóre władze na szczeblu lokalnym⁸¹¹.

W marcu 2023 r. Komisja Wenecka Rady Europy i ODIHR opublikowały wspólną opinię w sprawie nowej azerbejdżańskiej ustawy „O partiach politycznych”, wzywając władze Azerbejdżanu do zmiany niektórych punktów dokumentu⁸¹².

Komisja Wenecka i ODIHR zwróciły uwagę, że nowa ustawa „wprowadziła szereg nowych problematycznych przepisów, które mogły mieć skutek odstraszający w sprawie pluralizmu w kraju”.

Wśród nich były następujące:

- zwiększenie minimalnej liczby członków partii z 1000 do 5000;
- konieczność ponownej rejestracji już zarejestrowanych partii politycznych;
- uciążliwa procedura tworzenia i rejestracji partii politycznych;
- zakaz działalności partii politycznej bez rejestracji państwowej;
- nadmierna regulacja struktur wewnątrzpartyjnych;

⁸¹⁰ Zob. *Azerbaijan early parliamentary elections 2020: ODIHR observation mission final report*, 17 July 2020, www.osce.org, data dostępu: 27.04.2023.

⁸¹¹ Tamże.

⁸¹² Zob. *Europe calls on Azerbaijani authorities to change law “On political parties”*, www.jam.news.net, data dostępu: 03.04.2023.

- nadmierna kontrola Ministerstwa Sprawiedliwości nad działalnością partyjną i listami członków partii politycznych;
- możliwość zawieszenia działalności partii politycznej, a nawet rozwiązania partii za działania niezwiązane z poważnymi naruszeniami aktów prawnych⁸¹³.

Zdaniem Komisji Weneckiej i ODIHR zasady te budziły poważne obawy co do korzystania z prawa do wolności zrzeszania się, które jest gwarantowane zarówno przez międzynarodowe traktaty dotyczące praw człowieka, jak i przez konstytucję narodową.

Komisja Wenecka i ODIHR przypomniwały, że prawo do wolności zrzeszania się i wolność słowa mają fundamentalne znaczenie dla funkcjonowania demokratycznego społeczeństwa. Wskazały, iż „Partie polityczne, jako zbiorowe instrumenty politycznej ekspresji, muszą mieć możliwość pełnego korzystania z tych praw. Oznacza to, że wymogi rejestracyjne muszą być rozsądne”⁸¹⁴.

Szeroka kontrola państwa nad wewnętrznym funkcjonowaniem partii politycznej, w tym obowiązek dostarczania państwu list jej członków, jest środkiem nadmiernym, niezgodnym z zasadami konieczności” – czytamy w konkluzji Komisji Weneckiej i OBWE/ODIHR⁸¹⁵.

W dokumencie zawarto również zalecenia dla władz Azerbejdżanu dotyczące zmian: „Zawieszenie i rozwiązanie partii politycznych może być zastosowane tylko w przypadku najpoważniejszych naruszeń regulacyjnych aktów prawnych iw skrajnych przypadkach” – zauważyły struktury europejskie.

Komisja Wenecka i ODIHR wezwały władze Azerbejdżanu do zajęcia się tymi niedociągnięciami, proponując jednocześnie środki promujące tworzenie i rejestrację partii politycznych, w tym poprzez przywrócenie pierwotnej liczny członków wymaganej do rejestracji państwowej do 1000 członków.

Zaproponowano także zniesienie obowiązku przedstawiania organom państwowym wykazów członków partii do weryfikacji. Zauważono tym samym że jeśli ten obowiązek zostanie dotrzymany, powinien to zrobić niezależny organ, a nie Ministerstwo Sprawiedliwości.

„Ministerstwo Sprawiedliwości może wymagać od partii politycznych nie całej listy członków, lecz jedynie minimalnej liczby członków niezbędnej do rejestracji.

⁸¹³ Tamże.

⁸¹⁴ Tamże.

⁸¹⁵ Tamże.

Trzeba też doprecyzować w ustawie, że lista członków jest dokumentem wewnętrznym partii i nie podlega ujawnieniu”⁸¹⁶.

Proponowały także zrewidowanie formuły podziału środków publicznych, dając większy priorytet liczbie głosów uzyskanych przez partię polityczną w wyborach zamiast mandatów uzyskanych w parlamencie.

Ponadto zaleciły publikację nazwisk tylko tych sponsorów, których darowizny przekroczyły określone limity.

Rząd Azerbejdżanu współpracuje z Przedstawicielem OBWE ds. Wolności Mediów w kwestiach wchodzących w zakres jego mandatu. Przykładami współpracy z tą instytucją są szkolenia dla azerbejdżańskich dziennikarzy i rzeczników prasowych różnych organizacji, w szczególności doskonalenie ustawodawstwa medialnego Azerbejdżanu i jego ekspertyzy prawnej.

W 2004 r. Przedstawiciel wraz z Radą Europy dokonali wspólnego przeglądu dotyczącego dwóch projektów ustaw o wolności informacji w Azerbejdżanie⁸¹⁷. Chodziło o zbadanie ich zgodności z zaleceniami RE z 2002 r. w sprawie dostępu do dokumentów urzędowych: projektu opracowanego przez rząd oraz projektu przygotowanego przez Instytut Prawa Mediów.

Główne punkty krytyki do projektów ustaw były następujące:

- Ustawa o publicznym dostępie do informacji powinna ograniczać się do regulacji publicznego udostępniania informacji. Oznacza to, że informacje są dostępne dla każdego, kto o nie poprosi. W obu projektach ustaw te ogólne zasady są częściowo przemieszane z przepisami dotyczącymi ujawnienia informacji dla konkretnych osób (zwłaszcza informacji prywatnych, które mają być ujawnione tylko osobie, której dotyczą). Wskazano, iż tego rodzaju przepisy powinny znaleźć się w innej ustawie lub przynajmniej w odrębnym rozdziale tej ustawy (zob. par. 3.3).
- Przepisów dotyczących dokumentów niejawnych nie należy mieszać z przepisami dotyczącymi ujawniania informacji. Dokumenty są sklasyfikowane, aby zapobiec nielegalnemu ujawnieniu. Wskazano, iż Ustawa o wolności informacji powinna określać zasady i procedury podejmowania decyzji, czy informacje mogą być

⁸¹⁶ Tamże.

⁸¹⁷ Zob. The Representative on Freedom of the Media, Council of Europe, *Written analysis of two alternative Azerbaijani draft laws of Freedom of information*, Strasbourg, 6 September 2004, ATCM(2004) 025.

upubliczniane w sposób zgodny z prawem. Jeśli chodzi o ujawnienie prawne, fakt, że dokument jest sklasyfikowany jako taki nie ma znaczenia. Istotne jest, czy treść dokumentu jest chroniona przez jedno z ograniczeń w prawie dostępu (zob. par. 3.4).

Ponadto oba projekty ustaw zdaniem OBWE i RE miały swoje mocne i słabe strony. „Jeśli połączymy mocne strony, powstanie wspaniałe prawo. Dlatego nie mam silnej preferencji dla jednego lub drugiego. Ogólnie uważamy, że sformułowania i struktura ML są jaśniejsze i lepiej zrozumiałe. Rozsądne może być zatem potraktowanie tego projektu jako punktu wyjścia do dalszej dyskusji”⁸¹⁸.

Warto zauważyć, podstawowe prawo do wolności wyrażania opinii zgodnie z art. 10 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka obejmuje prawo do otrzymywania i przekazywania informacji bez ingerencji władz publicznych. Granice ochrony przyznanej na mocy art. 10 w odniesieniu do prawa dostępu do informacji zostały zbadane w niektórych przypadkach przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Trybunał dokonał rozróżnienia między dostępem publicznym i medialnym z jednej strony, a z drugiej strony indywidualnym dostępem do informacji, w tym prawem dostępu do dokumentów dla osób, które mają szczególny interes w uzyskaniu informacji. Trybunał stwierdził, że ważne jest umożliwienie społeczeństwu dostępu do danych informacji od władz⁸¹⁹. Ochrona zapewniona przez art. 10 nie była interpretowana jako obejmująca ogólne prawo dostępu do informacji od władz, ale wskazuje, że opinia publiczna ma prawo do otrzymywania informacji o znaczeniu publicznym i interesie publicznym (np. wyrok w sprawie *Observer and Guardian*, Seria A nr 216, paragraf 59⁸²⁰) oraz że media cieszą się uprzywilejowaną formą wolności wypowiedzi i informacji ze względu na swoją rolę w zakresie informowania o sprawach będących przedmiotem zainteresowania publicznego oraz prawo społeczeństwa do otrzymywania takich informacji (np. wyrok *Sunday Times*, Seria A nr 30, paragraf 65⁸²¹). Europejski Trybunał Praw Człowieka dokonał wykładni art. 8 Konwencji – prawo do poszanowania prywatności – w niektórych sprawach dotyczących indywidualnych wniosków o dostęp do informacji dotyczących wnioskodawców

⁸¹⁸ Tamże.

⁸¹⁹ Zob. K. Izdebski, *Dostęp do informacji jako prawo człowieka. Kolejny wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, www.informacjapubliczna.org, data dostępu: 27.04.2023.

⁸²⁰ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 26 listopada 1991 r. w sprawie *Observer i Guardian przeciwko Wielkiej Brytanii*, Seria A, nr 216, skarga nr 13585/88.

⁸²¹ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 26 listopada 1979 r. w sprawie *Sudany Times przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, Seria A, nr 30, skarga nr 6538/74.

(wyrok w sprawie Leander, seria A nr 116⁸²², wyrok w sprawie Gaskin, seria A nr 160⁸²³ i wyrok Guerra, Raporty 1998-1⁸²⁴). Trybunał stwierdził, że zgodnie z art. 10 prawo do otrzymywania informacji zabrania państwu ingerowania w prawo jednostki do otrzymywania informacji, ale nie nakłada na państwo pozytywnego obowiązku gromadzenia, przekazywania lub rozpowszechniania informacji wśród osób fizycznych. Artykuł 8 przyznaje jednak jednostkom prawo do otrzymywania od władz podstawowych informacji dotyczących ich osobiście lub dotyczących ich osobiście. Podsumowując, żadne ogólne prawo dostępu do oficjalnych informacji nie wynika z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, ale Konwencja obejmuje, poprzez art. 8, ograniczone prawo dostępu jednostek do informacji dotyczących ich osobistego interesu.

Pierwszym krokiem podjętym w ramach Rady Europy w tej dziedzinie było przyjęcie w 1981 r. Zalecenia nr R (81) 19 w sprawie prawa dostępu do informacji będących w posiadaniu władz publicznych⁸²⁵. W 2002 r. Komitet Ministrów przyjął nową rekomendację: Rekomendację Rec (2002) 2 w sprawie dostępu do dokumentów urzędowych⁸²⁶. W preambule niniejszej rekomendacji uznano, że szeroki dostęp do dokumentów urzędowych, na zasadach równości i na jasnym zasadach:

- umożliwi społeczeństwu odpowiedni pogląd i wyrobienie sobie krytycznej opinii na temat stanu społeczeństwa, w którym żyje, oraz rządzących nimi władz, jednocześnie zachęcając do świadomego udziału społeczeństwa w sprawach będących przedmiotem wspólnego zainteresowania;
- wspiera wydajność i skuteczność administracji oraz pomaga zachować ich integralność poprzez unikanie ryzyka korupcji;
- przyczynia się do potwierdzenia legitymacji administracji jako usług publicznych oraz do wzmocnienia zaufania społeczeństwa do władz publicznych.

⁸²² Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 26 marca 1987 r. w sprawie *Leander przeciwko Szwecji*, seria A, nr 116, skarga nr 9248/81.

⁸²³ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 7 lipca 1989 r. w sprawie *Baskin przeciwko Wielkiej Brytanii*, Seria A nr 160, skarga nr 10454/83.

⁸²⁴ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 19 lutego 1998 r. w sprawie *Guerra i inni przeciwko Włochom*, skarga nr 14967/89.

⁸²⁵ Zob. Recommendation No. R (81) 19 of the Committee of Ministers to member states on the access to information held by public authorities (Adopted by the Committee of Ministers on 25 November 1981 at the 340th meeting of the Minister's Deputies).

⁸²⁶ Zob. Recommendation Rec (2002)2 of the Committee of Ministers states on access to official documents (Adopted by the Committee of Ministers on 21 February 2002 at the 784th meeting of the Minister's Deputies).

Ponadto uważa się, że:

- państwa członkowskie powinny dołożyć wszelkich starań, aby zapewnić społeczeństwu dostęp do informacji zawartych w dokumentach urzędowych, z zastrzeżeniem ochrony innych praw i uzasadnione interesy;

- zasady określone w Zaleceniu stanowią minimalny standard i należy je rozumieć bez uszczerbku dla tych krajowych przepisów ustawowych i wykonawczych, które już uznają szersze prawo dostępu do dokumentów urzędowych;

- mając na uwadze, że zalecenie koncentruje się na wnioskach osób fizycznych o dostęp do dokumentów urzędowych, władze publiczne powinny zobowiązać się do prowadzenia aktywnej polityki komunikacyjnej, mającej na celu udostępnianie opinii publicznej wszelkich informacji uznanych za przydatne w przejrzystym demokratycznym społeczeństwie⁸²⁷.

Zalecenia te miały szczególne znaczenie dla Azerbejdżanu, skoro niezależne i opozycyjne media były tam ustawicznie prześladowane, a dziennikarze i ich rodziny byli poddawani zastraszaniu, biciu, groźbom i innym formom ścigania. Poważnym problemem w praktyce ustrojowej była kryminalizacja zniesławienia. Liczni dziennikarze opuścili Azerbejdżan w obawie przed prześladowaniami, zakładali tam stowarzyszenia dziennikarskie, które analizują i raportują międzynarodowej opinii publicznej, m.in. za pośrednictwem mediów społecznościowych, przypadki niewłaściwego traktowania dziennikarzy w Azerbejdżanie⁸²⁸.

Aby spełnić zobowiązanie do rozwoju prawdziwych nadawców publicznych jako jednego z warunków przystąpienia do Rady Europy, rząd Azerbejdżanu zdecydował się na śmiały eksperyment polegający na wprowadzeniu zupełnie nowego nadawcy publicznego, Telewizji i Radia Publicznego, czyli ITV w skrócie. ITV zapewniło społeczeństwu alternatywę dla istniejących nadawców państwowych i komercyjnych. Po krytyce ze strony międzynarodowych i lokalnych obserwatorów, że ITV jest zbyt blisko rządu i niewystarczająco niezależna, OBWE zleciła zewnętrzny przegląd operacji i programów ITV. OBWE przewodzi wysiłkom społeczeństwa obywatelskiego w celu zapewnienia, że ITV spełnia wymogi Rady Europy i wypełnia swój mandat służby publicznej. Niezależna recenzja została przeprowadzona przez BBC

⁸²⁷ Tamże.

⁸²⁸ Zob. A. Geybulla, *Uncensored journalism in censored times: Challenges of reporting on Azerbaijan*, « Journalism » 2023, nr 2, s. 316.

World Service Trust, który stwierdził, że krytyka była pod pewnymi względami uzasadniona, a dziennikarstwo ITV w szczególności wymaga większej solidności i wyważenia redakcyjnego⁸²⁹.

Współdziałanie Rady i OBWE dotyczy też obszaru mediów społecznościowych. Dzieje się tak w sytuacji, gdy władze Azerbejdżanu ograniczają dostęp środowisk opozycyjnych do tych mediów po to, by nie były wykorzystywane przy organizacji protestów i dla innych celów politycznych⁸³⁰.

Na zakończenie spotkania z mediami azerbejdżańskimi w Baku w dniu 7 listopada 2012 r. na temat bezpieczeństwa dziennikarzy, Dunja Mijatović, przedstawicielka OBWE ds. wolności mediów, Nils Muiznieks, komisarz Rady Europy ds. praw człowieka i Neelie Kroes, wiceprzewodniczący Komisji Europejskiej oświadczyli, że są gotowi wspierać postępy w Azerbejdżanie w zakresie zabezpieczenia prawa do wolności słowa i wolności mediów, zarówno offline, jak i online⁸³¹.

Przyjmując z zadowoleniem gotowość władz Azerbejdżanu do podjęcia z nimi dialogu i kontynuowania współpracy w tych dziedzinach, podkreślili, że wyraźnym znakiem zaangażowania rządu Azerbejdżanu w zwiększanie wolności wypowiedzi będzie zainicjowanie skutecznych i przejrzystych dochodzeń w sprawie przestępstw przeciwko dziennikarzom, kładąc tym samym kres utrzymującej się bezkarności w tej dziedzinie.

Kolejnym przejawem postępu byłoby zwolnienie z aresztu wszystkich tych dziennikarzy, blogerów i reporterów obywatelskich, którzy zostali pozbawieni wolności w wyniku wyrażania swoich poglądów.

Przyjęcie niezbędnych zmian legislacyjnych, w tym dekryminalizacji zniesławienia zgodnie z odpowiednim wyrokiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, również świadczyłoby o tym zaangażowaniu.

Kluczowe znaczenie w tym względzie miałyby wreszcie działania na rzecz wzmocnienia niezależnego i bezstronnego przeglądu spraw związanych z wolnością wypowiedzi przez sądownictwo.

⁸²⁹ Zob. R. Lukas, *Supporting public service broadcasting in Azerbaijan*, « Helsinki Monitor » 2007, nr 4, s. 303.

⁸³⁰ Zob. K.E. Pearce, S. Kendzior, *Networked Authoritarianism and Social Media in Azerbaijan*, « Journal of Communication » 2012, nr 2, s. 283.

⁸³¹ Zob. OSCE, Council of Europe, *European Commission representatives highlight importance of media freedom in Azerbaijan*, 8 November 2012, www.osce.org, data dostępu: 02.04.2023.

Mijatović, Muiznieks i Kroes podkreślili także rolę samych przedstawicieli mediów w staniu na straży prawdziwej wolności słowa z przestrzeganiem wysokich standardów zawodowych oraz w rozwijaniu wspólnej wizji tych kwestii i solidarności między wszystkimi sektorami mediów.

Trzech urzędników ponownie wyraziło gotowość do dalszej współpracy ze wszystkimi zainteresowanymi stronami, w tym z władzami, pracownikami mediów, innymi podmiotami internetowymi i społeczeństwem obywatelskim, aby osiągnąć wyżej wymienione cele.

W 2013 r. Komisarz Praw Człowieka RE Nils Muiznieks i Przedstawicielka OBWE ds. Wolności Mediów Dunja Mijatovic wyrazili zaniepokojenie dalszymi ograniczeniami wolności słowa w Azerbejdżanie, w ogłoszenia przez prezydenta Azerbejdżanu Ilhama Alijewa poprawki rozszerzające stosowanie przepisów karnych dotyczących zniesławienia na wypowiedzi w Internecie ⁸³².

Nils Muiznieks i Dunja Mijatović wezwali prezydenta do niepodpisywania tych poprawek do prawa po ich przyjęciu przez parlament w dniu 14 maja 2013 r. Obawiając się efektu mrozącego, jaki te przepisy mogą wyrzucić na tych, którzy chcą wykorzystywać Internet do wyrażania uzasadnionych głosów krytycznych, wyrazili również zaniepokojenie, że nowe zmiany jeszcze bardziej osłabią i tak już ograniczoną przestrzeń do swobodnego wyrażania opinii w kraju. Odnotowując, że władze Azerbejdżanu są obecnie zaangażowane w prace Komisji Weneckiej nad reformą ustawodawstwa Azerbejdżanu dotyczącego zniesławienia, zdecydowanie wezwali oni władze Azerbejdżanu do podjęcia rzeczywistych wysiłków w celu zapewnienia, że proces ten zaowocuje ustawodawstwem w pełni zgodnym z Europejską Konwencją oraz zobowiązaniami w zakresie praw człowieka OBWE, dotyczącymi wolności mediów, zarówno *online*, jak i *offline*.

Za wczesne ostrzeżenie i wczesne działania mające na celu zapobieganie napięciom ze strony mniejszości narodowych w państwach członkowskich OBWE odpowiada Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych (HCNM).

Od momentu uzyskania pełnoprawnego członka OBWE Azerbejdżan nawiązał stosunki z Biurem Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości

⁸³² Zob. *Council of Europe Commissioner for Human Rights and OSCE media freedom representative concerned at further restrictions to free expression in Azerbaijan*, Cologne/ Strasbourg 6 June 2013, www.osce.org, data dostępu: 02.04.2023.

Narodowych. Azerbejdżan współpracuje w zakresie ochrony praw mniejszości narodowych, dzielenia się najlepszymi praktykami i stanowienia norm w tak ważnych obszarach, jak ich pełna integracja z życiem publicznym państw, których są obywatelami.

W dniach 14-15 marca 2021 r. urzędujący przewodniczący OBWE przebywał z wizytą w Azerbejdżanie. W trakcie wizyty strony omówiły sytuację w regionie po uregulowaniu ormiańsko-azerbejdżańskiego konfliktu o Górski Karabach, rolę OBWE w procesach odbudowy pokonfliktowej, odbudowy i reintegracji, a także zacieśnianie praktycznej współpracy między Azerbejdżanem a OBWE⁸³³.

Nawiązano ścisłą współpracę między Azerbejdżanem a ZP OBWE. Doroczna Sesja ZP OBWE 2014 odbyła się w Baku. Na dorocznych sesjach organizacji odbywających się w różnych latach z inicjatywy strony azerbejdżańskiej podejmowano różne uchwały. Obecnie w ramach organizacji działa nieoficjalna grupa „Wsparcie dla Jedwabnego Szlaku”, powstała z inicjatywy strony azerbejdżańskiej.

4.2. Ocena efektywności oddziaływania Rady Europy i innych organizacji międzynarodowych na przekształcenia prawno-ustrojowe w Republice Azerbejdżanu

Ponieważ upublicznione raporty CPT rzucają więcej światła na systemowy i powszechny charakter problemu złego traktowania i tortur w aresztach w Azerbejdżanie i służą jako wiarygodne źródło informacji z pierwszej ręki na ten temat, naturalnie nasuwa się pytanie, jakie powinny być następstwa tych rewelacji. Czy Rada Europy i jej państwa członkowskie mogą tolerować państwo członkowskie, które od wielu lat praktykuje „endemiczne” złe traktowanie i bezkarność, bez wyraźnych oznak postępu lub chęci zmiany sytuacji.

Nie ulega bowiem wątpliwości, iż Rada Europy jako wiodąca europejska instytucja zajmująca się prawami człowieka oraz poszczególne państwa europejskie powinny wzmóc wysiłki na rzecz rozwiązania tej kwestii z Azerbejdżanem. Po

⁸³³ Zob. Report by the High Commissioner on National Minorities, Ambassador Kairat Abdrakhmanov, OSCE, 3 June 2021.

pierwsze, jeśli chodzi o EKPC, tak głęboko zakorzenione braki krajowego systemu egzekwowania prawa rodzą nie tylko pytania o niewywiązywanie się przez Azerbejdżan z obowiązku przestrzegania wyroków ETPCz; ta kwestia dotyczy szeregu lata rażących naruszeń jednej z najbardziej fundamentalnych i bezwzględnych wartości, za którymi opowiada się Europa: niepodważalnego zakazu tortur. System Konwencji został stworzony, aby zapewnić, że nikt w jego jurysdykcji nie będzie źle traktowany ani torturowany, jednak jest to długoterminowy „powszechny i endemiczny” problem, za który nie mogą ponosić odpowiedzialności osoby odpowiedzialne w Azerbejdżanie, państwie członkowskim Rady Europy.

Po drugie, jak wykazują władze, przy braku oznak rzeczywistej woli politycznej rozwiązania tego problemu, wymagającego gruntownych reform strukturalnych i dotyczących postaw, organy Rady Europy powinny wzmóc wysiłki w celu zapewnienia, by kwestia ta była stale uwzględniana w ich porządku obrad i poruszana wraz z władzami Azerbejdżanu przy każdej okazji, dopóki nie zostanie odpowiednio rozwiązana. Na przykład w swoim publicznym oświadczeniu z okazji 30. rocznicy powstania w 2019 r. CPT podsumowuje istniejące wyzwania, wśród których wymienia przeludnienie więzień, zatrzymania imigracyjne, przymusowe leczenie pacjentów psychiatrycznych lub przetrzymywanie nieletnich⁸³⁴. Chociaż wszystkie te kwestie są bardzo niepokojące w wielu krajach europejskich, lista ta powinna także obejmować długotrwały problem złego traktowania i tortur w więzieniach w wielu państwach członkowskich, w tym w Azerbejdżanie. W swoim raporcie rocznym za 2019 r. CPT gratuluje Azerbejdżanowi zgody na publikację raportów CPT, jednak nie wspomina o skandalicznych ustaleniach w swoich raportach⁸³⁵. Byłoby to w odpowiednim czasie, ponieważ kierownictwo Azerbejdżanu nie spełniło jeszcze nadziei CPT wyrażonej w jego sprawozdaniu rocznym za 2018 r., że publikacja siedmiu raportów z wizytacji oznaczałaby „zdecydowanie władz, by skutecznie zająć się poważnymi problemami”, począwszy od „publicznego, stanowczego i jednoznacznego oświadczenia o „zerowej

⁸³⁴ Zob. CPT Annual report 2019: 30 years Preventing Torture and ill-treatment, www.coe.int, data dostępu: 6.12.2022.

⁸³⁵ Zob. 29th General Report of the CPT, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1 January – 31 December 2019, Council of Europe, www.rm.coe.int, data dostępu: 6.12.2022.

tolerancji dla tortur i innych form złego traktowania osób pozbawionych ich wolności w Azerbejdżanie”⁸³⁶. Utrzymująca się praktyka wskazuje na coś przeciwnego.

W ramach swojego mandatu w zakresie nadzoru nad wykonywaniem wyroków ETPCz Komitet Ministrów powinien usprawnić proces przeglądu wykonywania wyroków, za pomocą istniejących procedur, aby usprawnić komunikację z władzami Azerbejdżanu w określonych sprawach. Ponadto różne organy RE zajmujące się kwestią tortur i złego traktowania w więzieniach oraz panującą w Azerbejdżanie bezkarnością powinny zwiększyć koordynację i współpracę w tych kwestiach, aby zintensyfikować swoje wysiłki. Na przykład Komitet Ministrów powinien uwzględniać sprawozdania CPT i jego ustalenia jako nowe istotne informacje w przeglądzie wykonywania wyroków ETPCz i wezwać rząd do rozliczenia się ze swoich działań w celu uwzględnienia tych ustaleń w ramach procesu wdrażania. Mile widziane byłyby także podobnie inicjatywy innych organów RE, takich jak Zgromadzenie Parlamentarne czy Biuro Komisarza Praw Człowieka. Taka wzmocniona współpraca następuje m.in. w odniesieniu do wielu obrońców praw człowieka⁸³⁷. Poszczególne państwa europejskie, które opowiadają się za całkowitym zakazem złego traktowania i tortur, powinny wykorzystać swoje mandaty i głosy, aby zapewnić priorytetowe traktowanie tych przypadków i zasygnalizować, że tortury nie są tolerowane w Europie.

4.3. Tendencje w zakresie transformacji prawno-ustrojowej w Republice Azerbejdżanu

W dalszym ciągu zakres transformacji prawno – ustrojowej w Republice Azerbejdżanu zależeć będzie od nastawienia rządu do realizacji zobowiązań względem Rady Europy oraz relacji z Armenią w sprawie Górskiego Karabachu⁸³⁸.

Nowa wojna między tymi krajami wiązałaby się niewątpliwie z ogromnymi kosztami ludzkimi, podważałaby podstawowe wartości Rady Europy i zasiałaby dalszą

⁸³⁶ Zob. 28th General Report of the CPT, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1 January-31 December 201, Council of Europe, www.rm.coe.int, data dostępu: 6.12.2022.

⁸³⁷ Zob. *Commissioner Muiznieks Intervenes in Cases concerning Azerbaijan before the European Court of Human Rights*, www.coe.int, data dostępu: 6.12.2022.

⁸³⁸ Zob. A. Byramov, *Silencing the Nagorno-Karabakh Conflict and Challenges of the Four-Day War*, « Security and Human Rights » 2016, nr 1-2, s. 118.

niestabilność w już niestabilnej Eurazji. Skuteczny monitoring RE a także wypracowanie pewnych ustępstw po obu stronach mogłyby obniżyć to ryzyko.

Chodzi tu zarówno o wsparcie ze strony RE, ale także UE i OBWE. Ponieważ dwa lata po drugiej wojnie o Górski Karabach Armenia i Azerbejdżan są bliskie rozpoczęcia trzeciej. W ciągu 2022 r., nawet gdy mediatorzy dążyli do zawarcia kompleksowego porozumienia pokojowego, ostatnie wydarzenia ukazały niestabilność sytuacji. Podczas gdy przyszłość górzystej enklawy Górskiego Karabachu pozostaje w centrum konfliktu sąsiedzkiego, ostatnie walki, które toczyły się wzdłuż granicy państw i wewnątrz Armenii, rozszerzyły pole bitwy. Ponieważ Azerbejdżan ma przewagę militarną, a Rosja jest zaangażowana w wojnie z Ukrainą, a w konsekwencji nie jest w stanie zneutralizować przewagi Azerbejdżanu Baku na tym nowym froncie⁸³⁹.

Wyciągając ponadto pewne wnioski z roli jaką Rada Europy odegrała w konflikcie o Górski Karabach⁸⁴⁰ warto wskazać, iż samego członkostwa w tejże organizacji międzynarodowej nie można traktować jako wiarygodnej gwarancji przestrzegania praw człowieka w danym państwie. Ważniejsza jest, będąca skutkiem członkostwa, siła ram legislacyjnych i instytucjonalnych, dojrzałość systemu politycznego, zdolność i zasoby osób odpowiedzialnych oraz mechanizmy kontroli i równowagi na wszystkich poziomach. Rada Europy może wpływać na te elementy poprzez zaangażowanie, a rozwijanie takich relacji może umożliwić płynniejsze lub szybsze reagowanie w czasach kryzysu. Warto zauważyć, iż Zgromadzenie Parlamentarne RE określiło Górski Karabach mianem „szarej strefy”⁸⁴¹, co oznaczać miało obszar w którym mechanizmy monitorowania nie mogły swobodnie i skutecznie funkcjonować.

Pytanie które należy postawić, to co więcej może zrobić Rada Europy? Jeśli bowiem chodzi o „szare strefy”, RE często ustępuje miejsca innym organizacjom międzynarodowym takim jak OBWE czy ONZ, które mają wyraźny mandat w zakresie rozwiązywania konfliktów, mimo, że sama Rada Europy jako międzyrządowa organizacja praw człowieka wywodząca się z żar II wojny światowej, zasadniczo będąc

⁸³⁹ Zob. M.H. Yavuz, M.M. Gunter, *The Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan: causes & consequences*, Palgrave Macmillan, Cham 2023, s. 49.

⁸⁴⁰ Zob. L. Broers, *Armenia and Azerbaijan: anatomy of rivalry*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2019, s. 67.

⁸⁴¹ Zob. *Nagorno Karabach – A Stark Reminder of the Council of Europe’s Operational ‘Grey Zones’*, www.opiniojuris.org, data dostępu: 27.4.2023.

projektem budowania pokoju w swej aksjologii ma prawa człowieka, praworządność i standardy demokracji, które są kluczowe a nie przypadkowe dla osiągnięcia trwałego pokoju. Zatem wyjątkowy zestaw standardów i narzędzi Rady Europy może przyczynić się do wszystkich etapów budowania pokoju, tak jak wielokrotnie czyniła to w przeszłości. Wyzwanie polega jednak na zapewnieniu, aby jej mandat był wykonywany w sposób uzupełniający, a nie powielający.

Europejski porządek publiczny wymaga, aby w ochronie praw człowieka nie było próżni. Sekretarz Generalny RE jako „strażnik Statutu” ma obowiązek zapewnienia niezwłocznego rozwiązania problemu próżni w możliwie najbardziej rozsądny i politycznie obiektywny sposób, kierując się zasadą praworządności. Minimum to otwartość na zaangażowanie i dążenie do zapewnienia, aby mechanizmy monitorowania działały tak rutynowo, jak to tylko możliwe. ETPCz, który spełnił określoną rolę w tym konflikcie, wielokrotnie podkreślał, że EKPC powinna normalnie obowiązywać na całym obszarze RE. Co więcej, jego orzecznictwo wyczerpująco wyjaśnia, że sprawowanie skutecznej kontroli nie eliminuje obowiązków w zakresie praw człowieka. Wręcz przeciwnie, nawet bezprawne przejście władzy publicznej wiąże się z towarzyszącymi obowiązkami w zakresie praw człowieka. Tam gdzie działania Komitetu Ministrów mogą być z konieczności ograniczone ze względu na prawowitą suwerenność, inne podmioty, takie Sekretarz Generalny lub Komisarz Praw Człowieka, mają znacznie większe możliwości zaangażowania.

Warto zauważyć, iż RE ma bogate doświadczenie we wspieraniu działań na rzecz ochrony praw człowieka podczas i po konfliktach w Europie Południowo-Wschodniej i na Kaukazie, w tym w wielu szarych strefach. Należy docenić RE za te wysiłki, co może stanowić także zachętę dla wszystkich zwolenników skutecznego systemu EKPC do korzystania z tego doświadczenia. Na przykład w przypadku Kosowa Rada Europy systematycznie realizuje programy dotyczące praw człowieka i praworządności⁸⁴², a mechanizmy monitorowania działają mimo że Kosowo nie jest stroną traktatów RE. Praktyka ta może mieć charakter *sui generis* ze względu na istnienie rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1244⁸⁴³, ale nie ma przekonującego

⁸⁴² Zob. Committee of Ministers the Council of Europe, *Overview of CO-operation Activities in Kosovo*, Document prepared by the Office of the Directorate for Programmes item to be considered by the GR-DEM at its meeting on 7 December 2021, 16 November 2021, GR-DEM(2021)11.

⁸⁴³ Zob. United Nations Resolution 1244, 10 June 1999, S/RES/1244(1999).

powodu, dla którego takie praktyki nie mogłyby być powielane w innych obszarach w oparciu o prerogatywy Sekretarza Generalnego. W Abchazji program środkowy budowy zaufania opiera się na standardach RE, aby wspierać zaufanie i zaangażowanie. W Naddniestrzu mechanizmy monitorujące, takie jak Komisarz Praw Człowieka i Komitet ds. Zapobiegania Torturom, starały się zmaksymalizować zaangażowanie i angażowały się przez lata. Na Krymie Sekretariat Generalny wyznaczył sprawozdawcę do złożenia sprawozdania na temat prawa człowieka na półwyspie. Wysiłki te były czasami fałszywie przedstawiane w ukrytych celach, ale służyło to jedynie wzmocnieniu potrzeby systematycznego, obiektywnego i rozsądnego podejścia do zaangażowania, przy wsparciu podobnie myślących państw członkowskich⁸⁴⁴.

Potwierdza się tu „wola normatywna”. Kiedy terytorium wchodzi w zakres EKPC, Rada Europy ponosi odpowiedzialność publiczną wobec posiadaczy praw na tym terytorium. Wyjątkowy zestaw uzupełniających się mechanizmów może pomóc w poprawie ochrony praw człowieka przez władze funkcjonalne i może wzmocnić pozycję niezależnych instytucji i podmiotów społeczeństwa obywatelskiego w zakresie rzecznictwa lub monitorowania. Podnoszenie rangi ETPCz i jego orzecznictwa wśród sędziów, prawników i policji, może pomóc wzmocnić ich pozycję i zwiększyć zaufanie społeczne do tych krytycznych podmiotów w zakresie praworządności. Inicjatywy te mogą być realizowane w ramach prerogatyw Sekretarza Generalnego RE.

Głównym wyzwaniem dla Sekretarza Generalnego RE będzie zatem w dalszym ciągu znajdowanie równowagi między działaniem w politycznie delikatny i strategicznie odpowiedzialny sposób, który nie podważa stosunków z państwami członkowskimi, a wykonywaniem „woli normatywnej”, do której wykonywania został upoważniony.

W rozwiązywaniu konfliktów prawa człowieka nie mogą następować kolejno po rozwiązaniach politycznych. Prawa człowieka, demokracja i rządy prawa powinny stanowić część drogi do osiągnięcia tych rozwiązań.

⁸⁴⁴ Zob. *Council of Europe Designates Transnistria “Russian Occupied Territory”*, www.balkanisight.com, data dostępu: 28.04.2023.

Zakończenie

Od kiedy wniosek o członkostwo Republiki Azerbejdżanu w Radzie Europy zaczął być rozpatrywany jesienią 1996 r., sprawozdawca RE miał okazję obserwować kluczowe zmiany w kraju, które pod wieloma względami odpowiadały wymogom Rady Europy. Chodzi tu głównie o zniesienie kary śmierci, usunięcie cenzury, wzmocnienie niezależności sądownictwa czy przeprowadzenie wyborów wielopartyjnych.

Akcesja Azerbejdżanu do RE pokazała też, że nierozwiązane spory polityczne z udziałem państw kandydujących nie zniechęciły Organizacji do przyjmowania nowych członków. Wręcz przeciwnie, członkostwo przyznano w celu złagodzenia takich napięć na przykład, gdy członkostwo przyznano Armenii i Azerbejdżanowi w celu złagodzenia napięć w Górskim Karabachu lub Rosji w celu rozwiązania napięć w Mołdawii. Uwagę zwraca także droga Kosowa do RE, ponieważ pokazuje, że stosunki polityczne między Kosowem a Serbią same w sobie mogą nie stanowić przeszkody. Wręcz przeciwnie, proces przyjmowania może być wykorzystany do łagodzenia takich napięć.

Warto także zauważyć, że przystąpienie do organizacji międzynarodowej może być szczególnie trudne dla kandydującego państwa, które ma nierozwiązane problemy polityczne z innym członkiem Rady Europy. Historia przyjęć do Rady Europy pokazuje, że w czasie gdy do organizacji przystępowały nowe państwa członkowskie, był tylko jeden przypadek, w którym istniejące państwo członkowskie miało poważny spór z państwem kandydującym dotyczący ich państwowości lub terytorium. Tak było w przypadku Mołdawii, która miała obawy co do zaangażowania Rosji na swoim terytorium, gdy ta ostatnia ubiegała się o członkostwo w RE. Mołdawia nie sprzeciwiła się przyznaniu Rosji członkostwa w Radzie Europy, mając nadzieję, że Rosja wypełni swoje zobowiązanie do wycofania swojej armii z Naddniestrza.

W czasie gdy Armenia i Azerbejdżan starały się o członkostwo w RE, istniało między nimi napięcie w sprawie Górskiego Karabachu. Żadne z nich nie było jednak w

stanie przeszkodzić drugiemu w przyjęciu, ponieważ obaj przystąpili do organizacji tego samego dnia.

Procedura monitoringowa uruchomiona w związku z uzyskaniem członkostwa dała możliwość oceny w jakim stopniu Azerbejdżan zaangażował się w realizację zobowiązań względem RE. Ściśle z tym powiązana była weryfikacja **hipotezy 1**, zgodnie z którą „Choć w trakcie procedury monitoringowej odnotowano znaczący postęp w realizacji zobowiązań przyjętych w związku z członkostwem Azerbejdżanu w Radzie Europy, to jednak nie udało się w pełni osiągnąć celów określonych w fazie uzyskiwania członkostwa. Szczególnie trudnym zagadnieniem okazała się kwestia więźniów politycznych, w kontekście silnych podziałów utrzymujących się na scenie tego państwa. Jedną z przyczyn braku oczekiwanego postępu był brak precyzyjnych kryteriów ocen w tym obszarze w systemie aksjologicznym Rady Europy. Osłabiało to realne znaczenie tych standardów”.

Hipoteza ta została zweryfikowana pozytywnie, bowiem analiza przebiegu procedury monitoringowej wobec Republiki Azerbejdżanu wskazuje, iż główną barierą w oddziaływaniu RE na ten kraj stała się korupcja wśród niektórych członków Zgromadzenia Parlamentarnego. Tzw. „dyplomacja kawiorowa” mogła stanowić główny hamulec dla wyegzekwowania zmian mających nastąpić – zgodnie z wymogami RE – w konsekwencji uzyskania przez Republikę Azerbejdżanu członkostwa Radzie Europy. Procedura ta naznaczona była zatem w pierwszej fazie błędem świadczącym o działaniach na korzyść rządu prezydenta Ilhama Alijewa, bardziej niż skupieniu się na wykrywaniu nieprawidłowości. Wszelkie próby wymiany „niewygodnych” sprawozdawców RE świadczyły jedynie, że rządzący chcieli trwać bardziej w nurcie własnej polityki, aniżeli pogłębiać „demokratyczną relację” z RE, w konsekwencji uzyskanego członkostwa. Te zakłócenia w przebiegu procedury monitoringowej, wynikające z sygnalizowanych powyżej problemów, powodowały, że Rada Europy nie była w stanie wywrzeć wystarczająco silnego nacisku w kwestii uwolnienia wszystkich więźniów politycznych. Czynnikiem utrudniającym skuteczne działania było też to, że w systemie aksjologicznym RE nie został wypracowany precyzyjny standard w kwestii definiowania „więźniów politycznych”. Ułatwiało to władzom Republiki Azerbejdżanu „manewrowanie” w celu osłabienia zaleceń, formułowanych przez organy RE.

Hipoteza 2 brzmiała: „Choć generalnie Azerbejdżan zrealizował podstawowe reformy, oczekiwane w związku z członkostwem w Radzie Europy, to jednak ograniczony postęp odnotowano w obszarze standardów z zakresu tzw. „miękkiego prawa” (soft law), m.in. tych, które oferuje Europejska Komisja na Rzecz Demokracji przez Prawo (Komisja Wenecka). Jest to jeden z dowodów na słabnięcie oddziaływania Rady Europy w dobie, gdy kwestionowane są wartości demokracji liberalnej, które legły u podstaw aksjologii organizacji międzynarodowych, w tym także Rady Europy. By osłabić tę tendencję, należało by podjąć wysiłek na rzecz poszerzenia standardów Rady Europy, mających charakter „twardego prawa” (umownych)”.

Hipoteza ta została zweryfikowana pozytywnie, bowiem Azerbejdżan wywiązał się w zakresie podpisania i ratyfikacji konwencji Rady Europy. W 2002 r. Zgromadzenie Parlamentarne odnotowało ten postęp w trzydziestu jeden przypadkach wynikających z jego formalnych zobowiązań. Prócz Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, podpisano np. Europejską Kartę Społeczną, Europejską Kartę Języków Regionalnych lub Mniejszościowych, Konwencję o wzajemnej pomocy w sprawach karnych i jej protokoły dodatkowe, czy też Konwencję o praniu, ujawnianiu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa. W 2023 r. podpisał Protokół nr 13 do EKPC dotyczący zniesienia kary śmierci we wszelkich okolicznościach. Ważne zmiany pod wpływem RE dotyczyły m.in. nowelizacji Kodeksu wyborczego, jednakże sprawozdawcy RE zwracali uwagę na brak rzeczywistego dialogu między partią rządzącą a siłami opozycji, które były w ograniczonym stopniu reprezentowane w parlamencie. Komisja Wenecka zwracała uwagę na niedociągnięcia w pierwotnej ustawie o partiach politycznych z 2004, w szczególności na to, iż nie zostały uwzględnione wskazane w jej opinii poprawki dot. przejrzystości finansowania i wydatkowania środków partyjnych i prywatnych darowizn. Stanowiło to w dalszym ciągu poważny problem, który mógł prowadzić do korupcji i stwarzał niesprawiedliwe warunki konkurencji partyjnej. Opinie Komisji Weneckiej dotyczyły także innych zagadnień tj. zbytniego wzmocnienia już i tak silnej pozycji prezydenta; dostosowania ustawy o wolności zgromadzeń do nowych przepisów i zaleceń RE, nowelizacji ustawy o Trybunale Konstytucyjnym czy zmian w Konstytucji Republiki Azerbejdżanu. Jednak analiza wdrażania formułowanych w tych opiniach zaleceń wyraźnie dowodzi, że to oddziaływanie nie byłoby skuteczne, gdyby nie było skoordynowane z mechanizmami

kontrolnymi Rady Europy. Procedura monitoringowa, zorientowana na badanie, czy państwo wywiązało się ze zobowiązań przyjętych w chwili uzyskania członkostwa w Radzie Europy, miała tu zatem kluczowe znaczenie dla określenia efektywności wprowadzanych zmian. Okazało się więc, że dokumenty o charakterze tzw. „miękkiego prawa”, a do nich zaliczane są uchwały Komisji Weneckiej, mają w praktyce ograniczony skutek w osiąganiu celów stawianych przez Radę Europy. Stanowi to poważny problem w dobie, że wartości demokracji liberalnej, na których opiera się Rada Europy, są kwestionowane, co w sposób bezpośredni rzutuje na skuteczność standardów, które nie są prawnie wiążące, ale mają jedynie polityczne i moralne znaczenie. W sposób istotny osłabia to oddziaływanie Rady Europy, a doświadczenia z egzekwowaniem zobowiązań przyjętych przez Republikę Azerbejdżanu w momencie uzyskania członkostwa w Radzie Europy dobitnie ukazują, że brak efektywnego egzekwowania standardów o charakterze tzw. „miękkiego prawa” są tego wymiernym dowodem. Jest to o tyle istotne, że Komisja Wenecka została utworzona w 1990 r. właśnie w związku z perspektywą rozszerzenia oddziaływania Rady Europy na państwa Europy Środkowej i Wschodniej i z przewidywanymi w związku z tym trudnościami, jakie państwa te mogą mieć z wdrożeniem standardów demokratycznych Rady Europy. W sytuacji więc, gdy oddziaływanie Komisji Weneckiej na prawo i praktykę ustrojową nowo wstępujących członków Rady Europy, ze względu na charakter „miękkiego prawa” tworzonych przez nią standardów, zostaje ograniczone, osłabia to oddziaływanie Rady Europy jako takiej w realizacji jej statutowej misji i roli, jaką w założeniu powinna odrywać w społeczności międzynarodowej.

Hipoteza 3. głosiła, że istotną przesłanką przemian w Azerbejdżanie było to, że zaangażowane były w ich wsparcie, obok Rady Europy, także inne organizacje międzynarodowe, m.in. OBWE i Unia Europejska. Efektywność tego oddziaływania byłaby jednak większa, gdy zapewniono większą synergię działań tych organizacji międzynarodowych i unikanie duplikowania inicjatyw.

Hipoteza ta została zweryfikowana pozytywnie. Nie ulega wątpliwości, że oddziaływanie organizacji międzynarodowych na przemiany polityczno-ustrojowe byłoby w odniesieniu do Republiki Azerbejdżanu ograniczone, gdyby zaangażowana była w ten proces jedynie Rada Europy. Oczywiście, należy przyjąć, że oddziaływanie Rady Europy w obszarze demokracji, praworządności i ochrony praw człowieka miało

kluczowe znaczenie. Przystąpienie Republiki Azerbejdżanu do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i towarzyszące temu prawo do kierowania przez obywateli Azerbejdżanu skarg do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka było czynnikiem o fundamentalnym znaczeniu dla ochrony praw człowieka. Podobne konsekwencje niosło przystąpienie Republiki Azerbejdżanu do innych konwencji, powstałych w systemie Rady Europy. Ale gdy spojrzymy na konflikt pomiędzy Azerbejdżanem a Armenią w odniesieniu do Górskiego Karabachu, to tu szczególną rolę odgrywała Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Z kolei Unia Europejska miała najszersze możliwości politycznego oddziaływania miała Unia Europejska, ze względu na jej potencjał gospodarczy i znaczenie dla Azerbejdżanu współpracy ekonomicznej z Unią Europejską.

W świetle tych uwag nie ulega wątpliwości, że warunkiem skutecznego oddziaływania europejskich organizacji międzynarodowych na rozwój społeczno-gospodarczy i polityczno-ustrojowy Republiki Azerbejdżanu ma współdziałanie tych organizacji międzynarodowych i synergia ich działań. Rada Europy nie posiada bowiem możliwości nacisku o charakterze gospodarczym, jakie posiada Unia Europejska, co niewątpliwie osłabia skuteczność jej działań. Z kolei OBWE, nie mając podstawy traktatowej, musi operować instrumentami o charakterze tzw. „miękkiego prawa”. Tylko więc synergia wysiłków i unikanie duplikowania podejmowanych działań podejmowanych przez te organizacje międzynarodowe może przynieść oczekiwany przez opinie międzynarodową efekt.

W końcowej tezie dysertacji można stwierdzić, że Rada Europy stała się ważnym podmiotem oddziałującym na przemiany prawno-ustrojowe w Republice Azerbejdżanu. Zobowiązania przyjęte przez Republikę Azerbejdżanu z chwilą uzyskania członkostwa w Radzie Europy można uznać za swoistą „mapę drogową”, która określała kierunki przemian demokratycznych w tym państwie, zgodnych z systemem aksjologicznym Rady Europy. Co prawda zobowiązania te nie zostały w pełni zrealizowane, a niektóre kwestie, jak choćby sprawa więźniów politycznych, nie zostały ostatecznie rozwiązane, ale nie ulega wątpliwości, że oddziaływanie Rady Europy było obiektywnie jedną z kluczowych przesłanek przemian, jakie dokonały się w tym państwie. Można wręcz postawić pytanie: w którym miejscu, w obszarze społeczno-politycznym i ustrojowym, byłaby Republika Azerbejdżanu, gdyby nie

uzyskała członkostwa w Radzie Europy? Z pewnością proces przekształceń polityczno-ustrojowych byłby wówczas wolniejszy, z negatywnymi skutkami dla ochrony praw i wolności obywateli tego państwa, a w szerszym ujęciu – praw człowieka. Rada Europy stanowiła bowiem, choć nie zawsze w pełni skuteczny, mechanizm nacisku na władze Republiki Azerbejdżanu, który – wraz z oddziaływaniem Unii Europejskiej i OBWE – w sposób realny oddziaływał na przekształcenia prawno-ustrojowe w tym kraju oraz politykę jego władz. Zarazem okazało się, że proces przekształceń w Republice Azerbejdżanu, związany z odchodzeniem od radzieckiego modelu ustrojowego, w kontekście utrzymującego się konfliktu z Armenia w kwestii Górskiego Karabachu, okazał się znacznie bardziej złożony, niż wyjściowo zakładano. Nie powinno to jednak podważać wielu pozytywnych konsekwencji, które przyniósł.

Bibliografia

Akty normatywne

- Azerbaijan: Criminal Code of 30 December 1999, Sbornik zakonodatelnykh aktov 2000, No. 4
- Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region (ETS No. 165), Lisbon 11/04/1997 – Special conditions of opening for signature, 01/02/1999 (5 Ratifications including 3 member States of the Council of Europe and/or the UNESCO Europe Region).
- Criminal Code of The Azerbaijan Republic, www.adsdatabase.ohchr.org, data dostępu: 27.12.2022.
- European Urban Charter, adopted by the Council of Europe's Standing Conference of Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE) on 18 March 1992, a session held during the Annual Plenary Session of the CLRAE (17 March 1992, Strasbourg).
- European Urban Charter II. Manifesto for a new urbanity, adopted by the Congress on the occasion of its 15th Plenary Session in Strasbourg on 29 May 2008.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. Dz.U. nr 14 poz. 98.
- Europejska Konwencja Kulturalna sporządzona w Paryżu dnia 19 grudnia 1954 r., Dz.U. 1990 nr 8 poz. 44.
- Europejska Karta uczestnictwa młodych ludzi w życiu gmin i regionów. Karta stanowi część Uchwały 237 Stałej Konferencji Władz Lokalnych i Regionalnych Europy przyjętej w dniu 19 marca 1992 r.
- Konstytucja Republiki Azerbejdżanu z dnia 12 listopada 1995 r., www.biblioteka.sejm.gov.pl, data dostępu: 23.12.2022.
- Konwencja Antydopingowa, sporządzona w Strasburgu dnia 16 listopada 1989 r. (Dz.U. 2001 nr 15 poz. 149).

- Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości sporządzona w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r., Dz.U.2015.728.
- Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz.U.1989 nr 63 poz. 378).
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284.
- Konwencja o ochronie gatunków dzikiej flory i fauny europejskiej oraz ich siedlisk, sporządzona w Bernie dnia 19 września 1979 r. (Dz.U.1996 nr 58 poz. 263).
- Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r. (Dz.U.1969 nr 25 poz. 187).
- Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 16 grudnia 1966 r. w Nowym Jorku (Dz.U. 1994 nr 23, poz. 80).
- Protocol 13 to the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms on the Abolition of the Death Penalty in All Circumstances, 3 May 2002, ETS nr 187.
- Protokół nr 15 sporządzony w Strasburgu dnia 24 czerwca 2013 r. zmieniający konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U.2021.1879.
- Statut Rady Europy, przyjęty w Londynie dnia 5 maja 1949 r., (Dz.U. 1994 nr 118 poz. 565).
- Znowelizowana europejska karta uczestnictwa młodych ludzi w życiu lokalnym i regionalnym, Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych, Strasburg 2003, www.rm.coe.int/1680703eb, data dostępu: 12.07.2022.

Dokumenty

- *Azerbaijan Country Report 2022*, www.bti-project.org, data dostępu: 04.11.2022.
- *Azerbaijan, Parliamentary Elections and Constitutional Referendum, 12 November 1992, OSCE/UN Report*, 5 January 1996, www.osce.org, data dostępu: 15.09.2022.
- Charter of Paris for a New Europe, 21 November 1990, www.osce.org/files/f/documents/o/6/39516.pdf, data dostępu: 06.07.2022.
- Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Information note by the co-rapporteurs on their fact-finding visit to Baku (31 January – 2 February 2012), 25 April 2012, AS/Mon(2012)05 rev.
- Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Information note by the co-rapporteurs on their fact-finding visit to Baku (1-3 February 2011), 12 April 2011, AS/Mon(2011)07 rev.
- Committee of Ministers of the Council of Europe Resolution (2002)3, Revised Statute of the European Commission for Democracy through Law, (adopted by the Committee of Ministers on 21 February 2002 at the 784th meeting of the Minister's Deputies).
- Committee of Ministers the Council of Europe, *Overview of Co-operation Activities in Kosovo*, Document prepared by the Office of the Directorate for Programmes item to be considered by the GR-DEM at its meeting on 7 December 2021, 16 November 2021, GR-DEM(2021)11.
- Conference on Security and Co-operation in Europe, Final Act, Helsinki 1 August 1975, www.hri.org, data dostępu: 06.07.2022.
- Consultative Council of European Judges (CCJE), Opinion No. 24 (2021), Evolution of the Councils for the Judiciary and their role in independent and impartial judicial systems, Strasbourg, 5 November 2021, CCJE(2021)11.

- Council of Europe Committee of Ministers Resolution (99)32, On Observer Status for Mexico with The Council of Europe, (Adopted by the Committee of Ministers on 1 December 1999 at the 690th meeting of the Minister's Deputies), CM-Public.
- Council of Europe Committee of Ministers Resolution (96)37 On Observer Status for Japan with the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 20 November 1996, at the 578th meeting of the Ministers' Deputies), CM-Public.
- Council of Europe Committee of Ministers Resolution (96)9 on Observer Status for Canada with the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 3 April 1996, at the 562nd meeting of the Ministers' Deputies), CM-Public.
- Council of Europe Committee of Ministers Resolution (95)37 on Observer Status for the United States of America with the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 7 December 1995 at the 551st meeting of ministers 'Deputies), CM-Public.
- Council of Europe Action Plan for Azerbaijan 2022-2025, 1 February 2022, CM(2022)21.
- Council of Europe Action Plan for Azerbaijan 2014-2016 Progress Review Report, Committee of Ministers, Minister's Deputies/ Rapporteur Group, 16 September 2016, GR-DEM(2016)21
- Council of the European Union, Report on EU – Azerbaijan relations in the framework of the revised ENP, Secretary – General of the European Commission signed by Mr Jordi AYET PUIGARNAU, Director, Brussels, 20 December 2017, 15941/17.
- CPT Annual report 2019: 30 years Preventing Torture and ill-treatment, www.coe.int, data dostępu: 6.12.2022.
- *Criteria for the Granting of Observer Status with the Council of Europe*, (Adopted by the Committee of Ministers on 1-2 and 7 July 1999 at the 679th meeting of the Ministers' Deputies).
- Deklaracja Wiedeńska, Wiedeń 9 października, www.coe.int/t/dcr/sumit/decl_vienne_pl.asp, data dostępu: 08.07.2022.

- 28th General Report of the CPT, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1 January-31 December 2011, Council of Europe, www.rm.coe.int, data dostępu: 6.12.2022.
- 29th General Report of the CPT, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1 January – 31 December 2019, Council of Europe, www.rm.coe.int, data dostępu: 6.12.2022.
- European Commission, Directorate General for Development and Cooperation – Europeaid, Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI) – 2014-2020, Single Support Framework for EU support to Azerbaijan (2014-2017), www.eeas.europa.eu, data dostępu: 25.04.2023.
- European Commission, High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy, Joint Staff Working Document, Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2013 and recommendations for action. Accompanying the document Joint Communication to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 27.3.2014, SWD(2014)70 final.
- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) Report on Azerbaijan (fifth monitoring cycle), Adopted on 17 March 2016, www.rm.coe.int, data dostępu: 23.12.2022.
- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) (98)29 general policy recommendation No 3, Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, March 1998.
- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)
- (fifth monitoring cycle), Adopted on 17 March 2016, Published on 7 June 2016, www.rm.coe.int, data dostępu: 28.12.2022.
- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) (97)36 general policy recommendation no 2: Specialized bodies to combat racism, xenophobia, antisemitism and intolerance at national level, , Council of Europe, June 1997.

- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) Report on Azerbaijan, adopted on 28 June 2002 and made public on 15 April 2003, CRI (2003)3.
- European Parliament Resolution of 19 May 2022 on the Commission's 2021 Rule of Law Report (2021/2180(INI), 2022/C 479/02.
- European Parliament Resolution of 17 January 2019 on Azerbaijan, notably the case of Mehman Huseynov (2019/2511(RSP), P8_TA(2019)033.
- European Parliament Resolution of 10 September 2015 on Azerbaijan (2015/2840(RSP)), P8_TA-PROV(2015)0316.
- European Parliament Resolution of 18 September 2014 on the persecution of human rights defenders in Azerbaijan (2014/2832(RSP)), P8_TA(2014)0022.
- European Parliament Resolution of 13 June 2013 on Azerbaijan: the case of Ilgar Mammadov (2013/2668(RSP).
- European Parliament Resolution of 18 April 2012 containing the European Parliament's recommendations to the Council, the Commission and the European External Action Service on the negotiations of the EU-Azerbaijan Association Agreement (2011/2316 (INI)).
- European Parliament Resolution of 12 May 2011 on Azerbaijan, P7_TA(2011)0243.
- European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, 15th National Report on the implementation of the European Social Charter (revised) submitted by The Government of Azerbaijan, Articles 4, 5, 6, 21, 22, 26, 28 and 29 for the period 01/01/2017 – 31/12/2020 Report registered by the Secretariat on 11 May 2022RAP/RCha/AZE/15(2022).
- European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, Conclusions 2013 (AZERBAIJAN), Articles 11 and 14 of the Revised Charter, May 2014.
- European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, 5th National Report on the implementation of the European Social Charter (revised) submitted by The Government of Azerbaijan, Articles 1, 9, 20 and 24 for the period 01/01/2007 – 31/12/2010, Report registered by the Secretariat on 28 February 2012, RAP/RCha/AZ/V(2012).

- European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, 4th National Report on the implementation of the European Social Charter (revised) submitted by The Government of Azerbaijan, Articles 7, 8, 16 and 27 for the period 01/11/2004 – 31/12/2009), Report registered by the Secretariat on 3 December 2010, Cycle 2011, RAP/RCha/AZ/IV(2010).
- European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, 3rd National Report on the implementation of the European Social Charter (revised) submitted by The Government of Azerbaijan, Articles 4,5,6,21,22,26,28 and 29 for the period 01/11/2004 – 31/12/2008) Report registered by the Secretariat on 10 November 2009, RAP/RCha/AZ/III(2009).
- European Social Charter (revised)/European Committee of Social Rights, Conclusions 2009 (AZERBAIJAN) Articles 11 and 14 of the Revised Charter, January 2010.
- Istanbul Document, OSCE, 19 November 1999, www.osce.org, data dostępu: 15.09.2022.
- Joint Recommendations on the Electoral Law and the Electoral Administration in Azerbaijan by the Venice Commission and the OSCE/ODIHR adopted at the 8th meeting of the Council for Democratic Elections and endorsed by the Venice Commission at its 58th Plenary Session (Venice, 12-13 March 2004) on the basis of comments by Mr Richard Barrett (Venice Commission Expert, Ireland), Strasbourg, 1 June 2004, Opinion no. 286/2004, CLD-AD(2004)016rev.
- Memorandum of Understanding between the Council of Europe and the European Union, www.rm.coe.int, data dostępu: 25.04.2023.
- Monitoring Group(GT-SUIVI.AGO) – Progress Report, 853 Meeting, September 2003, CM/DEL/Dec(2003)850/2/4.
- Motion for recommendation, *Seizure and destruction of Azerbaijani cultural heritage*, presented by Mr Rafael Huseynov and others, 27 juin 2001, Doc. 9147, www.assembly.coe.int, data dostępu: 09.09.2022.
- Motion for a recommendation, *Prisoners of war and hostages held in Armenia and Nagorno-Karabakh*, presented by Mrs Hajiyeva and others, 25 April 2001, Doc. 9063.

- Muehleemann E., *Russia's Request for Membership of the Council of Europe*, Council of Europe, Document 7443 (2 January 1996).
- *Observation of presidential elections in Azerbaijan (11 October 1998)*, Ad hoc Committee of the Bureau for the observation of presidential elections in Azerbaijan, Rapporteur: Ms Zdravka Busic, Croatia, Groupe of the European People's Party, 3 November 1998, Doc. 8256, www.assembly.coe.int, data dostępu: 15.09.2022.
- Office for Democratic Institutions and Human Rights Final Report, Republic of Azerbaijan Parliamentary Elections 5 November 2000 & 7 January 2001, Warsaw 15 January 2001, www.osce.org, data dostępu: 28.05.2022.
- ODIHR final report on Azerbaijan's presidential election recommends bringing Legal framework in line with international standards and obligations, OSCE/ODIHR 18 July 2018.
- OSCE/ODIHR, Republic of Azerbaijan. Presidential Election 15 October 2003. Final Report, 12 November 2003.
- OSCE/ODIHR, Republic of Azerbaijan Parliamentary Elections, 5 November 2000 & January 2001, Final Report, 15 January 2001.
- OSCE//Parliamentary Assembly, *International election observation mission. Presidential Election, Republic of Azerbaijan – 15 October 2003*, www.oscepa.org, data dostępu: 01.12.2022.
- Parliamentary Assembly Report, *The honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, 20 December 2012, Doc. 13084.
- Parliamentary Assembly, *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan. Information note by the co-rapporteurs on their fact-finding visit to Baku (1-3 February 2011)*, Section 54, 12 April 2011.
- Parliamentary Assembly Report, *The functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee) Co-rapporteurs: Mr Andres Herkel, Estonia, Group of the European People's Party and Mrs Evguenia JIVKOVA, Bulgaria, Socialist Group. Doc. 11627, 6 June 2008.

- Parliamentary Assembly Report, *The functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee) Co-rapporteurs: Mr Andres Herkel, Estonia, Group of the European People's Party and Mr Joseph DEBONO GRECH, Malta, Socialist Group.
- Parliamentary Assembly, Implementation of Resolution 1480 (2006) on the challenge of credentials of the parliamentary delegation of Azerbaijan, 2006-Third part session, Doc. 10959.
- Parliamentary Assembly, *Political prisoners in Azerbaijan*, Written question No. 667 to the Committee of Ministers by Mr Pieter Omtzigt, Netherlands, Group of the European People's Party, Doc. 13626.
- Parliamentary Assembly, *The functioning of democratic institutions in Turkey*, 2017-Second part – session, Doc. 14282.
- Parliamentary Assembly, *Honouring of obligations and commitments by Turkey*, 2004 – Third part –session Doc. 10111.
- Parliamentary Assembly Resolution 2322 (2020), *Reported cases of political prisoners in Azerbaijan*, Assembly debate on 30 January 2020 (7th Sitting), Doc. 15020, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Rapporteur: Ms Thorhildur Sunna Aevarsdottir).
- Parliamentary Assembly Resolution 2287(2019), Strengthening the decision – making process of the Parliamentary Assembly concerning credentials and voting, Assembly debate on 24 June 2019 (20th Sitting), Doc. 14900.
- Parliamentary Assembly Resolution 2187 (2017), Venice Commission's Rule of Law Checklist. (Assembly debate on 11 October 2017, 33rd Sitting, Doc. 14387).
- Parliamentary Assembly Resolution 2018 (2014), *The progress of the Assembly's monitoring procedure (October 2013 – September 2014)*, Assembly debate on 2 October 2014 (35th Sitting), Doc. 13595.
- Parliamentary Assembly Resolution 1917 (2013) Final version, *The honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Assembly debate on 23 January 2013 (6th Sitting), Doc. 13084.

- Parliamentary Assembly Resolution 1750 (2010), *The Functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Assembly debate on 24 June 2010 (26th Sitting), Doc. 12270, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Debono Grech and Mr Herkel, text adopted by the Assembly on 24 June 2010 (26th Sitting).
- Parliamentary Assembly Resolution 1614 (2008), *The functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Assembly debate on 24 June 2008 (21st Sitting), Doc. 11627, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Herkel and Mrs Jivkova, text adopted by the Assembly on 24 June 2008 (21st Sitting).
- Parliamentary Assembly Resolution 1545 (2007), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Assembly debate on 16 April 2007 (11th Sitting), Doc. 1126, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Herkel and Mr Lloyd), Text adopted by the Assembly on 16 April 2007 (11th Sitting).
- Parliamentary Assembly Resolution 1515 (2006), *Progress of the Assembly's Monitoring Procedure (May 2005 – June 2006)*, Assembly debate on 29 June 2006 (22nd Sitting), Doc. 10960, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), Rapporteur: Mr Frunda, text adopted on 29 June 2006 (22nd Siting).
- Parliamentary Assembly Resolution 1480 (2006), *The challenge of still ungratified credentials of the parliamentary delegation of Azerbaijan on substantial grounds*, Assembly debate on 25 January 2006 (5th Sitting), Doc. 10807, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), Rapporteur: Mr Tony Liloyd). Text adopted by the Assembly on 25 January 2006 (5th Sitting).

- Parliamentary Assembly Resolution 1456 (2005), *Functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Assembly debate on 22 June 2005 (21st Sitting), Doc. 10569, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Gross and Mr Herkel, text adopted by the Assembly on 22 June 2005 (21st Sitting).
- Parliamentary Assembly Resolution 1431 (2005), *Initiation of a monitoring procedure and post-monitoring dialogue*, Text adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 18 March 2005, Doc. 10407, report of the Committee on Rules of Procedure and Immunities, Rapporteur: Mr Gross; and Doc. 10475, opinion of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), rapporteur: Mr Frunda.
- Parliamentary Assembly Resolution 1457 (2005), *Follow – up to Resolution 1359 (2004) on political prisoners in Azerbaijan*, Assembly debate on 22 June 2005 (21st Sitting), Doc. 10564, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Rapporteur: Mr Bruce.
- Parliamentary Assembly Resolution 1416 (2005), *The Conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference*, Assembly debate on 25 January 2005 (2nd Sitting), Doc. 10364, report of the Political Affairs Committee, Rapporteur: Mr Atkinson).
- Parliamentary Assembly Resolution 1398 (2004), *Implementation of Resolution 1358(2004) on the functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Assembly debate on 5 October 2004 (27th Sitting), Doc. 10285, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Gross and Mr Herkel, text adopted by the Assembly on 26 January 2004 (1st Sitting).
- Parliamentary Assembly Resolution 1358 (2004) on the functioning of democratic institutions in Azerbaijan, Report Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), Co-Rapporteurs: Mr Andreas Gross, Switzerland,

Socialist Group, and Mr Andreas Herkel, Estonia, Group of the European People's Party, 20 September 2004, Doc. 10285.

- Parliamentary Assembly Resolution 1305(2002), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Assembly debate on 26 September 2002 (31st Sitting), Doc. 9545, report of the Committee on Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe, rapporteurs: MM. Gross and Martinez Casan), text adopted by the Assembly on 26 September 2002 (31st Sitting).
- Parliamentary Assembly Resolution 1272 (2002), Political prisoners in Azerbaijan, Assembly debate on 24 January 2002 (7th Sitting), Doc. 9310, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Rapporteur: Mr Clerfayt.
- Parliamentary Assembly Resolution 1260 (2001), *Progress of the Assembly's Monitoring Procedure (2000 – 2001)*, Assembly debate on 26 September 2001 (29th Sitting), Doc. 9198.
- Parliamentary Assembly Resolution 1202 (1999). *Rules of Procedure of the Assembly (June 2022)*, www.assembly.coe.int, data dostępu: 15.09.2022.
- Parliamentary Assembly Resolution 1115(1997), *Setting up of an Assembly committee on the honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe (Monitoring Committee)*, Assembly debate on 29 January 1997 (5th Sitting), Doc. 7722, report by the Committee on Rules of Procedure, Rapporteur: Mrs Lentz – Cornette. Text adopted by the Assembly on 29 January 1997 (5th Sitting).
- Parliamentary Assembly Resolution 917 (1989), *Special guest status with the Parliamentary Assembly*, Assembly debate on 11 May 1989 (5th Sitting), Doc. 6036.
- Parliamentary Assembly, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), *Decision on revised internal working methods to the selection by the Monitoring Committee of countries for periodic review on the honouring of membership obligations*, 13 November 2020, AS/Mon (2020) 14 FINAL.
- Parliamentary Assembly, Committee on Rules of Procedure, Immunities and Institutional Affairs, Deprivation on suspension of the rights of participation or

representation of Assembly members in the context of a challenge or reconsideration of the credentials of a delegation under Rules 7, 8 and 9 of the Assembly's Rules of Procedure, Opinion for the Bureau of the Assembly, 30 September 2014, AS/Pro (2014) 10 def.

- Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, *Alleged secret detentions in Council of Europe member states. Information Memorandum II, Rapporteur: Mr Dick Marty, Alliance of liberals and Democrats for Europe*, 22 January 200, AS/Jur(2006)03 rev.
- Parliamentary Assembly, Applicazione della Carta Europea delle lingue regionali o minoritarie, Comunicazione del Segretario Generale del Consiglio d'Europa, Rapporto biennale del Segretario Generale all' Assemblea parlamentare, Dicembre 2011, Doc. 12881.
- Parliamentary Assembly debates on 27 January 2000 and on 6 April 2000.
- Parliamentary Assembly Political Affairs Committee, Credentials of the delegation of the Russian Federation, Doc. 8949, by Matyas Eorsi, 23 January 2001, explanatory memorandum, II A 2.
- Parliamentary Assembly, *Functioning of democratic institutions in Azerbaijan*, Report. Doc. 1059, 3 June 2005.
- Parliamentary Assembly, *Setting up of an Assembly committee on honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe (Monitoring Committee)*, 1997 – First part-session, Doc. 7722.
- Parliamentary Assembly, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), *Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan*, Information note by the co-rapporteurs on their fact-finding visit to Baku (4-7 February 2008), AS/Mon(2008)10 rev., 18 March 2008.
- Parliamentary Assembly, *Honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe*, 1995-Second part – session, Doc. 7277.
- Parliamentary Assembly, *Honouring of commitments entered into by new member states*, 1993 – 44th Session – Sixth Part, Doc. 488.

- Parliamentary Assembly Opinion 222(2000), Azerbaijan's application for membership of the Council of Europe, Assembly debate on 28 June 2000 (21st Sitting), Doc. 8748.
- Parliamentary Assembly Recommendation 1247 (1994), Enlargement of the Council of Europe, Assembly debate on 4 October 1994 (26th Sitting), Doc. 7103.
- Parliamentary Assembly Report, *Implementation of Resolution 1480 (2006) on the challenge of credentials of the parliamentary delegation of Azerbaijan*, 12 June 2006, Doc. 10959.
- Parliamentary Assembly Report, *Post – monitoring dialogue with Bulgaria, 2013 – First part – session*, Doc. 13085.
- Parliamentary Assembly Report, *Progress of the Assembly's Monitoring Procedure (May 2005 – June 2006)*, 2006 – Third part session, Doc. 10960.
- Parliamentary Assembly Report, *General policy of the Council of Europe*, 1993 – 44th Session – Fourth part, Doc. 485.
- Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the part – Protocol on mutual assistance in customs matters – Final Act – Joint Declarations – Exchange of Letters in relation to the establishment of companies – Declaration of the French Government, OJ L 246, 17.9.1999.
- Recommendation Rec (2002)2 of the Committee of Ministers states on access to official documents (Adopted by the Committee of Ministers on 21 February 2002 at the 784th meeting of the Minister's Deputies).
- Recommendation No. R (81) 19 of the Committee of Ministers to member states on the access to information held by public authorities (Adopted by the Committee of Ministers on 25 November 1981 at the 340th meeting of the Minister's Deputies).
- Relations Between the Council of Europe and the Holy See (Concl.(76)254/VII, CM(75)308).
- Report Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), Rapporteur:

Mr Eduard Lintner, Germany, Group of the European People's Party, *Progress of the Assembly's monitoring procedure*, 30 March 2007, Doc. 11214.

- Report Committee on Culture, Science and Education, *Education of refugees and internally displaced persons*, Rapporteur: Mr Rafael Huseynov, Azerbaijan, Liberal, Democratic and Reformers' Group, 17 November 2003, Doc. 9996.
- Report Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), *Progress of the Assembly's monitoring procedure*, 30 March 2007, Doc. 11214.
- Report. *Accession of the Republic of Montenegro to the Council of Europe*, Political Affairs Committee, Rapporteur: Mr Jean-Charles Gardetto, Monaco, Group of the European People's Party, 12 March 2007, Doc. 1124, www.assembly.coe.int, data dostępu: 09.07.2022.
- Report Follow-up to Resolution 1359 (2004) on political prisoners in Azerbaijan, Malcolm Bruce, 31 May 2005, Doc. 10564.
- Report Political Affairs Committee, Azerbaijan's application for membership of the Council of Europe, 23 May 2000, Doc. 8748.
- Report to the Azerbaijani Government on the visit to Azerbaijan carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 23 to 30 October 2017, Strasbourg, 18 July 2018, CPT/Inf (2018)37.
- Resolution (51)30 A (3 May 1951) – Admission of New Members, www.coe.int, data dostępu: 08.07.2022.
- *Role and Responsibilities of the Council of Europe's Statutory Organs with Special Emphasis on the Limitation of Membership Rights – A Legal Analysis Prepared by the Directorate of Legal Advice and Public International Law*, (DLAPIL), 18/2018.
- Rules of Procedure of the Assembly (June 2022), www.assembly.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.
- *Summits of Heads and State and Government of the Council of Europe. Fourth Summittt (16-17 May 2023, Reykjavik, Iseland)*, <https://www.coe.int/en/web/cm/summits>, data dostępu : 20.05.2023.

- The Congress of Local and Regional Authorities, *Local and regional democracy in Azerbaijan*, 23rd Session, Strasbourg, 16-18 October 2012, CG(23)12FINAL.
- The Progress of the Assembly's monitoring procedure (June 2011 – May 2012), Doc. 12954.
- The Representative on Freedom of the Media, Council of Europe, *Written analysis of two alternative Azerbaijani draft laws of Freedom of information*, Strasbourg, 6 September 2004, ATCM(2004) 025.
- United Nations Resolution 1244, 10 June 1999, S/RES/1244(1999).
- Venice Commission Opinion No 864/2016 on the Draft Modifications the Constitutions Azerbaijan, Submitted to the Referendum of 26 September 2016, Endorsed by the Venice Commission at its 108th Plenary Session, Venice, 14-15 October 2016, CDL-AD(2016)029.
- Venice Commission Opinion No (2012)066, Draft Joint Opinion on the Law on Freedom of Religious Belief of the Republic of Azerbaijan, www.venice.coe.int, data dostępu: 16.12.2022.
- Venice Commission Opinion No. 636/2011 on the Compatibility with Human Rights Standards of the Legislation on Non-Governmental Organisations of the Republic of Azerbaijan, Adopted by the Venice Commission at its 88th Plenary Session Venice (14-15 October 2011) On the basis of comments by Ms Veronika Bilkova (Member, Czech Republic), Ms Herdis Thorgeirsdottir (Member, Iceland), Strasbourg, 19 October 2011, CDL-AD(2011)035.
- Venice Commission Opinion No. 631/2011, *Draft Amendments to the Law on Political Parties of The Republic of Azerbaijan*, Strasbourg, 16 November 2011, CDL-REF(2011)059.
- Venice Commission Opinion No. 559/2009, on the Draft Law on Additions to the Law on the Status of Municipalities of the Republic of Azerbaijan, Adopted by the Venice Commission at its 81st Plenary Session (Venice, 11-12 December 2009), Prepared in consultation with The Directorate General of Democracy and Political Affairs of the Council of Europe on the basic of comments by Mr Kong-Hyun LEE (Member, Republic of Korea Mr Jean – Claude Scholsem (Substitute member, Belgium), Strasbourg, 14 December 2009, CDL-AD(2009)049.

- Venice Commission Opinion No. 548/2009, Draft Law About Obtaining Information on Activities of the Courts of Azerbaijan, Strasbourg, 1 December 2009, CDL(2009)184.
- Venice Commission Opinion no. 518/2008, on the Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Azerbaijan, Adopted by the Venice Commission at its 78th Plenary Session (Venice, 13-14 March 2009) on the basis of comments by Mr Kong-Hyun LEE (Member, Republic of Korea), Mr Jean-Claude Scholsem (Substitute member, Belgium), Mr Kaarlo Tuori (Member, Finland), Strasbourg, 16 March 2009, CDL-AD(2009)010.
- Venice Commission Opinion on the Draft Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan on “Safeguards for the Vote of Confidence to the Cabinet of Ministers by the Milli Majlis”, 14-15 December 2001, CDL-INF(2001)026.
- Venice Commission Joint Opinion no 390/2006 on the Draft Law on Amendments and Changes to the Electoral Code of the Republic of Azerbaijan by the Venice Commission and OSCE/ODIHR, adopted by the Council for Democratic Elections at its 25th Meeting (Venice, 12 June 2008) and by the Venice Commission at its 75th Plenary Session (Venice, 13-14 June 2008) on the basis of comments by Mr Aivars Endzins (Member, Latvia), Mr Peter Paczolay (Member, Hungary), Mr Jessie Pilgrim (Electoral Expert, OSCE/ODIHR), Strasbourg, 23 June 2008, CDL-AD (2008)011.
- Venice Commission, Rule of Law Checklist, (Adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session, Venice, 11-12 March 2016), Strasbourg, 18 March 2016, Study No. 711/2013, CDL-AD(2016)007rev.
- Venice Commission Report on the Rule of Law, Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011), CDL-AD(2011)003rev, Strasbourg, 4 April 2011, Study No. 512/2009.
- Venice Commission, Opinion on the Draft Amendment to the Constitution of the Republic of Azerbaijan, CDL-AD(2009)010, 16 March 2009, section 16.
- Venice Commission Opinion on the Draft Amendments to the Law on Freedom of Assembly of Azerbaijan adopted by the Venice Commission at its 73rd Plenary Session (Venice, 14-15 December 2007), CDL-AD(2007)042-e.

- Venice Commission Opinion No. 390/2006, *Joint Interim Opinion on the Draft Amendments to the Electoral Code of the Republic of Azerbaijan*, by the Venice Commission and OSCE/ODIHR, Adopted by the Venice Commission at its 74th Plenary Session (Venice, 14-15 March 2008), on the basis of comments by Mr Aivars Endzins (Member, Latvia), Mr Peter Paczolay (Member, Hungary), Mr Jessie Pilgrim (Electoral Expert, OSCE/ODIHR), Strasbourg, 18 March 2008, CDL-AD(2008)003.
- Venice Commission Opinion No 283/2004 on the Law on Political Parties of the Republic of Azerbaijan adopted by the Venice Commission at its 59th Plenary Session (Venice, 18-19 June 2004), CDL-AD (2004)025.
- Venice Commission Opinion No 214/2002, *The Republic of Azerbaijan Election Code*, Strasbourg, 7 July 2003, CDL(2003)47
- Venice Commission Opinion on the draft law on amendments to the law on political parties of the Republic of Azerbaijan, www.venice.coe.int/webforms/documents/?opinion=631&years=all, data dostępu: 11.11.2022.
- Written Declaration No. 324, *Recognition of the genocide perpetrated against the Azeri population by the Armenians*, 2nd edition, originally tabled on 26 April 2001, Doc. 9066, 11 May 2001.

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 26 listopada 1979 r. w sprawie *Sudany Times przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, Seria A, nr 30, skarga nr 6538/74.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 26 marca 1987 r. w sprawie *Leander przeciwko Szwecji*, seria A, nr 116, skarga nr 9248/81.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 7 lipca 1989 r. w sprawie *Baskin przeciwko Wielkiej Brytanii*, Seria A nr 160, skarga nr 10454/83.

- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 26 listopada 1991 r. w sprawie *Observer i Guardian przeciwko Wielkiej Brytanii*, Seria A, nr 216, skarga nr 13585/88.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 19 lutego 1998 r. w sprawie *Guerra i inni przeciwko Włochom*, skarga nr 14967/89.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 11 stycznia 2007 r. w sprawie *Mammadov (JALALOGLU) przeciwko Azerbejdżanowi*, skarga nr 34445/04.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Namat Aliyev przeciwko Azerbejdżanowi* z dnia 8 kwietnia 2010, skarga nr 18705/06.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Seyidzade przeciwko Azerbejdżanowi* z 8 kwietnia 2010, skarga nr 20799/06.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Kerimova przeciwko Azerbejdżanowi* z 30 września 2010, skarga nr 20799/06.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Hajilli przeciwko Azerbejdżanowi* z 10 stycznia 2012, skarga nr 6984/06.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Kerimli przeciwko Azerbejdżanowi* z 10 stycznia 2012, skarga nr 3967/09.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Alibeyli przeciwko Azerbejdżanowi* z 10 stycznia 2012, skarg nr 18475/06 oraz 22444/06.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 11 czerwca 2015 r. w sprawie *Tahirov v. Azerbaijan*, skarga nr 31953/11.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 13 lutego 2020 r. w sprawie *Ibrahimom i Mammadov przeciwko Azerbejdżanowi*, skarga nr 63571/16.

Opracowania zwarte

- *A commentary on the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings*, red. H. Sax, J. Planitzer, Edward Elgar Publishing, Cheltenham-Northampton 2020.
- *Azerbaijan*, OECD, Paris 2005.
- Babayan B., *Democratic transformation and obstruction: EU, US and Russia in the South Caucasus*, Routledge, Abington 2015.
- Baranowski B., Baranowski K., *Historia Azerbejdżanu*, Ossolineum, Wrocław 1987.
- Bedford S., *Islamic activism in Azerbaijan: repression and mobilization in a post-Soviet context*, Stockholm University, Stockholm 2009.
- Benoit-Rohmer F., Klebes H., *Prawo Rady Europy. W stronę ogólnoeuropejskiej przestrzeni prawnej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- Bisztyga A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka*, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Katowice 1997.
- Bond M., *The Council of Europe. Structure, History and Issues in European Politics*, Routledge, London-New York 2012.
- Broers L., *Armenia and Azerbaijan: anatomy of rivalry*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2019.
- *Contemporary Azerbaijan in social and political dimension*, red. P. Bajor, Księgarnia Akademicka, Kraków 2016.
- Cornell S.E., *Azerbaijan Since Independence*, ME Sharpe, 2011.
- Coyle J.J., *Russia's interventions in ethnic conflicts : the case of Armenia and Azerbaijan*, Palgrave Macmillan, Cham 2021.
- Daniel A., Gluza Z., *Słownik dysydentów: czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1956 – 1989*, t. 2, Karta, Warszawa 2007.
- Elgie R., Moestrup S., *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia*, Palgrave Macmillan, London 2016.

- *European Union funding to civil society in Azerbaijan*, RELEXAZ, Baku 2012.
- Evans P., Silk P., *The Parliamentary Assembly – Practice and Procedure*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2013.
- Flegel T., *Foreign Actors' Influence on Azerbaijan's Energy Policy Decisions under Complex Uncertainty*, Springer Fachmedie, Wiesbaden 2016.
- Ghazaryan N., *The European Neighbourhood Policy and the Democratic Values of the EU. A Legal Analysis*, Hart Publishing, Oxford-Portland 2014.
- Gils E van., *Azerbaijan and the European Union*, Routledge, London 2019.
- *Good administration and the Council of Europe: law, principles, and effectiveness*, red. A. Andrijauskaitė, U. Stelkens, Oxford University Press, Oxford 2020.
- Goff K.A., *Nested nationalism: making and unmaking nations in the Soviet Caucasus*, Cornell University Press, Ithaca 2021.
- *International law and violence against women: Europe and the Istanbul Convention*, red. J. Niemi, Routledge, Abington-New York 2020.
- Izdebski H., *Rada Europy – Organizacja demokratycznych państw Europy i jej znaczenie dla Polski*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1996.
- Jansen T., Ahamad M.H., *The European Union's relations with Armenia and Azerbaijan European Implementation Assessment*, European Parliament, Brussels 2022.
- Jaskiernia J., *Dyplomacja parlamentarna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022.
- Jaskiernia J., *Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy*, Uniwersytet Warszawski, Ośrodek Informacyjny Rady Europy, Warszawa 2020.
- Kalicka-Mikołajczyk A., *Europejska Polityka Sąsiedztwa. Konstrukcja i charakter prawny*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2021.
- Kwiatkiewicz P., *Azerbejdżan: narodziny republiki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Kwiatkiewicz P., *Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Kwiatkiewicz P., *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie: od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*, FNCE Wydawnictwo, Poznań 2018.

- Kwieciński A., *Idea zjednoczenia Europy: polityczno-socjologiczne aspekty integracji zachodnioeuropejskiej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1969.
- Lopez Guerra L.M., *Strengthening cooperation with the Council of Europe*, European Parliament, Brussels 2021.
- Makili-Aliyev K., *Contested territories and international law: a comparative study of the Nagorno-Karabakh conflict and the Aland Islands precedent*, Routledge, Abington-New York 2019.
- Marin A., *Azerbaijan drifts and shifts*, EUISS, Paris 2017.
- Mechtijew R., *Dziesięć lat, które zmieniły Azerbejdżan: 2003-2013*, przekł.: A. Jagłońska, J. Cichocki, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016.
- Mik C., *Fenomenologia regionalnej integracji państw. Studium prawa międzynarodowego. Regionalne organizacje integracyjne z perspektywy analitycznej prawa międzynarodowego*, t. II, C.H. Beck, Warszawa 2019.
- Mikucka-Wójtowicz D., *Demokratyczna transformacja w Serbii i Chorwacji w latach 1990-2010*, Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, Kraków 2014.
- Murdoch J.L., *Article 5 of the European Convention on Human Rights : the protection of liberty and security of person*, Council of Europe, Strasbourg 1994.
- Niełacznna M., *Europejski Komitet Zapobiegania Torturom: między kontrolą a standaryzacją*, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2011.
- O’Connell R., *Law, democracy and the European Court of Human Rights*, Cambridge University Press, Cambridge 2020.
- Olding-Smee J.-C., *Azerbaijan*, IMF, Washington 1994.
- Petaux J., *Democracy and Human Rights for Europe: The Council of Europe’s Contribution*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2009.
- Pogłódek A., *Ustrój państwowy Republiki Górskiego Karabachu w Konstytucji z dnia 10 grudnia 2006 r.*, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2021.
- *Republic of Azerbaijan*, International Monetary Fund, Washington 2019.
- Seyid-zade D., *Azerbaijan in the Beginning of XX Century: Road Leading to Independence*, OKA, Baku 2010.
- Shīrvānī A., *Transnational evaluation of constitutions : through the prism of human rights and international law*, Gateway East, Singapore 2021.

- Simão L., *The EU's Neighbourhood Policy towards the South Caucasus Expanding the European Security Community*, Springer International Publishing, Cham 2018.
- Spryszak K., *Wpływ "miękkiego prawa" organizacji międzynarodowych na zmiany norm konstytucyjnych w wybranych państwach Europy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019.
- Steiner P., *Collective trauma and the Armenian genocide : Armenian, Turkish, and Azerbaijani relations since 1839*, Hart Publishing, Oxford 2020.
- Świętochowski T., *Azerbejdżan*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006.
- Świętochowski T., *Russian Azerbaijan 1905-1920: the shaping of national identity in a Muslim community*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Tabachnik M., *Citizenship, Territoriality, and Post-Soviet Nationhood The Politics of Birthright Citizenship in Azerbaijan, Georgia, and Moldova*, Springer International Publishing, Cham 2019.
- Tacik P., *Przystąpienie Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, EuroPrawo, Warszawa 2017.
- *The International Politics of the Armenian-Azerbaijani Conflict The Original "Frozen Conflict" and European Security*, red. S.E. Cornell, Palgrave Macmillan, New York 2017.
- *The Nagorno-Karabakh conflict : historical and political perspectives*, red. M.M. Gunter, M.H. Yavuz, Routledge, London-New York 2023.
- Yurttagul H.C.L., *Whistleblower protection by the Council of Europe, the European Court of Human Rights and the European Union: an emerging consensus*, Springer, Cham 2021.
- Vasari S., Salek-Lipcean P., *The role and place of local democracy and decentralisation in the modernisation and consolidation of democratic processes in the Eastern Partnership countries*, CoR, Brussels 2022.
- Vasylian S., *'Moral Power' of the European Union in the South Caucasus*, Palgrave Macmillan, London 2020.
- Voorhoof D., *Freedom of expression, the media and journalists: case-law of the European Court of Human Rights : a publication of European Audiovisual Observatory*, European Audiovisual Observatory, Strasbourg 2020.

- Wassenberg W., *History of the Council of Europe*, Council of Europe, Strasbourg 2013.
- Weeks G., *Soft Law and Public Authorities: Remedies and Reform*, Hart Publishing, London 2016.
- Winkler G., *The Council of Europe: Monitoring Procedures and the Constitutional Autonomy of the Member States: a European Law Study, Based upon Documents and Commentaries, Illustrated by the Council of Europe's Actions against the Constitutional Reform in Lichtenstein*, Wien-New York 2006.
- Zaleśny J., *System konstytucyjny Azerbejdżanu*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.

Studia i artykuły naukowe

- Abbott K., Sindal D., *Hard and Soft Law in International Governance*, [w:] *International Law: Classic and Contemporary Readings*, red. C.KU, P.F. Dietl, Lynne Rienner, Boulder 2009.
- Abdullahzade C., *The Status of International Treaties in the Legal System of Azerbaijan*, « Review of Central and East European Law » 2007, nr 2.
- Alsyté J., *OSCE's achievements vs. shortcomings in the resolution of armed conflicts*, "Lithuanian Foreign Policy Review" 2010, No 24.
- Aliyev A.I., Mierzayev Z.A., *The European Social Charter and its Implementation in the Republic of Azerbaijan*, [w:] *Contemporary Azerbaijan in Social and Political Dimension*, red. P. Bajor, Księgarnia Akademicka, Kraków 2016.
- Alieva L., *Azerbaijan's Frustrating Elections*, „Journal of Democracy” 2006, Vol. 17.
- Alizadeh Z., *The OSCE and elections in Azerbaijan*, "Helsinki Monitor" 2005, Vol. 16.

- Amirov A., *The cooperation of Azerbaijan with international and foreign organizations on the path of global integration*, "Studia Orientalne" 2017, nr 1.
- Askanov R.M., *The right to information in the legislation of the Azerbaijan Republic*, « The Computer Law and Security Report » 2016, nr 6.
- Bajończyk A., *Skarga indywidualna do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przed, czy po wyczerpaniu drogi krajowej skargi konstytucyjnej?*, „Palestra” 1999, nr 7/8.
- Balcerzak M., *Zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy jako forma pozatraktatowej działalności normatywnej i harmonizującej w dziedzinie praw człowieka*, [w:] *Rada Europy – 60 lat na rzecz jedności europejskiej*, red. I. Głuszyńska, K. Lankosz, Bielsko-Biała 2009.
- Baluk W., *Republika Azerbejdżanu*, [w:] *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, A. Czajowski, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2007.
- Bańczyk W., „*Miękkie prawo, ale prawo*”, czyli o obowiązku przestrzegania *soft law*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBŚP UJ” 2016, nr 1.
- Bashirov G., *New extrativism and failed development in Azerbaijan*, « The Third World Quarterly » 2021, nr 8.
- Bedford S., Muhmudlu C., Abilov S., *Protecting Nation, State and Government: 'Traditional Islam' in Azerbaijan*, « Europe-Asia Studies » 2021, nr 4.
- Bishku M.B., *Azerbaijan Since Independence*, « The Middle East Journal » 2012, nr 2.
- Bishku M.B., *The Status and Limits to Aspirations of Minorities in the South Caucasus States*, « Contemporary Review of Middle East » 2022, nr 4.
- Bishku M.S., *The South Caucasus Republics: Relations with the U.S. and the EU*, « Middle East Policy » 2015, nr 2.
- Biskup P., *Stany Zjednoczone Europy Winstona Churchilla*, „Przegląd Europejski” 2012, nr 2.
- Bisztyga A., *Geneza Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe” 1994, nr 1.

- Bloed A., *Nagorno-Karabakh dispute remains unsolved*, “Helsinki Monitor” 2006, vol. 17.
- Bodnar A., *Zapewnienie efektywności standardów Rady Europy na krajowy system prawny i praktykę – z perspektywy organizacji pozarządowej*, [w:] *Obywatel w Radzie Europy. Nowe wyzwania po dwudziestu latach od przystąpienia przez Polskę do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, MSZ, Warszawa 2014.
- Bowring B., *Russia’s Accession to the Council of Europe and Human Rights: Compliance or Cross-Purposes?*, “European Human Rights Law Review” 1997, No. 6.
- Boyle A., *The Choice of a Treaty: hard law versus soft law*, [w:] *The Oxford Handbook of United Treaties*, red. S. Chesterman, D.M. Malone, S. Villalpando, Oxford University Press, Oxford 2019.
- Boyle A.E., *Some Reflections on the Relationship of Treaties and Soft Law*, “International and Comparative Law Quarterly” 1999, No. 4.
- Brataniec K., *Współczesny islam w Azerbejdżanie – ciągłość czy zmiana w kontekście praw człowieka*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2019, nr 4.
- Brzeziński M., *Pozycja ustrojowa Prezydenta Republiki Azerbejdżanu*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 4.
- Buchowska N., *Starania Unii Europejskiej o przystąpienie do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 4.
- Byramov A., *Silencing the Nagorno-Karabakh Conflict and Challenges of the Four-Day War*, « Security and Human Rights » 2016, nr 1-2.
- Cappelletti M., *Ku Stanom Zjednoczonym Europy?*, [w:] *Jednolitość prawa sądowego cywilnego a jego odrębności krajowe*, red. M. Sawczuk, UMCS, Lublin 1995.
- Cavanaugh C., *OSCE and the Nagorno – Karabakh Peace Process*, “Security and Human Rights” 2016, vol. 3.
- Cichoń Z., *Europejska Konwencja Praw Człowieka nadal najskuteczniejszym na świecie instrumentem ochrony praw człowieka*, „Palestra” 2005, nr 11/12.

- Chmielarz-Grochal A. *Przeciwdziałanie rasizmowi i dyskryminacji zgodnie z zaleceniami Europejskiej Komisji Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) w sferze prawnej i instytucjonalnej*, [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Ciesielska A., *Kontrola przestrzegania Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – próba syntezy*, [w:] *Prawa człowieka wczoraj i dziś. W 60. rocznicę powstania Rady Europy oraz 20-lecia przyjęcia Konwencji Praw Dziecka*, UAM, Toruń 2010.
- Cornell S.E., *Democratization Falters in Azerbaijan*, “Journal of Democracy” 2001, No 12.
- Chodubski A., *Odrębność narodowościowa i etniczna Kaukazu w warunkach współczesnej unifikacji i dywersyfikacji świata*, „Forum Politologiczne” 2007, tom 5.
- Czachor R., *Sądy konstytucyjne w państwach Kaukazu Południowego (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja)*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 1
- Czachor R., *The Europeanisation of the Local Self-Government in the South Caucasus*, « Polish Political Science » 2022, nr 2.
- Danylenko S., Grynchulk M., *System medialny Azerbejdżanu: aktualny stan i problemy*, „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 2018, nr 1.
- Denkiewicz E., *Płaszczyzny oddziaływania Rady Europy na przemiany systemowe w Federacji Rosyjskiej – wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na zmiany systemu prawnego w Rosji*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989 – 2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Dinsdale J., *Rola Rady Europy w ustalaniu standardów w zakresie praw człowieka*, „Biuletyn Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego” 1999, nr 1.
- Dobek-Ostrowska B., *Proces demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej – przesłanki i przebieg*, [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w*

perspektywie porównawczej, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.

- Dobkowski J., *Konstytucyjne umocowanie samorządu terytorialnego w świetle art. 2 EKSL*, [w:] *Konstytucyjne umocowanie samorządu terytorialnego*, red. M. Stec, K. Małysa-Sulińska, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2018.
- Donald A., Speck A.-K., *Time for the Gloves to Come Off?: The Response by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe to Rule of Law Backsliding*, "European Convention on Human Rights Law Review" 2021, nr 2.
- Doroszowska U., *Wybory w Azerbejdżanie – "ani sprawiedliwe, ani demokratyczne, ani wolne"*, "Eurazja" 1996, nr 1.
- Drobny W., *Wpływ zaleceń Komitetu Ministrów Rady Europy na status krajowych funkcjonariuszy Publicznych: władza – obywatele – informacja*, [w:] *Władza – obywatele – informacja: ku nowemu porządkowi prawnemu: księga pamiątkowa ku czci Profesor Teresy Górzyńskiej*, red. I. Lipowicz, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2014.
- Drzemczewski A., *Procedura monitoringowa Komitetu Ministrów Rady Europy. Użyteczny mechanizm „praw człowieka”?*, [w:] *Polska w Radzie Europy. 10 lat członkostwa. Wybrane zagadnienia*, red. H. Machińska, Ośrodek Informacji Rady Europy Centrum Europejskiego UW, Warszawa 2002.
- Drzemczewski A., *Monitoring by the Committee of Ministers of the Council of Europe: A Useful 'Human Rights' Mechanisms?*, "Baltic Yearbook of International Law Online" 2002, Vol. 2.
- Dynia E., *Zasady demokracji, praworządności i poszanowania praw człowieka jako warunki członkostwa w Radzie Europy*, „Stosunki Międzynarodowe” 2020, nr 4.
- Dynia E., *Współpraca Rady Europy z Unią Europejską i jej wpływ na rozwój i spójność standardów europejskich*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Dzehtsiarou K., *Mammadov v. Azerbaijan (Eur. Ct. H. R)*, „International Legal Materials » 2020, nr 1.

- Dzehtsiarou K., Coffey D.K., *Suspension and Expulsion of Member of the Council of Europe: Difficult Decisions in Troubled Times*, “International & Comparative Law Quarterly” 2019, No 68.
- Ergun A., *The presidential election in Azerbaijan, October 2008*, “Electoral Studies” 2009, Vol. 28.
- Evenson E., *Reforms Ahead: Enlargement of the Council of Europe and the Future of the Strasbourg System*, “Human Rights Law Review” 2001, No. 1.
- Fernández Jiménez P., *Is the Council of Europe Fostering Democratisation in Azerbaijan? Analysing the Impact of the Organisation and its Faith in the Ballot Box*, European Master’s Programme in Human Rights and Democratisation, European Inter – University Centre for Human Rights and Democratisation, EMA Awarded Theses 2015/2016.
- Filipek P., *Geneza i ewolucja monitoringu Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy*, [w:] *Rada Europy – 60 lat na rzecz jedności europejskiej*, red. I. Głuszyńska, K. Lankosz, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko – Biała 2008.
- Fiszer J.M., *Powstanie i działalność Rady Europy*, „Przegląd Europejski” 2000, nr 1.
- Franke A., Gawrich A., Alakbarov G., *Kazakhstan and Azerbaijan as Post-Soviet Rentier States: Resource Incomes and Autocracy as a Double “Curse” in Post-Soviet Regimes*, “Europe-Asia studies” 2009, vol. 61.
- Gahramanova A., *Internal and external factors in the democratization of Azerbaijan*, “Democratization” 2009, Vol. 16.
- Galicki Z., *Konwencje Rady Europy a prawo europejskie – klauzula rozłączności*, [w:] *Sześćdziesiąt [60] lat Rady Europy i stosowanie standardów prawnych*, red. H. Machińska, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009.
- Garlicki L., *Europejska Konwencja Praw Człowieka a wykonywanie ponadnarodowych zobowiązań przez państwa*, [w:] *Sześćdziesiąt lat Rady Europy i stosowanie standardów prawnych*, red. H. Machińska, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009.
- Gel’man V., *Post-Soviet Transitions and Democratization: Towards Theory – Building*, “Democratization” 2003, Vol. 10.

- Geybullu A., *Uncensored journalism in censored times: Challenges of reporting on Azerbaijan*, « Journalism » 2023, nr 2.
- Glas L.R., *The European Court of Human Rights' Use of Non-Binding and Standard-Setting Council of Europe Documents*, "Human Rights Law Review" 2017, Vol. 17.
- Gliszczyńska-Grabias A., *Komitet do Spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej*, [w:] *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ: analiza systemowa*, red. R. Wieruszewski, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Gomółka K., *Partnerstwo Wschodnie a Armenia, Gruzja i Azerbejdżan*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy i Unii Europejskiej w czasach kryzysu*, red. M. Karg-Musiał, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2016.
- Górecki W., *Azerbejdżan: technokratyczna konsolidacja władzy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Analizy, 12 lutego 2020
- Grabowska G., *Znaczenie opinii instytucji międzynarodowych we współczesnym świecie*, [w:] *Ubi ius, ibi remedium. Księga dedykowana pamięci profesora Jana Kolasy*, red. B. Krzan, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Grieve D., *Is the European Convention Working ?*, « European Human Rights Law Review » 2015, nr 6.
- Gronowska B., *Reforma procedury kontrolnej Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa Europejskiego” 1996, nr 1.
- Grunwaldova V.P., *General and Particular Approaches to Implementation on the European Convention on Human Rights*, "Canadian Yearbook of International Law" 2018, No 55.
- Guerrieri S., *From the Hague Congress to the Council of Europe: hopes, Achievements and disappointments in the Parliamentary way to European Integration (1948-51)*, "Parliaments, Estates and Representation" 2014, No. 34.
- Hammarberg T., *Council of Europe as an Instrument for Human Rights*, « Netherlands Quarterly of Human Rights » 2014, nr 2.
- Herron E.S., *The effect of passive observation methods on Azerbaijan's 2008 presidential election and 2009 referendum*, "Electoral Studies" 2010, Vol. 29.
- Hillgenberg H., *A fresh look at the soft law*, "European Journal of International Law" 1999, No. 3.

- Hood R., Hoyle C., *Abolishing the Death Penalty Worldwide: The Impact of a "New Dynamic"*, "Crime & Justice (Chicago, III)" 2009, Vol. 38.
- Hoffmann-Riem W., *The Venice Commission of the Council of Europe – Standards and Impact*, "The European Journal of International Law" 2014, No. 2.
- Hopmann T., *Minsk Group Mediation of the Nagorno-Karabakh Conflict: Confronting an 'Intractable Conflict'*, "OSCE Yearbook" 2014, Baden-Baden 2015.
- Hovhannisyan S., *Stosunek Rosji wobec Kaukazu [varia]*, „Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych. Miscellanea” 2015, tom V.
- Ibrahimov A.A., *Islam a sekularyzm w postsowieckim Azerbejdżanie: wewnętrzna walka o narodową kulturę i tożsamość*, „Nowy Prometeusz” 2011, nr 3.
- Indan-Pykno M., *Problem wykonywania wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – wybrane zagadnienia*, [w:] *Europejska Konwencja Praw Człowieka i jej system kontrolny – perspektywa systemowa i orzecznicza*, red. M. Balcerzak, T. Jasudowicz, J. Kapelańska-Pręgowska, UMK, Toruń 2011.
- Indan-Pykno M., *Współpraca Rady Europy oraz Unii Europejskiej w zakresie ochrony praw człowieka*, [w:] *Prawa człowieka wczoraj i dziś. W 60 rocznicę powstania Rady Europy oraz 20-lecia przyjęcia Konwencji Praw Dziecka*, UAM, Toruń 2010.
- Jafarova R.F., *The Republic of Azerbaijan as a subject of constitutional and legal relations*, « Copernicus Political and Legal Studies » 2022, nr 3.
- Jankowski P., *Polskie prawo samorządowe a konwencje Rady Europy*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989 -2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Jaskiernia J., *Actual challenges for the implementation of judgments of the European Court of Human Rights*, « Review of European and Comparative Law » 2022, vol. 48, nr 1.
- Jaskiernia J., *Charakter prawny i znaczenie standardów demokratycznych tworzonych przez Europejską Komisję na rzecz Demokracji przez Prawo*

(Komisję Wenecką), [w:] *Między prawem a polityką. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Hannie Suchockiej*, red. B. Kaniewska, T. Wallas, K. Urbaniak, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2023.

- Jaskiernia J., *Egzekwowanie standardów Rady Europy dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe - PRAWA CZŁOWIEKA” 2020, nr 1.
- Jaskiernia J., *Komisarz Praw Człowieka Rady Europy – nowa instytucja międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 11.
- Jaskiernia J., *Konstrukcja normy prawnej o charakterze „miękkiego prawa”*, [w:] *Wielowymiarowość prawa. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Prof. Krzysztofa Paleckiego*, red. J. Czapska, M. Dudek, M. Stępień, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.
- Jaskiernia J., *Rada Europy jako organizacja międzynarodowa kreująca i oddziałująca na implementację standardów demokratycznych*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989 – 2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Jaskiernia J., *Prawo Rady Europy a prawo krajowe – granice i wspólne obszary*, [w:] *Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe – granice i wspólne obszary. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Genowefie Grabowskiej*, red. B. Mikołajczyk, J. Nowakowska-Małusecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009.
- Jaskiernia J., *Rada Europy jako „organizacja wartości”*, „Studia Politologiczne” 2010, Vol. 17.
- Jaskiernia J., *Samorząd terytorialny w aksjologii Rady Europy i mechanizmy jej oddziaływania na praktykę ustrojową RP w tym zakresie*, [w:] *Samodzielność ustrojowa samorządu terytorialnego w Polsce*, red. Krzysztof Skotnicki, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020.
- Jaskiernia J., *Wpływ procedury akcesyjnej i monitoringowej Rady Europy na transformację systemów wymiaru sprawiedliwości w państwach Europy*

Środkowej i Wschodniej, [w:] *Transformacja systemów wymiaru sprawiedliwości. Tom I. Pozycja ustrojowa władzy sądowniczej i uwarunkowania transformacji*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.

- Jaskiernia J., *Znaczenie synergii działań Rady Europy i Unii Europejskiej dla efektywności europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, [w:] *O prawach człowieka: księga jubileuszowa profesora Romana Wieruszewskiego*, red. G. Baranowska, A. Gliszczyńska-Grabias, A. Hernandez-Połączyńska, K. Sękowska-Kozłowska, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Jaskała L., *Wolność wypowiedzi i wolność wyznania w kolizji ze skutkiem śmiertelnym: uwagi wybrane na kanwie wyroku ETPC z dnia 5 grudnia 2019 r. w sprawie Tagiyev i Huseynov v. Azerbejdżan*, „Studia Prawnicze KUL” 2020, nr 1.
- Jastrzębski M., *Kryteria zgłaszania kandydatów w wyborach w systemie ochrony praw człowieka: rozważania na kanwie wyroku ETPC Tahirov przeciwko Azerbejdżanowi*, „Athenaeum” 2020, vol. 65.
- Jastrzębski M., *Prawo do wolnych wyborów w Azerbejdżanie w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Polityka i Społeczeństwo” 2019, nr 3.
- Jordan P.A., *Russia’s Accession to the Council of Europe and Compliance with European Human Rights Norms*, “Demokratizatsiya” 2003, No. 2.
- Kacprzak K., *Prawo do wolnych wyborów w świetle najnowszego orzecznictwa ETPC dotyczącego Azerbejdżanu*, [w:] *Aktualne wyzwania prawa wyborczego*, red. M. Zubik, J. Podkowiak, Warszawa 2021.
- Kakareko K., *Prawa człowieka na Białorusi – miraż czy rzeczywistość*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989 – 2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Kamiński M.A., *Rola Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Rady Europy w rozwoju międzynarodowej współpracy samorządowej*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2012, nr 12.

- Kamiński I.C., *Członkostwo Federacji Rosyjskiej w Radzie Europy a problem czeczeński*, [w:] *Państwo – władza – społeczeństwo – polityka. Księga jubileuszowa profesora Krzysztofa Paleckiego*, red. M. Borucka-Arctowa, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.
- Kapelańska-Pręgowska J., *Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji: ECRI*, [w:] *Pozasądowe mechanizmy praw człowieka i podstawowych wolności Rady Europy*, red. E.H. Morawska, K. Gałka, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2021.
- Kechichian J.A., Karasik T.W., *The crisis in Azerbaijan: how clans influence the politics of an emerging republic*, « Middle East Policy » 1995, nr 1-2.
- Kelly F., *The Lisbon Recognition Convention in the South Pacific*, [w:] *The Lisbon Recognition Convention at 15: making fair recognition a reality*, red. S. Bergan, C. Blomqvist, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2014.
- Kenig-Witkowska M.M., *Współpraca Unii Europejskiej z Radą Europy: wybrane zagadnienia instytucjonalno-prawne*, [w:] *Sześćdziesiąt [60] lat Radu Europy. Tworzenie i stosowanie standardów prawnych*, red. H. Machińska, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009.
- Kicker R., Möstl M., *Reforming the Council of Europe's Human Rights Monitoring Mechanisms*, "Netherlands Quarterly of Human Rights" 2011, Vol. 29.
- Klebes H., *Rola Zgromadzenia parlamentarnego Rady Europy – 10 lat członkostwa, wybrane zagadnienia*, [w:] *Polska w Radzie Europy – 10 lat członkostwa; wybrane zagadnienia*, red. H. Machińska, Ośrodek Informacji Rady Europy, Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2002.
- Klebes H., *Membership in International Organizations and National Constitutional Law: A Case Study of the Law and Practice of the Council of Europe*, "Saint Louis-Warsaw Transatlantic Law Journal" 1999, No. 69.
- Klimiuk Z., *Stany Zjednoczone a integracja polityczna, militarna i gospodarcza Europy Zachodniej w pierwszych latach po II wojnie światowej (do 1950 r.). Ameryka nadaje ton i dyktuje warunki*, „Historia i Polityka” 2019, nr 27.

- Knaus G., *Europe and Azerbaijan: The End of Shame*, *Journal of Democracy* » 2015, nr 3.
- Koller A., *The Legal Heritage of the Council of Europe*, “*Human Rights Law Journal*” 1990, nr 1-2.
- Korkea-Aho E., *EU Soft Law in Domestic Legal System: Flexibility and Diversity Guaranteed*, “*Maastricht Journal of European and Comparative Law*” 2009, No 1.
- Kotowska A., *Prawa człowieka a problemy współczesnego świata. Próba analizy zagadnienia na podstawie działalności Komisarza Praw Człowieka Rady Europy*, [w:] *Europejski system ochrony praw człowieka. Aksjologia – instytucje – efektywność*, red. J. Jaskiernia, t. 3, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
- Kowalska-Krzysiak M., *Problem przystąpienia Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka: zagadnienia wybrane*, [w:] *Wyzwania dla europejskiego systemu ochrony praw człowieka u progu trzeciej dekady XXI wieku*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, t. 2, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021.
- Kraśkiewicz M., *Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE w europejskim systemie ochrony praw człowieka*, [w:] *Wpływ standardów międzynarodowych na rozwój demokracji i ochronę praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, t. 3, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.
- Kruk A., *Pozycja Przedstawiciela OBWE ds. Wolności Mediów w systemie instytucjonalnym OBWE*, [w:] *Regionalne systemy ochrony praw człowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka: osiągnięcia, bariery, nowe wyzwania i rozwiązania*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019.
- Kruszyńska P., *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej w kontekście (ponownie) planowanego przystąpienia Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, [w:] *Problemy prawa polskiego i obcego w ujęciu historycznym, praktycznym i teoretycznym*, red. A. Bielecki, D. Szafrąński, T. Gąsior, Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Ostrołęce, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2018.

- Lambert E., *The first Infringements proceedings within the European system of Human rights: Using the Court as the Last Bastion for the Credibility of the Council of Europe*, « European Human Rights Law Review » 2018, nr 4.
- Lashaki A.B., Goudarzi M.B., Amraei D., *The Roots of Tension in South Caucasus: The Case of Iran- Azerbaijan Relationship*, « Journal of Politics and Law » 2013, nr 4.
- Legieć A., *Perspektywy polityki wewnętrznej i zagranicznej Azerbejdżanu*, „Biuletyn PISM” 2019, nr 89.
- Legvold R., *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, “Foreign Affairs” 2003, nr 6.
- Legvold R., *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*, « Foreign Affairs » 1995, nr 6.
- Leila A., *Azerbaijan and the impact of the lack of Democratisation on relations with the EU*, “European View” 2014, No. 13.
- Lewoc M., *Ocena stanu realizacji przez Polskę Zaleceń Komitetu Ministrów Rady Europy*, „Probacja” 2009, nr 2.
- Lukas R., *Supporting public service broadcasting in Azerbaijan*, « Helsinki Monitor » 2007, nr 4.
- Madeja A., *Koncepcja integracji wspólnotowej Paula-Henriego Spaaka*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 4.
- Manicucci G., *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*, « Domes » 1997, nr 1.
- Manoli P., *The Role of Intergovernmental Institutions in Regional Cooperation*, [w:] *Non-Traditional Security Threats and Regional Cooperation in the Southern Caucasus*, red. M. Aydin, IOD Press, Amsterdam – Berlin-Tokyo-Washington, DC 2011.
- Mammadov V.K., *Status sądów w Republice Azerbejdżanu w świetle Konstytucji i w praktyce*, [w:] *Wymiar sprawiedliwości w Unii Europejskiej i w krajach Partnerstwa Wschodniego*, red. Ł. Piebiak, C.H. Beck, Warszawa 2012.
- Mammadov S.S., *The Armenia – Azerbaijan Nagorno Karabakh Conflict and New Treats to the International Security Architecture in the Modern Period: Challenges and Responses*, “Nowa Polityka Wschodnia” 2018, vol. 17.

- Marcisz-Dynia A., *European Union Accession to the European Convention on Human Rights: outline of the Theoretical Framework*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2020, nr 5.
- Mark M.E., *Eurasia Letter: Russia and the New Transcaucasus*, «Foreign Policy» 1996-1997, nr 105.
- Matyja M., *Prawo do rzetelnego procesu w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Obszary analizy skuteczności europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, t. III, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Mazaffari A., Akbar A., *Iran's soft power in Azerbaijan: shifting cultural dynamics in the post-Soviet era*, «International Journal of Foreign Policy» 2022, nr 1
- Medwid-Fidler M., *Rola Komisarza Praw Człowieka Rady Europy jako trzeciej strony w postępowaniu przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka*, [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Efektywność mechanizmów ochrony praw człowieka, Rady Europy, Unii Europejskiej i OBWE*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Menkes J., *Konwencje Rady Europy instrumentem dywergencji tzw. europejskiego standardu praw człowieka*, [w:] *Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania – nowe rozwiązania*, red. J. Jaskiernia, t. I, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014.
- Mężykowska A., *Komitet Ministrów Rady Europy w mechanizmie nadzoru nad wykonywaniem przez państwa – strony EKPC wyroków ETPC*, [w:] *Pozasądowe mechanizmy praw człowieka i podstawowych wolności Rady Europy*, red. E. Morawska, K. Gałka, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2021.
- Mik C., *Charakter, struktura i zakres zobowiązań z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 4.
- Mirzayev Z.A., *The European Social Charter and its Implementation in the Republic of Azerbaijan*, „Journal of Constitutional Law in Eastern and Central Europe” 2012, No. 1.

- Misiągiewicz J., *Konflikt w Górskim Karabachu – implikacje dla bezpieczeństwa Republiki Azerbejdżanu*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2021, nr 70.
- Morawska E.H., *Procedury Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w zakresie przestrzegania przez państwa członkowskie zobowiązań przyjętych na mocy statutu i konwencji Rady Europy*, [w:] *Pozasądowe mechanizmy ochrony praw człowieka i podstawowych wolności Rady Europy*, red. E.H. Morawska, K. Gałka, Wydawnictwo Episteme, Lublin 2021.
- Morawska E.H., *Rola Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w rozwoju prawa Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, [w:] *Z problematyki źródeł prawa międzynarodowego*, red. B. Mielnik, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2017.
- Moskal A., *Mechanizm współpозwania w świetle przystąpienia Unii Europejskiej do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, „Studenckie Prace Prawnicze. Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2018, t. 24.
- Muradova M., *Azerbaijan: Referendum to Abolish Presidential Term Limits Sparks Criticism of Baku*, “EurasiaNet” 28 January 2009.
- Murinson A., *The weight of history: how Iran penetrates into Azerbaijan*, « Outre-terre: revue française de géopolitique » 2011, nr 2.
- Nieborak T., *Soft lex, sed lex? O nowych formach regulacji rynku finansowego Unii Europejskiej*, „Przegląd Zachodni” 2017, No. 2.
- Nowicki M.A., *Europejska Konwencja Praw Człowieka: obowiązek państwa aktywnej ochrony podstawowych praw i wolności*, [w:] *Sześćdziesiąt [60] lat Rady Europy. Tworzenie i stosowanie standardów prawnych*, red. H. Machińska, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009.
- Nowicki M.A., *Rada Europy*, „Polis” 1992, nr 1.
- Olszewski P., *Historyczne uwarunkowania konfliktów etniczno-politycznych na Kaukazie Południowym – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe/Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. gen T. Kościuszki” 2012, nr 2.
- Ostaszewski P., *Azerbejdżan jako klucz do europejskiego rynku ropy*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2009, nr 7.

- Osypowicz R., *Transformacja prawnokonstytucyjna Republiki Chorwacji dokonana w trakcie procedury monitoringowej Rady Europy*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 5.
- Osypowicz M., *Wpływ Komisarza Praw Człowieka Rady Europy na kształtowanie wymiaru sprawiedliwości w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] *Transformacja systemów wymiaru sprawiedliwości. Pozycja ustrojowa władzy sądowniczej i uwarunkowania transformacji*, red. J. Jaskiernia, t. I, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Pająk A., *Islam w wersji azerbejdżańskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2019, tom 4.
- Paruch S.A., *Charakter prawny związania państwa członkowskiego Rady Europy standardami EKPCz w zakresie ochrony praw człowieka*, „Zeszyty Naukowe WSIZiA Warszawa” 2013, nr 2.
- Patlewicz B., *Azerbejdżan pod rządami Alijefów: mechanizmy przejmowania i utrzymania władzy w latach 1993-2008*, „Sprawy Międzynarodowe” 2021, nr 4.
- Pearce K.E., Kendzior S., *Networked Authoritarianism and Social Media in Azerbaijan*, « Journal of Communication » 2012, nr 2.
- Pęczak P., *„Miękkie” prawo międzynarodowe w procesie stosowania prawa krajowego*, [w:] *Wykładnia prawa. Odrębności w wybranych gałęziach prawa*, red. L. Leszczyński, UMCS, Lublin 2006.
- Pękalska K., *Miejsce Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych w systemie instytucjonalnym Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] *Nowe wyzwania i rozwiązania w europejskim systemie ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, t. 3, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.
- Polakiewicz J., Kirchmayer J., *Sounding the Alarm: The Council of Europe As the Guardian of the Rule of Law in Contemporary Europe*, [w:] *Defending Checks and Balances in EU Member States*, red. A. von Bogdandy, P. Bogdanowicz, I. Canor, Ch. Grabenwarter, M. Taborowski, M. Schmidt, Springer, Berlin 2021.
- Polglase G., *Higher Education as soft power in the Eastern Partnership: the case of Belarus*, “Eastern Journal of European Studies” 2013, vol. 4.

- Pyrzyńska A., *Wkład Rady Europy w kształtowanie i upowszechnianie standardów państwa prawnego*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2018, nr 4.
- *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989 – 2009*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Ramiączek P., *Zobowiązania Federacji Rosyjskiej w zakresie wymiaru sprawiedliwości sformułowane w dokumencie o przyjęciu do Rady Europy*, [w:] *Współczesne wyzwania państwa i prawa. Księga jubileuszowa prof. Jerzego Jaskierni z okazji 45-lecia pracy naukowej*, red. Ł. Baratyński, P. Ramiączek, K. Spryszak, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.
- Regulski J., *Nowi członkowie Rady Europy i ich zobowiązania*, „Biuletyn Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego” 1998, nr 3.
- Reichel D., Vink M, Grimheden J., *Regional diffusion, EU conditionality and Council of Europe treaty ratification 1949-2016*, « Journal of European Public Policy » 2020, nr 10.
- Reisman W.M., *Soft Law and Law Jobs*, “Journal of International Dispute Settlement” 2011, No 1.
- Remezaite R., *Challenging the Unconditional Partial Compliance with ECtHR Judgments in the South Caucasus States*, « Israel Law Review » 2019, nr 2.
- Remezaite R., *Council of Europe’s old pandemic: ‘endemic’ ill-treatment and torture in custody in Azerbaijan*, www.einnetwork.org, data dostępu: 27.12.2022.
- Remezaite R., *The Impact of the European Court of Human Rights on Democratisation in Azerbaijan: Securing Freedom of the Press*, “Nordic Journal of Human Rights” 2013, Vol. 31.
- Riaoux G., *Diaspora, a special tool in the Republic of Azerbaijan's foreign policy*, « La revue internationale et stratégique » 2013, vol. 92.
- Robel J., *Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy na straży europejskiej samorządności terytorialnej*, „Gubernaculum et Administratio. Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie: historia, prawo, administracja” 2016, nr 2.

- Rotfeld A.D., *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie: geneza, teraźniejszość, przyszłość*, „Stosunki Międzynarodowe” 2005, nr 3.
- Rulka M., *Wpływ dorobku Komisji Weneckiej na prawodawstwo krajowe*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2016, nr 5.
- Rumyansev S., *Post-Soviet nation state as a sponsor of construction of the ethno-national Diaspora: the Azeris case*, « Revue européenne des migrations internationales » 2010, nr 3.
- Rzaev S., *Baku caves in the Council of Europe*, “IWPR, CRS” 2005, No 139.
- Rytel-Warzocha A., *Rola Europejskiej Komisji na Rzecz Demokracji przez Prawo w kształtowaniu standardów demokratycznego państwa prawa*, [w:] *Aktualne problemy konstytucji: księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Profesora Bogusława Banaszaka*, red. H. Babiuch, P. Kapusta, J. Michalska, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona, Legnica 2017.
- Sagidov T., *Corruption and social responsibility: bribe offers among small entrepreneurs in Azerbaijan*, « East European Politics » 2014, nr 1.
- Satlarov S., Satlarov W., *Azerbejdżan w walce o interesy geopolityczne: geopolityczne interesy USA, Unii Europejskiej, Rosji i Chin w Azerbejdżanie po 1991 roku*, „Rocznik Politologiczny” 2017, z. 3.
- Shaw D.L., *Good Governance in the Post-Soviet South: Testing Theories of the Resource Curse in Azerbaijan*, “Journal of Politics & International Studies” 2013, No. 9.
- Shiriyev Z., *Azerbaijan’s Perspectives on the OSCE Minsk Group*, “Security and Human Rights” 2016, vol. 2016.
- Shirinya A., *The Evolving Dilemma of the Status Quo in Nagorno – Karabakh*, “Security and Human Rights” 2016, vol. 3.
- Siwec O., W. Baluk W., *Republika Azerbejdżanu*, [w:] *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, A. Czajkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007.
- Smętek J., Bychawska-Siniarska D., *Ile wolności dla Azerbejdżanu*, „Kwartalnik o Prawach Człowieka” 2013, nr 2.

- Sovacol B.A., Andrews N., *Does transparency matter? Evaluating the governance impacts of the Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) in Azerbaijan and Liberia*, « Resources Policy » 2015, vol. 45.
- Sozański J., *Przystąpienie Unii Europejskiej do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności; glosa do opinii TS z dnia 18 grudnia 2014 r., 2/13, „Państwo i Prawo” 2016, nr 8.*
- Spryszak K., *Stymulowanie rozwoju regionu przez władze publiczne w świetle doświadczeń Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Europy (CLRAE)*, [w:] *Uwarunkowania efektywności struktur władzy publicznej*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo UJK, Kielce 2016.
- Stawicka P., *Przystąpienie Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – korzyści, zagrożenia i wyzwania*, [w:] *Prawa człowieka. Współczesne zjawiska, wyzwania i zagrożenia*, red. A. Kalisz. Sosnowiec, Humanitas, Sosnowiec 2015.
- Strakes J.E., *Situating the "balanced foreign policy": the role of system structure in Azerbaijan's multi-vector diplomacy*, « Journal of Balkan and Near East Studies » 2013, nr 1.
- Szklanna A., *Kontrola wykonywania orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przez Komitet Ministrów – ewolucja, procedury oraz stan obecny*, [w:] *Sześćdziesiąt [60] lat Rady Europy. Tworzenie i stosowanie standardów prawnych*, red. H. Machińska, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009.
- Suchocka H., *Potransformacyjny proces zmian konstytucji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w świetle doświadczeń Komisji Weneckiej*, [w:] *Wokół wybranych problemów konstytucjonalizmu. Księga jubileuszowa profesora Andrzeja Balabana*, red. J. Ciapała, P. Mijal, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017.
- Suchocka H., *Europejska Konwencja Praw Człowieka a prawo wewnętrzne państw-członków Rady Europy – wzajemne zależności*, [w:] *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, red. J. Trzcíński, A. Jankiewicz, Wydawnictwo TK, Warszawa 1996.

- Tarkhan-Mouravi G., *Stare i nowe zagrożenia bezpieczeństwa na Kaukazie Południowym*, „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 2016, nr 2.
- Trautwein J., Babazade J., Trautwein S., Lindenmaier J., *Exploring pro-environmental behavior in Azerbaijan: an extended value-belief-norm approach*, « Journal of Islamic Marketing » 2023, nr 2.
- Uliasz J., *Kilka refleksji o zasadzie praworzędności*, [w:] *Idea wolności i niezależności w państwie demokratycznym: perspektywa praw jednostki: księga jubileuszowa dedykowana Profesor Halinie Ziębie-Załuckiej w czterdziestą rocznicę pracy naukowej*, red. M. Grzesik-Kulesza, G. Pastuszko, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2017.
- Valentin S.Ch., *Who is a Political Prisoner?*, “Journal of Global Security Studies. Oxford University Press” 2020, No 6.
- Valiyev A.M., *Parliamentary Elections in Azerbaijan: A Field Revolution*, ‘Problems of Post-communism” 2006, Vol. 53.
- Valiyev A., *The post-Communist growth machine: The case of Baku, Azerbaijan*, “Cities” 2014, Vol. 41.
- Vasilyan S., *The external legitimacy of the EU in the South Caucasus*, « European Foreign Affairs Review » 2011, nr 3.
- Wajszczak R., *Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji – ECRI w systemie ochrony praw człowieka*, [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka: obszary analizy skuteczności europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Walton C.C., *The Hague, „Congress of Europe”*: A Case Study of Public, “The Western Political Quarterly” 1959, No. 3.
- Wasilkowski J., *Suwerenność w prawie międzynarodowym i w prawie europejskim*, [w:] *Prawo międzynarodowe publiczne a prawo europejskie*, red. J. Kolasa, A. Kozłowski, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2003.
- Weber A.M., *Wzrastająca rola prawa miękkiego jako wyraz tendencji reformatorskich w prawie handlowym*, [w:] *Tendencje reformatorskie w prawie handlowym. Między teorią a praktyką*, red. J. Olszewski, C.H. Beck, Warszawa 2015.

- Winkler H., *Democracy and Human Rights in Europe: A Survey of the Admission Practice of the Council of Europe*, "Austrian Journal of Public International Law" 1995, No. 47.
- Wiśniewska-Cazals D., *Rada Europy a prawa człowieka*, „Biuletyn Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego” 1992, nr 3.
- Wojtczak D., *Rola Rady Europy w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego i umacnianiu demokracji*, [w:] *Nowe wyzwania i rozwiązania w europejskim systemie ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, t. III, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.
- Woods T.J., *Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy*, „Europe-Asia Studies » 2010, nr 9.
- Yusubau F., *The Impact of the Armenian – Azerbaijani Nagorno – Karabach Conflict on the Economic Growth of Transcaucasia*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2020, nr 4.
- Zalesny J., *Prezydent jako gwarant ciągłości państwa: mechanizmy sukcesji władzy w państwach poradzieckich*, „Studia Politologiczne” 2018, vol. 47.
- Zalesny J., *Sąd Konstytucyjny w systemie władzy sądowniczej Republiki Azerbejdżanu*, [w:] *Ewolucja demokracji przedstawicielskiej w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Paździor, B. Szmulik, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Lublin 2013
- Zasztowt K., *Aspekt energetyczny polityki zagranicznej Azerbejdżanu wobec państw regionu Kaukazu Południowego i Morza Kaspijskiego*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2008, nr 1.
- Zbuche D., *European Integration Premises in the IInd World War Resistance Movements Through*, “Modeling the New Europe. An On-line Journal” 2010, Issue 1.
- Zwaak L., *The Council and the Conflict in Chechnya*, “Netherlands Quarterly of Human Rights” 2000, No. 18.
- Żmuda B., *Główne kierunki działalności Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) w latach 1994-2018*, [w:] *Państwo i prawo wobec wyzwań u progu trzeciej dekady XXI wieku: Księga jubileuszowa z okazji*

70. *urodzin Profesora Jerzego Jaskierni*, red. R.M. Czarny, Ł. Baratyński, P. Ramiączek, K. Spryszak, t. 2, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020.

Inne opracowania

- Abubakirova S., *Half-measures: Azerbaijani judicial reform brings 'no independence' from government*, www.1-oc--media.org, data dostępu: 21.12.2022.
- Aliyev K., *Azerbaijan Defiant After European Council Warning on Prisoners*, EurasiaNet, 27 January 2002.
- *Anti-Money Laundering (AML) in Azerbaijan*, www.sanctionsscanner.com, data dostępu: 29.12.2022.
- *Azerbaijan/CSCE – Helsinki Commission*, www.csce.gov, data dostępu: 27.04.2023.
- *Azerbaijan: Statement by the Spokesperson on the early parliamentary elections*, www.eeas.europa.eu, data dostępu: 24.04.2023.
- *Azerbaijan*, www.csce.gov, data dostępu: 03.04.2023.
- *Azerbaijan: Anti-Gay Crackdown. Gay Men, Transgender Women Tortured to Extort Money, Intelligence*, www.hrw.org, data dostępu: 06.12.2022.
- *Azerbaijan – European Court of Human Rights*, www.echr.coe.int, data dostępu: 27.12.2022
- *Azerbaijan Holds Controversial Constitutional Referendum*, www.rferl.org, data dostępu: 21.12.2022
- *Azerbaijan debate: The PACE debate on 23 January 2013*, www.eisweb.org, data dostępu: 16.12.2022.
- *Azerbaijan Gets US\$500 Million Loan Gas Transportation*, www.hrw.org, data dostępu: 25.04.2023.
- *Azerbaijan, Repeat Parliamentary Elections, 13 May 2006: Annex to the Final Report on the 6 November 2005 Parliamentary Elections*, OSCE, 23 June 2006.

- Azerbaijan signs Protocol No 16 to the European Convention, www.report.az, data dostępu: 11.12.2022.
- *Attacks on the Press in 1998 – Azerbaijan*, www.retworld.org, data dostępu: 15.09.2022.
- *Azerbaijan 2021 Human Rights Report*, www.state.gov/wp-content/uploads/2022/03/313615_Azerbaijan-2021-Human-Rights-Report.pdf, data dostępu: 06.12.2022.
- *Azerbaijan – Council of Europe*, www.coe.mfa.gov, data dostępu: 27.05.2022.
- *Azerbaijan Holds Controversial Constitutional Referendum*, www.rferl.org, data dostępu: 07.09.2022.
- *Azerbaijan early parliamentary elections 2020: ODIHR observation mission final report*, 17 July 2020, www.osce.org, data dostępu: 27.04.2023.
- *Azerbaijanism is our main spiritual heritage*, www.qabala.ih.gov, data dostępu: 07.09.2022.
- *Azerbaijan: Parliament adopts restrictive new media law*, www.cpj.org, data dostępu: 15.09.2022.
- *Azerbaijan – OSCE*, www.republic.preslib.az, data dostępu: 27.04.2023.
- *Azerbaijan: Ten Years in jail youth activist who sprayed graffiti is a travesty of justice*, www.amnesty.org, data dostępu: 07.09.2022.
- *Azerbaijan: President Appointed His Wife as First Vice-President*, www.loc.gov, data dostępu: 07.09.2022.
- *Azerbaijan at the OSCE: Ignoring the Human Dimension*, Institute for Reporters' Freedom and Safety, HDM.NGO/0110/13, 25 September 2013.
- *Azerbejdżan*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Azerbejd%C5%BCan>, data dostępu: 29.04.2023.
- Bagirova N., *Azerbaijan's Aliyev wins fourth term as president*, www.reuters.com, data dostępu: 07.09.2022.
- *Canada/Observer State*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.
- *Canada and the Lisbon Recognition Convention*, www.cic.ca/1639/canada_and_the_lisbon_recognition_convention.canada, data dostępu: 08.07.2022.

- *Canada Completes Ratification of Convention on Cybercrime*, News Release July 8, 2015, www.canada.ca/en/news/archive/2015/07/canada-completes-ratification-cybercrime.html, data dostępu: 06.07.2022.
- *Caucasus: Armenia and Azerbaijan Join Council of Europe*, www.rferl.org, data dostępu: 14.09.2022.
- *CoE: Azerbaijan has not implemented recommendations against racism*, www.mediamax.am, data dostępu: 28.12.2022.
- *Council of Europe Action Plan for Azerbaijan 2022 -2025*, www.rm.coe.int, data dostępu: 16.12.2022.
- *Council of Europe Commissioner for Human Rights and OSCE media freedom representative concerned at further restrictions to free expression in Azerbaijan*, Cologne/ Strasbourg 6 June 2013, www.osce.org, data dostępu: 02.04.2023.
- *Council of Europe News National Minorities in Azerbaijan: new report published*, www.coe.int, data dostępu: 29.12.2022.
- *Council of Europe news: Ministers of justice confirm their commitment to Independence of justice and the rule of law*, www.coe.int, data dostępu: 21.12.2022.
- *Council of Europe's old pandemic" 'endemic' ill-treatment ad torture in custody in Azerbaijan*, www.ehrac.org.uk, data dostępu: 6.12.2022.
- *Celebrating Flower Day in Azerbaijan*, www.balcanicacucasco.org, data dostępu: 07.09.2022.
- *Chart of signatures and ratification of Treaty 104*, www.coe.int, data dostępu: 08.07.2022.
- Chase-Lubitz J., *Council of Europe Body Expels 13 n Azerbaijan Bribe Case*, www.occrp.org, data dostępu: 16.12.2022.
- Clayton A., *Azerbaijan's new sex-ed curriculum targets sex-selective abortions*, www.eurasianet.org, data dostępu: 07.09.2022.
- Carrera S., Gild E., Hernanz N., *The triangular relationship between fundamental rights, democracy and the rule of law in the EU: Towards an EU Copenhagen Mechanism*, www.eei.pitt.edu/47676/1/Fundamental_Rights%2C_Democracy%26_Rol.pdf, data dostępu: 05.07.2022.

- *Commissioner Muiznieks Intervenes in Cases concerning Azerbaijan before the European Court of Human Rights*, www.coe.int, data dostępu: 6.12.2022.
- Corley F., *Azerbaijan Government Takes Direct Control of Mosque Leadership*, www.religionunplugged.com, data dostępu: 07.09.2022.
- *Council of Europe's Old Pandemic: Endemic' ILL Treatment and Torture in Custody in Azerbaijan*, www.ehrac.org, data dostępu: 27.12.2022.
- Council of Europe and Russian Federation, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.
- *Council of Europe: ECRI Report on Azerbaijan*, www.reliefweb.int, data dostępu: 15.09.2022.
- *Council of Europe reform*, www.coe.int, data dostępu: 04.07.2022.
- *Council of Europe Summit, Reykjavik, 16-17 May 2023*, <https://www.coe.int/en/web/portal/fourth-council-of-europe-summit>, data dostępu: 20.05.2023.
- Csúri A., *CCJE: Opinion on Revolution of Council for the Judiciary*, www.eucrim.eu, data dostępu: 22.12.2022.
- *2020 News: Council of Europe anti-torture Committee visits Azerbaijan*, www.coe.int, data dostępu: 27.12.2022.
- *2011 News. Council of Europe anti-torture Committee visits Azerbaijan*, www.coe.int, data dostępu: 27.12.2022.
- *Dispatches: Leading Azerbaijani Journalism Freed From Prison*, www.hrw.org, data dostępu: 25.04.2023
- *Early parliamentary elections, 9 February 2020*, www.osce.org, data dostępu: 19.12.2022.
- *Elections in Azerbaijan*, www.osce.org, data dostępu: 27.04.2023.
- *EU Co-operation*, www.coe.int, data dostępu: 02.04.2023.
- *EU – Azerbaijan relations – factsheet*, www.eeas.europa.eu, data dostępu: 25.04.2023.
- *EU welcomes Azerbaijan's signature of the European Convention on Human Rights protocol banning the death penalty*, www.euneighbourseast.eu, data dostępu: 25.04.2023.

- European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), *Strengthening the efficiency and quality of the judicial system in Azerbaijan*, www.coe.int, data dostępu: 24.12.2022
- *Europe calls on Azerbaijani authorities to change law "On political parties"*, www.jam.news.net, data dostępu: 03.04.2023.
- European Committee of Social Rights, Conclusions 2020, Azerbaijan, www.rm.coe.int. data dostępu: 23.12.2022.
- European Union: The Diplomatic Service of the European Union, *Azerbaijan: Statement by the Spokesperson on the new law on political parties*, www.eeas.europa.eu, data dostępu: 22.04.2023.
- *European Rapporteur in Baku to help, 'not preach'*, 4 October 2011, www.news.az, data dostępu: 02.12.2022.
- *Final conference of the European Union-Council of Europe Partnership for Good Governance II (PGG II) project in Baku (Azerbaijan) on 21 February 2023*, www.uihj.com, data dostępu: 22.04.2023
- *Former political prisoner tried to set himself on fire in front of Azerbaijani Presidential Administration*, www.jam-news, data dostępu: 06.12.2022.
- Geybullayeva A., *In memory of Bayram Mammadov, a young man full of dreams*, www.balcanicaucaso.org, data dostępu: 07.09.2022.
- Gotev G., *Azerbaijan referendum to give more powers to Aliyev*, www.euractiv.com, data dostępu: 21.12.2022.
- Górecki W., *The Gordian Knot of the Caucasus The Conflict Over Nagorno-Karabakh*, OSW Report, www.osw.waw.pl, data dostępu: 15.09.2022.
- Guliyev F., *From Government Reshuffle to Snap Parliamentary Elections: Political Renewal in Azerbaijan?*, www.neweasterneurope.eu, data dostępu: 19.12.2022.
- *Heads of State and Government agree to strengthen Council of Europe, ensure accountability for Russia's war of aggression against Ukraine, and support victims*, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/heads-of-state-and-government-agree-to-strengthen-council-of-europe-ensure-accountability-for-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-and-support-victims>, data dostępu: 20.05.2023.
- *Holy See// Observer State*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.

- Hordoon D., Heinrich F., *Global Corruption Barometer 2013: Report (Transparency International 2013)*, źródło: www.transparency.org/gcb2013/report, data dostępu: 21.12.2022.
- HRW: Rights Group to Council of Europe: Azerbaijan Admission a Mistake, 8 November 2000, www.tech.groups.yahoo.com, data dostępu: 28.11.2022.
- *Improved monitoring report adopted by the Council of Europe Parliamentary Assembly*, www.nhc.no, data dostępu: 6.12.2022.
- *International visions: the Armenia – Azerbaijan conflict over Karabakh: from history to future peace prospects*, Place of publication not identified: Visions of Azerbaijan, 2007.
- *Integration of higher Education n Kazakhstan into the Global Community*, www.qs.gen.com/integration-of-higher-education-in-kazakhstan-into-the-global-community-2/, data dostępu: 08.07.2022.
- Izdebski K., *Dostęp do informacji jako prawo człowieka. Kolejny wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, www.informacjapubliczna.org, data dostępu: 27.04.2023.
- *Japan// Observer*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.
- *Japan joins Budapest Convention, Strasbourg 07.03.2012*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.
- Klever E., *The Nagorno – Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan: An overview of the current situation*, European Movement, Brussels 2013, www.europeanmoment.eu, 15.09.2022.
- Kolarz, S. *Reforma Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, www.pism.pl/publikacje/reforma-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka, data dostępu: 12.07.2022.
- *Komunikat*, <https://www.gov.pl/web/re/rosja-wykluczona-z-rady-europy>, data dostępu: 20.05.2023.
- Kucera J., *In Azerbaijan, surprise elections yield usual results*, www.eurasianet.org, data dostępu: 19.12.2022.
- *Lisbon Convention*, www.unige.ch/immatriculations/en/informations/lisbon-convention, data dostępu: 08.07.2022.
- *Local Executive Powers*, www.azerbajjans.com, data dostępu: 21.12.2022

- *Local self-government in Azerbaijan: few Improvement Observer, limited powers and weak financial position of municipalities must be urgently addressed*, www.coe.int, data dostępu: 21.12.2022.
- Mamedov M., Bashir H.H., Nazir B.A., Asad H.M., *Local Government in Azerbaijan*, www.constitutionnet.org, data dostępu: 21.12.2022.
- *Mexico//Observer State*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.
- *Montenegro and the Council of Europe*, www.coe.int/en/web/odgorica/council-of-europe, data dostępu: 09.07.2022.
- *Monitoring the Implementation of the Lisbon Recognition Convention*, Council of Europe, www.unesdoc.unesco.org/arl/48223/pf0000368039, data dostępu: 08.07.2022.
- *MONEYVAL launches the evaluation process of Azerbaijan (19-22 April 2022)*, www.coe.int, data dostępu: 29.12.2022.
- *MONEYVAL confirms Azerbaijan's progress in combating money laundering*, www.news.az, data dostępu: 29.12.2022..
- *OSCE, Council of Europe and European Union present assistance plans to Azerbaijan parliamentary elections*, 7 April 2010, www.osce.org. data dostępu: 02.04.2023.
- *OSCE, Council of Europe, European Commission representatives highlight importance of media freedom in Azerbaijan*, 8 November 2012, www.osce.org, data dostępu: 02.04.2023.
- *Parliamentary Elections, 5 November 2000 and 7 January 2001*, www.osce.org, data dostępu: 15.09.2022.
- *Państwa członkowskie*, www.coe.int, data dostępu: 02.07.2022.
- *PGG II – Azerbaijan*, www.coe.int, data dostępu: 22.04.2023.
- *Program of PACE co-rapporteurs visit to Azerbaijan announced*, 25 January 2012, www.trend.az, data dostępu: 02.12.2022.
- *Ready for Ratification, Early compliance of non-States Parties with the European Charter for Regional or Minority Languages, A handbook with twenty proposed instruments of ratification*, www.rm.coe.int, data dostępu: 29.12.2022.
- *References to the work of the Venice Commission by the European Union*, www.venice.coe.int, data dostępu: 22.04.2023.

- *Referendum on changes to the Constitution of Azerbaijan*, www.eeas.europa.eu, data dostępu: 24.04.2023.
- *Relations between Azerbaijan and the Council of Europe (CoE)*, www.mfa.gov.az, data dostępu: 09.09.2022.
- *Relations between Azerbaijan and OSCE*, www.mfa.gov.az, data dostępu: 02.04.2023.
- *Relations between Azerbaijan and Black Sea Economic Cooperation Organisation (BSEC)*, www.mfa.gov.az, data dostępu: 20.04.2023.
- *Repression in Azerbaijan met with encouraging signs at Council of Europe*, www.humanrights.org, data dostępu: 13.11.2022.
- *Restrictions imposed by Azerbaijan compel cancellation of parliamentary election observation mission, says ODIHR Director Link*, www.osce.org, data dostępu: 27.04.2023.
- *Securing Justice, Challenging Impunity*, www.ehrac.org.uk, data dostępu: 06.12.2022.
- *South Africa. Cybercrime policies/strategies*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.
- *Speech by Ramiz Rzayev, President of the „Supreme Court of the Republic of Azerbaijan at Conference on “Implementation of the European Convention of Human Rights in Azerbaijan: Legal aspects and challenges*, www.supremecourt.gov.az, data dostępu: 11.12.2022.
- *Statement of Intent for the Cooperation Between, The Council of Europe and The European Commission in the EU Enlargement Region and The Eastern Partnership and Southern Mediterranean Countries (EU) Neighbourhood Region*, www.rm.coe.int/168066b99e, data dostępu: 02.04.2023.
- *States Partie to the Anti-Doping Convention*, www.coe.int, data dostępu: 08.07.2022.
- *Statement by the Delegation of the Republic of Azerbaijan. The meeting of the OSCE Human Dimension Meeting 19-30 September, 2016, HDIM.DEL/0398/16/EN 07 October 2016*, www.osce.org, data dostępu: 27.04.2023.
- *Special guest status*, www.pace.net, data dostępu: 15.09.2022.

- Tabachnik M., *Report on Citizenship Law: Azerbaijan*, Country Report 2019/02, January 2019, European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, www.cadmus.eu, data dostępu: 15.09.2022.
- *The Budapest Convention on Cybercrime on Cybercrime: a framework for capacity building*, www.thegfce.org, data dostępu: 06.07.2022.
- *The Council of Europe's Relations with Observer States*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.
- *The Council of Europe's anti money laundering Committee publishes a report on Azerbaijan*, www.report.az, data dostępu: 29.12.2022.
- *The Judicial System is Improving and Developing – Interview with President of the Judicial – Legal Council, Minister of Justice MR.*, www.judicialcouncil.gov.az, data dostępu: 22.12.2022
- *The EU Parliament makes it clear – no deal for Azerbaijan unless it improves its rights record*, www.hrw.org, data dostępu: 25.04.2023.
- *The Right to Remain Silent: Freedom of Expression in Azerbaijan*, www.osce.org, data dostępu: 27.04.2023.
- *The Secretariat, [w:] The Challenges of a Greater Europe: The Council of Europe and Democratic Security*, Council of Europe, Strasbourg 1996.
- *Presidential elections and in Azerbaijan*, 15 October 2008, www.today.az, data dostępu: 02.12.2022.
- *United States//Observer State*, www.coe.int, data dostępu: 06.07.2022.
- *Václav Havel Human Rights Prize*, www.pace.net, data dostępu: 13.11.2022.
- *Winston Churchill – Churchill's speech in Zurich*, www.europewatchdog-info, data dostępu: 01.07.2022.
- *Working Structure Special guest status*, www.website.pace.net, data dostępu: 06.07.2022.

Strony internetowe

- www.assembly.coe.int – Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy
- www.coe.int – Rada Europy

- www.mfa.gov.az – Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Azerbejdżanu
- www.osce.org – Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
- www.venice.coe.int – Europejska Komisja na Rzecz Demokracji przez Prawo (Komisja Wenecka)